

STUDII

DE ȘTIINȚĂ ȘI CULTURĂ

VOLUME XIV, ISSUE 4, DECEMBER 2018
VOLUME XIV, N° 4, DÉCEMBRE 2018
VOLUMUL XIV, NR. 4, DECEMBRIE 2018

Revistă editată de / revue éditée par / journal published by:
UNIVERSITATEA DE VEST „VASILE GOLDIȘ” DIN ARAD, ROMÂNIA

în parteneriat cu / en partenariat avec / in partnership with:

**LE DÉPARTEMENT DE ROUMAIN
D'AIX-MARSEILLE UNIVERSITÉ, FRANCE**

**LE CAER - EA 854
D'AIX-MARSEILLE UNIVERSITÉ, FRANCE**

**LE CIRMI
DE L'UNIVERSITÉ PARIS 3 - SORBONNE NOUVELLE, FRANCE**

**FACULTATEA DE FILOSOFIE,
DEPARTAMENTUL DE LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ,
UNIVERSITATEA NOVI SAD, SERBIA**

UNIVERSITY OF JENA, INSTITUTE FOR SLAVIC LANGUAGES, JENA, GERMANY

**INSTITUTUL DE STUDII BANATICE „TITU MAIORESCU”
AL ACADEMIEI ROMÂNE FILIALA TIMIȘOARA**

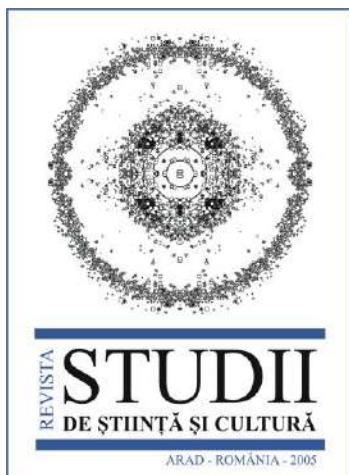
**L'ASSOCIATION INTERNATIONALE DE PSYCHOMÉCANIQUE DU LANGAGE (AIPL),
PARIS, FRANCE**

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ „ALEXANDRU D. XENOPOL”, ARAD

TIPOGRAFIA GUTENBERG - EDITURA GUTENBERG UNIVERS, ARAD

UNIVERSITATEA DIN ORADEA, ROMÂNIA

**„Vasile Goldiș” University Press
Arad – România**

ISSN 1841-1401 (print)
ISSN - L 1841-1401
ISSN 2067-5135 (online)

Revistă evaluată pozitiv, după criteriul citărilor, în **I. C. Journals Master List 2012**, cu un scor **ICV** (Valoare Index Copernicus) de **6,03 puncte**.

Colegiul editorial / Editorial Board

Editor șef/Editor-in-Chief: Prof. univ. dr. Alvaro ROCCHETTI – Universit e Paris 3 – Sorbonne Nouvelle, France

Director executiv/Executive Director, Redactor șef fondator/ Editor-in-Chief founder: Prof. Vasile MAN – Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, România

Director adjunct/Second Editor in Chief - CS dr. Viviana MILIVOIEVICI - Academia Română, Filiala Timișoara

Coeditori/Co-Editors-in-Chief: Prof. univ. dr. Sophie SAFFI – Universit e d’Aix-Marseille AMU, France; **Prof. univ. dr. Louis BEGIONI** – Universit e d’Aix-Marseille AMU, France; **Prof. univ. dr. habil Emilia PARPALĂ** –, Universitatea Craiova; **Conf. univ. dr. Virginia POPOVIĆ** – Universitatea Novi Sad, Serbia; **Acad. Prof. univ. dr. Thede KAHL** – University of Jena, Germany; **Dr. Grația BENGA-ȚUȚUANU**, Academia Română, Filiala Timișoara; **Prof. univ. dr. Rodica BIRIȘ** – Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, România

Consiliul științific – Referenți / Scientific Board

Director adjunct/Second Editor in Chief - CS dr. Viviana MILIVOIEVICI - Academia Română, Filiala Timișoara

Ref. Adriana SAVIN – Scientometrie, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, România

Dr. Doru SINACI – Biblioteca Județeană „A.D. Xenopol” Arad

Acad. Mihai CIMPOI – Academia de Științe a Republicii Moldova

Prof. univ. dr. Gilles BARDY - Universit e d’Aix-Marseille AMU, France

Prof. univ. dr. Otilia HEDEȘAN, Universitatea de Vest, Timișoara, România

Prof. univ. dr. Ștefan OLTEAN – Universitatea „Babeș Bolyai” Cluj-Napoca, România

Prof. univ. dr. Teodor Ioan MATEOC – Universitatea din Oradea, România

Prof. univ. dr. Marina Puia BĂDESCU – Universitatea Novi Sad, Serbia

Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA – Universitatea „Petru Maior” Târgu-Mureș, România

Prof. univ. dr. Elzbieta JAMROZIK - Instytut Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej Wydział Lingwistyki Stosowanej, Warszawa, Poland

Conf.univ.dr. Speranța MILANCOVICI - Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, România

Conf. univ. dr. St ncuța LAZA - Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, România

Prof. univ. dr. Rudolf WINDISCH – Universitat Rostock, Germania

Conf. univ. dr. Mihaela BUCIN – Universitatea din Szeged, Ungaria

Prof. univ.dr. Lucian CHIȘU – Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, București, România

Secretariat de redacție:

Redactor-Traducător: Mădălina IACOB - Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, România, **Dr. Daniel ALBU** - Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, România, Design: **Otilia PETRILA**, Foto:**Dr. Virgiliu JIREGHIE**, Site: **Viviana MILIVOIEVICI**

Adresa / Editorial Office: Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, România
310025 ARAD, Bd. Revoluției nr. 94-96; telefon: 0040/0257/280335; mobil 0724039978;
fax 0040/0257/280810; www.revista-studii-uvvg.ro, e-mail: vasileman7@yahoo.com

Copyright © 2010
„Vasile Goldiș”
University Press

Revistă fondată în anul 2005, indexată în Bazele de Date Internaționale (BDI) CEEOL (www.ceeol.com) din Frankfurt, Germania, EBSCO Publishing din Statele Unite (www.ebscohost.com), INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL, Varșovia, Polonia (www.indexcopernicus.com) și DOAJ LAND UNIVIERSTY LIBRARIES, Suedia (www.doaj.org). THE LINGUIST SUA, Revistă științifică evaluată și clasificată de CNCS, 2012, categoria B, profil umanist, domeniul FILOLOGIE.

CONTENTS / SOMMAIRE / CUPRINS

- Alvaro ROCCHETTI 9
Foreword
Avant-propos
Cuvânt înainte
- Francis TOLLIS 13
De la théorie de Gustave Guillaume à la cognition : langage et pensée, lucidité, mécanique intuitionnelle, connaissance et vécu
- Katarzyna KWAPISZ-OSADNIK 25
Gustave Guillaume, un cognitiviste a son insu
- José Manuel Catarino SOARES 31
Language as a potential reconsidered
- Lydia A. STANOVAÏA 43
L'évolution analytique de la langue française dans le cadre de la théorie de la glossogénie de Gustave Guillaume
- Olivier DUPLÂTRE 53
Incidence de second degré – interprétation et perspectives du concept
- Eudochia VOLONTIR-SEVCIUC 65
Etude comparative du futur dans le système verbal du français et du roumain contemporains
Studiu comparativ al viitorului în sistemul verbal francez și român contemporan
- Yasmine ADIB 73
Cognitive psychology at the service of incidental or implicit learning in french as a foreign language
La psychologie cognitive au service de l'apprentissage incidentiel ou implicite en français langue étrangère
- Cynthia ETHEVES SANTANGELO 79
Didactique de français langue non maternelle et approche systemique
- Paolo NITTI 87
La semantizzazione nei processi di acquisizione della lettoscrittura. Uno studio sull'ipotesi della *signifiance* di gustave guillaume
- Dr. BELKADI Rezkia Leila 97
Memoria di lavoro nella comprensione dell'ascolto in studenti algerini di lingua italiana
- Fatima Zohra BENAÏCHA 107
Cognition et developpement de la pensée linguistique et causale: applications en didactique de la compréhension en L2

I. ROMAN CULTURES-ROMANIAN CULTURE/CULTURES ROMANES-CULTURE ROUMAINE/CULTURI ROMANICE-CULTURĂ ROMÂNEASCĂ

Coordinator/Coördinateur/Coördonator:

Alvaro ROCCHETTI, Viviana MILIVOIEVICI 115

Viviana MILIVOIEVICI 117

Cultural, literary and publicity landmarks in the inter-war Romania

Points de repere culturels, littéraires et publicitaires dans la Roumanie de l'entre-guerre

Repere culturale, literare și publicistice în România interbelică

Emilia PARPALĂ 125

Neo-historical fiction: *The king's days* and other biographies

La fiction néo-historique: *Les jours du roi* et d'autres biographies

Ficțiunea neoistorică: *Zilele regelui* și alte biografii

Florica MATEOC 131

The experience of migration in Bujor Nedelcovici's *The wolf-tamer*

Les épreuves de la migration dans *le Dompteur de loups* de Bujor Nedelcovici

Experiențele migrației în *Îmblânzitorul de lupi* de Bujor Nedelcovici

Timofei ROȘCA 143

Leonida Lari: strategia tipologizării și rezervele fanteziei dictatoriale ale poemului

Sanda PĂDUREȚU, Angelica CĂPRARU 147

Communication matrix. An overview of the narrative strategies in the first romanian novels

La matrice communicationnelle. le panorama des stratégies narratives dans les premiers romans roumains

Matricea comunicațională. Panorama strategiilor narative în primele romane românești

Sanda PĂDUREȚU, Angelica CĂPRARU 159

Intertextual cut-outs of communication situations in the 1848 romanian prose

Découpages intertextuels des situations de communication dans la prose quarante-huitarde

Ddecupaje intertextuale ale situațiilor de comunicare în proza pașoptistă

Vlad BARANGĂ 169

Vasile Goldiș's correspondence with a banatian peasant

De la correspondance de Vasile Goldiș avec un paysan du Banat

Din corespondența lui Vasile Goldiș cu un țăran bănățean

II. GERMAN CULTURE - CULTURE ALLEMANDE/ CULTURĂ GERMANĂ

Coordinator/Coördinateur/Coördonator:

Rodica BIRIȘ 175

Alina Elena BRUCKNER 177

Deutsche literatur im Rumänischen königreich: das beispiel Carmen Sylvas

German literature in the Romanian kingdom: the example of Carmen Sylva

Littérature allemande au royaume de Roumanie: l'exemple de Carmen Sylva

Literatură germană în regatul României: exemplul lui Carmen Sylva

III. SLAVIC LANGUAGE AND CULTURE-ROMANIAN LANGUAGE AND LITERATURE/LANGUE ET LITTÉRATURE SLAVE-LANGUE ET CULTURE ROUMAINE/LIMBĂ ȘI CULTURĂ SLAVĂ-LIMBĂ ȘI LITERATURĂ ROMÂNEASCĂ

Coordinator/Coordinateur/Coordonator:

Virginia POPOVIC 185

Virginia POPOVIĆ 187

Some information about process of teaching-learning at faculty of philosophy in Novi Sad, Serbia

Unele informații despre procesul de predare-învățare la facultatea de filosofie din Novi Sad, Serbia

IV. TRANSLATIONS-TRANSLATION STUDIES/ TRADUCTIONS-ÉTUDES DES TRADUCTIONS/ TRADUCERI-TRADUCTOLOGIE

Coordinator/Coordinateur/Coordonator:

Vanda STAN, Mirel ANGHEL 197

Angelica CĂPRARU 199

The "Perfect" italian language. The diachronic perspective

La langue italienne "Parfaite". perspective diachronique

La lingua italiana "Perfetta". Prospettiva diacronica

Limba italiană "Perfectă". Perspectivă diacronică

Ana-Maria RADU-POP 203

The importance of educational cultures in establishing the teaching-learning strategies for romanian as a foreign language

De l'importance des cultures éducatives pour la mise en place de stratégies d'enseignement-d'apprentissage du roumain langue étrangère

Importanța culturilor educaționale în stabilirea strategiilor de predare-învățare a limbii române ca limbă străină (rls)

Oana URSU 209

The role of the media in acquiring intercultural competence. a business english teaching perspective

Le role des medias dans l'acquisition des competences interculturelles. une perspective sur l'enseignement de l'anglais des affaires

Rolul mijloacelor media în dobândirea competenței interculturale. O abordare din perspectiva predării limbii engleze pentru afaceri

V. SCIENTIFIC CULTURE/CULTURE SCIENTIFIQUE/CULTURĂ ȘTIINȚIFICĂ

Coordinator/Coordinateur/Coordonator:

Eugen GAGEA 215

Mirela KOZLOVSKY 217

The structural relationship between verse and melody in the song proper of the cipan Aromanians in Dobruja

La relation structurelle entre le vers et la mélodie dans le chanson proprement dites des Aromanians Cipan à dobroudja

Relația structurală dintre vers și melodie în cântecul propriu-zis al aromânilor Cipani din Dobrogea

Ana Mihaela ISTRATE 233
The exotic journey during the romantic period the reverse route, from the east to the west
Voyage exotique à l'époque romantique la voie inverse, d'est en ouest
Călătoria exotică în epoca romantică traseul invers, dinspre orient spre occident

Lucian TEODOR-VID 243
The relations between the church and the state, regarded from historical-legal points of view
Les relations entre l'église et l'état, vues du point juridique et historique
Relațiile dintre biserică și stat, privite din punct de vedere istorico-juridic

Iulia NEDEA 249
Corporality in Angela Marinescu's poetry
Les poétiques de la corporalité dans la poésie de Angela Marinescu
Poetici ale corporalității în poezia Angelei Marinescu

Florica R. CÂNDEA 255
1918 - Anul centenar! Anul Coșbuc! Consemnări!

VI. BANAT STUDIES/ ETUDES DE BANAT/ STUDII BANATICE

Coordinator/Coordonateur/Coordonator:
Viviana MILIVOIEVICI 259

Viviana MILIVOIEVICI 261
„Pe urmele lui Eminescu în Banat” 150 de ani de la Turneul Trupei de Teatru Pascaly în Lugoj, Timișoara, Arad și Oravița

Bogdan Mihai DASCĂLU 263
A european cultural topos: the literary café
Un lieu culturel européen commun: le café littéraire
Un topos cultural european: cafeneaua literară

GrațIELA BENGĂ-ȚUȚUIANU 271
Real space and inner geography – cultural solidarity in interwar Banat
Espaces réels et géographies internes – solidarités culturelles dans le Banat entre les deux guerres
Spații reale și geografii interioare – solidarități culturale în Banatul interbelic

Delia BADEA 277
Ioan Popovici-Bănățeanul – regional features and literary inheritance. Overtaken patterns
Régional et épigonique dans l'œuvre de Ioan Popovici-Bănățeanul. En surmontant les matrices
Regional și epigonic în opera lui Ioan Popovici-Bănățeanul. Depășirea șablonului

VII. BOOK REVIEWS/CRITIQUES DE LIVRES/RECENZII

Coordinator/Coordonateur/Coordonator:
Emilia PARPALĂ 281

Vasile MAN 283
O lucrare de referință pentru cultura română Ioan David, Banatul, 1926-1930 Prima revistă literară din Banat, Editura Scrisul Românesc, Fundația – Editura Craiova – 2013

Grația BENGĂ-ȚUȚUIANU	285
Arhitectură de ansamblu	
Anton ILICA	289
Vasile Man – Iubirea relevantă <i>Revelația iubirii</i> (Editura Gutenberg, Arad, 2018)	
Virginia POPOVIĆ	293
„Memorialul Radu Flora. Documente”, coord. Lucian Marina, Colecția „Documente”, Volumul 4, Novi Sad, Editura S.L.R., Novi Sad, 2018, 288 pag.	
Instructions for Authors	297
Instructions pour les auteurs	300
Instrucțiuni pentru autori	303
Subscriptions	305
Abonnements	305
Abonamente	306

Foreword

Avant-propos

Cuvânt înainte

Alvaro ROCCHETTI, Professeur émérite

Université de Paris 3 - Sorbonne Nouvelle

rocchettialvaro@gmail.com

Ce numéro de la revue *Studii de Știință și Cultură* s'inscrit dans le cadre d'une collaboration riche déjà de plusieurs années d'échanges entre l'Université de l'Ouest Vasile Goldiș d'Arad et l'Association Internationale de Psychomécanique du Langage (A.I.P.L.). Il faut remonter en effet au XIIIe Colloque International organisé par l'AIPL à Naples (Italie) en 2012 pour trouver les premières manifestations de cette collaboration. Une partie des communications de ce colloque ont en effet pris place dans le volume X, n° 2, de la revue paru en juin 2014. Ce volume – comme les suivants – est accessible sur le Web à l'adresse : < <http://revista-studii-uvvg.ro> >, cliquer ensuite sur la rubrique "Arhiva".

Les colloques internationaux réguliers de l'AIPL ayant lieu tout les trois ans, c'est du 17 au 19 juin 2015, à l'Université Laval, à Québec (Canada) que s'est tenu le XIVe Colloque International de l'AIPL. La collaboration avec la revue *Studii de Știință și Cultură* s'est poursuivie avec une double publication des actes de ce colloque : dès le numéro de septembre 2015, treize articles ont été accueillis dans la revue, cependant qu'une autre série de publications voyait le jour dans le numéro de mars 2017 et se trouvait, comme les précédentes, immédiatement accessible et téléchargeable sur le Web.

Le XVe Colloque International de l'AIPL¹ dont 11 communications sont présentées dans ce numéro s'inscrit dans la même perspective de collaboration active avec l'Université de l'Ouest Vasile Goldiș d'Arad. Sept articles – représentant sept communications tenues lors du colloque de Paris – ont en effet déjà été publiés dans le numéro de septembre 2018 de la revue *Studii de Știință și Cultură*. Mais la collaboration entre les deux organismes ne s'arrête pas aux publications des Actes de l'AIPL : elle concerne aussi les manifestations que l'Université de l'Ouest organise régulièrement à Arad et auxquelles sont invités les membres de l'AIPL et, plus généralement, les chercheurs en psychomécanique du langage. C'est ainsi que trois membres de l'AIPL, participants réguliers du séminaire de Systématique Comparée des Langues Romanes (SCoLaR) de l'Université

---

¹ Le XVe Colloque International de l'AIPL a subi quelques avatars quant à sa localisation et à ses dates. Il avait été prévu à Cluj (Roumanie) lors de l'assemblée générale de Québec, et ce devait être la première fois, en 45 ans d'existence, que l'AIPL allait tenir son colloque triennal dans l'Est européen. Mais une carence dans le suivi des opérations a amené le Comité organisateur à déplacer, sur proposition du Vice-Président Europe, le lieu du colloque, à Rome. Les informations largement diffusées concernant cette localisation ont suscité un grand intérêt, en particulier d'enseignants de langues étrangères – dont tout spécialement de l'italien à côté de l'anglais, de l'espagnol et du français largement représentés lors des colloques précédents – qui ont vu la possibilité de présenter leurs propres recherches dans la capitale italienne. Ce fut particulièrement le cas de chercheurs d'Afrique et d'Asie. Ce colloque s'annonçait avec un nombre de participants plus élargi que les précédents, mais il reposait essentiellement sur l'initiative du Vice-Président Europe, seul en mesure de faire toutes les démarches nécessaires pour l'organisation du colloque dans son Université : Roma Tor Vergata. Or des problèmes de santé sont venus empêcher de mener à bien l'entreprise, ce qu'il a communiqué à tous les inscrits. Devant cette situation, il a paru plus raisonnable de changer une nouvelle fois de lieu de colloque et de revenir en France où l'AIPL avait déjà tenu de nombreux colloques : Montpellier en 2006, Oloron-Sainte-Marie en 2003, Seyssel en 1997 et, antérieurement, Pont-à-Mousson, Cerisy-la-Salle... C'est pourquoi le colloque prévu à Rome les 20 et 21 juin 2018 est devenu le colloque de Paris des 11-12-13 juillet 2018. Toutes nos excuses pour ceux qui n'ont pas pu suivre jusqu'au bout nos changements successifs de lieu et de date !

de la Sorbonne Nouvelle - Paris 3, sont intervenus, à Arad, le 20 octobre 2017, au Colocviul Internațional *EUROPA: centru și margine* consacré à la coopération culturelle trans-frontalière (*Cooperare culturală transfrontalieră*). Lors de la dernière manifestation du colloque *EUROPA: centru și margine*, en octobre 2018, Mme Eudochia Sevciuc, membre de l'AIPL et du SCoLaR, est intervenue à son tour.

Dans le sens Arad --> Paris, les échanges ont été tout aussi actifs : trois membres de l'Université de l'Ouest Vasile Goldiș – dont le Professeur Vasile Man, responsable de la revue *Studii de Știință și Cultură* et Mme Viviana Milivoievici, de Institutul de Studii Banatice "Titu Maiorescu" de l'Académie Roumaine, Filiale de Timișoara – sont venus à Paris au mois de mars 2018. Ils ont rencontré des étudiants de littérature roumaine à l'Université de la Sorbonne Nouvelle - Paris 3 et ont pu présenter leurs publications, tels le recueil commun *Ziua de Azi* présentant des poèmes de Viviana Milivoievici et de Vasile Man, ou encore le recueil de Viviana Poclid Dehelean *Albastru - infinit / Bleu infini* avec des poèmes traduits en français par Philippe Loubière, docteur en littérature roumaine et membre assidu du SCoLaR.

Enfin, le 25 septembre 2018, nous avons eu le grand honneur d'accueillir à l'Université de la Sorbonne Nouvelle - Paris 3, le Président de l'Université de l'Ouest Vasile Goldiș, M. le Professeur Aurel Ardelean, qui a pu visiter le Centre Universitaire Censier – où avait eu lieu, en juillet, le colloque de l'AIPL – , la Bibliothèque universitaire, l'UFR d'italien et de roumain, ainsi que le tout proche Museum National d'Histoire Naturelle avec le Jardin des Plantes.

Comme on peut le constater la publication des actes des colloques de l'AIPL n'est qu'une des nombreuses facettes des échanges entre l'Université de l'Ouest Vasile Goldiș et l'AIPL. Elle permet néanmoins aux chercheurs, par le rayonnement qu'elle autorise, tant sous sa forme "papier" que sous sa forme "Web", de faire connaître les résultats de leurs recherches et, pour l'Université de l'Ouest, de montrer sa présence auprès d'un public intéressé par des recherches de pointe sur le fonctionnement du langage et des langues, un public situé quasi totalement à l'extérieur des frontières de la Roumanie.

Le thème de ce XVe Colloque International de l'AIPL était libellé ainsi : « **Cognition, fonctionnement systémique des langues et psychomécanique du langage : aspects théoriques et applications** »².

Les onze articles publiés dans le présent numéro de la revue *Studii de Știință și Cultură* peuvent être classés en deux grands groupes, selon qu'il s'agissait d'un travail de recherche portant sur la théorie ou sur les applications pratiques, celles-ci étant généralement liées à l'enseignement des langues étrangères ou de la langue maternelle.

Les deux premiers articles envisagent les rapports entre le fondateur de la psychomécanique du langage – Gustave Guillaume (1883-1960) – et les tendances récentes de la linguistique cognitive, mais selon deux perspectives complémentaires : alors que Francis Tollis, professeur émérite à l'Université de Pau, recherche, de l'intérieur pourrait-on dire, quels aspects de la théorie guillaumienne sont en affinité avec les recherches cognitivistes, Katarzyna Kwapisz-Osadnik, professeur HDR d'études romanes et italiennes à l'Université de Silésie (Pologne) le fait à partir de ses propres recherches fondées sur la linguistique cognitive. En ce sens, on pourrait cette fois dire qu'elle analyse les conceptions du fondateur de la psychomécanique du langage "de l'extérieur". Elle aboutit, elle aussi, à "placer G. Guillaume parmi les premiers linguistes cognitivistes". Francis Tollis a intitulé son article de manière fort explicite : "De la théorie de Gustave Guillaume à la cognition : Langage et pensée, lucidité, mécanique intuitionnelle, connaissance et vécu". Sa spécialisation de longue date autour de la biographie de Gustave Guillaume lui permet de souligner que, "cette fois encore, Guillaume a réellement été un authentique précurseur". Quant à l'intitulé choisi par Katarzyna Kwapisz-Osadnik, dans son condensé, il est tout aussi explicite : "Gustave Guillaume, un cognitiviste à son insu". Avec cette double orientation de l'analyse, nous avons là une vision riche et

---

² Pour une brève présentation de la psychomécanique du langage, du colloque de Paris (11-13 juillet 2018) et des intervenants, nous renvoyons le lecteur à l'avant-propos du volume précédent – n° 3 (54) 2018 – de la revue *Studii de Știință și Cultură*.

bien documentée des éléments communs entre les conceptions de Gustave Guillaume sur le fonctionnement des langues et la dernière née des méthodes d'approche des phénomènes du langage, la linguistique cognitive.

Les quatre articles suivants abordent des problèmes liés à des aspects particuliers de la psychomécanique du langage en liaison moins directe que les deux articles précédents avec la linguistique cognitive : ainsi, José Manuel Catarino Soares, professeur à l'Institut polytechnique de Sebulal (Portugal), sous le titre "Le langage puissanciel reconsidéré", approfondit les modalités de passage de la langue au discours. De même, Lydia A. Stanovaïa, professeur à l'Université d'Etat Pédagogique de Russie Herzen de Saint-Pétersbourg, en se plaçant, elle, sous l'angle de la diachronie, montre que la théorie de la glossogénie de Gustave Guillaume peut remarquablement rendre compte de l'évolution de plus en plus analytique de la langue française, aussi bien dans le domaine verbal (avec la sortie de la personne verbale) que dans le domaine du nom (avec le développement de l'article). Cela l'amène à remettre en question le rôle habituellement accordé aux changements phonétiques qui ne sont pas la cause de l'évolution grammaticale, mais seulement la conséquence. Olivier Duplâtre, de Sorbonne Université, fait une étude théorique – mais aussi pratique en l'appliquant à l'allemand – sur le concept d'incidence du second degré pour la catégorie de l'adverbe. Il remet en question la conception traditionnelle de l'adverbe qui le fait se rapporter à un verbe, à un adjectif ou à un autre adverbe, pour ne retenir, avec la psychomécanique du langage, que l'incidence du verbe au substantif. Quant à Eudochia Sevciuc, membre du SCoLaR de l'Université de la Sorbonne Nouvelle - Paris 3, elle fait une analyse contrastive très détaillée, s'appuyant sur de nombreux exemples, de l'expression du futur en français et en roumain contemporains. Elle montre les similitudes entre les deux langues, mais souligne surtout les différences, en particulier lorsque le futur français, une fois placé dans le passé, doit être remplacé par... le conditionnel, ce qui n'est pas le cas en roumain.

Les recherches de psychomécanique du langage font toujours une large place aux applications dans l'enseignement des langues, et cela pour au moins deux raisons : comme l'a déclaré Gustave Guillaume, c'est de l'observation fine de la réalité que doit partir le chercheur de psychomécanique pour élaborer sa théorie ; et c'est aussi à la réalité que doit revenir ce même chercheur, une fois la théorie élaborée, pour vérifier si elle permet de mieux comprendre cette réalité. Or, quel meilleur test pouvons-nous avoir que celle de l'enseignant confronté à la nécessité de transmettre les mécanismes d'une langue à ses élèves ? C'est pourquoi les colloques de l'AIPL sont toujours ouverts aux problèmes rencontrés par les enseignants de langues. Les cinq articles de Yasmine ADIB, du Centre Universitaire de Tissemsilt (Algérie), Cynthia ETHEVES SANTANGELO, de l'Université de Savoie (Chambéry, France), Paolo NITTI, de l'Università degli Studi dell'Insubria (Italie), Rezkia Leila BELKADI, de l'Université d'Alger 2, et Fatima Zohra BENAÏCHA, de l'Université d'Alger 2, apportent des réflexions, précieuses pour le chercheur, sur l'apprentissage des langues étrangères ou l'acquisition de la lecture ou de l'écriture de la langue maternelle. Car c'est en définitive par l'échange entre les différents niveaux concernés par le langage et les langues qu'un enrichissement réciproque peut être obtenu.

DE LA THEORIE DE GUSTAVE GUILLAUME A LA COGNITION : LANGAGE ET PENSEE, LUCIDITE, MECANIQUE INTUITIONNELLE, CONNAISSANCE ET VECU

Francis TOLLIS ¹

Abstract

« From Gustave Guillaume's theory to cognition : language and thought, lucidity, intuitional mechanics, knowledge and experience »

Gustave Guillaume, who was very early acknowledged for the originality of his ideas and his epistemological demands, is often considered to be a pioneer by his followers. Is such a position justified from the point of view of the cognitive approaches to language ? Just as it was in 1994, the question of how adaptable his theory is to such a perspective is still open. The present paper will focus on different aspects of the problem. First, human lucidity from which, according to Guillaume and his anthropogenetical concerns, the invention of language is derived. Then scientific curiosity, and the intuitional mechanics that underlie it but can also apply to other explanatory disciplines. Finally the way he considers reflexive knowledge in its relation to life experience will be dealt with..

Résumé

« De la théorie de Gustave Guillaume à la cognition : Langage et pensée, lucidité, mécanique intuitionnelle, connaissance et vécu »

Gustave Guillaume, qui a très tôt été remarqué pour l'originalité de sa pensée et ses exigences épistémologiques, est souvent passé pour un pionnier auprès de ses successeurs. Est-ce justifié au regard des approches cognitives du langage ? Comme déjà en 1994, en 2018 se pose encore la question de l'adaptabilité de sa théorie à cette perspective. On se focalisera ici sur la lucidité humaine d'où Guillaume, avec ses préoccupations anthropogénétiques, fait dériver l'invention du langage et la curiosité scientifique, sur la mécanique intuitionnelle qui lui est sous-jacente mais est applicable aussi aux autres disciplines explicatives, et sur la nature qu'il attribue à la connaissance réflexive au regard du vécu.

Key words : Guillaume's theory, language and thought, intuitional mechanics, knowledge and experience

Mots clés : théorie guillaumienne, langage et pensée, mécanique intuitionnelle, connaissance et vécu

De l'intérieur, voici plus de vingt ans, Hewson n'avait pas hésité à dire de la théorie de Gustave Guillaume (désormais Guillaume) qu'elle « est très largement une forme de linguistique cognitive »². Mais des remarques comparables ont aussi été faites de l'extérieur.

En 1989, par exemple, Desclés l'avait déclaré « "cogniticien" avant l'heure », dans la mesure où il « cherchait à mettre en évidence des "opérations de pensée" appréhendées au travers des langues » (1989/1988, 36). Outre-Atlantique, après avoir insisté sur la modernité de la

¹ Professeur émérite en sciences du langage à l'Université de Pau et des Pays de l'Adour (« Arts, langage : transitions et relations » ALTER, tollis.francis@wanadoo.fr). a publié dix livres de linguistique hispanique, de grammaticographie du castillan et de linguistique générale, trois ouvrages collectifs, ainsi que plus de quatre-vingts articles dans ces mêmes champs de recherche.

² 1997 : viii, cité par FUCHS 2007 : 41 et 2008 : 645, § 2.

psychomécanique, son haut degré d'abstraction et sa finesse d'analyse, en 1991 Epstein avait souligné sa communauté d'intérêt avec la linguistique cognitive³ de l'époque (1991, 306). En 1993, c'est bien connu, Rastier avait fait de Guillaume, l'« aïeul tutélaire de la sémantique cognitiviste “à la française” » (1993, 175 ; 2005, § 4.4). En 1994, Anscombe a remarqué « qu'il est un des tout premiers linguistes à chercher à construire un système sémantique », et que, par sa problématique théorique, il se trouve rejoindre « certaines préoccupations cognitivistes contemporaines » (1994/1993, 24). Enfin, se demandant à son tour si la psychomécanique est ou non une linguistique cognitive, lors du XIe Colloque international l'AIPL de 2007, Fuchs a trouvé dans son « élaboration d'une “linguistique cinétique” fondée sur les mécanismes mentaux sous-jacents aux formes de la langue », d'indéniables « préoccupations d'ordre cognitif » (2007/2006, 41). Un an plus tard, elle répètera que, en France, cette théorie fait partie de celles qui, à ses yeux, « proposaient des approches qui, en droit, participent d'une problématique cognitive » et ont annoncé, « d'une certaine façon, le paradigme constructiviste de la linguistique cognitive actuelle » (2008, 61 et 64, § 1.3).

1 Bilan d'un premier rapprochement des recherches cognitives et de la linguistique de Guillaume

1.1 De la perspective cognitive à l'énactivisme

Il y a longtemps que la linguistique en est venue à partager avec d'autres disciplines des objets d'étude dont elle avait la quasi exclusivité⁴. En 1994, lors du 7e congrès de l'AIPL de Cordoue, j'avais une première fois abordé la compatibilité ou la proximité de la théorie de Guillaume avec des recherches cognitives qui avaient alors déjà largement pénétré la linguistique.

À ce moment-là au moins, ces recherches étaient d'autant plus difficiles à délimiter et à définir qu'elles étaient largement ouvertes à l'interdisciplinarité (PICHOT, 1992, 28). En 1992, d'ailleurs, Andler avait regretté qu'elles ne se laissent « circonscrire ni par un objet d'étude, ni par une hypothèse fondamentale, ni par une tradition » (1992a, 10). Depuis, même si elles sont devenues plus familières, la multiplicité de leurs orientations les rend toujours globalement difficiles à cerner, même si leur objectif commun reste d'« édifier de front une théorie de l'esprit et une théorie du cerveau qui soient solidaires sans être confondues » (ANDLER, 1992b, 6a).

Leur émergence, que l'on peut situer « au milieu des années 1950 aux USA » (FUCHS, 2007, 38), n'a pas été accompagnée de quelque découverte « empirique » ou « majeure » (SPERBER, 1987, 400), mais elle a eu une portée réellement novatrice, pour ne pas dire subversive. D'une part, « bien au-delà des limites traditionnelles de la psychologie et de l'épistémologie » où on les avait confinées, ces recherches ont légitimé et en même temps étendu l'étude scientifique de la connaissance en soi : sa nature, les procédures et les modalités de son acquisition, de sa conservation, de sa transmission, de sa gestion, de son exploitation, et de ses éventuelles perturbations, ainsi que les lieux du corps qui ont à voir avec elle. D'autre part, mises au contact du public par l'interpénétration des sciences et des techniques en cause, elles ont concouru à bouleverser la vision populaire de notre esprit, et, par là, ont, selon Varela, constitué « un facteur d'éveil de la conscience humaine » (1989/1988, 11 et 12)⁵.

On sait qu'avec le temps l'approche de la cognition est passée par un paradigme classique initial d'ordre « computo-représentationnel symbolique » à de nouveaux paradigmes de nature constructiviste (ou connexionniste), assis sur une conception émergentiste du langage⁶, tout

---

³ La question de savoir si cette expression est ou non pléonastique a été soulevée par Lazard (2007) et des éléments de réponse ont été fournis par Fuchs (2008, § 1.1 et 1.2 et surtout 2009).

⁴ Voir MAINGUENEAU 1988 et GOSSELIN & FRANÇOIS 1991, 76 et 86.

⁵ « La perspective cognitive en linguistique conduit donc à s'interroger sur l'ensemble des connaissances spécifiques que maîtrise l'esprit humain au travers des différents systèmes des langues, et à se demander comment ces connaissances sont organisées pour pouvoir être acquises et mises en œuvre dans l'activité de langage » (FUCHS, 2007, 38).

⁶ FUCHS, 2004, § 17-25, 2007, 39-40, § 1.2, 2009, § 1 et 1.2, 117-119 ; BOTTINEAU, 2013, 13.

spécialement à une nouvelle approche que Varela avait antérieurement déjà proposé de désigner comme *énactive* (1989/1988, 89 et sv.). Cette dernière orientation n'envisage plus la conscience

comme une simple capacité ou performance dont on cherche à rendre compte [...], mais avant tout comme une expérience, comme un événement vécu, proche de ce que nous éprouvons dans la vie quotidienne (VARELA, THOMPSON & ROSCH, 1993/1991, 10).

La conscience et l'expérience se trouvaient ainsi placées « dans une relation de définition réciproque avec leur environnement »⁷.

La linguistique a ainsi vu successivement se développer, dans un premier temps, la grammaire chomskyenne ainsi que d'autres modèles formels et, dans un deuxième, des grammaires dites cognitives ou néo-fonctionnalistes (FRANÇOIS, dans FUCHS, 2004). Les premières misaient davantage sur l'existence préalable d'un monde prédéterminé et arrêté, d'un monde prédonné et indépendant de ses habitants, comme si la connaissance était « un miroir de la nature »⁸. Les suivantes, plus inductives et plus interactionnistes, confiaient au sens la commande du lexique et de la syntaxe. Se détournant ainsi de toute conception représentationnelle, elles se sont centrées sur « les opérations de construction de la signification ». En 1994, c'est justement de la perspective énaïviste que Guillaume m'avait paru le plus proche, et Fuchs a confirmé plus tard voir en lui une sorte de proto- ou de cryptoénaïviste⁹. L'énaïvisme considère que la cognition n'a pas à aborder des problèmes qui se poseraient à elle mais en dehors d'elle, qu'au contraire elle les *fait émerger* elle-même, en fonction de l'environnement contextuel et de la pertinence qui leur est reconnue par un certain sens commun¹⁰.

Dans cette optique, rien ne serait jamais préalablement acquis, ni le monde objectal, ni le sujet qui s'en extrait et, en s'en extrayant, le délimite différenciellement. Tout procéderait du sujet, qui, amené à s'auto-appréhender comme objet, est à la fois produit et agent de sa propre construction¹¹. Il est donc condamné à ne se connaître que comme *sujet se constituant*, et le monde illusoirement réputé objectif est aussi subjectif, éphémère, imperfectif, relatif et transitoire que lui. Du fait de cette dissociation-autonomisation dépendante, dialectique (PICHOT, 1992, 132-135, 137 et 143) et toujours en cours, rien ne saurait jamais être abouti. Ainsi, rien d'autre ne semble accessible, voire même existant, qu'une connaissance *en gestation*.

1.2 L'approche de Guillaume

Déjà radicalement sémantique en raison d'une approche mentaliste du langage, l'approche de Guillaume ne pouvait pas ne pas être cognitive¹². « Car, Rastier l'a depuis longtemps rappelé, le

⁷ « [...] selon l'enaction et la perçaction, avec ou sans parole, le perçu et le réel sont d'emblée conçus comme un acte de synthèse conditionné par l'action corporelle et son interprétation » (BOTTINEAU, 2013, 15). Amorcé en 1956, ce « tournant » (signalé dans VARELA, THOMPSON & ROSCH, 1993/1991, 10-11), s'explique peut-être dans la subreptice substitution sporadique de la locution *sciences cognitives* par celle de « sciences de l'esprit ». En effet, il s'agit là d'une option lexicale qui n'est pas sans intérêt, dans la mesure où, d'emblée, elle semble s'inscrire en faux contre toute attitude radicalement matérialiste et ses effets, souvent estimés réductionnistes.

⁸ VARELA, 1989/1988, 111-112. Pourtant : « Considérons le cas de la vision : lequel vient en premier, le monde ou l'image ? » (*ibid.*, 103 ; voir aussi VARELA, THOMPSON & ROSCH, 1993/1991, 233).

⁹ FUCHS, 2004, § 17-25, 2007, § 1.2, 39-40 et 46, 2008, § 1.2, 62-63. « La psychomécanique constituerait ainsi une "linguistique pré-cognitive", de type constructiviste – et peut-être même, plus précisément, du sous-type "énaïviste" » (FUCHS, 2008, 66, § 2.2 ou 2009, 124, § 2.2). Plus prudent dans la confrontation, Duffley a évité d'avoir à « comparer en bloc deux cadres théoriques qui présentent des dimensions incommensurables » (2007, 321) et s'en est tenu à confronter les analyses du *to* anglais chez Guillaume et Langacker.

¹⁰ VARELA, 1989/1988, 89 et sv., et VARELA, THOMPSON & ROSCH, 1993/1991, 11. Pour une réflexion linguistique sur le concept, voir *Langages*, 2007, 170 (*Discours et sens commun*).

¹¹ « La conscience de soi n'est pas un donné de départ mais quelque chose qui s'accomplit dans et par un travail d'explicitation qui est toujours aussi un effort de formulation dans le langage » : le *self* « se constitue en partie par ses interprétations de lui-même » (ROMANO, 2014, 115).

¹² Tout récemment, Monneret n'a pas manqué de faire le rapport entre ces deux dimensions (2018, 65).

sens linguistique a toujours été détenu par des sciences de l'esprit (logique, idéologie, psychologie, etc. » (1993, 180)¹³.

Et de fait, par l'intérêt que sa théorie porte à l'esprit humain, « l'exemple le plus proche et le plus familier de cognition et de connaissance » (VARELA, THOMPSON & ROSCH, 1993/1991, 30), elle rejoint les réflexions millénaires des philosophes sur la cognition (RASTIER, 1989/1988, 22). D'une part, la linguistique guillaumienne s'efforce de mettre au jour des invariants linguistico-anthropologiques. D'autre part, a souligné Rastier, on y repère la même conception optocentrique qu'adopte implicitement la grammaire cognitive ; cela tient peut-être à ce qu'il est à peu près impossible de « traiter de la connaissance sans se soucier de la vérité » et que, dans notre tradition occidentale en tout cas, aussi bien en raison du « bon développement de la vision chez l'homme, relativement aux autres sens », « dans la phylogenèse des facultés mentales dites supérieures » « la vue est réputée plus véridique que l'ouïe » (1993, 175 et 176, § 4).

En tout cas, Guillaume a connu un conditionnement de cet ordre¹⁴ et, à l'instar des cognitivistes, il a régulièrement utilisé des diagrammes explicatifs¹⁵. D'autant que le postulat du temps opératif implique assez naturellement le recours quasi permanent, comme support de chronologie, aux commodités d'une topographie¹⁶.

1.3 De la notion de *représentation* à d'autres points de comparaison envisageables

Cette notion est présente à la fois dans les recherches cognitives, avec un contenu assez largement variable d'un paradigme à l'autre, et dans celles de Guillaume (TOLLIS, 1997/1994, § IV, 335-338). Mais dans les options constructivistes sa postulation préalable s'évanouit en raison de la conviction que rien ne saurait s'observer autrement que sous l'espèce émergente¹⁷.

Chez Guillaume, par principe les expressions (en discours) sont censées découler de représentations correspondantes (en langue), fruits décantés et pour un temps fossilisés d'innombrables expressions antérieures. En dépit de la nature foncièrement dynamique de sa théorie, c'est là le credo que privilégie la doxa¹⁸ ; mais il a l'inconvénient de pousser à croire ces représentations irrémédiablement closes et leur énergie épuisée. Heureusement, si elles résultent d'opérations antérieures de construction, cela ne les empêche en rien de demeurer d'authentiques dispositifs *opératifs* disponibles, prêts à être exploités en contexte pour valoir expressivement ce que de droit¹⁹. Du reste, en acceptant le caractère provisionnel de la langue et son indéniable « hypo-pragmatisme », en grande partie dû à ce qu'elle est avant tout faite pour servir, par moments Guillaume a considérablement nuancé la radicalité de son opposition à la parole-discours, héritée de la doxa postsaussurienne (TOLLIS, 2008, chap. 9, p. 235-244) : outre qu'elle en procède, elle s'y ressourcement en permanence (voir TOLLIS, 2003).

Du reste, la psychomécanique fait constamment de la connaissance un acquis davantage qu'un donné : la situant dans une ligne conjointement phylogénétique et ontogénétique, elle la fait dépendre à la fois du vécu et de l'histoire, via toute sorte de relais mémoriels. Différents pouvoirs (capacités) et différents savoirs (compétences) en découlent, qui ont à voir avec la perception, la catégorisation et la donation de tout le sens qu'une société (se) construit par le biais de la communication et de la prédication. Ensemble ils constituent à la fois l'occasion, le moyen et la cible du sempiternel repli, de la réflexion constante de l'expérience commune.

¹³ Du moins jusqu'à ce que, au XXe siècle, cette tradition ait été corrigée, soit, avec la sémantique formelle, dans le sens de la « dénotation directe », soit, dans la sémantique structurale, avec la difficile introduction du signifié, en plus et à part du concept, dans « une sémantique non-cognitive, qui ne soit plus une science des représentations mentales » (*ibid.*).

¹⁴ RASTIER, 1993, 173, § 1 ; voir TOLLIS, 1997/1994, 331.

¹⁵ Selon Rastier, cette propension à « penser en figures », selon le « précieux » conseil de Leibniz (GUILLAUME, 1982, [17-I-57] 57/1 et [7-III-57] 137/4) découle naturellement de sa tendance à appréhender les réalités du langage par le biais visuel.

¹⁶ Le mot se rencontre chez Guillaume (par exemple 2004, [1954-] 268, 284, 347, 349, 351).

¹⁷ Voir la formule « *Exeunt* les représentations » employée par Varela (1989/1988, 98).

¹⁸ Ainsi, Bajric qualifie de « pré-énonciatives » les opérations « qui conditionnent le résultat d'un acte de langage » (2005, 8).

¹⁹ Voir TOLLIS, à paraître, ainsi que MACCHI, à paraître₂, « Conclusions », § 3, et à paraître₁, § 1. À confronter à MONNERET, 2018.

Cet appareil représentationnel présente une double subjectivité. D'un bord, hérité du travail collectif de la communauté, il est indissociable d'un groupe humain en tous points indexé. De l'autre, étant dans le même temps ce qui, de ce legs, a réussi à se déposer en chaque individu, avec sa participation active mais déficiente, sinon sélective, il est dans le même temps largement codéterminé, coconditionné par son idiosyncrasie de sujet de chair et d'esprit. Bref, la psychomécanique a d'emblée placé le vécu et le cognitif dans un même circuit dialectique placé au principe de l'humain, du plus partagé au plus individuel.

Du langage, elle ne fige pas non plus ce qu'on en connaît, pas plus qu'elle n'en fait une réalité dissociable des corps physiques et historiques qui le pétrissent, l'abritent, l'intègrent, le conservent, et, en aidant à sa transmission, permettent sa pérennisation modulée.

De son côté comme du côté des sciences cognitives, l'interdépendance de l'expérience et de son objet nous persuadent au quotidien qu'il ne saurait y avoir de fondement d'aucune sorte. Certes, nos activités sont inséparables d'un environnement mondain. Mais ni le soi identitaire et unificateur, sinon unifié, que notre comportement cognitif tend à poser comme un absolu intérieur, ni l'écran qui l'enveloppe, ni l'écran sur lequel il se projette ne constitue un absolu extérieur : aucun n'a d'autre réalité que mutuellement conditionnée, que sempiternellement refaçonnée.

Bien évidemment, notre première réflexion de 1994 aurait pu porter aussi sur l'ancrage alternativement matérialiste ou idéaliste des deux sortes d'approches confrontées. Du côté cognitiviste, une première option, qui a été assimilée à la *position de la poule*, pousse à faire de la cognition la simple reconstitution d'un environnement qui serait doté de propriétés intrinsèques. Une seconde, par contraste tenue pour la *position de l'œuf*, tend au contraire à priver ce dernier de toute propriété et à faire de la réalité apparente l'effet exclusif de ce qu'y projettent les lois internes du système cognitif (VARELA, THOMPSON & ROSCH, 1993/1991, 233)²⁰.

Guillaume, lui aussi, a souvent navigué à vue entre les deux pôles matérialiste et idéaliste, tout particulièrement sur la nature du temps opératif (TOLLIS, 1991, § X.4, 400-403) ; et, jusqu'à plus ample informé, il n'est pas certain du tout qu'il ait été constamment au clair sur cette question, notamment sur la toute fin de sa vie, lorsqu'il a souhaité le concours des « grammairiens chirurgiens » (TOLLIS, à paraître, « Conclusions »).

Après ce rappel, seront maintenant examinés d'autres aspects plus ou moins bien connus de la théorie guillaumienne qui peuvent paraître en affinité avec les recherches cognitives.

2 Langage et pensée humaine²¹

Penser, parler. Toute la science du langage s'inscrit entre ces deux termes, et l'objet de la linguistique est de nous introduire aussi avant que possible à une connaissance de leur relation (GUILLAUME, 2007, [1950-] 207 /168²²).

2.1 Mécanique intuitionnelle et introspection

Guillaume a toujours voulu aller à la rencontre des faits linguistiques « à partir de l'*inévitabile intuitionnel* en position de postulat », de « l'élémentaire intuition », « l'inévitable credo [...] des successivités humaines » : inévitable mais inconscient, comme il l'a tardivement formulé²³.

²⁰ De même, il faudrait mettre cette même attitude en relation avec l'écartèlement des recherches cognitives exposées à la double tentation des deux traditions subjective, donc idéale, et physique, c'est-à-dire matérialiste. « D'un côté la tentation subjective – qui s'incarne, au mieux, dans la phénoménologie, et, en général beaucoup moins bien, dans des formes diverses de la psychologie clinique ou de la psychanalyse – c'est-à-dire dans des façons de voir fondamentalement non scientifiques. De l'autre côté la tentation pan-neuronale, dont P. Changeux (1983) est devenu, à tort ou à raison, le représentant le plus typique, celle qui considère, en bref, que l'activité du cerveau ne peut être décrite qu'en termes d'observables de nature physique » (LE NY, 1989, 29).

²¹ Voir aussi TOLLIS, 2017, § 1.

²² Pour une autre formulation, voir *ibid.*, 325/2.

²³ 1982, [7-II-57] 87/4 et 90/14, [14-II-57] 99/3 ; 2015b, [29-V-58] 207-208. « Inconscience, intuition sont des mêmetés » (1982, [14-II-57] 100/5). Sur les trois valeurs référentielles de l'expression, voir Lowe dans GUILLAUME, 2007, x et xv.

Encouragé par la réflexion de Leibniz, il a précocement estimé que la langue est inséparable des « grands mouvements inhérents à la pensée humaine », au point de se confondre avec elle (1964, [1944] 145). Les désignant comme mécanique ou mécanisme ou géométrie ou science intuitionnel(le)²⁴, Guillaume les tient pour les opérateurs universels « de la structure des langues » garants de leur constructivité comme aussi de celle de la pensée, et donc les aboutissants de la science du langage²⁵. Cette « ferme base intuitionnelle » proche « du concret, du sensible, du sensible permanent » est selon lui installée dans la langue – « dans la morphologie surtout » – (1985, [7-VI-46] 226/10), au sein de la phase obverse de la glossogénèse, autrement dit sa phase « formelle (extranotionnelle) » (1964, [1958] 282, n. 16). Guillaume la fait reposer sur le rapport fondateur et premier homme / univers inclusif de tous les autres (1982, [31-I-57] 79/21). Convaincu que le désordre apparent dissimule un ordre profond, à la fois celui de l'homme primitif et du savant moderne, sa vie durant dans sa théorie il a voulu majorer, *surordonner* le comprendre et minorer, *subordonner* le voir et, pour chaque cas, les mettre l'un de l'autre à la distance qu'y a introduite l'homínisation (tardivement évoquée à partir de 1958)²⁶.

Pascal, « philosophe mathématicien », remarque tardivement Guillaume, avait en son temps estimé que l'on n'accède pas à la vérité seulement par l'expérience des sens ou par le raisonnement, mais aussi par le « cœur » (1982, [14-II-57] 99/1-2). Avec ce parrainage, c'est assez tôt (ci-dessus n. 24) qu'il en est venu à qualifier d'*intuitionnelle* cette avant-science primaire « instituée en face de la science proprement dite », issue de la réflexion consciente et maîtrisée (1985, [7-VI-46] 226/10) et au départ de l'état construit de la langue. C'est à elle, précise Guillaume, qu'on devrait l'intuition mathématique²⁷ et, de façon générale, ce qui relève de la curiosité scientifique (2004, [1954-] 120/228-229).

Convaincu que « nous ne savons penser que par contrastes »²⁸, de la particularisation et de sa réplique inverse (la généralisation) il fait les plus courants d'entre eux – et de l'opposition de l'espace au temps le plus radical. Pour lui, toute activité de pensée s'insère entre les deux extrêmes des intervalles qu'ouvre le tenseur binaire radical dont il a introduit le nom aux alentours de 1951 (1973, 200-201). Guillaume en donne régulièrement les phases antithétiques comme intégralement successives (1964, [1944] 146-147). Cependant, pour en évacuer toute discontinuité, il paraît de nos jours mieux venu de se limiter à les faire seulement *démarrer* l'une après l'autre, ce qui, passé leur amorce initiale, ménage l'éventualité de leur chevauchement et de leur imbrication partielle²⁹.

2.2 Lucidité, vécu et savoir

Guillaume assimile ainsi le langage à un univers-idée qui, implanté au plus profond de l'esprit, s'est développé et existe hors conscience, « pour la raison éminemment simple », justifie-t-il, que celle-ci

²⁴ 1985, [7-VI-46] 226/10 ; 2008, [1945-1946], *passim*. L'adjectif ou son adverbialisation revient le 2-VI-49 (1971, 200), puis à partir de 1954 (2003, et 2004, II, *passim*), en 1957 (1982, à partir du 7-II), en 1958 (1973, [29-V] 269 et 276 ou 2015b, 207-208/3, 212/23 et 215/47) et en 1959 (1995, [12-III-49] 169/13 ; [30-IV-59] 203/32). Curieusement, dans la version préparatoire de « Observation et explication dans la science du langage », l'expression figure en italiques (1964, [1958] 29), mais non dans la version publiée (*ibid.*, 282, n. 16, 284, n. 19 et 20).

²⁵ 1971, [2-VI-49] 200 ; 1982, [4-II-57] 107/27 ; 2015b, [29-V-58] 208/3 ; 1964, [1958] 29.

²⁶ 1982, [29-XI-56] 2/2 ; 1982, [14-II-57] 99/3 ; 1995, [18-XII-58] 34, n. 1 ; 1995, [8-I-59] 54/7 et 58/23. Les recherches cognitives ont plutôt tardivement découvert que tout individu humain serait assimilable à « un scientifique profane, testant des hypothèses et faisant des erreurs » ; que l'apprentissage linguistique de l'enfant, à l'instar de son apprentissage cognitif, se fait moins par accumulation et association qu'en élaborant, à partir des discours dont il est environné ou des informations ambiantes, des modèles hypothétiques de génération de parole et/ou de connaissance (VARELA, THOMPSON & ROSCH, 1993/1991, 82).

Il faut cependant ajouter que la même expression lui sert aussi de métatérme pour désigner la « science nouvelle » qu'il avait lui-même initiée « en vue d'en faire l'étude » (LOWE dans GUILLAUME, 2007, xii).

²⁷ Dans cette mécanique insciente, Guillaume voit « une sorte de pré-mathématique de représentation, close quand survient la mathématique de discussion – et de mesure – dont le nombre arithmétique [...] représente l'ouverture » (2004, [1954-] 161/318-319).

²⁸ 1973, [1952] 26. L'idée a en effet été développée après 1950 (2007, 239-245), notamment à partir de 1954 (2004, 165/508).

²⁹ Sans apparemment le dire explicitement, c'est un parti que Moignet avait lui-même adopté (voir 1961 et surtout 1981) et que j'ai également suivi (TOLLIS, 2008, chap. 3, 81-117). C'est l'écho à peu près fidèle de ce que Guillaume proposait en 1952 et en 1958 (voir 1964, 228-229, 231 et 273). Moignet mentionne explicitement leur successivité, ou plutôt « la successivité des moments de déclenchement de l'une et de l'autre car elles sont, pour une bonne part, concomitantes », autrement dit, leur compénétration et leur quasi-simultanéité. Mais il ne signale pas vraiment que cette « bonne part » est de nature à les rendre o un point près coexistantes (TOLLIS, 2008, 85). On en trouvera la démonstration dans GUILLAUME, 2007, [1950-] 72/13 et sv.).

n'existe qu'une fois achevées les opérations de pensée qui l'ont créé. Mais cela n'empêche pas la mécanique intuitionnelle, avec rigueur et cohérence, de permettre non « pas l'emploi de la lucidité que possède l'esprit, mais la création dans l'esprit de sa lucidité » (2004, [1954-] 241/790-791). Si bien que les actes de représentation dont est fait cet univers intérieur

ne sont pas un condensé, une image abrégée, simplifiée, de l'univers réel : ils sont la création par l'homme et en lui-même d'une systémologie d'ordre explicatif à laquelle il se réfère pour parler intelligiblement, sensément

de son vécu (*ibid.*, 2004, [1954-] 205/669).

Même si « lucidité et savoir » constituent selon lui « les deux racines du langage » (1995, [4-XII-58] 17/15), pour Guillaume la première n'est en rien assimilable au second³⁰. Malheureusement pour la cohérence terminologique, sur le tard il l'a désignée aussi comme le « *su naturel* » dont nous sommes tous spontanément dotés, même s'il reste d'une nature « impénétrable »³¹.

Cela dit, la lucidité originelle ne débouche pas directement sur la connaissance. Pour que, du plus profond de l'inconscient, elle engendre un savoir qui soit à portée de conscience, il faut encore que ses mécanismes en aient été mentalement interceptés et mentalement projetés. Aucune systématisation linguistique ne se révèle donc tant que la construction longitudinale de la langue n'a pas fait l'objet de coupes transversales latitudinales (1989, [13-XII-46] 17-26). Entre passé génétique et état résultant, le même rapport se retrouve ici qu'entre pensée pensante (ou regardante) et pensée pensée (ou regardée)³² et, plus radicalement encore, entre l'entendement et sa verbalisation³³ : les structures linguistiques « sont en quelque sorte le miroir » de la mécanique intuitionnelle (1982, [7-III-57] 136/2).

Cette lucidité inscrit l'homme dans un processus lié au dépassement de l'« affinement physique » qui lui vaut une « certaine autonomie, grandissante, mais non totale », au regard des « forces de vie de l'univers ». Née en rupture avec « la turbulence mentale originelle », elle résulte du travail de domestication de l'univers physique du hors-moi « où l'homme habite et dont il fait partie » par l'univers mental de son en-moi où siège la langue (1995, [8-I-59] 54/7). Chaque communauté se reconnaît par la singularité idiomatique du langage qui pour elle en découle, singularité qui l'attache à un moment particulier de cette progression naturelle et atteste son état structural en même temps que son état architectural sous-jacent, l'un et l'autre en permanente réfection, mais à des vitesses sujettes à varier (1995, [11-XII-58] 21-22).

2.3 En quête de constructivité

En retrouvant ces « opérations profondes de pensée échappant au contrôle conscient » (1989, [24-I-47] 70/5), Guillaume cherchait avant tout à rendre raison de cette constructivité même et des différents états que l'homme en recueille en lui, ainsi que de la manière de s'en servir. Ce faisant, il

³⁰ Bajric l'a évoquée comme une « *réflexion conduite* » (2005, 17), mais l'expression tend à faire oublier qu'elle échappe de bout en bout à la conscience. L'objectif de cet ordre d'activités « n'est pas d'augmenter notre savoir mais d'augmenter notre lucidité, la lucidité sans laquelle l'acquisition du savoir serait impossible » (GUILLAUME, 1982, [14-II-57] 100/5 ; voir aussi 1995, [30-IV-59] 203/32).

³¹ 1964, [1958] 272, repris le 30-IV-59 dans 1995, 193/1.

³² On ne peut adhérer à la présentation qu'a faite Fuchs, selon qui la *pensée pensée* se situerait « au plan de la représentation de la langue [...], cependant que la "pensée pensante" se jouerait au plan de l'expression construite en discours » (2007, 42, § 2.1). Ce qu'en a dit Guillaume ne laisse guère de doute à ce sujet les opérations de pensée créatrices des formes interviennent dans le domaine de l'esprit qui est « celui, non pas de la pensée *pensée*, où les choses se présentent conçues et déjà formées, mais celui, plus profond, et en quelque sorte préexistant, de la pensée *pensante*, où les choses, encore en genèse, n'ont pas assez de corps pour que la mémoire puisse les imprimer en elle » (1968, [1929] 133) ; un sémantème subditi obéit « à une sorte de genèse inverse qui le ramène par degrés du domaine de la pensée pensée, où tout est clair et pénétrable, au domaine de la pensée pensante, où les idées en genèse ne sont encore que les mystérieuses impulsions créatrices de l'esprit » (1964, [1938] 75). C'est ce qui, éventuellement sous d'autres formulations, se retrouve ultérieurement dans les nombreuses allusions à ce distinguo (1992, [23-XII-38] 48, [19-V-39] 283/71, [26-VI-39] 287/3-4 ; 1997, [16-V-47] 181/2 ; 1973, [3-VI-49] 222, etc.).

³³ « [...] le langage est la projection de l'entendement » (1919, 36).

pensait se comporter, non en spécialiste ou en expert, mais en simple « homme de pensée commune ». Mais à ses yeux, ainsi entendue, la grammaire « est, en partie au moins, une science d'introspection » (1989, [24-I-47] 70/5, 2015b, [29-V-58] 214/38-39) : parce qu'il ne saurait être réduit à sa matérialisabilité – Guillaume parle de sa « visibilité –, sa réalité étant aussi mentale, c'est bien en chacun de nous et non à l'extérieur qu'il faut scruter le langage.

Pour lui, le langage et la pensée sont si intriqués qu'il en estimait les progrès parallèles. Cela le détournait de l'idée que le langage « est un fait social, qu'il est né de l'esprit de la société », car, « sous le fait social, l'observateur découvre le fait humain » (1985, [12-IV-46], 174/4, 1995, [28-I-60] 306/5). Il est probable que la distinction de ces deux dimensions et leur opposition étaient tout à fait justifiées à l'époque où Guillaume travaillait à creuser son propre sillon théorique. Néanmoins, de nos jours elles pourront paraître excessives dans la mesure où il n'y a d'humain que socialisé : présent chez lui, le terme d'hominisation – comme aussi bien ceux d'humanité et d'humanisme – suffit déjà à le montrer (voir TOLLIS, 2010).

Avec sa théorie, il pensait personnellement éclairer « l'anthropologue des âges de la civilisation mentale humaine profonde » (1982, [2-V-57] 241/18). Car cette anthropogenèse³⁴ d'après l'hominisation lui semblait appelée à mettre au jour la remarquable « valeur documentaire » des langues. Il en faisait le témoin privilégié de l'état atteint par cette lucidité³⁵, la seule trace attestée de « l'histoire potentielle de la pensée humaine » non écrite. Bref, au regard de « l'histoire approfondie des sciences », le langage lui apparaissait comme porteur d'« un regard sur l'univers dont la pénétration [...] a beaucoup varié » (1982, [29-XI-56] 7/14).

Conclusion

Vu la motivation initiale des recherches cognitives et de la psychomécanique ici à nouveau confrontées, cette réflexion ne pouvait évidemment amener à conclure que, cette fois encore, Guillaume a réellement été un authentique précurseur.

Néanmoins, il s'était fixé comme programme de s'« introduire, introduire la science du langage à la connaissance du su naturel », une fois son existence reconnue. Cependant, comme il s'agit d'« un su impénétrable », il n'entrevoit finalement d'autre solution que d'en regarder le *comment* et le *pourquoi* (1995, [30-IV-1959] 193/2 et 198/22), d'en imaginer la constitution et la genèse : en somme, trouver « en quoi il consiste et le chemin qui y conduit » (1964, [1958] 29). Ainsi, sa claire ambition d'entrer à l'intérieur des processus d'édification de la pensée et des moyens de verbalisation dont l'ont dotée l'invention et l'amélioration du langage, l'a conduit à pénétrer dans l'élaboration de la connaissance et de sa manifestabilité matérielle.

Ce vu en pensée pré-dicible qui « ressortit à un *su naturel* » et caractéristique de l'homme pensant a toujours obnubilé Guillaume. Longtemps, il a fondamentalement campé dans un mentalisme qui, à son époque, a peut-être nu à la diffusion de sa théorie, mais qui, paradoxalement, a sans doute été pour beaucoup dans son indéniable pouvoir de séduction ultérieur. Sur la fin de sa vie, cependant, il a convenu que cet objectif demeurerait « empli de mystère, une *terra incognita* de la science du langage, et aussi de la neuro-physiologie et de la neuro-chirurgie ». C'est peut-être pourquoi il a très tardivement mais explicitement manifesté tout l'intérêt qu'il portait à la « source physique » de la « connaissance grammaticale » et du « psycho-système » multimillénaire³⁶ que, sous l'espèce des divers idiomes, le langage impose aux usagers : « le dispositif cinétique du cerveau humain » (1995, [14-V-59] 208).

Malgré la difficulté d'accéder aux moyens que cet organe corporel offre au développement et à l'exploitation du langage³⁷, il avait alors admis l'existence d'une isologie physico-mentale et

---

³⁴ 1995, [entre le 27-XI-58 et le 30-IV-59] 10, 15, 42, 203 et 241/18-19).

³⁵ Voir encore 1990, [1er-VI-44] 317/2, 1982, [16-V-57] 230/14, et 1995, [11-XII-58] 21/2.

³⁶ « En marge : glossogénie et grammaire sont des équivalents » (1995, [14-V-59] 208 n. 2).

³⁷ Dans sa dernière note à la leçon du 30-IV-59, malheureusement délicate à lire et à interpréter, Guillaume a risqué des remarques sur le rapport entre *organisme* et *système* (1995, 203, n. 1).

souhaité en voir les éléments causateurs identifiés « sous forme de mouvement[s] du cortex » (1995, [21-V-59] 221 et 223/25)³⁸.

Certes, voici une dizaine d'années, Fuchs avait souligné l'inaccessibilité de ce dernier objectif, apparemment toujours hors de portée³⁹. Certes, la très ancienne « réflexion sur les rapports entre les langues, la pensée, le raisonnement, l'action, etc. » que l'on trouve chez Guillaume (FUCHS, 2008, § 1.3 ; voir aussi 2004, § 4) reste somme toute très générique. Et, Fuchs y a également insisté, il ne faut pas perdre de vue que le propre d'une théorie linguistique *cognitive* est de « pouvoir s'articuler de façon explicite avec des modèles généraux de l'architecture fonctionnelle de l'esprit et/ou de l'architecture neuronale du cerveau »⁴⁰.

Avec cette ouverture en direction du cerveau, ne sommes-nous pas tout de même au plus près de recherches sur la cognition ?

References bibliographiques⁴¹

- ANDLER, Daniel, 1992a, « Introduction. Calcul et représentation : les sources », dans ANDLER (éd.), *Introduction aux sciences cognitives*, Paris, Gallimard (« Folio, Essais » 179), p. 9-46.
- ANDLER, Daniel, 1992b, « L'émergence des sciences cognitives », *Le Courrier du CNRS. Dossiers scientifiques*, 79 (*Sciences cognitives*), p. 6.
- ANSCOMBRE, Jean-Claude, 1994, « La sémantique française au XXe siècle : De la théorie de la référence à la théorie des stéréotypes », dans Antonio GASPARD GALAN, Juan Fidel CORCUERA MANSO & J.-M. DJIAN (eds.), *La lingüística francesa. Situación y perspectivas a finales del siglo XX* [Congreso Internacional de Lingüística Francesa (1. 1993. Zaragoza)], Universidad de Zaragoza, p. 9-27, d.e.l. : <dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/4033337.pdf>.
- BAJRIC, Samir, 2005, « Questions d'intuition », *Langue française*, 147 (*La Langue française au prisme de la psychomécanique du langage*, O. SOUTET éd.), p. 7-18, d.e.l. : <www.persee.fr/docAsPDF/lfr_0023-8368_2005_num_147_1_6860.pdf>.
- BOTTINEAU, Didier, 2013, « Pour une approche enactive de la parole dans les langues », *Langages*, 192 (*Le Vécu corporel dans la pratique d'une langue*, G. LOUÏS & D. LEEMAN eds.), p. 11-27, d.e.l. : <www.cairn.info/revue-langages-2013-4-page-11.htm>.
- DESCLES, Jean-Pierre, 1989, « Catégories grammaticales et opérations cognitives » (1988), *Histoire, Épistémologie, Langage*, 11/1 (*Sciences du langage et recherches cognitives*, F. RASTIER éd.), p. 33-53, d.e.l. : <www.persee.fr/docAsPDF/hel_0750-8069_1989_num_11_1_2289.pdf>.
- EPSTEIN, Richard, 1991, c. r. de G. Guillaume, *Leçons de linguistique*, vol. 10, 1943-1944. Série A. *Esquisse d'une grammaire descriptive de la langue française II*, Québec, Les Presses de l'université Laval - Lille, Presses universitaires, 1991, 486 p., *Cognitive linguistics*, 2, p. 298-309.
- FRANÇOIS, Jacques : voir GOSSELIN L. & —.
- FUCHS, Catherine, 2004, « Pour introduire à la linguistique cognitive », dans FUCHS (éd.), *La Linguistique cognitive*, [Gap], Éditions Ophrys - [Paris] Éd. de la Maison des sciences de l'homme, DL, [d.e.l. : <books.openedition.org/editionsms/7055?lang=fr>], p. 1-24, d.e.l. : <books.openedition.org/editionsms/7059#ftn1>.
- FUCHS, Catherine, 2007, « La psychomécanique est-elle une linguistique cognitive ? », dans J. BRES et alii (eds), *Psychomécanique, linguistiques cognitives et analyse textuelle*, Limoges,

³⁸ Voir Tollis, à paraître 2019, § 5.

³⁹ « [...] l'ouverture de la linguistique en direction de la cognition ne peut être que d'ordre essentiellement épistémologique. L'unification neuro-psycho-linguistique – que tout programme "cognitif" sur le langage appelle de ses vœux – ne semble guère envisageable dans un avenir proche » (FUCHS, 2009, 131).

⁴⁰ FUCHS, 2007, 37. On peut donc comprendre que qualifier ainsi la psychomécanique « constituerait, non seulement un anachronisme, mais aussi un contre-sens (à plus d'un titre) » (FUCHS, 2008, 67, § 2.3) et qu'il faut raison garder. Il resterait évidemment à savoir au juste combien de théories linguistiques réputées cognitives remplissent entièrement ce cahier des charges.

⁴¹ On a ici abrégé en *d.e.l.* la mention « disponible en ligne ».

- Lambert-Lucas, p. 37-53, d.e.l. : <halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00340657/document> ou <halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00340657/document#page=2&zoom=auto,-25,842>.
- FUCHS, Catherine, 2008, « Linguistique française et cognition », dans 1er Congrès mondial de linguistique française (CMLF-08 – Paris, 9 au 12 juillet 2008), texte paru dans les *Actes du Colloque*, CD-Rom, d.e.l. : <www.linguistiquefrancaise.org/articles/cmlf/pdf/2008/01/cmlf08340.pdf> ou <halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00340674/document>.
- FUCHS, Catherine, 2009, « La linguistique cognitive existe-t-elle ? », *Quaderns de Filologia. Estudis lingüístics*, 14 (*New Perspectives in Cognitive Linguistics*), p. 115-133, d.e.l. : <roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/30277/115.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- GOSSELIN, Laurent, FRANÇOIS, Jacques, 1991, « Les typologies de procès : des verbes aux prédications », *Travaux de linguistique et de philologie*, 29 (*Les Typologies de procès*, C. FUCHS éd.), p. 19-86.
- GUILLAUME, Gustave, 1919⁴², *Le Problème de l'article et sa solution dans la langue française*, Paris, Hachette, 318 p. [Réimpr. avec une préface de R. VALIN et le c. r. de L. HAVET (*Journal des savants*, 15/5-6, p. 158-159 – republié dans l'éd. de 1975, p. 15-16 –), Québec, Les Presses de l'université Laval - Paris, Nizet, 1975, xvi-318 p. ; nouv. rééd., Limoges, Lambert-Lucas, 2010.]
- GUILLAUME, Gustave, 1968, *Temps et verbe : Théorie des aspects, des modes et des temps* (Paris, H. Champion – « Linguistique 27 » –, Société de linguistique de Paris, 1929, Prix Volney 1931, 134 p.), d'abord repris en 1965 (mais aussi en 1970 et en 1984 au moins), en même temps que *L'Architectonique du temps dans les langues classiques* (Copenhague, Eisner Munksgaard, 1945, 66 p.), avec un avant-propos de Roch VALIN (1964), Paris, H. Champion, XXI-134 + 66 p. [Reprod. en fac-sim.]
- GUILLAUME, Gustave, 1964, *Langage et science du langage* [Recueil de 19 articles écrits entre 1933 et 1958], Paris, Nizet - Québec, Les Presses de l'université Laval, 287 p. [2e édition en 1973.]
- GUILLAUME, Gustave, 1971, *Leçons de linguistique*, vol. 2, 1948-1949. Série B. *Psychosystématique du langage. Principes, méthodes et applications I*, Québec, Les Presses de l'université Laval - Paris, Klincksieck, 222 p.
- GUILLAUME, Gustave, 1973, *Principes de linguistique théorique. Recueil de textes inédits*, Québec, Les Presses de l'université Laval - Paris, Klincksieck, 279 p.
- GUILLAUME, Gustave, 1982, *Leçons de linguistique*, vol. 5, 1956-1957. *Systèmes linguistiques et successivité historique des systèmes (II)*, Québec, Les Presses de l'université Laval - Lille, Presses de l'Université, 309 p.
- GUILLAUME, Gustave, [1985], *Leçons de linguistique*, vol. 6, 1945-1946. Série C. *Grammaire particulière du français et grammaire générale (I)*, Québec, Les Presses de l'université Laval - Lille, Presses universitaires, 332 p.
- GUILLAUME, Gustave, 1989, *Leçons de linguistique*, vol. 9, 1946-1947. Série C. *Grammaire particulière du français et grammaire générale II*, Québec, Les Presses de l'université Laval - Lille, Presses universitaires de Lille, 291 p.
- GUILLAUME, Gustave, 1990, *Leçons de linguistique*, vol. 10, 1943-1944. Série A. *Esquisse d'une grammaire descriptive de la langue française (II)*, Québec, Les Presses de l'université Laval, 1990 – Lille, Presses de l'Université, 1991, 486 p.
- GUILLAUME, Gustave, 1992, *Leçons de linguistique*, vol. 12, *Leçons de l'année. 1938-1939*, Québec, Les Presses de l'université Laval - Lille, Presses de l'Université, 412 p.
- GUILLAUME, Gustave, 1995, *Leçons de linguistique*, vol. 13, *Leçons des années 1958-1959 et 1959-1960*, Québec, Les Presses de l'université Laval - Lille, Presses universitaires de Lille, 401 p.

---

⁴² Le 27 novembre 1952, Guillaume en faisait remonter la rédaction « à trente-six ans de distance » (2007 : 294/7), c'est-à-dire à 1916.

- GUILLAUME, Gustave, 1997, *Leçons de linguistique*, vol. 14, 1946-1947 et 1947-1948. Série A. *Esquisse d'une grammaire descriptive de la langue française (V-VI)*, Québec, Les Presses de l'université Laval - Paris, Klincksieck, 479 p.
- GUILLAUME, Gustave, 2003, *Essais et mémoires. Prolégomènes à la linguistique structurale I*, Québec, Les Presses de l'université Laval, xii-240 p.
- GUILLAUME, Gustave, 2004⁴³, *Essais et mémoires. Prolégomènes à la linguistique structurale II. Discussion et continuation psychomécanique de la théorie saussurienne de la diachronie et de la synchronie*, Québec, Les Presses de l'université Laval, x-397p.
- GUILLAUME, Gustave, 2007⁴⁴, *Essai de mécanique intuitionnelle I. Espace et temps en pensée commune et dans les structures de langue*, Québec, Les Presses de l'université Laval, xxv-420 p.
- GUILLAUME, Gustave, 2008, *Leçons de linguistique*, vol. 18, 1945-1946. Série B. *Faits de langue et faits de discours*, Québec, Les Presses de l'université Laval, 230 p.
- GUILLAUME, Gustave, 2015a, *Leçons de linguistique*, vol. 22, 1947-1948. Série B. *Implicité et explicité en morphologie*, Québec, Les Presses de l'université Laval, 262 p.
- GUILLAUME, Gustave, 2015b, *Leçons de linguistique*, vol. 21, 1957-1958, Québec, Les Presses de l'université Laval, 240 p.
- LAZARD, Gilbert 2007, « La linguistique cognitive n'existe pas », *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, CII/1, p. 3-16.
- LE NY, Jean-François, 1989, *Science cognitive et compréhension du langage*, Paris, P.U.F., 249 p.
- MACCHI, Yves, à paraître₁, « Chronophonétique (I). Esquisse d'embryologie du mot », dans É. BLESTEL, Ch. FORTINEAU-BREMOND (éds), *Le Signifiant sens dessus dessous. Submorphémie et chronoanalyse en linguistique hispanique* [Actes du XVe Colloque international de linguistique ibéro-romane, Rouen, 3-5 juin 2015], Limoges, Lambert-Lucas, p. 169-200.
- MACCHI, Yves, à paraître₂, « "Tout seul, ça signifie rien". Rôle du signifiant unitaire dans la genèse du sens phrastique : comment le sens accède-t-il à la conscience ? », communication présentée à la Journée GERLHIS / ERILIIS : « Rôle et statut du signifié dans la linguistique du signifiant », 18 juin 2016, Université Sorbonne Nouvelle-Paris 3.
- MAINGUENEAU, Dominique, 1988, « "Langue" et "discours" : la linguistique et son double », *DRLAV*, 39 (*L'Usage des mots*), p. 21-32.
- MOIGNET, Gérard, 1961, *L'Adverbe dans la locution verbale. Étude de psycho-systématique française*, Québec, Les Presses de l'université Laval (« Cahiers de psychomécanique du langage » 5), 36 p.
- MOIGNET, Gérard, 1981, *Systématique de la langue française*, ouvrage posthume publié par les soins de J. CERVONI, K. SCHLYTER et A. VASSANT, Paris, Klincksieck (« Bibliothèque française et romane, A : Manuels et études linguistiques » 43), 348 p.
- MONNERET, Philippe, 2018, « Le problème de la représentation et sa solution dans la linguistique de Gustave Guillaume, lecteur de Saussure », *Histoire Épistémologie Langage*, 40/1 (*Représentations et opérations dans le langage : Saussure, Bally, Guillaume, Benveniste, Culioli*, D. DUCARD éd.), p. 49-66.
- PICHOT, André, 1992, « Intelligence artificielle et connaissance naturelle : le sujet et le corps », dans H. BARREAU (éd.), *Le Cerveau et l'esprit*, Paris, CNRS Éditions, p. 127-144.

⁴³ La rédaction des textes de ces deux premiers volumes d'*Essais et mémoires* a pu débiter aux alentours de 1954, et semble avoir duré jusqu'en 1959, avec une possible interruption en 1958. Pour ce qui est des deux « Mémoires Steiger », initialement destinés à la revue *Vox Romanica*, ils semblent de 1959 (Lowe, dans GUILLAUME, 2003, iv-vi, dans GUILLAUME, 2004, v, et dans GUILLAUME, 2007, x).

⁴⁴ Aux dires de son auteur ce texte, entamé en 1950, aurait été en voie d'achèvement en 1952 (Lowe, dans GUILLAUME, 2007, i-ii et xvii).

- RASTIER, François, 1989, « Linguistique et recherche cognitive (1988), *Histoire Épistémologie Langage* 11/1 (*Sciences du langage et recherches cognitives*), p. 5-31, d.e.l. : <www.persee.fr/doc/hel_0750-8069_1989_num_11_1_2288> ou <www.persee.fr/docAsPDF/hel_0750-8069_1989_num_11_1_2288.pdf>.
- RASTIER, François, 1993, « La sémantique cognitive et l'espace », dans *Images et langages. Multimodalité et modélisation cognitive. Actes du colloque interdisciplinaire du Comité national de la recherche scientifique. 1er et 22 avril 1993*, p. 173-185.
- RASTIER, François, 2005, « Sémiotique du cognitivisme et sémantique cognitive. Questions d'histoire et d'épistémologie », *Texto*, d.e.l. : <www.revue-texto.net/Inedits/Rastier/Rastier_Semantique-cognitive.html#4>, s.p.
- ROMANO, Claude, 2014, « Le soi implicite », dans J.-C. GENS et C. OLAY (éds), *Charles Taylor. Interprétation, modernité et identité / Interpretation, modernity and identity*, Le Cercle Herméneutique Éditeur, p. 109-133, d.e.l. : <[Taylor. Interprétation, modernité et identité.pdf](#)>.
- ROSCH, Eleanor : voir VARELA F., THOMPSON E. & —.
- SPERBER, Dan, 1992, « Les sciences cognitives, les sciences sociales et le matérialisme » (*Le Débat*, 1987, 47/5, *Une nouvelle science de l'esprit : Intelligence artificielle, sciences cognitives, nature du cerveau*, p. 103-115), dans ANDLER (éd.), *Introduction aux sciences cognitives*, Paris, Gallimard, chap. 14, p. 397-420, d.e.l. : <www.dan.sperber.fr/wp-content/uploads/1987_les-sciences-cognitives-les-sciences-sociales.pdf>.
- THOMPSON, Evan : voir VARELA F., — & ROSCH E.
- TOLLIS, Francis, 1991, *La Parole et le sens : Le guillaumisme et l'approche contemporaine du langage*, préface de Robert LAFONT, Paris, A. Colin (« Linguistique »), x-XII-495 p.
- TOLLIS, Francis, 1997, « La psychomécanique du langage et le guillaumisme dans la perspective des recherches cognitives », dans P. DE CARVALHO, O. SOUTET (éds), *La Psychomécanique du langage. Problèmes et perspectives. Actes du 7e Colloque international de psychomécanique du langage (Cordoue 2-4 juin 1994)*, Paris, H. Champion, p. 329-340.
- TOLLIS, Francis, 2003, « Les morphèmes et leur signifié : système et mise en œuvre », dans A. OUATTARA (éd.), *Parcours énonciatifs et parcours interprétatifs. Théories et applications. Actes du colloque de Tromsø organisé par le département de français de l'Université, 26-28 octobre 2000*, Gan - Paris, Ophrys, p. 202-220.
- TOLLIS, Francis, 2008, *Signe, mot et locution entre langue et discours. De Gustave Guillaume à ses successeurs*, Limoges, Lambert-Lucas, 278 p.
- TOLLIS, Francis, 2010, « La linguistique de Gustave Guillaume : de l'opérativité à la socio-opérativité ? », *Cahiers de praxématique*, 2008, 51 (*Gustave Guillaume. Opérativité et discours. Le sujet parlant*, J.-Cl. COQUET éd.), p. 131-154, disponible en ligne : <journals.openedition.org/praxematique/1073>.
- TOLLIS, Francis, 2017, « La théorie linguistique de Gustave Guillaume scrutée dans une perspective énaactive », *Signifiances / Signifying*, 1/1 (*Langage et énaaction : problématiques, approches linguistiques et interdisciplinaires // Réflexions sur les théories en sciences du langage à la lumière de l'énaaction* [Actes du 1er Colloque international « Langage et énaaction, Production du sens, Incarnation, Interaction », organisé les 1er-3 juin 2016 à Clermont-Ferrand]), exclusivement d.e.l : <doi.org/10.18145/signifiances.v1i1>.
- TOLLIS, Francis, à paraître 2019, « La dimension anthropologique (anthropogénétique) de la théorie de Gustave Guillaume (1883-1960), *Le Français moderne*, 2019/1.
- TOLLIS, Francis, à paraître, « L'introuvable signifié : De sa postulation à son repli sur le signifiant et à son éventuelle dispersion dans du référentiel socialisé », *Signifiances / Signifying*, 2.
- VARELA, Francisco J., 1989, *Connaître les sciences cognitives, tendances et perspectives* (1988), trad. de l'anglais par P. LAVOIE, Paris, Éd. du Seuil, 122 p.
- VARELA, F., THOMPSON, Evan, ROSCH, Eleanor, 1993, *L'Inscription corporelle de l'esprit. Sciences cognitives et expérience humaine* (1991), trad. de l'anglais par V. HAVELANGE, Paris, Éd. du Seuil, 377 p.

GUSTAVE GUILLAUME, UN COGNITIVISTE A SON INSU

Katarzyna KWAPISZ-OSADNIK¹

Résumé: Gustave Guillaume, un cognitiviste à son insu

L'article contient des réflexions qui se situent au carrefour de la psychomécanique et de la linguistique cognitive et le but est de démontrer que les idées de G. Guillaume sont cognitives en ce sens que sa conception du langage se réfère à un processus de pensable dont l'effet se manifeste dans la façon de construire la phrase. La confrontation des principaux instruments d'analyse proposés par G. Guillaume (la notion d'idée en puissance) et des principes de la linguistique cognitive, notamment la grammaire cognitive de R. Langacker (l'imagerie) conduit à observer les similitudes entre ces deux approches, mais également les différences dans la vision de la langue et du rôle de ses usagers.

Abstract: Gustave Guillaume, a cognitivist without his knowledge

The article contains some reflexions at the crossroads of psychomechanics and cognitive linguistics. Its aim is to demonstrate that G. Guillaume's ideas are cognitive in this sense that his conception of language refers to a process of thinking, the effect of which is manifested in the way the sentence is constructed. The confrontation of the main analysis tools proposed by G. Guillaume (the notion of idea in power) and the principles of cognitive linguistics, especially the cognitive grammar of R. Langacker (imagery) leads to observation that there are similarities between these two approaches, but also the differences in the vision of language and the role of its users.

Mots clés : *psychomécanique, linguistique cognitive, imagerie, idée en puissance*

Key words : *psycomechanics, cognitive linguistics, imagery, idea in power*

Introduction

Depuis les années 70 du siècle précédent, on observe en linguistique une fervente anarchie d'idées provoquée par un nouveau courant américain appelé linguistique cognitive. Les fondateurs sont des chercheurs, anciens élèves de N. Chomsky, qui se sont interrogés sur le rôle de différents facteurs : culturel, social, historique, contextuel, intellectuel, contribuant à la construction des énoncés.

La définition de la langue dans ce cadre a profondément évolué. R. Langacker (2003 : 42) range la langue parmi plusieurs ressources linguistiques, telles que la mémoire, la planification, la résolution de problèmes, les connaissances générales, les buts à court et à long terme et la faculté de reconnaissance de contextes physique, social, culturel et linguistique. Autrement dit, la construction et l'interprétation des énoncés ne se font pas seulement à partir des unités de langue (lexicales et grammaticales), mais parce que toutes les ressources citées plus haut s'activent au moment de l'événement de parole.

Quant à la grammaire, on lui attribue un caractère conventionnel (les unités de langue sont conventionnelles), schématique (il y a toujours un schéma, ou une matrice, qui sert soit à concrétiser soit à faire abstraction), dynamique et sémantique (chaque choix est sémantiquement plein). La grammaire, étant une capacité intellectuelle qui se développe par l'acquisition et / ou l'apprentissage, est fondée sur la fréquence d'usage. Dès lors, l'emploi se détermine à partir de la

---

¹ professeur HDR d'études romanes et italiennes à l'Université de Silésie en Pologne. Elle est spécialiste en linguistique générale, romane et italienne. Ses recherches portent sur l'analyse des catégories grammaticales dans le cadre de la linguistique cognitive. Pour les publications et plus de détails : <http://romanistyka.us.edu.pl/o-instytucie/struktura-instytutu/39-zaklad-jezykoznawstwa-stosowanego-i-translatoryki/154-dr-hab-katarzyna-kwapisz-osadnik.html>: **E-mail : kkwapisz@icloud.com**

préférentialité d'usage. C'est ainsi que s'établissent les règles et les normes dans une langue donnée.

Pour résumer les bases de la linguistique cognitive, nous proposons ces quelques points formulés ci-dessous :

1. l'homme perçoit le monde et catégorise toutes les entités séparément distinguées. La catégorisation se fait soit à partir du prototype (on compare au modèle cognitif idéalisé ; Lakoff, 1987) soit à partir du schéma (on schématise, simplifie, synthétise) ;
2. la langue permet, entre autres, de dénommer les entités, de stocker certaines informations en mémoire et par conséquent, de créer les connaissances sur le monde ;
3. l'homme est donc un être cognitif qui perçoit, traite les informations, leur donne des noms et s'en sert pour communiquer avec les autres ;
4. chaque fois que nous percevons un fragment de réalité, nous le conceptualisons, c'est-à-dire que nous construisons une scène. La construction de la scène est nommée l'imagerie, qui est à la fois conceptuelle et linguistique ;
5. la langue, qui se manifeste dans chaque énoncé sous la forme d'une ou de plusieurs proposition(s), sert à organiser les objets appartenant à la scène et à déterminer les relations qui se produisent entre eux et avec celui qui parle ;
6. Autrement dit, chaque énoncé est sémantiquement motivé, en ce sens que nous communiquons par le choix de chaque lexème et, en même temps, par le choix d'une construction (règle) morpho-syntaxique appartenant à une langue donnée ; ce choix relève de l'activation de toutes les ressources linguistiques (et extralinguistiques) dans une situation de communication concrète.

Ceci dit, nous revenons au but de cette intervention, qui est une réflexion cognitive à la théorie proposée par G. Guillaume, un linguiste francophone qui, à son insu, semble être l'un des premiers cognitivistes au sens moderne de ce terme dans le domaine de la linguistique. Cette idée n'est pas nouvelle (Brès et al. 2007), pourtant elle reste toujours à approfondir, étant donnée la position un peu difficile de la linguistique cognitive en France par rapport à la renommée qu'elle a gagnée dans les pays, comme par exemple la Pologne.

Dans un premier temps, nous présenterons de façon synthétique la figure de G. Guillaume, et notamment ses idées. Dans un second temps, nous analyserons les visions de la langue, les phénomènes et les termes qui fondent sa théorie, mais par le biais des phénomènes et des termes fonctionnant en linguistique cognitive. Pour clore ces considérations, nous formulerons quelques observations concernant l'état de recherche linguistique actuel, au moins du point de vue d'une linguiste romanisante polonaise qui se spécialise en linguistique cognitive.

I. Guillaume et sa psychomécanique (Cornillac 2010, Fonds Bibliographiques Gustave Guillaume)

Gustave Guillaume (1883-1960) est devenu linguiste par hasard. Cet employé de banque, encouragé par Antoine Meillet, l'un de ses clients, abandonne son métier et se consacre à l'étude du langage : il suit des cours de science du langage à la Sorbonne et au Collège de France. Pendant 22 ans, il élabore une conception originale du langage, appelée psychomécanique. Pourtant, sa théorie ne trouve pas beaucoup d'enthousiastes, parce qu'on vit en pleine expansion du structuralisme. En 1948, Roch Vallin arrive à Paris, participe aux cours de Guillaume et en est fasciné. C'est lui qui sera son successeur et légataire de son œuvre. En 1974 est fondé le Fonds Gustave Guillaume qui se reconnaît comme centre international de documentation en psychomécanique du langage.

Les principaux ouvrages de Guillaume sont: 1. *Le Problème de l'article et sa solution dans la langue française* (1919), 2. *Temps et Verbe* (1929), 3. *L'Architectonique du temps dans les langues classiques* (1943), 4. *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume* (1947 / 1948), 5. *Langage et science du langage* (1964, œuvre posthume).

La psychomécanique, ou la psychosystémique, est une conception qui propose une réflexion approfondie sur l'activité psychique de l'homme, laquelle d'une part se manifeste dans la langue en tant que système et de l'autre qu'on peut découvrir en examinant ses moyens d'expression mises en

discours. Il s'agit en effet de reconstruire la pensée de celui qui parle au moment où il effectue l'acte de langage. Comme l'explique G. Guillaume, la psychomécanique s'occupe des mécanismes « que possède la pensée pour opérer une saisie d'elle-même et dont la langue offre une reproduction fidèle » (1973 : 94). Ces mécanismes sont des moyens formels, systématisés et institués par la pensée pour opérer une saisie « rapide, claire et immédiate de ce qui se développe en elle » (1973 : 95). En d'autres termes, la pensée va du potentiel à l'effectif qui est déjà un phénomène discursif. Et c'est dans cette activité de pensée que G. Guillaume voit le rôle du langage humain : les cognitivistes diraient qu'on part de l'expérience, puis - comme le dit G. Guillaume - on passe par le potentiel pour saisir les pensées sur le plan effectif, c'est-à-dire en discours et à l'aide des moyens que la langue nous offre.

Pour G. Guillaume « la langue est dans la pensée humaine le psychomécanisme, en position d'instrument regardant, qu'elle a édifié en elle par des actes appropriés dont c'était l'unique visée ; ce, afin de pouvoir utilement – d'une manière qui le lui fasse voir – regarder l'univers réel. Et la langue n'est que cela : une systémologie regardante » (Fonds Gustave Guillaume).

II. Guillaume, cognitiviste sans s'en rendre compte

La constatation ci-dessous suffit à placer G. Guillaume parmi de premiers linguistes cognitivistes ; le chercheur affirme que « l'acte de langage est une activité de l'esprit représentable par une ligne cinétique schématisant un phénomène dont l'aboutissement est la phrase, unité d'effet, c'est-à-dire unité de discours - et dont le terme d'origine est l'élément formateur. L'élément formateur est appréhendé, un état de définition historiquement acquis, par une coupe transversale portée au plus bas de l'acte de langage; et la phrase, par une coupe transversale portée au plus haut de l'acte de langage » (1971 : 34). Ces deux coupes sont des saisies de pensées, l'une appartient au système qui évolue pour atteindre le degré de grammaticalisation le plus haut et l'autre appartient au discours. En linguistique cognitive, il n'y a pas de division entre ce qui est diachronique et ce qui est synchronique. Pour comprendre les phénomènes de langue il faut tenir compte de l'histoire, de l'évolution de la langue en rapport avec l'évolution de la pensée de ses usagers. Selon G. Guillaume, c'est avant tout la pensée qui évolue et qui crée les catégories linguistiques nécessaires pour communiquer à un moment donné, mais le fonctionnement de ces catégories « relève entièrement des lois internes de la langue » (1919; éd. 2010 : 25). De plus, les cognitivistes parleraient du traitement des données pendant lesquels toutes les ressources linguistiques, et notamment la langue, s'activent. La première coupe relève de la représentation, la deuxième – de l'expression. La représentation appartient à l'imaginaire, elle correspond à la construction de la scène, qui est un processus dynamique. L'expression se manifeste en unités d'une langue donnée, aussi bien lexicales que morpho-syntaxiques. Dès lors, on est dans le potentiel du langage, qui est à la fois une réalité cognitive et linguistique, qui passe ensuite en effectif du discours. L'imaginaire, ou l'imagerie, est un terme fondamental dans la grammaire cognitive de R. Langacker. Ce phénomène consiste en la construction de la scène, qui s'effectue simultanément au niveau iconique (on s'imagine la scène, c'est-à-dire les rapports entre les objets perçus, tout en tenant compte de plusieurs dimensions, comme p.ex. le degré de précision, le fond, la perspective, le profilage, le lien entre un trajecteur et un landmark et le contexte pragmatique) et au niveau linguistique (on construit la phrase qui contient les informations sur la façon de concevoir la scène. Le sens est contenu dans les formes lexicales et grammaticales choisies plus ou moins consciemment pour rendre compte de l'interprétation d'une situation mise en énoncé). G. Guillaume, quant à lui, utilise aussi le terme d'image pour expliquer ce passage entre le potentiel et l'effectif. Ainsi peut-on lire: « Le discours se développe en une suite d'images réelles momentanées plus ou moins étendues, c'est-à-dire plus ou moins générales ou particulières. Pour former ces images réelles momentanées, on se sert des images virtuelles permanentes de la langue, qui sont plus générales que les images les plus générales du discours, car elles enferment *en puissance* non pas seulement la plus grande étendue concevable de l'idée, mais encore toutes les autres étendus moindres » (1919, éd. 2010 : 305).

Lorsque G. Guillaume introduit les notions de chronogenèse et de chronothèse, il conçoit les phénomènes linguistiques d'abord comme prêts à devenir une catégorie grammaticale et puis

comme effet du processus de coupe de cette catégorie *in posse, in fieri* et *in esse*. C'est ainsi qu'il explique le fonctionnement dynamique des formes verbales: l'infinitif est la forme *in posse*, le subjonctif est la forme *in fieri* et l'indicatif est la forme *in esse*. On applique un raisonnement similaire à l'analyse de la catégorie du nom, qui se laisse concevoir soit comme catégorie en puissance soit comme catégorie en effet et cela est bien marqué par la présence de l'article, qui intervient par la saisie entre le singulier et l'universel. La distinction de la chronogenèse et de la chronothèse proposée par G. Guillaume correspondrait à la distinction cognitive entre le temps de conceptualisation et le temps conçu, à laquelle tient beaucoup R. Langacker. Le temps de conceptualisation est le temps pendant lequel la scène perçue est conceptualisée et le temps conçu est interne à la scène elle-même. Pour G. Guillaume (in Carvalho et Soutet 1997 : 182), « la chronogenèse fait le verbe en partant du nom ... elle est ... le mouvement par lequel la pensée s'évade du plan du nom pour pénétrer chaque fois davantage dans le plan du verbe ». Par contre, pour R. Langacker (1991 : 132), « un verbe est un prédicat temporel dans la mesure où la situation est suivie état par état, pendant qu'elle évolue dans le temps conçu, son caractère dynamique reflète les transformations successives par lesquelles chaque état composant dérive de son prédécesseur ». Le caractère dynamique et évolutif de la pensée, qui traite les informations et les transforme en acte de langage, c'est-à-dire les conceptualise en saisissant séquentiellement une étape (le singulier vs le pluriel) ou globalement la situation entière (le particulier vs l'universel), est un trait de départ et commun pour ces deux grands linguistes.

Même s'il y a plusieurs différences entre ces théories, que des années séparent, nous voulons en souligner quatre : 1. alors que pour G. Guillaume le nom est le début de tout mouvement de la pensée, pour R. Langacker, le nom et le verbe sont considérés comme des catégories indépendantes, mais égales, qui émergent d'un profilage : le nom est effet du profilage des objets et le verbe est effet du profilage des processus ; 2. au lieu de privilégier les processus cognitifs, c'est dans l'intuition que G. Guillaume voit « l'opérateur de la structure des langues » (1950 : 65) ; 3. même si G. Guillaume tenait compte du rôle des facteurs sociaux et culturels conditionnant l'évolution et la variation de la langue, sa conception n'est pas sociale en ce sens que G. Guillaume ne parle pas de façon explicite de l'influence des expériences communes qui relèvent du vécu culturel et social commun pour tous les usagers d'une langue donnée. Sa psychomécanique tient plutôt compte du langage tel qu'il fonctionne en rapport avec l'être humain en tant que tel. En linguistique cognitive, il est important d'étudier la langue dans des contextes culturel et social, contextes qui influent sur la façon de conceptualiser la réalité et par conséquent, sur la façon d'en parler ; 4. pour G. Guillaume, la langue est traitée comme système autonome sur lequel « la pensée n'a point d'action » (1919, éd. 2010 : 25). Cela veut dire que la langue et la pensée sont deux réalités indépendantes et que le rôle de la langue est de reproduire les mouvements de la pensée. Pour les linguistes cognitivistes, la langue est un processus interne à la pensée (on traite les informations simultanément au niveau cognitif et au niveau linguistique). Toutefois, ils observent que la langue s'active au moment de l'événement de parole avec toutes les autres ressources linguistiques et c'est ici qu'advient l'imagerie qui reflète la pensée.

Si G. Guillaume avait vécu dans les années 70 et 80, on peut supposer que sa polémique avec R. Langacker aurait considérablement enrichi le débat dans le cadre de la linguistique moderne.

III. Vers une linguistique psycho-naturelle

Plusieurs linguistes (Vignaux 1992, Rastier 1993, Fuchs 2004, Lazard 2007, Victorri 2007) s'intéressent au rôle de la linguistique cognitive dans le secteur de la linguistique moderne et dans le secteur des sciences du langage. Plusieurs linguistes notent également l'apport des travaux de G. Guillaume dans le développement de la pensée linguistique moderne, notamment de la linguistique cognitive. F. Rastier appelle G. Guillaume « l'aïeul titulaire de la linguistique cognitive à la française » (in Fuchs 2009). C. Fuchs parle de sa linguistique pré-cognitive.

Quoi qu'il en soit et tout en tenant compte de différentes approches (formelle, intuitionnelle, constructiviste, localiste, énonciative, etc.), il est hors de doute que le langage, se réalisant par divers systèmes linguistiques (langues) qui pour leur part s'activent dans les situations de

communication concrètes (discours), est un phénomène psychique et naturel. Il est une propriété du cerveau à la fois collective et individuelle, culturelle et corporelle, intuitive et intellectuelle (cognitive). Son expression dépend de nos connaissances, de nos facultés de reconnaître les contextes : linguistique, culturel, social et situationnel, et de nos émotions. Dès lors, décrire le langage sans tenir compte de tous les facteurs qui le déterminent ni des rapports qui s'installent entre celui qui parle et son interlocuteur, entre les entités réelles ou fictives, perçues ou imaginées, qui sont conceptualisées sous la forme d'une représentation à la fois schématique, ou plus ou moins iconique, et linguistique, semble actuellement une entreprise fort risquée.

Il existe des observations selon lesquelles la linguistique cognitive n'existerait pas, dans la mesure où « toute linguistique est cognitive » (Lazard 2007), étant donnée l'étude du langage et des langues au travers leurs liens avec la pensée. C. Fuchs (2009) se pose même la question dans le titre de son article, à savoir « La linguistique cognitive existe-t-elle? ». Cependant, il est hors de doute que la linguistique cognitive, au moins ce qu'on entend par cette étiquette, trouvent de nombreux adhérents, comme R. Langacker, G. Lakoff, M. Johnson, L. Talmy, R. Jackendoff, Z. Kövecses, G. Fauconnier, J. Taylor. En France, l'approche cognitiviste occupe une place très faible, comme le constatent entre autres D. Geeraerts (2008) et moi-même. Dans la littérature linguistique actuelle, on tombe sur des ouvrages critiques (Kleiber 1990, Desclés 1994, Delbecq 2002, Fuchs 1994, 2009, Fortis 2011, Rastier 2011) ou on note l'intérêt pour certaines notions, comme métaphore, prototype, conceptualisation, sans souvent mentionner leurs origines et références cognitives (Anscombe et Tamba 2013). J.-P. Desclés (2010) semble être un premier cognitiviste déclaré depuis la publication de son ouvrage « Langages applicatifs, langues naturelles et cognition » (1990).

Cet état de choses peut surprendre, au vu des travaux de G. Guillaume, qui avait l'intuition d'attribuer au langage un caractère constructiviste et schématisant.

La linguistique cognitive a mis en évidence ce que G. Guillaume a essayé de démontrer, à savoir que le langage reflète nos pensées, qu'il fait partie des ressources linguistiques, que non seulement le lexique est doté de sens, mais aussi les règles de grammaire, que le sens se construit simultanément au niveau conceptuel et linguistique et que cette construction relève de ce qui est préconceptuel. Toutefois, il faut aussi tenir compte du fait que « l'unification neuro-psycho-linguistique — que tout programme 'cognitif' sur le langage appelle de ses vœux — ne semble guère envisageable dans un avenir proche », comme le constate C. Fuchs (2009 : 13) et cela pour différentes raisons : premièrement, en raison des déceptions que réserve la recherche en neurolinguistique ; deuxièmement, par les objectifs des différentes disciplines qui restent à clarifier ; troisièmement, par le manque de précision méthodologique dû à l'interdisciplinarité ; et quatrièmement, par l'étude du rôle des émotions dans le traitement des données, étude qui n'est jamais satisfaisante.

Comme les écoles et approches précédentes et actuelles, la linguistique cognitive n'est qu'une étape dans le développement des visions et des idées concernant la nature et le fonctionnement du langage humain. Dans chaque époque, il y a des « prophètes » qui voient plus loin et qui indiquent de nouvelles pistes, et ce fut le cas de Gustave Guillaume.

Références:

- Brès Jacques, Arabyan Marc, Ponchon Thierry, Rosier Laurence, Tremblay Renée, Vachon-L'Heureux Pierrette. *Psychomécanique du langage et linguistiques cognitives. Actes du Colloque International de l'A.I.P.L.* Limoges: Lambert-Lucas, 2007.
- Carvalho Paolo, Soutet Olivier. *Psychomécanique du langage: problèmes et perspectives, Actes du 7e Colloque International de Psychomécanique du langage.* Paris: Champion, 1997.
- Cornillac, Guy. « Gustave Guillaume : une vie, une œuvre ». *Langages* 178 (2010): 11-20.
- Culioli, Antoine, « Sur le concept de notion ». *Bulletin de linguistique appliquée et générale, Université de Besançon* 8 (1981) : 62-79.

- Delbecq, Nicole. *Linguistique cognitive. Comprendre comment fonctionne le langage*, Bruxelles: De Boeck Duculot, 2002.
- Desclés, Jean-Pierre. *Langages applicatifs, langues naturelles et cognition*. Paris: Hermès, 1990.
- Desclés, Jean-Pierre, « Réflexions sur les grammaires cognitives ». *Modèles linguistiques* 29 (1994): 69- 98.
- Desclés Jean-Pierre, Djioua Brahim, Le Priol Florence. *Logique et langage: déduction naturelle*. Paris: Hermann, 2010.
- Fonds Bibliographiques Gustave Guillaume. www.fondsgustaveguillaume.ulaval.ca.
- Fortis, Jean-Michel. « Comment la linguistique est (re)devenue cognitive ». *Revue d'Histoire des Sciences Humaines* 25 (2011): 105-126.
- Fuchs, Catherine, Robert, Stéphane. *Diversité des langues et représentations cognitives*. Paris: Ophrys, 1997.
- Fuchs, Catherine. *La linguistique cognitive*. Paris: Ophrys / MSH, 2004.
- Fuchs, Catherine. « Linguistique française et cognition ». *Actes du Congrès Mondial de Linguistique Française*. Paris: Institut de Linguistique Française. <http://www.linguistiquefrancaise.org/ou> <http://halshs.archives-ouvertes.fr/>), 2008.
- Fuchs, Catherine. « La linguistique cognitive existe-t-elle? ». *Quaderni de Filologia* 14 (2009): 115-133.
- Geeraerts, Dirk. « La réception de la linguistique cognitive dans la linguistique du français ». In *Sémantique, Congrès Mondial de Linguistique Française*, édité by Jacques Durand, Benoît Habert, Bernard Laks, 2229-2234, Paris : Institut de Linguistique Française, 2008.
- Guillaume, Gustave. *Le Problème de l'article et sa solution dans la langue française*. Paris: Champion, 1919.
- Guillaume, Gustave. *Temps et Verbe*. Paris: Champion, 1929.
- Guillaume, Gustave. *L'Architectonique du temps dans les langues classique. Leçons de linguistique de Gustave Guillaume (1947 / 1948)*. Paris: Klincksieck, 1974.
- Guillaume, Gustave. *Langage et science du langage*. Québec: Presses de l'Université Laval, 1964.
- Johnson, Mark. *The Body in the Mind*. Chicago: University of Chicago Presses, 1987.
- Kleiber, Georges. *La sémantique du prototype*. Paris: PUF, 1990.
- Lakoff, George. *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories reveal about the Mind*. Chicago / London: The University of Chicago Press, 1987.
- Lakoff, George, Johnson, Mark. *Elementi di linguistica cognitiva*. Urbino: QuattroVenti, 1998.
- Langacker Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- Langacker, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar, Volume 2, Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Presses, 1991.
- Langacker, Ronald. « Model dynamiczny oparty na uzusie językowym ». In *Akwizycja w świetle językoznawstwa kognitywnego* edited by Wojciech Kubiński, Danuta Stanulewicz, 30-114, Kraków: Universitas, 2003.
- Langacker, Ronald. *Gramatyka kognitywna*. Translated by Elżbieta Tabakowska et al. Kraków: Universitas, 2009.
- Lazard, Gilbert. « La linguistique cognitive n'existe pas ». *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* CII/1 (2007): 3-16.
- Miéville, Denis, « Logique naturelle, aspects méthodologiques et perspectives ». *Travaux de logique* 68 (2010): 11-89.
- Rastier, François. « La sémantique cognitive : éléments d'histoire et d'épistémologie ». *Histoire, Epistémologie, Langage* 1 (1993): 133-146.
- Rastier, François. « Langage et pensée: dualisme cognitif ou dualité sémiotique ? ». *Intellectica* 56 (2011): 29-79.
- Victorri, Bernard. « Origine et évolution du langage ». *Neuronale* 32 (2007): 10-11.
- Vignaux, Georges. *Les sciences cognitives, une introduction*. Paris: La Découverte, 1992.

LANGUAGE AS A POTENTIAL RECONSIDERED

José Manuel Catarino SOARES ¹

Abstract. Language-as-a-potential reconsidered

The aim of the **XVth International Symposium of the I.A.P.L** (International Association of Psychomechanics of Language) held in Paris in 2018 was to discuss the theme: *Cognition, languages as dynamic systems and psychomechanics of language: theoretical aspects and applications*. This paper directly addresses this theme, especially the part I have underlined. However, a comment is in order concerning “cognition,” which will be made in the first and last sections. Regrettably, lack of space does not permit a discussion of “applications.”

Résumé. Le langage puissanciel reconsidéré

Le **XVe Colloque International de l’A.I.P.L** (Association Internationale de Psychomécanique du Langage) s’est réalisé en 2018 autour du thème: *Cognition, fonctionnement systémique des langues et psychomécanique du langage: aspects théoriques et applications*. Ma communication s’occupe directement de ce thème, surtout de la partie soulignée. Cependant, elle ne passe pas sous silence l’aspect “cognition” qui sera abordé au tout début du texte et repris à la fin. L’espace manque pour discuter l’aspect “applications.”

Key words: *noösystem, particulate principle, Humboldt systems, semiotic totipotency*

Mots clés: *noosystème, principe particulière, systèmes Humboldtians, totipotence sémiotique*

1. Introduction

The plan of the article is as follows. Firstly, I will show that *cognition*, though very fashionable, is a fuzzy, all-encompassing concept ², or at least a ill-defined one by the very same people who make a fuss over it. As a result, it is of little help in understanding what is language. It is rather the other way round. Secondly, I shall characterize language as a whole. We will see that language is a complex, threefold entity: language-as-a-potential, language-as-operations, language-as-actualized. Thirdly, I shall characterize language-as-a-potential, the first and crucial component of the triad. We will see why it is a unique particulate system, an *Humboldt system* unlike any other.

2. Cognition

By the end of the 18th century, philosophers seemed to accept mental phenomena, roughly grouped under the rubrics of *cognition*, *affection*, and *conation* (Murphy 1949).

“In this tripartite division, *cognition* referred to knowledge or knowing, *affection* to feeling and emotion or motivation, and *conation* to willing and action or response production. The early textbooks of psychology gave explicit recognition to this division (James 1890; Stout 1896; Ward

¹ Professor Coordenador. Instituto Politécnico de Setúbal. Portugal. jocatsoares@gmail.com

² This is no better illustrated than by this definition: “The term *cognition* refers to all processes by which the sensory input is transformed, reduced, elaborated, stored, recovered, and used. It is concerned with these processes even when they operate in the absence of relevant stimulation, as in images and hallucinations...Given such a sweeping definition, it is apparent that cognition is involved in everything a human being might possibly do; **that every psychological phenomenon is a cognitive phenomenon**” (Neisser 1967:4, the emphasis is mine). This inflated view of cognition was dubbed *cognitivism*.

1918). The present-day dictionary meaning of cognition coincides with that intended in the early textbooks. According to this, all aspects of knowledge, such as sense impressions of the current environment or *perception*, acquisition of knowledge or *learning*, retention of knowledge or *memory*, selection of percepts and memories or *attention*, manipulation of knowledge or *thinking*, and individual differences in the capacity for problem solving or *intelligence*, belong to the domain of cognition. The term *cognitive* is thus an appropriate although vague adjective for referring, generally, to the knowledge aspect of things, as in “cognitive capacity,” “cognitive processes,” “cognitive development,” “cognitive representation,” and the like. It may also be used to refer to *intellectual*, as opposed to the *emotional* or *motivational*, as in “cognitive brain” (Bindra 1984:3).

In any event, psychologists and psychiatrists learned long ago that they are not the only ones interested in mental functions, even when the latter are restricted to cognition alone. Philosophers, anthropologists, linguists, ethologists, sociologists, neurologists, neurobiologists, computer scientists and AI (artificial intelligence) researchers too are interested in cognition and, more generally, in mental functions. The need for a cross-disciplinary synthesis became apparent around 1960. Eventually two quite different mergers came about, namely cognitive science, and cognitive and affective neuroscience. The former is a synthesis of psychology, philosophy of the mind, linguistics, anthropology, computer science, and AI. By contrast, cognitive and affective neuroscience (aka neuropsychology or psychobiology or biopsychology) is a synthesis of psychology, neurophysiology, neurology, ethology, linguistics, anthropology, psychiatry, endocrinology, and immunology.

Cognitive science has split in two major branches: computationism and connectionism. Each branch has its preferred metaphor for understanding the mind. For computationism, the metaphor is the mind as a digital computer. For connectionism, it is the mind as a neural network. That is, the computationist approach regards mental processes as a collection of “information-processing” programs, computations performed in accordance with precise algorithms. The connectionist approach attempts to model mental processes with computational models that use selected neurobiological findings, rather than novel psychological postulates alone. The idea is to model parts of the brain *qua* information-processors as “neural nets”, networks of interconnected mock neurons, that is, hypersimplified models of neurons. No wonder, then, that a main objection to so-called cognitive science — as opposed to cognitive and affective neuroscience (or neuropsychology or psychobiology or biopsychology) — is that its practitioners, albeit paying it lipservice, overlook or neglect the central nervous system (CNS), namely the brain, the actual “wet” brain, which happens to be an indispensable organ for the emergence of mental functions, including cognitive functions. “Shorter: whereas cognitive science is brainless, its rival is brain-centred” (Bunge 2003: 191; see also Bunge 2001: chapter 19). However, the objection does not apply to enactivism (aka embodied dynamicism) which stands as a third way between cognitive science on the one hand, and cognitive and affective neuroscience on the other. The enactivist approach regards our mental “life” as involving our body (including the brain) and the world beyond the surface membrane of our organism. That is, for enactivism, the mind is an embodied dynamic system (Maturana & Varela 1980).

But what does “cognition” mean actually (Neisser notwithstanding, since his definition is useless) ? Dabril Bindra, as we have seen, tells us that the word was traditionally used to refer to the knowledge aspect of things. And that is in fact what one finds into *A Dictionary of Psychology*: “**Cognition**. A general term covering all the modes of knowing — perceiving, remembering, imagining, conceiving, judging, reasoning” (Drever 1969:42). However, not everybody agrees with this definition, with good reasons. Peter M.S. Hacker, for example, distinguishes cognitive and *cogitative* powers (or abilities or functions). *Thinking*, which is not in Drever’s list of cognitive functions, is a cogitative function (/ability/power) rather than a cognitive one. Moreover, as Hacker

points out, thinking is polymorphous. It comes in many varieties: **reasoning** (thinking through; thinking up; wh-thinking); reflecting (reflecting about; deliberating; considering; ruminating); musing (day-dreaming; idle-thinking); **imagining** (thinking up possibilities; thinking falsely); **remembering** (thinking of/about the past); taking a cogitative stand (inferring, deducing; **judging**, concluding); thinking things to be thus-and-so (believing that; opining, assessing; estimating; assuming, supposing, taking for granted); thinking of (meaning in saying; thinking of A as B); acting with thought (attentively; intelligently; after deliberating; with relevant considerations in mind) (see Hacker 2013: figure 10.2).

Note that four out of the six items in Drever's list of cognitive functions (those highlighted in **bold**) overlap with some varieties of thinking in Hacker's figure, which constitute a complex network connecting a multitude of diverse cogitative processes. Imagination is a case in point. It is a cogitative function (/ability/power) rather than a cognitive one, if we adopt the view that "cognition is the acquisition of knowledge, or knowledge in the making" (Bunge 2010:201). One cannot acquire knowledge by the exercise of imagination in the manner which one can by perception and/or by reasoning. One may imagine things that do not exist (such as dragons and elves) as well as things that do (which, nevertheless, may well be not as they have been imagined to be), and imagine doing things that are never done. "But although not a cognitive faculty, imagination is, among other things, a cognition-facilitating one. Einstein held that imagination is more important than knowledge. For theoretical creativity and originality require bold leaps of imagination" (Hacker 2013: ch.11).

The difficulties of ascertaining what cognition is about — as opposed to cogitation — has been compounded by the explosive expansion of (and rivalry between) cognitive science and cognitive and affective neuroscience. In present-day usage the intended meaning of *cognitive* is usually much more specific and much more varied than that summarized by Bindra (see quotation above). According to the same author, at least five new, nondictionary, meanings could be readily identified as early as 1980: 1. An activated central knowledge state (e.g., expectancy, semantic domain); 2. Reasoning and other problem-solving abilities (e.g., inferential reasoning, hypothesis formulation); 3. Central transformations conceptualized within the "information-processing" framework (e.g., encoding, retrieval); 4. Mentalistic concepts, describing events in consciousness, viewed as explanatory entities (e.g., image, percept); 5. Self-control systems (e.g., self-monitoring, guidance by verbal rules) rather than situational determinants. Thus, the problematics of cognition in these disciplines has a considerable (though not acknowledged) overlap with that of cogitation. On the other hand, neuropsychology has shown in the course of the last thirty years that "cognition" is undetachable from "affection," including emotions and emotional feelings (e.g., Damásio 1994, 1999, 2003, 2010, 2017). In other words, it has been shown that the so-called cognitive regions of the CNS (e.g., the prefrontal cortices) are connected to the so-called emotional regions of the CNS (e.g., the amygdala, the periaqueductal gray, the enteric nervous system), and that such connection is two-way (e.g., Barbas 1995). This would explain why emotion can now energize "cognition," now block it.

The simplicity and apparent unifying power of the heuristic postulate underlying neuropsychological research (to wit: mental abilities are identical with neural states and processes) is very attractive at the first sight. But the results of this research are often ambiguous and confused (see Bennett 2007a, 2007b; Bennett & Hacker 2007a, 2007b, 2013). For one thing, they are plagued by conceptual muddles in accounting for the emergence and submergence of higher-level properties of the human organism. For another, human cognition is not a collection of neural functions of the human brain. The brain is a part of the human being. It is not, however, a feeling, perceiving, remembering, conceiving, judging, reasoning, knowing, learning part, and nor is any other part of a human being. Brains do not feel, perceive, remember, imagine, conceive, judge, reason, know, or

learn anything — for these are mental abilities of human beings (and, in some cases, of non-human animals too), not of their brains. It is the human being as a whole, not any part of its organism, that is the bearer of mental powers. But it is true that a normal functioning brain is an indispensable organ in the emergence of the mental functions/abilities/powers (cognitive, cogitative, affective, conative) of the human being.

Enterprises that are visibly well funded and highly praised attract new adherents as well as hangers-on. It is, then, no surprise that the recent ascendancy of neuroscience and its spirited marriage with cognitivism led many to accept (without cringing) such labels as *cognitive psychologists*, *cognitive linguists*, *cognitive anthropologists*, *cognitive archeologists*, *cognitive sociologists*, *cognitive economists*, *cognitive historians*, *cognitive educationists*, and *cognitive therapists*. Therefore, Bindra’s verdict in his epoch-making article four decades ago rings today more true than ever:

“Nor should it be a surprise that *cognitive* has become an accepted word (a cant) and is increasingly used as a substitute for more exact and appropriate words. It is used superfluously, for example, saying “cognitive representation of spatial relations” instead of “representation of spatial relations.” It is used vaguely, as in “cognitive counseling,” “cognitive task,” or “cognitive code.” It is used sloppily, as in “cognitive-behavioral interactions” and “environmental cognition.” It is used fashionably, for example, saying “cognitive effort” instead of “mental effort,” or saying “cognitive deficit” instead of “amnesia” or “retardation.” And it is used euphemistically, for example, saying “cognitive unsophisticates” instead of “the ignorant.” Although such lax usage has greatly reduced the information value of *cognitive*, its extravagant use is a sign of the popularity of cognitivism, even if not of its success” (Bindra 1984:2-3).

So much for cognition. I shall return to this topic in the conclusion of this text.

3. Language

Language is a composite, threefold entity: (i) language-as-a-potential, (ii) language-as-operations, (iii) language-as-actualized (see Guillaume 1995: 282-285; Hirtle 2007:27-28). A simpler and shorter (though more opaque) statement is as follows:

$$(1) \qquad \qquad \qquad \begin{matrix} (i) & & (ii) & & (iii) \\ \text{Language } (t) = \text{archilect} & \longrightarrow & \text{linguaging} & \longrightarrow & \text{discourse} \end{matrix}$$

where (i) *archilect* stands for language-as-a-potential, (ii) *linguaging* stands for language-as-operations, (iii) *discourse* stands for language-as-actualized, and the vectors ‘—>’ indicate the ordered sequence of transitions from one facet of language to another over a period of time *t*. Consequently, we may rewrite (1) as follows:

$$(2) \qquad \qquad \qquad \begin{matrix} (i) & & (ii) & & (iii) \\ \text{Language } (t) = \text{archilect} & \longrightarrow & \text{linguaging} & \longrightarrow & \text{discourse} \\ | & & | & & | \\ \text{language-as-a-potential} & & \text{language-as-operations} & & \text{language-as-actualized} \end{matrix}$$

This introducing of a dynamic view of language will be shown repeatedly below. But before going on to that discussion, a brief comment on terminology will be useful.

Architect (Port. *arquitecto*, Fr. *architecte*) is a neologism of my own, from the Greek ἀρχή (*arkhē*), “origin, beginning, principle” + λέγω (*légō*), “I say, speak, converse.” The advantage of this term is that it designates language-as-a-potential — lexical, grammatical and phonological (or phanological, in the gestural/sign languages of Deaf people) — as existing in its own right distinct from language-as-operations (the momentary deployment of that potential in a particular situation) and, of course, from language-as-actualized (short or long portions of discourse), and so obliges us to enlarge our concept of language beyond the common-usage, performative and resultative senses.

There is no appropriate term in common usage to designate this sense in the languages I am most familiar with: Portuguese, French, and English. For this reason, Gustave Guillaume himself was obliged to resort to the French word *langue*. But this is hardly satisfactory, if only because such a term evokes primarily the static view found in Saussure (1995:124, 149, 159, 167) and others who consider a system such as *langue* to be a set of synchronic oppositions, not the new view proposed by Guillaume (one which includes the explanation of that sort of synchronicity and much more), that is, a dynamic system of operative subsystems available at any moment to the speaker, the signer (in Deaf communities) or the writer. Walter Hirtle and John Hewson (Guillaume 1984:XX) suggested *tongue*, an extension of the sense of expressions like *the mother tongue* and *the tongues of men*. But they have also recognized that this leads to certain infelicities and that some English-speaking people have trouble accepting it in the intended, guillaumian sense. To use the term *language* itself, as it was done by Alan Gardiner (1951:88) and others, is misleading, because it is of no help in calling to mind the new view proposed by Guillaume (a centrepiece of the research program he initiated under the name of *psychosystematics/psychomechanics of language*), besides using the name of the whole for one of the components. Thus, a further advantage of *architect*, the term adopted here, is that it allows us to avoid using twice the same word (“language”) with two different senses at two different places in the diagrams (that is, using it to designate the sole member found in the left part of the equations (1) and (2), as well as the first member (i) found in their right part), as is usually the case in both ordinary and technical parlance.

Let us go back to diagram (2). Note the following points. First, an individual *act of language* takes place whenever one uses (i) the architect (a preconscious system of representation with peculiar emergent properties) to produce (ii) the discourse appropriate (iii) to whatever subject-matter one has in mind to talk about at that moment. Second, whenever one undertakes an act of language, (ii) languaging, language-as-operations, has its place between (i) architect, language-as-a-potential, and (iii) discourse, language-as-actualized. Third, architect (language-as-a-potential) enables people, while they are conscious (i.e., wakeful and alert, as opposed to being hypnotized, very drunk, in a stuporous narcotized state, asleep, fainted, anaesthetized, or comatose), to say whatever pleases them, and to communicate to one another, as the occasion arises, whatever might interest them. Fourth, what people want to say, their *intended messages*, may encompass entities and properties of all kinds: feelings (sensations, tactile perceptions, appetites, affections [agitations, emotions, moods]), motives, inclinations, perceptions other than tactile, concepts, substances, organisms, events, actions, activities, recollections, dreams, beliefs, conjectures, theories, plans, fantasies — you name it. Note also that the intended message is necessary for motivating and launching every act of language, but its content is outside language proper. Accordingly, we may rewrite (2) as follows:

emergent (supraphysical) processes, namely chemical reactions, as exemplified by combustion in fire, fermentation, oxidation, reduction, hydrolysis, electrolysis, and molecular synthesis (Bunge 2010: 80). Likewise, biotic systems are also capable of originating chemical reactions. However, they have in addition a number of inter-related emergent properties that abiotic systems (physical and chemical systems) lack. Here are a few of them: cellularity, metabolism, homeostasis, cell division, heredity, genic mutation, value, self-repair, sickness, death, survival, and bioevolution. Cellularity, for example, is the biotic counterpart of atomicity: it consists in the fact that the units of living matter are cells, which are biotic systems endowed with a semipermeable outer envelope or membrane. This amounts to saying that all organisms are either cellular or multicellular: there is no subcellular life (ibid.: 81). Virus are not living matter.

Institutional systems are partly composed of organisms, albeit organisms from one single kingdom of life (*Animalia*), and from one single animal species (*Homo sapiens*). However, institutional systems have no biotic properties. For one thing, they do not metabolize (except in a metaphorical sense). For another, they are hereditary (genetically speaking). But they have a number of inter-related emergent properties that biotic systems lack. Here are a few of them: language, work, politics, art, science, technology.

An institutional system is one some of whose components are *nöosystems*, and the other is people. A nöosystem³ is one that greatly enhances people's mental abilities in one or more aspects: cognitive, cogitative, affective, conative. Consequently, there are several varieties of nöosystems: *technosystems* (such as laptops, smartphones, automobiles, bulldozers, aircrafts) and *sociotechnical systems* (such as naval convoys, cruise ships, the world wide web) which enhance especially the conative power of the human organism; *conceptual systems* (such as philosophical, mathematical and scientific theories) which enhance especially the intellectual (cogitative and cognitive) aspects; *artistic systems* (such as music, dancing, painting) which enhance especially the affective aspect, and *semiotic systems* (such as diagrams, musical scores, maps, paper money) which can be used to harness all other kinds of nöosystems. No surprise, then, that nöosystems turn out to be also the systems through which human beings institutionalize the suprabiotic bonds that hold human communities together. Without the nöosystems that human beings have been creating and using from time immemorial, there would be no institutional systems, and without institutional systems there would be no human society as we know it, since the human society is the supersystem composed of all institutional systems existing on planet Earth. Without such systems, the human species would likely appear to an extraterrestrial scientist (if any) as just another, inconspicuous, social species of the animal kingdom.

5. Language as a unique semiotic system (I)

We are now ready to answer the question: what type of system, in an ontological sense, is language, in particular at its core, architect ?

Clearly, it is neither a physical system (albeit possessing physically-based manifestations, such as sound waves and reflection of light), nor a biotic system (albeit possessing a biotic-based infrastructure, such as those neural, glial, muscular, and skeletal connections of the human body allowing deliberate planning, fine control and integration of laryngeal, orofacial, brachial, manual and respiratory movements used in vocal and gestural talk). It is rather a nöosystem, and more specifically, a semiotic system, one whose use, moreover, is crucially involved in all institutional

---

³ . *Noösystem* (pronounced no-osystem) is a neologism of my own, from *noüs* [νοῦς], ancient Greek for "mind," and *systema* [σύστημα] for "system."

systems. This is because language is a semiotic system with emergent properties not found in any other noösystem. Let us see why is that.

In a remarkable paper (1989) and in its book sequel (2005), both of which have been too seldom noted, William L. Abler defined the “particulate principle of self-diversifying systems” (Abler 1989), according to which unlimited pattern diversity is generated by a system through combinations among a finite (typically small) set of particulate elements/constituents. In such systems the combining elements must be particulate (that is, discrete and non-blending) in the sense of not producing an average when combined, i.e., they must retain their individuality on combining (Figure 1.b). When that is the case, each such combination creates something new, something which is not present *per se* in any of the associated constituents, making infinite pattern variety possible (Figure 1.c). The self-diversifying systems must be based on particles, rather than on blending constituents, because blending constituents would form combinations whose properties lie between, rather than outside, the properties of the original constituents (Figure 1.a).

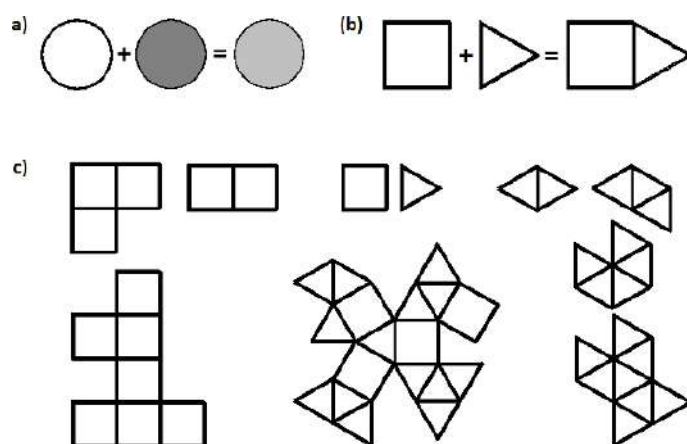

Fig. 1. “Cartoon illustration of the “particulate principle of self-diversifying systems,” following Abler (1989). (a) A “blending system” in which combining ingredients average. Here exemplified by a drop of ink in water: the combining elements do not generate a qualitatively new entity. Other examples are most mixtures of liquids as well as gases, as in weather systems, and patterns of heat conduction. (b) A “particulate system,” in which the combining elements generate a qualitatively new entity by retaining their individuality on combining. (c) A minuscule sample of the infinite generativity of a combinatorics of as few as one or two discrete non-averaging elements” (Merker 2015:196).

Thanks to Abler’s sweeping insight, several spontaneously-occurring systems, which have been traditionally treated, scientifically, as totally unrelated, are now known (A) to be based on underlying particulate units. These systems include (1) chemical compounding, whose underlying particulate units are chemical elements; (2) genetic inheritance, whose underlying particulate units are genes; (3) language, whose underlying particulate units are cenemes (phonemes or phanemes) and grammatemes (lexemes and morphemes)⁴; (4) and music, whose underlying particulate units are musical notes (Merker 2002). The properties of these particle-based systems differ markedly from the properties of blending-based systems such as geosystems (e.g. volcanos, the weather), which can also make infinite use of finite media. But blending media show variability along one or a few simple dimensions (e.g., temperature, speed, humidity, direction of the wind in the weather

⁴ . The terms *grammateme* and *ceneme*, as particulate units of architect, are borrowed from Louis Hjelmslev. *Grammateme* (Fr. *grammatème*, Port. *gramatema*) stands here for the minimal significante (/unit of meaning) having its specific (explicit or implicit) expression in the sign[ifier] (see Hjelmslev 1983:53). *Ceneme* (Fr. *cénème*, Port. *cenema*) stands here for the minimal unit of the sign[ifier] with a distinctive character for the meaning (/significate) (ibid.:150-163).

system) and which, consequently, create little that is not present *per se* in the associated constituents.

Although, historically, the evidence supporting a particulate theory has been specific to each system separately, all four systems share the further common property of conforming to Wilhelm von Humboldt's (1971[1836]) characterization of language, i.e., (B) all systems "make infinite use of finite media" (1971: 70), (C) whose "synthesis creates something that is not present *per se* in any of the associated constituents" (1971: 67). Humboldt's phrase in (B) was made famous by Noam Chomsky (1991) under the term of "digital infinity", where the "digital" term stands for the discrete, non-blending aspect of particulate combinatorics. Humboldt's phrase in (C), far more important than (B), is an early mention of what we would now call *an emergent* or *emergent property/effect*, two terms introduced by George Henry Lewes (1875) in philosophical and scientific discourse. The two phrases appear a few pages apart in Humboldt's book, but he draws no obvious connection between them. This was done 153 years later by William Abler.

Abler refers to requirements (A), (B) and (C), collectively, as *Humboldt's criteria*. Likewise, systems which conform to Humboldt's criteria are called *Humboldt's systems*. All Humboldt's systems exhibit change by a process of variation and selection based on their particulate units; and, when particulate units form on the basis of intersecting dimensions, the properties of the particles conform to a periodic law (Abler 1989:4-7). When the particulate constituents of Humboldt's systems combine with one another, the constituents retain their original identities (Figures 1.b and 1.c), a property which Abler calls *retrievability*. The retrievability property of the constituents of Humboldt's systems is very important. It indicates that such systems are based on particles, because the individual identity of blending constituents would be obliterated by the process of combining and averaging. While a self-diversifying property indicates that a system is based on particles, it is the retrievability property that indicates the identity of such particles. The particulate constituents of human language (cenemes and grammatemes) are retrievable in the sense that, after forming combinations with one another (e.g., phonemes combined into syllables; grammatemes into words; words into phrases and sentences), the original constituents remain identifiable perceptually.

When Chomsky stated that "Language is, at its core, a system that is both digital and infinite. To my knowledge, there is no other biological system with these properties, apart from the number system, also a unique human possession it appears, and quite probably, derivative from the language faculty" (Chomsky 1991: 50), he was only displaying, as Bjorn Merker observed (2015), the limits of his knowledge at the time, because a total of four systems (or five, if the so-called natural numbers are enrolled independently of language) are in fact flourishing in and all around us. Two of these are natural ones, independent of humans (chemical compounding and genetic inheritance), while three are noösystems that lie at the institutional heart of human society and culture (language, music and natural numbers).

6. Language as a unique semiotic system (II)

In fact, the uniqueness of language lies elsewhere, as it was already noted above (see section 3). Let me remind it. Archilect (language-as-a-potential) enables us, human beings, to represent semiotically not only everything we may experience concretely (that is, feel in our flesh and bones, perceive through our proximal and distal senses, do with our limbs and other anatomic parts of our body, dream during our sleep, remember from our past days and years), but also everything we might want to think. Gustave Guillaume used to state this astonishing property as follows: archilect is an overall preconscious system of sayable representation englobing the entire range of what is thinkable and containing subsystems each of which covers one specific part of the thinkable (Guillaume 1984:104).

“The thinkable is the totality of potential thought, an integral of potentiality” (ibid.: 92). In practice architect, which establishes the thinkable in systemic form, in a state of systematized sayable representation, must be able in advance to allow for the expression of any thought that a speaker (or a signer or a writer) might actually want to produce (ibid.) It is therefore necessary to explain, however briefly, how each of the morphosemantic subsystems of architect covers one specific part of the thinkable, and what happens when one passes from the thinkable of sayable representation (architect) to the thought of said expression (discourse).

The act of language in every vernacular known to exist consists largely in conveying from architect to discourse the lexemes and morphemes required for the intended message to be expressed. For lexemes and morphemes to be thus conveyed they need a potential sign in architect, that is, a phonemic representation (or a phanemic representation in the vernaculars of Deaf communities) linked to what they mean, to their significate, so that they become vocally (or gesturally) sayable. The general function of morphemes is, through diffusion, to subsume whole series of lexemes. The series thus covered vary in extent and the number of lexemes in each of the series may, if need be, be freely increased without meeting any conceptual limits. As a result, they can alternate in an open circuit. They do not constitute a closed system. Not so with morphemes. Morphemes are an integral part of closed systems. A closed system exists wherever forms alternate in a closed circuit. Before it can choose the appropriate morpheme, the sayer seeking discursive expression for an intended message must evoke the morphemes within its system, the closed system which lends the morpheme its meaning according to its position therein. This is a mental operation so rapid and deep-seated that the sayer is totally unaware of it. The system presents all its morphemes together in such a way as to allow a total, synoptic “view” of them at a single glance. From among these forms presented altogether within the system, the person, preparing to express something, chooses the one form that at the moment is judged to express most aptly what it intends to express, leaving the others aside (ibid.: 80, 105).

To clarify this important point, let us consider, for example, the forms of the verb conjugation in English. The morphemes of the verb constitute a closed system, and the speaker, instantly grasping the system as a whole, chooses from among the finite and small number of morphemes contained therein the one that best suits his/her intended message in discourse, that is, what (s)he intends to express. For instance, (s)he may choose from among the verb forms *cry*, *cries*, *cried*, *crying*. This is a closed system because the morphemes, being only four (- ϕ , -[e]s, -ed, -ing), alternate in a closed circuit. By contrast, the lexemes that signify the specific content of a verb can be substituted for one another without expressly closing the field of substitution: *cry/mix/remember/talk/look*, etc.; *cries/mixes/remembers/talks/looks*, etc.; *cried/ mixed/remembered/talked/looked*, etc.; *crying/mixing/remembering/talking/looking*, etc. Similar observations hold true for the compound forms of a verb, if we make room for the fact that the auxiliary verbs, too, form a closed system in that the distinction between lexemes and morphemes is blurred in them as a result of a process whose explanation would take us too far afield.

Architect, the established part of language, is actually an overall, integrating system of sayable representation of the thinkable made up of several integrated systems linked to one another by relationships of systemic dependence and together forming a structured whole. These subsystems have a natural tendency to become individualized (as we have just seen in the case of the English verb) and to stand as wholes, integrated within the vaster overall whole, architect. Consequently, it is not entirely exact to identify cenemes, lexemes and morphemes as the only particulate units of architect. It is better to say that these minimal particulate units operate within the framework of vaster, integrating, particulate units: morphosemantic systems.

7. Conclusion

What I have just said about language systematization applies to all vernaculars used by people in different countries and regions of our planet. And this amounts to saying that every vernacular known to exist is, in its established part, architect, a *totipotent* semiotic system. There is no other semiotic system that matches the formidable power of language, its efficacy of making expressible in discourse not only something perceivable but also something thinkable. Thanks to its *semiotic totipotency*, language can represent and express the content of all the major system types (physical, chemical, biotic, institutional) and the content of all the minor system types (technical, sociotechnical, conceptual, artistic), including that of the other semiotic systems.

This remark can perhaps throw light on Guillaume's comment that there are scientific questions that the human mind would never have raised if the unquestioned pre-science of sayable representation, architect, have not already included the latent basis for them (Guillaume 1984:152).

I must add here, regarding cognition, that only humans can know things to be true or false. Non-human organisms can know things to be thus-and-so, but cannot know things to be true or false. For it is only sayables — such as propositions, statements, declarations, stories and rumours — that may be true or false. “Such bearers of truth and falsehood can be understood only by language-users, and only language-users can know whether they are true or false” (Hacker 2013: ch.4). Thus, we can see that both the historical emergence and the historical development of philosophy, mathematics and science have always depended on language. This gives linguistics a special importance, a sort of preeminence in a fully developed history of the conceptual systems (philosophy, mathematics, science). For linguistics is foremost the science of the pre-science of human lucidity, that pre-science which constitutes the established part of language (Guillaume 1984:138).

Bibliography

Abler, William L. “The particulate principle of self-diversifying systems.” *Journal of Social and Biological Structures* 12(1), (1989):1-13.

———, *Structure of Matter, Structure of Mind. Man's Place in Nature Reconsidered*. Sofia, Moscow, Philadelphia: Pensoft Publishers & BainBridgeBooks.2005.

Barbas, Helen. “The Anatomical Basis of Cognitive-Emotional Interactions in the Primate Prefrontal Cortex.” *Neuroscience Behavioural Reviews* 19(3), (1995):499-510.

Bennett, Maxwell R. ^a “Neuroscience and Philosophy.” In *Neuroscience and Philosophy. Brain, Mind, and Language*, with an Introduction and Conclusion by Daniel Robinson. New York, Chichester, West Sussex: Columbia University Press. 2007. Kindle.

——— ^b “Epilogue.” In *Neuroscience and Philosophy. Brain, Mind, and Language*, with an Introduction and Conclusion by Daniel Robinson. New York, Chichester, West Sussex: Columbia University Press. 2007. Kindle.

Bennett, Maxwell R., & Peter M.S. Hacker.^a “Selections from *Biological Foundations of Neuroscience*.” In *Neuroscience and Philosophy. Brain, Mind, and Language*, with an Introduction and Conclusion by Daniel Robinson. New York, Chichester, West Sussex: Columbia University Press. 2007. Kindle.

——— ^b “The Conceptual Presuppositions of Cognitive Neuroscience: A Reply to Critics.” In *Neuroscience and Philosophy. Brain, Mind, and Language*, with an Introduction and Conclusion by Daniel Robinson. New York, Chichester, West Sussex: Columbia University Press. 2007. Kindle.

——— *History of Cognitive Science*. Malden MA, USA: Wiley-Backwell. 2013. Kindle.

- Bindra, Dabril. “Cognition: its Origin and Future in Psychology.” In *Annals of Theoretical Psychology* Volume 1, edited by Joseph R. Joyce and Leendert P. Moss, 1-29. New York and London: Plenum University. 1984.
- Bunge, Mario. *Scientific Realism*. Amherst, NY: Prometheus Books. 2001. Kindle.
- *Emergence and Convergence. Qualitative Novelty and the Unity of Knowledge*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press. 2003/2014.
- *Matter and Mind. A Philosophical Inquiry*. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer. 2010.
- Chomsky, Noam. “Linguistics and Cognitive Science: Problems and Mysteries.” In *The Chomskyan Turn*, edited by Asa Kasher, 26-53. Oxford and Cambridge, MA: Blackwell. 1991.
- Damásio, António R. *Descartes’ Error: Emotion, Reason and the Human Brain*. New York: G. P. Putnam’s Sons. 1994.
- *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in The Making of Consciousness*. New York: Houghton Mifflin Harcourt. 1999.
- *Looking for Spinoza: Joy, Sorrow and the Feeling Brain*. New York: Houghton Mifflin Harcourt. 2003.
- *Self Comes to Mind: Constructing the Conscious Brain*. New York: Pantheon Books. 2010.
- *The Strange Order of Things — Life, Feeling and the Making of Cultures*. New York: Pantheon Books. 2018.
- Drever, James. *A Dictionary of Psychology*. Revised edition. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books. 1969.
- Gardiner, Alan. *The Theory of Speech and Language*. Second Edition. Oxford: Clarendon Press. 1951.
- Guillaume, Gustave. *Foundations for a Science of Language*. Translated by Walter Hirtle and John Hewson. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin’s Publishing Company. 1984.
- *Leçons de Linguistique. 1958-1959 et 1959-1960*. Vol.13. Québec: Les Presses de l’Université Laval et Paris: Klincksieck. 1995.
- Hacker, Peter M.S. *The Intellectual Powers: A Study of Human Nature*. Malden MA, USA: Wiley-Backwell. 2013. Kindle.
- Hirtle, Walter. *Language in the Mind. An Introduction to Guillaume’s Theory*. Montreal & Kingston, London, Ithaca: McGill-Queen’s University Press. 2007.
- Hjelmslev, Louis. *Nouveaux Essais*. Paris: Presses Universitaires de France. 1985.
- Humboldt, Wilhelm von. *Linguistic Variability and Intellectual Development*, Translated by G. C. Buck and F. Raven. Baltimore, Maryland: University of Miami Press. 1971.
- Lewes, Georges Henry. *Problems of Life and Mind*. 1st series. Vol. II. Boston: James R. Osgood and Company. 1875.
- Maturana, Humberto & Francisco Varela. *Autopoiesis and Cognition. The Realization of the Living*. Boston: D. Reidel. 1980.
- Merker, Bjorn. “Music: the missing Humboldt system.” *Musicae Scientiae* 6, (2002) :3-21.
- “Seven Theses on the Biology of Music and Language.” *Signata* [Online] 6, (2015) Online since 31 December 2016, connection on 29 March 2017. URL: <http://signata.revues.org/1081>
- Murphy, Gardner. *Historical Introduction to Modern Psychology*. Revised edition. Oxford, England: Harcourt, Brace. 1949.
- Neisser, Ulric. *Cognitive Psychology*. New York: Appleton-Century-Crofts. 1967.
- Saussure, Ferdinand de. *Cours de Linguistique Générale*. Paris: Éditions Payot & Rivages. 1995.

L'EVOLUTION ANALYTIQUE DE LA LANGUE FRANÇAISE DANS LE CADRE DE LA THEORIE DE LA GLOSSOGENIE DE GUSTAVE GUILLAUME

Lydia A. STANOVAÏA

Université d'Etat Pédagogique de Russie Herzen,
Saint-Pétersbourg, Russie.

lida_stan@mail.ru

Abstract. L'évolution analytique de la langue française dans le cadre de la théorie de la glossogénie de Gustave Guillaume.

The analytical evolution of the French language is conditioned by the glossogenetic particularities of the indo-European languages which progress from the word-phrase to the word lexical. In order for the verb and the name to cease to be words-phrases, it is necessary that the grammatical expression of the grammatical person be separated from the structure of the word and moved separately, beyond the limits of its morphological form. This process of «deliberation of the person» (Louise M. Skrélina) of the corps of names and verbs that are observed in the history of French, is necessary for: the definitive division of words-phrases into names and verbs; the definitive constitution of a word as construction and unity of Language vs a phrase as construction and unity of Discours; the definitive categorisation of the space of the represented (Language) vs the space of the expressed (Discours).

Résumé. L'évolution analytique de la langue française dans le cadre de la théorie de la glossogénie de Gustave Guillaume.

L'évolution analytique de la langue française est conditionnée par les particularités glossogénétiques des langues indo-européennes qui progressent dès le mot-phrase vers le mot lexical. Pour que le verbe et le nom cessent d'être des mots-phrases, il faut que le grammème exprimant la personne grammaticale, soit démembré de la structure du mot et déporté à part, au-delà des limites de sa forme morphologique. Ce processus de la «délibération de la personne» (mot de Louise M. Skrélina) du corps des noms et des verbes qu'on observe dans l'histoire du français, est nécessaire pour: la division définitive des mots-phrases en noms et verbes; la constitution définitive d'un mot comme construction et unité de langue vs une phrase comme construction et unité de discours; la catégorisation définitive de l'espace du représenté (langue) vs celui de l'exprimé (discours).

Key words : *glossogeny, analytic and synthetic Evolution, name, verb*

Mots clés : *glossogénie, évolution analytique et synthétique, nom, verbe*

Tout chercheur étudiant le processus de la formation et de l'évolution de la langue française, s'aperçoit du rôle immense de constructions et de formes analytiques qui remplacent progressivement et successivement des formes synthétiques latines. Pourtant, l'origine et les causes de l'évolution analytique de la langue française, aussi bien que d'autres langues romanes, restent discutables, voire inconnues.

Dans le cadre de l'histoire néo-grammairienne, présumant le rôle fondamental des lois phonétiques et de l'analogie dans les changements linguistiques, le développement de l'analytisme français est présenté comme évident.

Par exemple, F. Brunot, réfléchissant aux causes phonétiques, syntaxiques, psychologiques de la ruine de la déclinaison nominale, conclut (1966, T. I, 93):

«La tendance générale du latin déterminait ce choix; elle le poussait vers le système analytique, qui consistait à détacher l'expression du rapport entre les termes, de ces termes eux-mêmes, pour la confier à des mots spéciaux, devenus de plus en plus abstraits et destinés à ne plus être bientôt que des outils grammaticaux».

Les structuralistes ont présenté l'histoire du français comme évolution qui déroule sous l'influence des facteurs internes dont l'économie, la tendance du système vers la symétrie et l'équilibre, la tendance vers la cohérence des signifiées et des signifiants, la pression du système, la solidarité dynamique des éléments du système. Le développement analytique du français est évoqué en argument solide, mais toujours sans précision de cause, ni origine de ce phénomène.

Par exemple, P. Guiraud, énumérant les causes de l'apparition de l'article français, écrit (1961, 97):

« <...> l'article, dans ses nouveaux emplois, n'a pas de fonction définissante; il n'est que la marque anaphorique d'un nom par ailleurs défini. <...> l'étendue et la généralisation de ce procès <...> tient à l'amuisement de l'-s final <...> en perdant sa désinence le nom cesse d'être marqué en tant que tel. Or, c'est une tendance générale d'un système grammatical du type de nôtre que d'assurer et de maintenir la marque des catégories morphologiques <...> l'article <...> est indispensable pour la distinction des cas, des nombres, des genres, assurée jusqu'ici par le jeu des désinences qui s'effacent de bonne heure en français <...> ».

Sans prétendre à résoudre tous les problèmes litigieux de l'histoire de la langue française, ni d'en présenter la solution approfondie, nous voudrions proposer une explication de l'évolution de l'analytisme français et roman, fondée sur la théorie de glossogénie proposée par G. Guillaume.

Selon G. Guillaume (1982, 29), «La fin visée par le développement progressif du langage dans le temps historique est de déférer au représenté et à l'exprimé un espace propre».

Précisons que «le représenté» dans la terminologie psychomécanicienne, c'est la langue, selon la terminologie saussurienne et post-saussurienne; «l'exprimé», c'est le discours. Autrement dit, au cours du « développement progressif du langage dans le temps historique », s'effectue la formation définitive de la langue et de ses unités linguistiques vs le discours et ses unités linguistiques.

Etudiant des opérations mentales, ou psychomécanismes, de la formation des unités linguistiques de langues différentes, G. Guillaume a remarqué que les langues se différaient, dans le temps et dans l'espace, par leur unité de langue, que ce soit un mot, un mot-phrase, un holophrase, un radical, un morphème, etc. Pour déterminer une unité de langue de tout type linguistique, G. Guillaume a introduit le terme «vocable», à partir duquel il a distingué trois aires spatio-temporelles:

- 1) aire initiale (aire I, aire prime) et son vocable – un mot-phrase;
- 2) aire médiale (aire II, aire seconde) et son vocable – un mot primaire, pseudo-lexical;
- 3) aire finale (aire III, aire tierce) et son vocable – un mot lexical.

L'aire initiale comme point de départ de l'évolution linguistique, «à l'âge disparu du premier distancement de la primitivité», est caractérisée par une certaine interférence du représenté et de l'exprimé (Guillaume 1982, 30), ou de la langue et du discours. C'est la période, ou l'étape glossogénique, dont l'unité est le «mot-phrase».

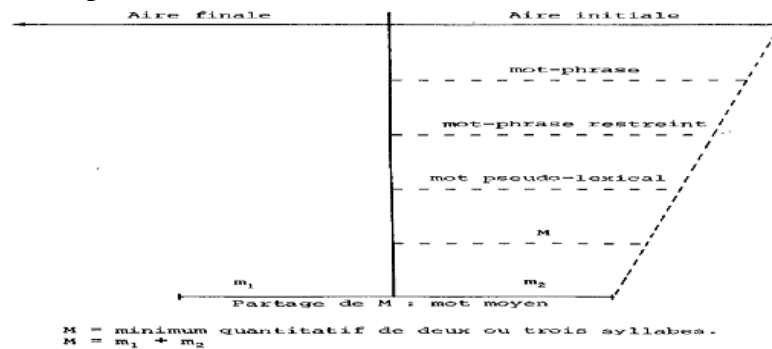
G. Guillaume précise (1982, 31-33):

«On a eu d'abord, dans l'aire initiale du langage, une phrase sous laquelle s'est déterminé le mot-phrase. Autrement dit, on a parlé par phrases, à coup de phrases, comme certains prétendent que nous parlerions actuellement. Le mot-phrase et la phrase issue de son actualisation sont le contenant d'un même nombre d'éléments formateurs. <...> Dans l'aire initiale du langage, on a construit, en vue de produire des phrases longues, des mots-phrases longs; en vue de produire des phrases courtes, des mots-phrases courts. L'unité de phonologie est à ce moment la syllabe. Long ou court, le mot-phrase est un polysyllabe. Un mot-phrase court est un polysyllabe inclusif d'un nombre petit de syllabes. Il est arrivé un moment où des mots-phrases courts, durablement institués,

ont fait figure d'unités de puissance sujettes à entrer comme composantes dans une phrase plus ou moins longue».

A la base de cette formation holophrastique qu'était le mot-phrase, s'est formée l'unité de l'aire II médiale - le mot primaire, ou pseudo-lexical. Par suite et à la base du mot primaire, ou pseudo-lexical, s'est formé le mot lexical qui caractérise l'aire III finale.

Les étapes glossogéniques de la formation de chaque vocable sont représentées, dans les ouvrages de G. Guillaume et de ses disciples, par les schémas différents dont le plus répandu est le suivant qui présente le processus de l'évolution progressive d'un mot-phrase vers le mot-phrase restreint, ensuite vers le mot pseudo-lexical (Guillaume 1982, 34):

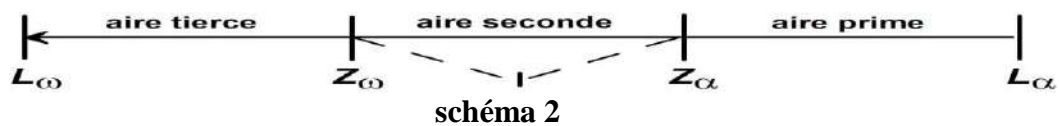
schéma 1

Les étapes glossogéniques de la formation du mot lexical.

Gustave Guillaume. *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume*. 1982, 34.

Remarquons que l'aire II et son unité ont le statut supposé, hypothétique: à l'opposition des aires I et III et leurs vocables qui existent, ou ont existé à un moment donné, la distinction de l'aire II et de son vocable est conditionnée par la succession de l'évolution linguistique.

Chronologiquement, le processus de l'évolution linguistique avance dans la même direction que typologiquement, c'est-à-dire, de l'aire prime (I) vers la seconde (II), et ensuite – vers la finale (III). G. Guillaume (1982, 58) a présenté ce mouvement par le schéma suivant:

schéma 2

Le processus de l'évolution linguistique.

Gustave Guillaume. *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume*. 1982, 58.

Il est à noter que la présentation schématique de la direction de l'évolution chronologique du futur vers le passé, c'est-à-dire, le vecteur va du droit vers le gauche, représente, dans la théorie psychomécanique, la marche objective du temps, tandis que la direction inverse, plus habituelle dans les schémas chronologiques répandus où le vecteur va du gauche vers le droit, représente la marche subjective du temps.

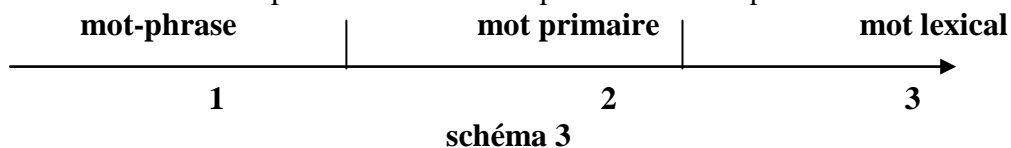
D'autre part, cette présentation schématique permet non seulement de visualiser la succession des étapes de l'évolution linguistique, mais de démontrer l'entrée d'une étape à l'autre, de sorte que ses traces restent dans la langue (Skréline 2009, 141; 114).

Comme le mot lexical en tant qu'unité de langue, n'est pas propre à toutes les langues connues, G. Guillaume a souligné que la formation d'un vocable pourrait s'effectuer dans les limites d'une aire spatio-temporelle, comme c'est le cas, par exemple, de la langue chinoise. D'autres langues pouvaient se développer, en dépassant les limites de l'aire initiale et de l'aire médiale, vers les langues du type verbal, «à mot(s)», comme c'est le cas, des langues indo-européennes, qui passent par toutes les étapes sus-mentionnées, pour devenir enfin des langues «à mots, à mots construits, dont l'entendement s'achève à l'universel, et à un univers qui est ou bien de la nature de l'espace ou bien de la nature du temps» (Guillaume 1989, 99).

Si on prend en compte des faits linguistiques connus, propres aux langues et aux étapes antérieures par rapport au moment actuel, le schéma chronologique de l'évolution linguistique

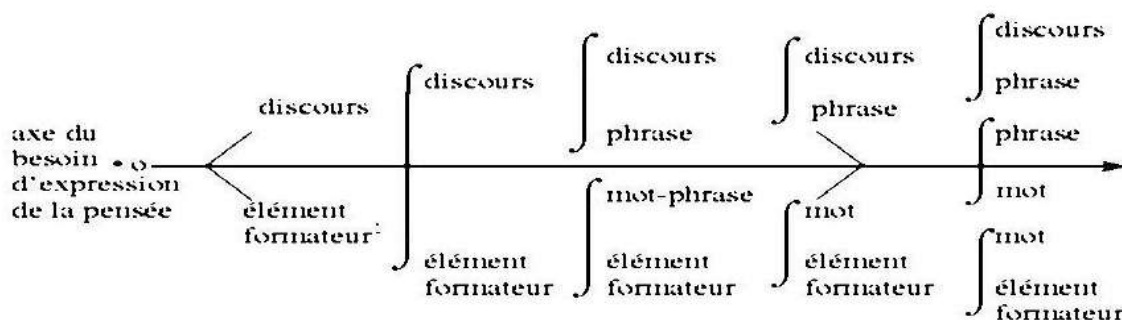
pourrait avoir une autre image visuelle. Par exemple, par rapport au français moderne, le latin et l'ancien français seraient les étapes précédentes, passées, de l'évolution, de même que pour le latin classique, ce seraient le latin archaïque et le proto-indo-européen.

Les langues indo-européennes en tant que langues du type verbal, à mots, ont passé tout le chemin dès l'aire initiale jusqu'à l'aire finale. Etant donné que l'aire initiale de glossogénie est caractérisée, selon G. Guillaume, par l'existence du mot-phrase, la succession des étapes chronologiques de l'évolution des langues indo-européennes peut être représentée par le schéma suivant, qui attire une attention particulière au «mot-phrase» en tant que l'unité de l'aire initiale:

Les étapes chronologiques de l'évolution des langues indo-européennes.

Cela signifie que les langues indo-européennes, au cours de leur formation et évolution, progressent dès le mot-phrase vers le mot lexical. Ce processus évolutif s'effectue à la base de deux opérations mentales: celle de l'analyse (mouvement descendant), et celle du syntèse (mouvement ascendant). Le rôle de l'analyse et du syntèse dans la formation et l'évolution des langues indo-européennes est démontré par G. Guillaume (2005, 116) dans le schéma suivant où la succession des étapes chronologiques de l'évolution va du passé vers le présent et le futur:

schéma 4

Le rôle de l'analyse et du syntèse dans la formation et l'évolution des langues indo-européennes.

Gustave Guillaume. *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume*. 2005, 116.

Le schéma 4 fait voir que les langues indo-européennes en tant que langues à mots, se sont formées et évoluées par suite de la division successive du discours en phrases, éléments formateurs, mots-phrases, mots.

Il s'ensuit que le mouvement descendant, ou l'analyse proprement dit, est à l'origine de l'analytisme des langues indo-européennes, y compris le latin, le français et d'autres langues romanes.

Il est à noter que, selon le schéma de G. Guillaume, le résultat du mouvement descendant évolue avec le temps: d'abord le discours est divisé uniquement en éléments formateurs, ensuite – en phrases, mots-phrases, éléments formateurs, enfin - en phrases, mots et éléments formateurs. Prenant en considération la succession des étapes chronologiques, le caractère plus analytique du français par rapport au latin retrouve son explication plausible.

D'autre part, les langues indo-européennes se sont formées et évoluées par suite de la réunion des composants, ou éléments formateurs, dans mot-phrase, mot, phrase, discours.

A l'opposition du mouvement descendant, le lien du mouvement ascendant avec le temps n'est pas aussi évident. A notre avis, cette particularité a-temporelle du syntèse permet de comprendre les causes de l'existence continue de formes synthétiques dans les langues indo-européennes, y compris le français, malgré l'accroissement évident de constructions analytiques.

Cela paraît paradoxal, car en histoire de la langue française il est répandu d'interpréter le processus de la formation et l'évolution de la langue française comme un tournant fondamental du synthétisme latin vers l'analytisme français.

Pourtant, il faut indiquer deux faits importants:

- 1) les constructions analytiques apparaissent déjà en latin,
- 2) leur sort dans les langues romanes est différent.

Par exemple, l'évolution de constructions latines du type *habeo epistulam scriptam* a abouti à la création de formes analytiques, composées, de la conjugaison verbale en français: *j'ai écrit (une lettre)*, et d'autres langues romanes: italien: *ho scritta (lettera)*, espagnol: *ha escrito (carta)*, roumain: *am scris (o scrisoare)*, portugais: *eu escrevi (uma carta)*, tandis que l'évolution de constructions du type *cantare habeo* a abouti à la création de formes synthétiques du Futur en français: *je chanterai*, italien: *canterò*, espagnol, catalan: *cantaré*, portugais: *cantarei*; par contre, les constructions restent analytiques en silvain: *vegnel a cantar (< venio ad cantare)*, sarde: *deppo/appo cantare (< debeo/habeo cantare)*, roumain: *voi cânta (< volo cantare)*, certains dialectes de l'italien du sud: *aggio a canda (< habeo ad cantare)*.

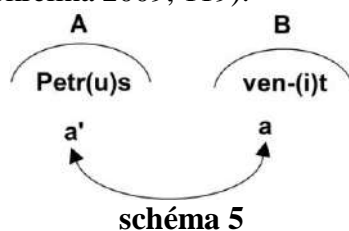
Un autre exemple de l'évolution synthétique, c'est la création en français des formes synthétiques analogiques du féminin en –e du type *grande; douce; verte*, etc., des adjectifs qui en latin ne possédaient qu'une forme exprimant le masculin et le féminin, ou le masculin, le féminin et le neutre, comme: *grandem, m-f (latin) > grand, m-f (ancien français) > grand, m : grande, f (français moderne)*.

Autrement dit, il est abusif de croire que tout changement linguistique au cours de l'évolution du français, ou d'autre langue romane, soit toujours une innovation analytique purement romane. Au cours des siècles, l'évolution analytique et synthétique coexistent, et il est très important de découvrir les causes de l'apparition de telles ou telles constructions analytiques, ou de la conservation et l'apparition de telles ou telles formes synthétiques.

Si on s'adresse de nouveau au schéma chronologique 3 de l'évolution des langues indo-européennes dès le mot-phrase vers le mot lexical, il sera évident que le «développement progressif du langage» n'est pas encore terminé, car la formation du mot lexical comme vocable de l'aire III finale, ne signifie pas la disparition totale des mots-phrases comme vocables de l'aire I initiale: des constructions pareilles existent dans plusieurs langues indo-européennes, y compris les modernes.

Il s'agit, en premier lieu, de formes verbales dont la structure morphologique comporte la personne grammaticale incorporée, comme, par exemple, en latin et en russe.

Par exemple, le mot latin *venit* est un mot-phrase dans la phrase (*Petrus*) *venit* dont la structure morphologique est la suivante: le prédicat + la 3 personne + le sujet. Cela signifie que le verbe est incident à lui-même, car il comporte, en lui-même, la personne grammaticale incorporée: *ven-* est le prédicat, (i)t – le sujet (Skréline 2009, 119):

L'incidence du verbe dans un mot-phrase.

Louise M. Skréline. *L'école de Guillaume: la psychosystématique*. 2009, 119.

L'existence des mots-phrases signifie que la catégorisation définitive de la langue vs le discours en tant que «la fin visée» n'est pas atteinte. C'est que le mot-phrase est un vocable qui appartient en même temps au représenté et à l'exprimé: comme mot lexical, c'est une construction de langue, comme phrase, c'est une construction de discours. Autrement dit, l'existence des mots-phrases témoigne de l'interférence continue de la langue et du discours, propre à l'aire initiale de la glossogénie.

Le rôle important du mot-phrase en tant que vocable, ou unité linguistique de l'aire prime initiale de la glossogénie, est démontré par L.M. Skrélina qui a remarqué en particulier que l'évolution d'une langue ou d'une autre, et par conséquent de ses caractéristiques typologiques, serait liée avec le développement ultérieur du mot-phrase: si la langue évolue vers le changement du mécanisme du mot-phrase et vers la transformation du mot-phrase dans le mot-verbe, alors, des composants, ou des vocables de cette langue, seraient les mots subdivisés en noms et verbes; si la langue évolue vers la conservation du mécanisme du mot-phrase et vers son «nettoyage», ou «purification» de tout privé, particulier, pour y fixer le mécanisme-même de la construction, autrement dit, le schéma relationnel, alors, des composants, ou des vocables de cette langue, seraient les phrases-mots et les mots-noms (Skrélina 2009, 123).

Il s'ensuit qu'au cours du «développement progressif» des langues indo-européennes, les mots-phrases doivent être définitivement transformés dans les mots-verbes et les mots-noms afin «de déférer au représenté et à l'exprimé un espace propre».

Pour que le verbe cesse d'être un mot-phrase et devienne un mot-verbe proprement dit, il faut que le grammème exprimant la personne (sujet de la phrase), soit démembré de la structure du mot et déporté à part, au-delà des limites de sa forme morphologique.

L.M. Skrélina a déterminé ce processus comme la «délibération de la personne» du corps du verbe.

Dans le français moderne, à l'opposition du latin, la personne grammaticale n'est plus incorporée dans la forme personnelle du verbe, par conséquent, le verbe a besoin d'un support externe, que ce soit un substantif ou un pronom.

Cela signifie le suivant: quand la forme morphologique verbale comporte le grammème exprimant la personne, le verbe garde la possibilité d'être incident à lui-même, c'est-à-dire, d'être en même temps, un mot-verbe et un mot-phrase. C'est le cas du latin, du russe, d'autres langues romanes. Quand la forme verbale ne comporte plus le grammème exprimant la personne, le verbe se cherche un support externe. C'est le cas du français moderne où le verbe possède ses supports nominaux.

C'est justement ce processus de la «délibération de la personne» du corps du verbe qu'on observe en histoire du français, en analysant des changements linguistiques dans les paradigmes du verbe et l'emploi, de plus en plus régulier, de pronoms personnels qui servent à exprimer la personne.

Pour le démontrer plus nettement, reportons-nous à la différence de formes synthétiques vs analytiques.

Il est bien connu que le mot indo-européen en tant qu'unité de langue, comprend la partie lexicale, ou lexème, et la partie grammaticale, ou grammème(s). Dans la forme synthétique, la partie lexicale et la partie grammaticale sont réunies dans le même mot. La partie lexicale précède la partie grammaticale.

Forme synthétique

schéma 6

Forme synthétique.

Par contre, dans la forme analytique, la partie lexicale est séparée, dissociée de la partie grammaticale. La partie grammaticale précède la partie lexicale.

Forme analytique

schéma 7

Forme analytique.

Il est évident que la différence fondamentale de la structure d'un mot latin vs celle d'un mot français concerne la façon - synthétique ou analytique - d'exprimer la signification grammaticale, et

l'ordre des constituants: dans la forme synthétique, la partie lexicale précède la partie grammaticale, tandis que dans la forme analytique, la partie lexicale suit la partie grammaticale.

Par exemple, dans les formes françaises *ornes*, *orne*, à l'opposition de formes latines *ornas*, *ornat*, le grammème exprimant la personne (*tu*, *il*) est démembré de la structure du mot et déporté à part, au-delà des limites de sa forme morphologique:

<i>Langue latine</i>		<i>Langue française</i>		
lexème	grammème de la personne	grammème de la personne		lexème
<i>orna</i>	<i>s</i>	<i>tu</i>		<i>ornes</i>
<i>orna</i>	<i>t</i>	<i>il</i>		<i>orne</i>

Ce processus de la «délibération de la personne» du corps du verbe a provoqué plusieurs changements linguistiques. Citons-en, par exemple, les changements phonétiques qui ont abouti à la destruction de la flexion dans les paradigmes de la conjugaison verbale: l'amuissement des consonnes finales, la réduction des voyelles finales et contre-finales: *ornas*, *ornat* > *ornes*, *orne*; *dicis*, *dicit* > *dis*, *dit*.

La nécessité de fournir le verbe d'un support externe a amené à l'emploi, de plus en plus régulier, de pronoms personnels servant à exprimer la personne grammaticale (par exemple: *tu ornes*, *il orne*) et à la création de tout un système de pronoms démonstratifs, possessifs, relatifs et autres, destinés à exprimer la personne grammaticale, sujet de la phrase, et à servir de support externe pour le verbe:

démonstratifs: *celui*, *celle*; *ceux*, *celles*; *ce*, *ceci*, *cela*, *ça*;

possessifs: *le(s) mien*, *la (les) mienne(s)*; *le(s) tien*, *la (les) tienne(s)*; *le(s) sien*, *la (les) sienne(s)*; *le*, *la*, *les nôtre(s)*, *vôtre(s)*, *leur(s)*;

relatifs: *qui*, *que*, *quoi*, *dont*, *où*; *lequel*, *laquelle*, *lesquels*, *lesquelles*; *auquel*, *à laquelle*, *duquel*, *de laquelle*, *auxquels*; *etc*;

interrogatifs: *qui*, *que*, *quoi*, *qu'est-ce que?* *qui est-ce que?* *qu'est-ce qui?* *qui est-ce qui?*, *lequel*, *laquelle*, *lesquels*, *lesquelles*; *etc*

indéfinis: *on*; *quelqu'un*, *quiconque*, *chacun*; *aucun*, *autre*; *nul*, *personne*, *rien*; *tout*; *plusieurs*, *etc*.

En histoire de la langue française, l'emploi, de plus en plus régulier, de pronoms personnels en tant qu'outils grammaticaux servant d'exprimer la personne logique - sujet de la phrase, est décrit normalement dans le cadre du développement progressif de l'analytisme français et roman.

Déjà au XIXe siècle, dans l'histoire néo-grammairienne, on a établi les lois phonétiques qui ont provoqué la destruction de la flexion verbale en latin et en ancien français, et qui ont conditionné l'emploi de pronoms différents pour assurer l'expression de la signification grammaticale de la personne.

Dans l'histoire structuraliste, on a prêté beaucoup d'attention à la différence structurelle des formes analytiques et synthétiques, et au processus de la restructuration morphologique du verbe qui a transformé les pronoms personnels atones dans les «morphèmes pré-posés» (Skréline et Stanovaia 2001, 178).

L'emploi de pronoms personnels devient normatif à partir du XVIIe siècle: Ch. Maupas et Fr. de Malherbe insistent sur l'emploi obligatoire de pronoms personnels (Brunot 1966, t. III-2, 477); Cl. Vaugelas considère l'omission de pronoms comme vieillie et la traite de «barbarisme» (Skréline et Stanovaia 2001, 429).

Selon les résultats de recherches consacrées au phénomène linguistique déterminé par N. Chomsky comme «pro-drop» (pronoun-dropping - non-emploi du pronom), ou «null-subject» (sujet nul), l'emploi plus ou moins régulier de pronoms personnels sujets se voit déjà en ancien français. Par exemple, selon les données de L. Balon et P. Larrivée (2016), le sujet nul aurait commencé à perdre sa prépondérance au XIIIe siècle (le sujet est exprimé dans 5-40% de phrases dans les textes du XIIIe s.) pour devenir minoritaire dans la deuxième moitié du XVe siècle.

Il est important de noter que les changements analytiques en question concernent justement la distinction du grammème de la personne, tandis que les grammèmes du temps et de la mode restent dans la forme synthétique verbale:

Langue latine

lexème	grammèmes de la personne, du temps, de la mode	
<i>orn</i>	a-t	(Praesens Indicativi)
<i>orn</i>	e-t	(Praesens Conjunctivi)
<i>orn</i>	<i>a-ba-t</i>	(Imperfectum Indicativi)
<i>orn</i>	<i>a-re-t</i>	(Imperfectum Conjunctivi)

Langue française

grammème de la personne
<i>il</i>
<i>il</i>
<i>il</i>
<i>il</i>

lexème + grammèmes du temps, de la mode	
<i>orne</i>	(Présent de l'Indicatif)
<i>(que) orne</i>	(Présent du Subjonctif)
<i>orn-ait</i>	(Imparfait de l'Indicatif)
<i>(que) ornât</i>	(Imparfait du Subjonctif)

Nous observons le même processus du démembrement du grammème de la personne dans l'apparition et l'évolution de la forme analytique du nom qui reçoit son grammème séparé et préposé, ou l'article.

Il faut tout de suite indiquer que G. Guillaume, R. Valin, L.M. Skrélina et d'autres spécialistes en psychomécanique du langage, ont considéré comme «mots-phrases» uniquement des formes flexionnelles de verbe.

Pourtant, dans plusieurs langues, à côté de phrases verbales à un seul mot, il y a des phrases nominatives à un seul substantif, comme par exemple, en russe, dans la célèbre poésie d'Alexandre Blok.

<i>Ночь, улица, фонарь, аптека, Бессмысленный и тусклый свет. Живи еще хоть четверть века - Все будет так. Исхода нет.</i>	<i>La nuit. La rue. Le réverbère. La pharmacie. Toujours tu vois Stupide, vile, terne lumière. Il en sera ainsi pour toi.</i>
<i>Умрешь - начнешь опять сначала И повторится все, как встарь: Ночь, ледяная рябь канала, Аптека, улица, фонарь.</i>	<i>Tu vas mourir, et, pour la preuve, Tu te trouveras encore ici : La nuit, les eaux glaciales du fleuve, Le réverbère, la pharmacie.</i>

Si on considère un mot-phrase comme un mot et une phrase en même temps, les substantifs russes *Ночь, улица, фонарь, аптека* (*La nuit. La rue. Le réverbère. La pharmacie.*), seraient, sans doute, des mots-phrases nominatifs, ou substantivaux.

Ceci est possible grâce à la présence, selon la conception guillaumienne, de la personne logique implicite, incorporée dans la forme morphologique de substantif. Cette personne logique, dénommée encore ordinale, personne de langue et cardinale (Lowe 2007, 85), sert du support de l'incidence de substantif. Par conséquent, le substantif se distingue d'autres parties de discours par son incidence interne: tous les autres parties de discours possèdent l'incidence externe de différent degré.

Il est à remarquer que dans le français moderne, la personne logique reste implicite, incorporée dans la base sémantique de substantif et lui sert du support au cours de sa formation comme unité de langue. Mais, dans le discours, elle devient exprimée par l'article qui est le signe explicite de la personne cardinale de substantif.

G. Guillaume explique ce phénomène par la dualité intérieure de la personne de substantif:

«Cette dualité intérieure est celle du sémantème proprement dit et de la personne cardinale à laquelle il est incident. L'article c'est la personne cardinale, extraite du substantif, promue au rang de morphème séparé, et chargé en même temps d'indiquer par sa variation extensive, dans le sens positif ou dans le sens négatif, l'extension effective du nom, celle dont le discours fait l'état» (Guillaume 1999, 130).

Du point de vue diachronique, cela signifie que l'article est le grammème pré-posé de la personne, démembré du corps de substantif et déporté à part, au-delà des limites de sa forme morphologique.

Ce processus est totalement pareil à la «délibération de la personne» du corps verbal. Tout pareillement à la distinction du mot-verbe, le substantif cesse d'être un mot-phrase et devient un mot-substantif proprement dit. Pour cela, il a fallu la même chose: que le grammème de la personne soit démembré de la structure du substantif et déporté au-delà des limites de sa forme morphologique.

Il s'ensuit que l'apparition de l'article et l'évolution de la forme analytique du nom sont aussi conditionnées par la division du mot-phrase, dans ce cas-là, en mot-substantif et ses éléments formateurs.

Evidemment, le processus de la «délibération de la personne» du corps du substantif, lui aussi, a provoqué plusieurs changements linguistiques. Citons-en, les mêmes changements phonétiques qui ont abouti à la destruction de la flexion casuelle nominale: l'amuissement des consonnes finales, la réduction des voyelles finales et contre-finales, par exemple: *rosă, rosae, rosam, rosā* > *rose*; *lupi, lupō, lupum, lupō* > *loup*.

Donc, tout est pareil à la destruction de la flexion verbale. Cela témoigne que la destruction des flexions verbales et casuelles nominales a été conditionnée par la transformation fondamentale du système grammatical, d'autre part, les changements phonétiques ne sont pas la cause de cette transformation grammaticale, mais la conséquence.

L'emploi de l'article devient normatif aussi à partir du XVIIe siècle: F. Brunot écrit que «Depuis Vaugelas, l'article était en possession régulière de la plupart des fonctions que lui assigne notre usage moderne» (Brunot 1966, T. IV-2, 763).

L'apparition et l'emploi de plus en plus régulier de l'article est suivi par la création d'autres formes destinées à exprimer la personne cardinale de substantif, aussi bien que d'autres significations grammaticales.

Il faut remarquer que la nécessité de présenter au verbe son support externe et au substantif son support second a provoqué la création en français de deux nouveaux systèmes: celui de pronoms et celui d'adjectifs pronominaux, dénommés souvent déterminatifs.

Citons-en comme exemple, la bifurcation de formes toniques et atones de pronoms possessifs en ancien français. Dans le tableau suivant, sont présentées les formes retenues en ancien français et réparties en français moderne entre les supports du verbe et ceux du substantif:

Possessifs		
Ancien français : toniques	latin	Ancien français : atones
miens	< MEUS sg m >	mes, mis
mien	< MEUM sg m >	men, mon, mun
meie, moie	< MEA, MEAM sg f >	ma
nostre	< NOSTER, NOSTRUM sg m >	nostre
nostre	< NOSTRA, NOSTRAM sg f >	nostre
Français moderne : pronoms		Français moderne: adjectifs pronominaux
le mien, la mienne		mon, ma
le nôtre, la nôtre		notre

Conclusion:

L'évolution analytique de la langue française est conditionnée par les particularités glossogénétiques des langues indo-européennes en tant que langues à mots.

Plusieurs changements linguistiques sont conditionnés par le processus de la «délibération de la personne» du corps de noms et de verbes, nécessaire pour:

1. la division définitive des mots-phrases en noms et verbes;
2. la constitution définitive d'un mot comme construction et unité de langue vs une phrase comme construction et unité de discours;
3. la catégorisation définitive de l'espace du représenté vs celui de l'exprimé, autrement dit, de la langue vs le discours.

Ce rôle considérable de la personne logique en glossogénie et praxéogénie est conditionné par deux facteurs importants:

- 1) la personne logique sert, d'une part, de support à l'incidence au cours de la formation des mots comme constructions de langue,
- 2) et de l'autre, elle sert de base à la prédication, reliant le sujet et le prédicat, au cours de la formation des phrases comme constructions de discours.

Bibliographie

- Brunot, Ferdinand. 1966. *Histoire de la langue française dès origines à nos jours*. T.I. T. III-2. T. IV-2. Paris, A. Colin.
- Guillaume, Gustave. 1982. *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume. 1956-1957. Systèmes linguistiques et successivité historique des systèmes II*. Publiées sous la direction de R. Valin, W. Hirtle et A. Joly. Québec, Presses de l'Université Laval, et Lille, Presses Universitaires de Lille.
- Guillaume, Gustave. 1989. *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume. 1946-1947. Série C. Grammaire particulière du français et grammaire générale (II)*. P. sous la dir. de R. Valin, W. Hirtle et A. Joly. Québec, Presses de l'Université Laval, et Lille, Presses Universitaires de Lille.
- Guillaume, Gustave. 1999. *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume. 1942-1943. Série B. Esquisse d'une grammaire descriptive de la langue française (I)*. P. sous la dir. de R. Valin, W. Hirtle et R. Lowe. Québec, Les Presses de l'Université Laval, et Paris, Klincksieck.
- Guillaume, Gustave. 2005. *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume. 1941-1942. Série B. Théorie du mot et typologie linguistique: initiation et construction du mot à travers les langues*. Publiées sous la dir. de R. Lowe. Québec, Les Presses de l'Université Laval.
- Balon, Laurent, et Larrivée, Pierre. 2016. «L'ancien français n'est déjà plus une langue à sujet nul – nouveau témoignage des textes légaux». *Journal of French Language Studies*. 26 (2-7): 221-237. <https://doi.org/10.1017/S0959269514000222>
- Guiraud, Pierre. 1961. *La Grammaire*. Paris, PUF.
- Lowe, Ronald. 2007. *Introduction à la psychomécanique du langage. I. Psychosystématique du nom*. Québec, Les Presses de l'Université Laval.
- Skréline, Louise M. 2009. *L'école de Guillaume : la psychosystématique*. Moscou, Vischaja Chkola (en russe).
- Skréline, Louise M., et Stanovaïa, Lydia A. 2001. *Histoire de la langue française*. Moscou, Vischaya chkola (en russe).

INCIDENCE DE SECOND DEGREE – INTERPRETATION ET PERSPECTIVES DU CONCEPT

Olivier DUPLÂTRE¹

Abstract : Interpretation and perspectives of the concept

The incidence of second degree is, according to the definition of Gustave Guillaume, an incidence to an incidence. For instance, *lentement* (slowly) in *Pierre marche lentement* (Peter walks slowly) relates to the incidence of *marche* to *Pierre*. This definition, although rooted in classical grammar – an adverb cannot be directly related to a substantive, i. e. to a word with internal incidence – is nonetheless fruitful since it eliminates the elements that occur once the first degree incidence has been completed and keeps only the ones that affect this incidence. Among these are manner adverbs and maybe - which is much more surprising - the propositional negation and modal verbs.

Résumé : L'incidence de second degré - interprétation et perspectives du concept

L'incidence de second degré est, selon la définition de Gustave Guillaume, une incidence à une incidence : elle "apporte avec elle le sentiment d'adverbe", qu'il s'agisse d'un adverbe de langue (*lentement* dans *Pierre marche lentement*) ou d'un adverbe de discours (*la tête haute* dans *Pierre marche la tête haute*). Cette définition, bien qu'ancrée dans la grammaire traditionnelle - un adverbe ne peut se rapporter directement à un substantif, i. e. à un mot muni de l'incidence interne - n'en est pas moins fructueuse puisqu'elle permet d'éliminer les éléments intervenant une fois l'incidence de premier degré achevée et de ne garder que ceux qui affectent cette incidence. Parmi ces derniers figureront les adverbes de manière et sans doute - ce qui est beaucoup plus surprenant - la négation propositionnelle et les verbes de modalité.

Key words: adverb, adverbial, incidence of second degree.

Mots-clés: *adverbe, adverbial, incidence de second degré.*

I. Définition guillaumienne et son origine

L'adverbe est, selon G. Guillaume une partie de discours prédicative, laquelle est incidente à l'événement que relate la phrase :

- Sont prédicatives les parties du discours dont l'incidence [...] ressortit à l'événement que la phrase relate. Ne sont pas prédicatives les parties du discours dont l'incidence ressortit au mécanisme de l'événement qu'est la phrase elle-même. (LL5, 28 février 1957, 130).

En tant que partie du discours prédicative, l'adverbe cherche un support qui lui est extérieur, mais contrairement à l'adjectif et au verbe, ce support n'est pas un substantif, mais une incidence en fonctionnement :

- L'incidence externe est de second degré, parce qu'elle "opère, non pas directement à l'endroit d'un support, mais indirectement à l'endroit d'un mécanisme d'incidence en fonctionnement ; et c'est le cas si je dis : un homme fort beau" (LL2, 7 avril 1949, 153)

---

¹ Sorbonne Université. U.F.R. d'Études germaniques et nordiques Équipe d'accueil 4509 «Sens, Texte, Informatique, Histoire». E-mail : olivier-duplatre@wanadoo.fr

Cette description vaut également pour *Pierre marche lentement* :

- [...] si je dis *Pierre marche lentement*, [...] je fais état en premier lieu de l'incidence de *marche* à *Pierre*, qui est une incidence de verbe à substantif, et comme telle une incidence de premier degré; et en second lieu intervient l'incidence de *lentement*, atteignant l'incidence de *marche* à *Pierre*; et du fait qu'elle se présente ainsi, une incidence référée à une incidence, apparaît une incidence de second degré, apportant avec elle le sentiment lié à la notion grammaticale d'adverbe. (LL8, 16 janvier 1948, 63)

D'où provient cette conception ? De la grammaire classique assurément, qui fait de l'adverbe un mot incident à un verbe, un adjectif ou un autre adverbe :

- Nous avons observé que les modificatifs se joignent avec les noms ; nous pouvons ajouter qu'ils se joignent les uns aux autres, ou plutôt [sic] qu'ils se joignent avec diverses parties du langage pour en exprimer les diverses modifications, par exemple : I. *bien méchant*, II. *aimer bien*, III. *bien mal à propos* ; voilà l'adverbe *bien* joint I. à un nom, II. à un verbe, III. à un autre adverbe. (Buffier, § 151, 58)

Mais G. Guillaume nous met en garde :

- La définition grammaticale usuelle est exacte, mais elle ne nous fait pas voir le fond des choses et ne nous met pas en présence du problème de l'incidence. (LL19, 25 avril 1940, 222)

Il faut donc affiner la définition que nous donne la tradition : partant du constat que l'adverbe ne peut aboutir directement à un mot pourvu de l'incidence interne - **un homme heureusement* (LL19, 25 avril 1940, 222) est impossible, à la différence de *un homme heureux* -, G. Guillaume définit une incidence de second degré, à savoir une incidence qui ne parvient au substantif que par l'intermédiaire de termes munis de l'incidence externe de premier degré, soit le verbe, l'adjectif ou un autre adverbe.

L'incidence de second degré doit donc son origine à la nécessité de tisser un lien² entre le substantif et l'adverbe :

- La relation au substantif est simplement indirecte, obtenue par des termes médiateurs. (LL19, 16 mai 1940, 229)

On voit donc que G. Guillaume ne fait pas table rase du passé : il s'appuie sur les définitions traditionnelles, en reconnaît l'intérêt, mais n'en demeure pas esclave.

II. Problèmes soulevés par cette conception

A. Adverbes de langue et de discours

G. Guillaume établit une distinction entre adverbes de langue (les adverbes en *-ment*) et les adverbes de discours :

---

² C'est là une conception que l'on trouve dès le XVIIIe siècle chez Adelung, qui, dans son dictionnaire de la langue allemande, définit l'adverbe comme suit :

- ein Redetheil, welcher etwas Unselbstständiges [...] ausdrückt, und in dieser Gestalt nur vermittelt eines Verbi einem Substantive beygelegt werden kann. Der Winter kommt früh, die Sonne geht auf. (Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart, 1793) (= Une partie de discours exprimant quelque chose de dépendant et qui, sous cette forme, ne peut être ajouté au substantif que par l'intermédiaire d'un verbe)

- L'adverbe en *-ment* est un mot dont la compétence est limitée à la fonction [souligné par nous] d'adverbe, dont il ne sort pas. (LL3, 10 juin 1949, 229)
- *la tête haute* est une expression faite de l'incidence de *haute* à *la tête*, et cette incidence de premier degré fixe une attitude qu'on fait ensuite incidente par second degré à celle de *marche* à *Pierre*, de là: Pierre marche la tête haute. (LL3, 10 juin 1949, 227)

En disant cela, G. Guillaume ruine le postulat de la nature adverbiale, puisque l'adverbe, qu'il soit de langue ou de discours, est une fonction définie par l'incidence de second degré, une fonction, qui, comme toute fonction d'ailleurs, ne peut être observée qu'en discours puisqu'elle affecte une incidence en fonctionnement.

Ainsi, il n'y a pas lieu de distinguer adverbes de langue et de discours puisque tous deux relèvent du discours. Certes, on peut prévoir qu'un terme en *-ment* puisse être utilisé comme adverbe, mais cela n'exclut pas d'autres fonctions.

D'ailleurs, la classe très hétérogène des termes en *-ment* ne donne pas forcément lieu à des adverbes. Citons, par exemple, les fonctions suivantes :

- Complément d'agent :

- Puis, **divinement** avertis en songe de ne pas retourner vers Hérode, ils regagnèrent leur pays par un autre chemin. (Mt 2, 12)³

- Modificateur aspectuel, ou, pour citer Damourette et Pichon, "auxicatarrhème" (II, § 610) :

- Il a trouvé toutes les notes que vos créanciers lui renvoyaient acquittées, en lui écrivant qu'ils étaient **intégralement** payés. (A. Dumas fils, *La Princesse de Bagdad*, I,5)⁴

- Marqueur de degré :

- Il est terriblement fatigué.

Nous pensons devoir distinguer cette dernière fonction d'un adverbe puisque celle-ci à partir d'une valeur initiale (*fatigué*) produit une nouvelle valeur (*terriblement fatigué*), qui développera une incidence de premier degré en direction d'un substantif ou, comme c'est le cas ici, d'un équivalent de substantif.

B. L'hétérogénéité de la classe fonctionnelle

Dans la mesure où la définition proposée par G. Guillaume s'appuie sur la tradition grammaticale, elle ne peut, même si elle amende cette tradition, qu'aboutir à un ensemble hétérogène de fonctions.

Quelle relation existe-t-il entre *heureusement*, *hier*, *lentement*, *intégralement* ?

a. L'invariabilité bien sûr.

³ Comme l'indique H. Constantin de Chanay, à qui nous sommes redevable de cet exemple, "certains adverbes paraissent [...] bien plus introduire un actant dans la scène que lui attribuer une propriété, glissant notionnellement du même coup de la manière à l'agentivité." (1998, 309)

⁴ L'exemple est emprunté à Damourette et Pichon (II, § 610, 236)

- b. Le fait que ces éléments ne puissent satisfaire à la définition des autres parties de discours⁵, et qu'ils permettent, ce faisant, de maintenir un nombre relativement stable de parties de discours⁶, comme si l'adverbe avait été créé pour les autres parties de discours.
- c. Ajoutons l'incidence de second degré.

C. L'incidence affectée par l'adverbe

On ne peut multiplier les incidences de second degré : en lisant G. Guillaume, on en découvre deux :

- a. L'incidence à l'incidence de l'adjectif au substantif, comme dans *un homme très riche* ou *fort beau*.
- b. L'incidence à l'incidence du verbe au substantif, comme dans *Pierre marche lentement*.

Et cela devrait suffire à exclure trois types d'adverbes :

1. Adverbes de temps et autres circonstants :

La terminologie *adverbe de temps* n'apparaît qu'à une seule reprise dans les leçons de G. Guillaume :

- On peut dire librement : Il avait déjeuné, on ne dira pas : Il eut déjeuné. Pour employer le passé antérieur, il est nécessaire d'employer un adverbe de temps, ou une expression équivalente, dont le rôle est de maintenir un verbe, qui en a perdu intrinsèquement la capacité, en incidence dans le temps, toute décadence exclue. (LL12, 21 avril 1939, 229-230)

On perçoit également un équivalent d'adverbe avec :

- l'incidence, adverbiallement prolongée d'expressions constitutivement nominales se rapportant à une idée d'attitude, de temps, de moment, de survenance dans le temps [...] être venu l'an dernier (LL3, 10 juin 1949, 226)

Mais peut-on parler d'incidence à une incidence alors même que l'adverbe de temps et les autres circonstants définissent un cadre de validation à la prédication ? Comme le note un auteur tel que Hengeveld, l'adverbe de temps ou de lieu modifie l'ensemble de la phrase :

- Note that within the class of adverbs we restrict ourselves to manner adverbs. We exclude other classes of adverbs, such as temporal and spatial ones, which do not modify the head of the predicate phrase, but rather modify the sentence as a whole. (2004, 530)

Autrement dit, lorsque ces éléments interviennent, l'incidence du verbe au substantif est déjà achevée, elle n'est plus en fonctionnement.

---

⁵ Je reprends ici la constatation de Quirk et *alii*: "Indeed, it is tempting to say simply that the adverb is an item that does not fit the definitions for other parts of speech/word classes." (1972, 267)

⁶ C'est la conclusion que tire G. Rauh : "If it is the purpose of part-of-speech categories to structure the large number of words of a language into a cognitively manageable number of sets of words, then this number should not be too large." (2015, 38)

2. Les adverbess dits de phrase : ceux-ci ne portent pas sur l'incidence en fonctionnement, mais permettent d'effectuer un calcul sur la valeur de vérité du contenu (modalisateur) ou d'effectuer un commentaire sur le contenu asserté (appréciatifs).

3. Les modificateurs aspectuels (*totalemeht, intégralement, complètement*) : puisque ceux-ci sont incidents à un processus interne au lexème verbal.

4. Ajoutons ici les adverbess dits de degré (*très, fort*) puisqu'ils permettent de fixer sur une échelle de valeurs une valeur différente de la valeur initiale. Or, c'est précisément cette valeur qui est incidente au substantif. Vu sous cet angle, le marqueur de degré serait porteur non d'une incidence de second degré, mais d'une incidence de premier degré.

Nous nous écartons ici de l'enseignement de G. Guillaume, lorsqu'il affirme :

- *très* s'évade de la prédicativité [...] Sa prédication propre est défailante, appelle un complément. (leçon inédite du 20. 12. 1951, citée par J. Cervoni [1990, 8])

Cette définition n'est pas sans rappeler ce que nous dit Du Marsais de la préposition :

- La préposition est, pour ainsi dire, un mot d'espèce ou de sorte, qui doit ensuite être déterminé individuellement. Par exemple, *Cela est dans* ; *dans* marque une sorte de manière d'être par rapport au lieu : et si j'ajoute *dans la maison*, je détermine, j'individualise, pour ainsi dire, cette manière spécifique *d'être dans*. (1769, 261-262)

Ce n'est d'ailleurs pas un hasard si G. Guillaume rassemble ce type d'adverbess, les prépositions et les conjonctions dans le domaine de la transprédicativité. À ce titre, le marqueur de degré est beaucoup plus proche de la préposition, de la conjonction qu'il ne l'est de l'adverbe dit "prédicatif".

Nous proposons donc l'interprétation suivante : si l'on admet qu'une "opération de mise en forme porte nécessairement sur une certaine matière" (Cervoni 1990, 8), *très* ne peut, en tant qu'outil, qu'être appelé par une partie de discours prédicative et donc devenir incident à cette dernière.

Il ne resterait donc que des adverbess de manière répondant à la définition de l'incidence de second degré.

Cela ne saurait surprendre :

a. D'après Ramat et Ricca (1994), les adverbess de manière sont, sur le plan sémantique, des adverbess prototypiques.

b. D'après Hengeveld, l'adverbe est un modificateur de ce qu'il appelle "a non nominal head", ce qui lui permet de réduire la classe des adverbess aux adverbess de manière :

- An *Adverbial* predicate is a predicate which [...] can be used as a modifier of a non-nominal head. (1992, 37)

Il est d'ailleurs intéressant de noter que chez cet auteur, tout comme chez Guillaume, l'adverbe n'affecte pas le substantif.

c. Le choix, enfin, des exemples de G. Guillaume est révélateur : si l'on excepte les marqueurs de degré (*très, fort*), G. Guillaume ne cite guère que des adverbess de manière, des adverbess, qui plus

est, correspondant à peu de choses près aux quatre catégories sémantiques mises en lumière par Hallonsten Halling dans son étude typologique :

- Vitesse :
  - Pierre marche lentement. (LL8, 16 janvier 1948, 63)
- Bruit :
  - Chanter fort (LL3, 10 juin 1949, 228)
- Valeur :
  - Pierre parle bien (LL2, 154)

G. Guillaume ne mentionne pas le soin ; cette lacune sera comblée en 1974 par G. Moignet avec *Pierre lit attentivement*. (*Études de psycho-systématique française*, 118)

II. Interprétation du concept

Le fait qu'une incidence affecte une autre incidence présuppose un temps que G. Guillaume nomme temps opératif, temps pendant lequel se déroule la prédication du verbe au substantif, temps pendant lequel s'effectue l'incidence de second degré.

Cela amène C. Guimier, en 1991, à définir trois orientations de l'adverbe : un adverbe intervenant à proximité du verbe, un adverbe intervenant à proximité du substantif, un adverbe intervenant à égale distance du substantif et du verbe, soit *Pierre travaille joyeusement, méticuleusement, inutilement*.

On voit donc que la prise en compte du substantif et du verbe est fondamentale pour appréhender l'incidence de second degré.

Prenons un exemple simple :

- Dans [...] *Pierre écoute attentivement*, ce qui est déclaré attentif, c'est, assurément, l'écoute, mais c'est, en même temps, Pierre ; l'écoute et son agent sont qualifiés conjointement, inséparablement, et c'est pourquoi nous disons que ce qui est qualifié, c'est l'incidence du procès à son agent." (Moignet 1974, 118)

Mais au lieu de dire que ce qui est qualifié est l'incidence de second degré, retenons plutôt la double qualification dont parle G. Moignet.

Cette double qualification, G. Moignet n'est pas le seul à l'avoir perçue : citons notamment Damourette et Pichon, Z. Vendler, et plus près de nous M. Dalrymple :

- L'auxirrhématose comporte donc, outre sa nature épilérétique essentielle, une certaine part de diaplérose. (Damourette et Pichon, II, § 610, 236)
- If John cooks slowly, we can say that he is slow in his cooking or that his cooking is slow. (Vendler 1967, 188)

- In *David played skilfully*, *skillfully* is a two-place predicate : its arguments are the person that performed the action (here, David) and the action that is performed skillfully (here, playing). In general, a manner adverb like *skillfully* takes two arguments, one corresponding to the subject of the sentence and the other roughly corresponding to the verb phrase - the action that is performed. (Dalrymple 2001, 271)

En revanche, on est dans l'embarras dans les cas suivants : K. Etmayer (1936, 992) souligne que le rossignol qui chante bien (*schön*) n'est pas beau ; R. Bartsch indique que *wunderbar* (= magnifique) ne se dit de Petra lorsqu'elle danse magnifiquement (1972, 151). Quant à F. Landmann (2000, 9), il remarque qu'un sumotori qui tape légèrement sur l'épaule de son collègue n'est pas léger pour autant. Effectivement, un sumotori n'est pas léger. Mais s'agit-il de cette légèreté ? Admettons que *légèrement* parvienne quand même jusqu'au substantif ; ce ne pourrait être que sous une autre forme. Et c'est ce qui nous conduit à postuler l'existence d'un filtre verbal à travers lequel *légèrement* accède au substantif. Inversement, dans *Pierre travaille joyeusement*, le filtrage exercé par le substantif est tel que le travail ne peut être qualifié de joyeux.

Par conséquent, l'incidence de second degré serait une double relation obtenue par le filtrage du verbe et du substantif, un filtrage comparable à l'idée regardante guillaumienne.

Il est à cet égard important de distinguer *adverbe* et *prédication seconde*. Comparons *She drove the car drunk/She drove the car drunkenly*. Dans le premier cas, *drunk* se rapporte exclusivement au pronom substantif : il s'agit donc d'une prédication seconde. Dans le second, en revanche, *drunkenly* ne se rapporte pas exclusivement au verbe, car bien que n'étant pas saoul, le sujet, dans sa conduite, se comporte comme s'il était ivre. On voit donc que l'adverbe parvient au substantif sous une autre forme : l'adverbe, contrairement à sa dénomination, ne modifie rien, il peut en revanche se modifier sous la pression d'un filtrage verbal ou substantival trop important.

Précisons toutefois que si le filtre verbal est une idée guillaumienne – l'adverbe ne parvient au substantif que par l'intermédiaire du verbe – le filtre substantival, en revanche, relève de l'interprétation de l'idée d'incidence de second degré.

Quant à la présentation de l'adverbe de manière et de la double relation qu'il exprime, rien de plus guillaumien : la manière est ici un entier⁷ correspondant à l'équation suivante :

$$\text{manière d'exister} + \text{manière de faire} = 1^8$$

7 Rappelons ce que G. Guillaume entend par entier : On sait combien me préoccupe, en grammaire et plus généralement en linguistique, la question de l'entier. C'est l'une des questions, en petit nombre, que je retrouve partout. Partout en effet se déterminent, dans la structure du langage, des mouvements de pensée dont la limite de développement est leur entier et qui, en conséquence, sont saisis par la pensée elle-même, et en elle, soit avant leur accession à la condition d'entier, soit au moment où ils accèdent à cette condition non dépassée, soit à un moment où ils y ont accédé par un dépassement qu'on peut faire aussi petit ou aussi grand que l'on voudra. Cette marche des mouvements de pensée à leur intégrité spécifique est [...] l'une de ces lignes de force qui constituent le mécanisme de base de la structure du langage. Ce mécanisme de base est partout. (LL3, 201)

⁸ Le chiffre 1 désigne ici le symbole d'intégrité. Voici deux exemples empruntés à G. Guillaume :

"Avec le participe en *-ant*, il y a passage de l'inaccompli à l'accompli. La forme embrasse l'un et l'autre qui en sont chacun une partie. On peut donc écrire :

inaccompli + accompli = 1

Avec le participe en *-é*, forme morte du verbe, le passage de l'inaccompli à l'accompli est quelque chose de révolu, de dépassé. L'accompli est devenu tout, l'entier. On peut donc écrire :

accompli = 1" (LL7, 25)

Ces deux composantes peuvent s'équilibrer, mais l'une peut l'emporter sur l'autre, auxquels cas on obtient soit un adverbe orienté vers le substantif (*joyeusement* dans *Pierre travaille joyeusement*) ou un adverbe orienté vers le verbe (*vainement* dans *Pierre attend vainement*).

Ajoutons que la manière est une notion très étrange : elle se dit de l'action tout en étant dans l'action, car elle est "impliquée" ou "cachée" dans celle-ci (Dik 1997, 228), car l'événement et la manière ne font qu'un seul être (Golay 1959, 69)⁹. Elle se dit du substantif pour établir une manière d'exister, mais est-elle dans le substantif, comme elle est dans le verbe d'action ? C'est une question qu'il faut soulever, mais pour laquelle nous n'avons à l'heure actuelle aucune réponse.

III. Perspectives du concept

Les adverbes se résument-ils aux adverbes de manière ? Certains le pensent (Hengeveld, Hallonsten Halling). On peut néanmoins poser deux hypothèses, notamment pour une langue germanique telle que l'allemand :

A. La négation prédicationnelle en allemand : celle-ci ne se divise pas en négation immanente et négation transcendante comme en français¹⁰. Elle est d'un seul tenant et provoque une rupture de la prédication. Or, pour provoquer cette rupture, elle doit être incidente à la relation de prédication. Prenons un exemple:

- Peter kommt nicht. (= Pierre ne vient pas)

Dans ce cas, on indique avec le négateur que le substantif-sujet ne convient pas pour la venue (*le venir* très exactement) ; l'incidence au substantif subit alors un filtrage verbal. Mais on indique également que le venir ne convient pas pour ce substantif-sujet ; l'incidence au verbe est ici filtrée par le substantif. Syntaxiquement, le négateur porte sur la prédication pour former, sémantiquement, un nouveau concept, à savoir la non-venue.

B. Les verbes de modalité en allemand

Cette idée nous est venue en observant certains verbes susceptibles d'exprimer la modalisation, et qui, ce faisant, réduisent considérablement leur spectre morphologique. Ainsi *dürfen* (= avoir la permission de) ne peut être utilisé qu'au subjonctif II en allemand pour exprimer la probabilité (*dürfte* = pourrait). Il est alors équivalent à un modalisateur tel que *vermutlich* (= probablement). Ce phénomène d'adverbialisation peut-il être observé ailleurs ?

Prenons la modalité inhérente (possibilité, obligation) : quand on lit les descriptions de cette notion, on se rend compte que le verbe de modalité ne peut pas être incident au premier degré, puisqu'il affecte la relation de prédication :

---

9 Citons le passage en question : "[Dans «Je marche calmement»] le mot calmement dégage une des manières «essentiellles» de l'événement, manière dont cet événement se manifeste et qui permet de distinguer cet événement d'autres marches qui sont d'autres événements. Constatation importante encore, le calme de cette marche ne pourrait exister indépendamment de l'événement au cours duquel il apparaît : cette qualification de l'événement est le fruit d'une abstraction. Or, le propre d'une abstraction est de ne pas avoir d'essence ou, si l'on préfère, de n'avoir qu'un artifice pour existence. Il en résulte qu'on ne peut localiser une abstraction à l'extérieur (circon-stanciel) de l'être d'où on l'a tirée, car il lui faudrait alors être. [...] Il apparaît ainsi manifestement que le complété et le complément, c'est-à-dire l'événement et la manière dont celui-ci se déroule, ne sont qu'un seul être au sujet duquel un effort d'abstraction permet de dégager momentanément une caractéristique inhérente à cet événement." (1959, 68-69)

¹⁰ Voir à ce sujet la leçon de linguistique du 25 février 1945 (LL3, 117-125).

- Deontic modality is concerned with the necessity or possibility of acts performed by morally responsible agents [souligné par nous]. When we impose upon someone the obligation to perform or to refrain from performing a particular act, we are clearly not describing either his present or future performance of that act. There is a sense in which the sentence we utter can be said to express a proposition; but it is not a proposition which describes the act itself. What it describes is the state-of-affairs that will obtain if the act in question is performed. (Lyons 1977, 823)
- Modality is an operator of the core layer, having both the nucleus and its core arguments in its scope. This follows from the semantics of modality in that it expresses the relationship between the actor and his accomplishment of the action [souligné par nous]. (Foley/Van Valin 1984, 215)
- Inherent Modality: All those linguistic means through which a speaker can characterize the relation between a participant in a state of affairs and the realization of the state of affairs [souligné par nous]. [...] The main inherent modal distinctions [...] are: ability, volition and a number of instances of obligation and permission. (Hengeveld 1987, 56)

Prenons l'exemple suivant :

- Er kann kommen (= il peut venir).

Dans ce cas, *kann* indique que les conditions sont réunies

a. pour que le venir soit accompli par le substantif-sujet (incidence au verbe/filtrage par le substantif)

et **b.** pour que le substantif-sujet (incidence au substantif/filtrage verbal) accomplisse l'action consistant à venir.

Conclusion provisoire

Bien sûr, on ne manquera pas de rejeter ces deux hypothèses, sans doute pour des raisons terminologiques et morphologiques. Toutefois, on ne peut nier que l'adverbe de manière, la négation prédicationnelle et les verbes de modalité, dont la fonction consiste précisément à définir la relation de prédication, sont proches de la prédication du verbe au substantif. Quel est ce degré de proximité ? Comment ces différents éléments sont-ils mis en relation ? Quelle est leur place dans l'énoncé, autant de questions qui font écho aux préoccupations de J. Cervoni en 1990 :

- Le traitement de l'adverbe, comme de bien d'autres questions, aurait beaucoup à gagner à la consolidation théorique des grilles d'analyse de l'acte de langage intégral. (1990, 11)

Une chose est sûre : pour trouver une réponse au délicat problème posé par l'adverbe, on ne peut plus se contenter de définitions qui feraient de l'adverbe un terme invariable se rapportant, qui à un verbe, qui à un adjectif, qui à un autre adverbe. Son avatar, l'adverbial, n'est pas plus satisfaisant : si ce dernier constitue "un membre de phrase qui n'est pas défini comme un autre type de membre" (Nølke 1990, 17), tout type de circonstant, qu'il s'agisse d'un adverbe, d'un groupe prépositionnel,

etc. peut dès lors prétendre au titre d'adverbial. À l'hétérogénéité de la classe d'adverbes succède donc l'hétérogénéité des adverbiaux. Aux problèmes de classification posés par l'adverbe succèdent donc des problèmes similaires : cette forme est-elle, n'est-elle pas un adverbial ? Le débat est sans fin.

La psychomécanique, en revanche, permet de départager tous ces adverbiaux et de ne retenir que ceux qui affectent l'incidence du verbe au substantif. C'est là un progrès immense. Doit-on dès lors conserver le terme *adverbe* ? Doit-on l'abandonner ? La question est accessoire et ne doit pas nous faire perdre de vue que l'incidence de second degré est une fonction.

Bibliographie

- ADELUNG, JOHANN CHRISTOPH (1793/1970) : *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*. 2e éd. Hildesheim/New York : Georg Olms Verlag.
- BARTSCH, RENATE (1972): *Adverbialsemantik*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag.
- BUFFIER, CLAUDE (1711) : *Grammaire française sur un plan nouveau*. Bruxelles: Jean Leonard.
- CERVONI, JEAN (1990) : La partie du discours nommée adverbe. In: *Langue française* 88. 5-11.
- CONSTANTIN DE CHANAY, HUGUES (1998) : L'Adverbe de manière : circonstant scénique à incidences contextuelles. In : S. Rémi-Giraud et A. Roman (éd.), *Autour du circonstant*. Lyon : Presses universitaires de Lyon. 307-338.
- DALRYMPLE, MARY (2001) : *Lexical functional grammar*. San Diego, London, Boston, New York, Sydney, Tokyo, Toronto : Academic Press.
- DAMOURETTE, JACQUES, PICHON, ÉDOUARD : *Des mots à la pensée – Essai de grammaire de la langue française*. Vol. 2. Paris : Éditions d'Artrey.
- DIK, SIMON C. (1997) : *The Theory of Functional Grammar*. Première partie : *The Structure of the Clause*. 2e édition. Berlin/New York : W. de Gruyter.
- DU MARSAIS (1769) : *Logique et Principes de grammaire*. 1re partie. Paris : Briasson, Le Breton, Herissant Fils.
- ETTMAYER, KARL (1936) : *Analytische Syntax der französischen Sprache*. Volume 2. Halle : Niemeyer.
- FOLEY, WILLIAM A., VAN VALIN Jr., ROBERT D. (1984) : *Functional syntax and universal grammar*, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney : Cambridge university Press.
- GOLAY, JEAN-PIERRE (1959) : Le complément de manière est-il un complément de circonstance ? *Le Français moderne*, 1959, 1. Paris : d'Artrey. 65-71.
- GUILLAUME, GUSTAVE (1971) : *Leçons de linguistique 2, 1948-1949, Série B, Psycho-systématique du langage, Principes, méthodes et applications I*. Québec : Les Presses de l'université Laval, Paris : Klincksieck.
- GUILLAUME, GUSTAVE (1982) : *Leçons de linguistique 3, 1948-1949, Série C, Grammaire particulière du français et grammaire générale (IV)*. Québec : Les Presses de l'université Laval.
- GUILLAUME, GUSTAVE (1982) : *Leçons de linguistique 5, 1956-1957, Systèmes linguistiques et successivité historique des systèmes II*. Québec : Les Presses de l'université Laval, Lille : Les Presses universitaires de Lille.
- GUILLAUME, GUSTAVE (1987) : *Leçons de linguistique 7, 1945-1946, Série A, Esquisse d'une grammaire descriptive de la langue française (IV)*. Québec : Les Presses de l'université Laval, Lille : Les Presses universitaires de Lille.
- GUILLAUME, GUSTAVE (1988) : *Leçons de linguistique 8, 1947-1948, Série C, Grammaire particulière du français et grammaire générale (III)*. Québec : Les Presses de l'université Laval, Lille : Les Presses universitaires de Lille.

- GUILLAUME, GUSTAVE (1992) : *Leçons de linguistique 12, 1938-1939*. Québec : Les Presses de l'université Laval, Lille : Les Presses universitaires de Lille.
- GUILLAUME, GUSTAVE (2009) : *Leçons de linguistique 19, 1939-1940, Théorie des parties du discours*. Québec : Les Presses de l'université Laval.
- GUIMIER, CLAUDE (1991) : Peut-on définir l'adverbe ? In: C. Guimier, P. Larcher (éd.), *Les États de l'adverbe*. Travaux linguistiques du CERLICO. 11-34.
- HALLONSTEN HALLING, PERNILLA (2018) : *Adverbs : A typological study of a disputed category*. Academic dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in Linguistics at Stockholm University to be publicly defended on Friday 13 April 2018.
- HENGEVELD, KEES (1987) : Clause structure and modality in functional grammar. In : J. van der Auwera, L. Goossens (éd.), *Ins and Outs of the predication*. Dordrecht : Foris Publications. 53-66.
- HENGEVELD, KEES (1992): Parts of speech. In: M. Fortescue, P. Harder, L. Kristoffersen (éd.), *Layered Structure and Reference in a Functional Perspective*. Papers from the functional grammar conference in Copenhagen 1990. Amsterdam: John Benjamins. 29-53.
- HENGEVELD, KEES, RIJKHOFF, JAN, SIEWIERSKA, ANNA (2004): Parts-of-speech systems and word order. In: *Journal of Linguistics* 40. 527-570.
- LANDMAN, FRED (2000) : *Events and plurality – The Jerusalem Lectures*. Dordrecht/Boston/London : Kluwer Academic Publishers.
- LYONS, JOHN (1977) : *Semantics*. Volume 2. Cambridge/London/New York : Cambridge university press.
- MOIGNET, GERARD (1974) : *Études de psycho-systématique française*. Paris : Klincksieck.
- NØLKE, HENNING (1990) : Les adverbiaux contextuels : problèmes de classification. *Langue française* 88. 12-27.
- QUIRK, RANDOLPH, GREENBAUM, SIDNEY, LEECH, GEOFFREY, SVARTVIK, JAN (1972): *A comprehensive Grammar of English*. London: Longman.
- RAMAT, PAOLO, RICCA, DAVIDE (1994): Prototypical adverbs: On the scalarity/radiality of the notion Adverb. In: *Rivista di Linguistica* 6. 289-326.
- RAUH, GISA (2015): Adverbs as a linguistic category (?). In: Karin Pittner, Daniela Elsner, Fabian Barteld (ed.), *Adverbs*. Amsterdam: John Benjamins. 19-45.
- VENDLER, ZENO (1967) : *Linguistics in philosophy*. Ithaca, New York : Cornell University Press.

ETUDE COMPARATIVE DU FUTUR DANS LE SYSTEME VERBAL DU FRANÇAIS ET DU ROUMAIN CONTEMPORAINS

STUDIUL COMPARATIV AL VIITORULUI IN SISTEMUL VERBAL FRANCEZ SI ROMÂN CONTEMPORAN

Eudochia VOLONTIR-SEVCIUC
Université Paris IV, France
E-mail : eudochia.sevciuc@yahoo.fr

Résumé

Dans notre communication nous nous proposons de discuter d'un phénomène qui, d'après nous, n'a pas été suffisamment traité par les linguistes français et roumains et qui soulève encore beaucoup de questions. Il s'agit de l'expression du futur en français et en roumains qui se présente différemment d'une langue à l'autre, de comprendre la différence fondamentale entre deux langues avec un futur français plus orienté vers la réalisation de l'action, situé sur l'axe du discours "Moi - Ici- Maintenant "origine T0 ou" Chronologie absolue" et un futur roumain plutôt modal et hypothétique, capable d'exprimer l'éventualité.

Rezumat

In comunicarea noastră propunem discuția unui fenomen care, după părerea noastră, n-a fost suficient tratat de către lingvistii francezi și români, în urma căreia mai apar încă multe întrebări. Merge vorba despre expresia viitorului, care se prezintă diferit în română și franceză, despre înțelegerea diferenței fundamentale dintre ambele limbi cu un viitor din franceză mai mult orientat spre realizarea acțiunii, situată pe axa discursului "Eu- Aici-Acum", originea T0 sau "Cronologie absolută" și un viitor din română mai mult modal și ipotetic, capabil să exprime eventualitatea.

Mots clés: futur français, futur roumain, temps, mode

Cuvinte cheie: expresia viitorului, româna, franceza, timp, mod

Observations générales sur l'emploi des temps en français

Les temps d'un verbe français ne s'emploient pas comme les membres d'un système unique, ils se distribuent en deux systèmes distincts et complémentaires. Ces deux systèmes manifestent deux plans d'énonciation différents, que nous distinguerons comme celui du *discours* et celui de l'*histoire*.

Si le point de départ de la division temporelle est le présent, on obtient une division primaire du temps que l'on appelle temps du discours (E. Benveniste) situé sur l'axe déictique Moi-Ici-Maintenant, chronologie absolue ou l'axe de l'énoncé. Au contraire si la référence au moment de l'énonciation est indirecte c'est-à-dire si le point de référence est situé par rapport à un autre moment autre que le présent (passé ou futur), il en résulte un autre axe ou les temps sont rapportés les uns aux autres. C'est le temps de l'histoire (E. Benveniste) ou le temps narratif situé sur l'axe lors-alors (P. Imbs)-chronologie relative ou axe du récit (R. Jakobson, J. Dubois)

LE FUTUR EN FRANÇAIS

Le futur simple français est issu de futur périphrastique latin « *habeo cantare* , inversé en *cantare habeo* a donné *cantare ai* , puis par fusion chanterai », ceci pour toutes les personnes sauf les premières et deuxièmes personnes du pluriel qui ont vécu un traitement différent.

Le futur situe le procès dans la chronologie absolue, dans une époque à venir par rapport au moment de l'énonciation. Cette époque peut être plus ou moins lointaine par rapport à ce moment. Expression de la postériorité, le futur prend son point de départ dans le présent, mais place l'action en dehors de la réalité de celui-ci. Création tardive, le futur a eu tout d'abord une valeur modale (supposition, obligation, incertitude) qui s'est ultérieurement transformée en valeur temporelle. Souvent, d'ailleurs, les deux types de valeurs coexistent.

La position de postériorité de ce type de futur par rapport à l'acte de l'énonciation engendre deux valeurs fondamentales : *le futur à venir* et *le futur proche* :

Je partirai dans quelques minute - futur proche

Je partirai dans deux ans - futur lointain

Le futur *à venir* indique le fait que le processus, non encore réalisé, est postérieur à une référence située dans l'actualité, dans le passé ou dans le futur du sujet parlant.

En situant le procès dans l'avenir, après le moment de l'énonciation, le futur envisage le procès avec une certaine part d'hypothèse et d'incertitude.

Le futur proche indique que le procès n'est pas encore réalisé, mais il est tout près de se réaliser:

Ex : Regarde, observe-le bien. il va d'abord s'agenouiller, puis il va se redresser lentement.

Temps du discours (situé sur l'axe de l'énoncé), la seule forme verbale du futur peut marquer la projection de l'action dans l'avenir par rapport au « présent » de l'énonciation : *Je partirai sans toi* ; cette projection peut être confirmée par un adverbe ou un complément circonstanciel. Ces indices temporels sont de nature à souligner la distance entre le fait à venir et le présent du locuteur. *Demain, je partirai sans toi*. Dans une subordonnée dépendant d'un verbe au présent, le futur s'emploie avec la même valeur : *Je sais qu'il viendra*.

Formes qui envisagent le procès après le moment de l'énonciation, les temps du futur, considérés par certains grammairiens modes (V. Martin, 1983, p. 127 - 128), désignent le temps que l'on ne touche pas encore, que l'on imagine seulement, en apportant l'idée d'hypothèse (Guillaume, 1983, p. 31); toute une série d'emplois du futur joue plus ou moins sur la virtualité inhérente à l'époque future. « Ils se fondent sur l'idée de possible que, par nature, l'avenir comporte avec lui » (Martin, 1983, p. 128).

Temps du discours, situé sur l'axe de l'énoncé, le futur *indique la postériorité* par rapport au ME: *Elle se prépare, car ses amis lui rendront visite ce soir*.

LE FUTUR DE CONCORDANCE

Le futur de concordance est caractéristique pour le français. Nommé aussi *futur dans le passé*, il est identique du point de vue de la forme, au conditionnel, présent ou passé, donc correspondant au futur simple ou futur antérieur.

Exemple : *J'ai cru en la parole du ministre, quand il a dit qu'il ferait quelque chose mais il n'a rien fait.*

Elle déclarera qu'elle viendrait , quand on l'aura appelée.

LE FUTUR DU PASSE

Le futur du passé est identique à la forme du conditionnel. Si le futur simple, qui sert à exprimer un fait dont la réalisation est projetée dans l'avenir mais dont le point de départ est fixé dans le présent, est transposé dans le passé, le système de référence change. Et ce changement se traduit

formellement par la substitution des désinences de l'imparfait à celles du présent du verbe *avoir*. « Le conditionnel - temps » sera donc toujours en rapport avec une forme temporelle du passé :

Style indirect :

La mère de Rieux dit à Rambert qu'il le trouverait à l'hôpital de la haute ville.

Style indirect libre :

La réponse fut plutôt vague. Il fallait patienter jusqu'à la semaine prochaine. On recommencerait alors.

Gonzales proposa donc un rendez-vous pour le lundi suivant. Mais cette fois -ci, on installerait Rambert chez Marcel et Louis.

(Camus, *La peste*)

On sait qu'en roumain cette règle de concordance ne s'applique pas. Grevise souligne qu'au niveau du sens, le futur de concordance et le conditionnel sont différents : « Le futur du passé n'a rien du mode conditionnel : *Elle a déclaré qu'elle viendrait* n'est que la transcription au passé de *elle déclare qu'elle viendra* ».

LE CONDITIONNEL

Le conditionnel pose le problème de savoir s'il s'agit d'un mode. Les grammaires distinguent traditionnellement un conditionnel temps, qui est l'expression du futur dans un récit du passé:

Marie avait dit qu'elle viendrait le lendemain et un conditionnel mode, lié à l'expression de l'hypothèse:

Tu pourrais connaître mon ami, si tu venais plus tôt.

Par rapport au futur, le conditionnel renforce la part d'incertitude inhérente à l'avenir: il présente le procès avec une charge d'hypothèse. G. Guillaume (1929: 48) le nomme futur hypothétique.

L'hypothèse est la valeur fondamentale du conditionnel:

Si Marie avait un père, elle serait heureuse.

Sémantiquement, le conditionnel est défini comme un irréel du présent (« *mais elle n'en a pas* »), qui se distingue de l'irréel du passé:

Si Marie avait eu un père, elle aurait été heureuse (« *malheureusement, elle n'en a pas eu* »)

et du potentiel:

Si Marie avait un jour un père, elle serait heureuse (« *peut-être en aura-t-elle un* »).

Les valeurs sémantiques d'irréel du présent ou du passé ne sont pas exprimées par le conditionnel (comme dans le cas du conditionnel temps), mais par le verbe de la subordonnée, à l'imparfait ou au plus-que-parfait, en corrélation avec *si*.

Pour s'en convaincre il suffit de comprendre la phrase: *Ah! si Marie avait eu un père...*

Comme le futur, le conditionnel indique une vision postérieure du procès cette fois, le point de référence à partir duquel est envisagé l'avenir n'est plus le présent, mais bien le passé. Dans sa valeur de base, cette forme verbale n'exprime donc le conditionnel ou l'hypothèse, mais bien *l'avenir vu du passé*.

Cette valeur temporelle fondamentale est sensible dans les structures *de discours indirect* (qui rapportent les paroles ou les pensées d'un personnage)

Ex. *Il m'écrivit qu'il partirait seul en vacances.*

Si le verbe principal au passé disparaît et s'il est mentionné en phrase indépendante la structure prend la forme de discours indirect libre, avec le même emploi du conditionnel.

Ex.: *...il m'écrivit une longue lettre. Cette année, il partirait seul en vacances pour faire le point.*

Dans ces emplois, on observe le phénomène de concordance: dans un contexte au passé, le conditionnel se substitue, pour évoquer l'avenir, à ce qui serait un futur au discours direct (*Je partirai seul en vacances...*), afin de réduire l'écart temporel entre récit et discours. On l'a parfois appelé, dans cet emploi, futur du passé.

LE FUTUR EN ROUMAIN VIITORUL I / LE FUTUR I (FUTUR SIMPLE)

Le futur roumain situe l'action du verbe dans un moment postérieur au moment du déroulement du processus de communication. Il connaît deux formes : une forme de temps *absolu* et une de temps de *relation*.

Le futur en roumain a les mêmes valeurs qu'en français y compris celle de présomptif passé (le futur antérieur: *Va fi sosit* « *Il sera arrivé, il est arrivé peut-être* »). En plus il peut-être régi par un verbe au passé (*Mi-a spus că va veni, mais* « *Il m'a dit qu'il viendrait* ») et apparaît après *dacă*, équivalent de *si conditionnel*.

On appelle simplement « futur » en roumain trois formes composées correspondant au futur simple ou au futur proche :

Les formes du futur appartiennent à deux catégories

- dans le registre de langue soutenu : *voi cânta* 'je chanterai, je vais chanter'
- dans le registre courant : *am să cânt* ou *o să cânt* 'je chanterai, je vais chanter'.

C'est la forme de temps *absolu* du futur. Elle présente l'action du verbe comme allant ou devant se dérouler dans un moment postérieur au moment de la communication verbale :

*“Da, mă voi naște din păcat / Primind o altă lege ;”
Oui, je naîtrai du péché / Recevant une autre loi ;
(M.Eminescu).*

Même si c'est, par excellence, un temps absolu, le *futur I* peut, cependant, également rapporter l'action du verbe à un autre moment que celui du présent du processus de communication. Conditionné par les relations syntaxiques dans lesquelles entre le verbe-prédicat, le futur peut se référer à un des temps du passé, au présent d'un autre verbe ou à un autre futur, temps qui entrent dans différents rapports temporels : *d'antériorité* et de *simultanéité*.

VIITORUL II / FUTUR II (FUTUR ANTERIEUR)

C'est la forme de *temps de relation* du futur. Il correspond dans le paradigme du *futur* au plus-que-parfait dans le paradigme du *passé*. Il a un autre terme de référence que le présent de la communication, qui est le *futur I*. Il situe l'action du verbe dans un moment postérieur au déroulement du processus de communication, mais antérieur au moment de l'action du premier terme de référence :

*« Când vei ajunge tu student, eu voi fi terminat deja facultatea. »
Quand tu deviendras étudiant, j'aurais déjà terminé la faculté.*

LE MODE PRESOMPTIF ET « L'EMPLOI PRESOMPTIF » DU FUTUR

Dans les grammaires roumaines, on rencontre souvent à propos des différents emplois du futur des expressions comme « *le futur présomptif* », « *le futur a valeur de présomptif* » ou *futur à nuance présomptive* ». Nous sommes d'avis que dans les études traditionnelles, il y a de nombreuses confusions et formulations vagues et que quelques précisions s'imposent.

Tout d'abord il faut noter que le roumain connaît un mode à part lié à la problématique du F2: le mode « *présomptif* ». Il est défini comme le mode de la probabilité, de l'hypothèse probable, de la conjecture, d'une action dont le locuteur n'est pas sûr, mais qui la considère comme ayant plus de chances d'être réelle qu'irréelle.

Ce mode a deux temps: le présent et le parfait.

Au présent il est formé de l'auxiliaire *a fi* (« être ») en F2 et le *participe présent* du verbe:

O fi zicând el că e bolnav, dar nu îl cred.

Il dit « qu'il serait malade, mais je ne crois pas. »

Le présomptif parfait est formé de l'auxiliaire *a fi* (« être ») en F2 et le participe passé. On remarque qu'il ressemble au futur antérieur:

O fi crezut ca am nevoie de ajutor.

« Il a peut être cru que j'avais besoin d'aide. (FA - va fi crezut). »

En bref, le parfait présomptif est formé du futur de l'auxiliaire « être » et du participe passé du verbe et le présent présomptif en diffère seulement par le participe présent.

Ce mode est mentionné sommairement dans les grammaires descriptives, mais les problèmes qu'il pose ne sont pas clarifiés pour autant. Ainsi, chez divers auteurs, il y a confusion entre le mode présomptif et les autres modes et temps du doute.

Voilà l'explication que les linguistes roumains donnent pour l'apparition du présomptif comme forme spécialisée pour exprimer la probabilité.

La tendance de la langue à trouver des moyens d'expression plus clairs indique le besoin d'une forme propre pour le concept logique de « probabilité ». Le premier temps à acquérir la nuance présomptive a été le futur antérieur. Comme en roumain il n'existe pas de règles strictes de concordance des temps, le futur antérieur est remplacé très souvent par le futur simple.

După ce va sta ploaia, voi pleca.

« Après que la pluie cesse, je partirai. »

Le futur antérieur, construction assez « lourde », perd peu à peu sa valeur initiale (rarement rencontrée aujourd'hui). Il ne renvoie plus à « une action qui aura lieu avant une autre action future mais à une action probable dans le passé. Ainsi apparaît en langue le présomptif passé.

Après que le futur antérieur commence à être employé comme présomptif passé, le futur simple (plus précisément le F2 régionalement le F1 aussi) commence à être utilisé parfois pour rendre une action probable dans le présent: c'est ce que les roumains considèrent comme « l'emploi présomptif du futur ».

Après avoir donné une image du mode présomptif en roumain, nous revenons aux aspects qui le lient à F2, en emploi interprétatif du futur, le « futur épistémique ». Entre les deux il y a des interférences, qui deviennent sources de confusion pour les raisons suivantes:

- 1) le F2 est partie intégrante des formes du présomptif présent ou parfait;
- 2) le F2 s'emploie parfois effectivement à la place du présomptif présent. Cette substitution est justifiée par le fait que F2 est plus simple à utiliser (moins élaborée en tant que forme).
- 3) Ce mode est encore loin d'être clair même pour les linguistes roumains, pour ne pas mentionner les locuteurs. La différence entre les deux c'est une question de détail, que les locuteurs ne perçoivent pas toujours. En principe, là où les deux formes sont possibles il n'y a pas de changement important de sens. Pourtant, à notre avis, pour affiner l'analyse, il y a un critère de délimitation : la référence temporelle.

LES FORMES DU FUTUR EN ROUMAIN ACTUEL

En roumain contemporain, le futur, premier terme d'une opposition aspectuelle plutôt que temporelle dont le second terme est le futur antérieur, regroupe quatre séries de formes qui coexistent dans les différentes variétés de cette langue (Reinheimer Rîpeanu 1994). Ces formes se présentent toutes comme des constructions analytiques, aucune d'elles n'ayant l'apparence ou le statut d'un futur synthétique, analogue par exemple au futur simple français:

Ainsi, pour ce qui est du *futur*, le roumain, à la différence du français, a choisi de construire ses formants soit à l'aide de l'auxiliaire *VELLE > VOLERE*, soit à l'aide de l'auxiliaire *HABERE*. Tout en faisant abstraction des données diachroniques (v. en ce sens Iliescu, 2000), on rappelle seulement que dans la langue moderne et contemporaine le futur dispose de quatre paradigmes (formes) :

LE FUTUR – TYPE 1 (considéré la forme canonique de futur) : *a vrea* (< VOLERE) + l’infinitif court du verbe lexical. En tant qu’auxiliaire, *a vrea₁* présente (au présent de l’indicatif) un paradigme spécifique, différencié de celui du verbe lexical plein *a vrea₂* ‘vouloir’ : cf. *a vrea₁* (*voi, vei, va, vom, veți, vor*) vs. *a vrea₂* (*vreau, vrei, vrea, vrem, vreți, vor*).

Îl voi mai tine în depozit câtva timp si pe urma vom vedea.

(Calinescu, *Scrinul negru.*, 2, 135 / 513)

Je garderai donc le buste sous clé pendant un certain temps, après quoi, nous aviserons.

Ce type de futur provient d’une des constructions périphrastiques latines plus récentes et utilisées sur des territoires plus restreints.

Il s’agit de la périphrase *vôlo-inf* : *volo cantare*, utilisée à l’est de la Roumanie.

En ce qui concerne l’auxiliaire *a vrea* «vouloir», ses formes ont évolué, par grammaticalisation, différemment des formes du présent de ce verbe. Elles n’ont de nos jours commun que la 3-ième personne du pluriel. Du fait que «vouloir» n’est plus reconnaissable dans l’auxiliaire, les locuteurs roumains ne sont plus conscients aujourd’hui de l’évolution du futur à partir d’une construction modale.

C’est le plus ancien type en roumain et il représente le futur « standard ». Il est utilisé surtout dans la langue écrite et à l’oral soutenu. Il peut rendre tous les emplois. Pourtant, pour certains usages, l’un des trois autres types est préféré. Dans ces cas, son emploi est possible, mais peut paraître « artificiel pour le locuteur natif.

Par la suite, nous présentons les trois autres types de futur, apparus ultérieurement dans la langue. Ils sont partiellement en concurrence avec ce premier type.

LE FUTUR – TYPE 2 représente, en fait, une variante du Fut.-Type 1, résultée de l’érosion des formes de l’auxiliaire *a vrea₁*, réduit cette fois-ci à : *oi, oi / ăi / ei / îi, o / a, om, ăți / oți, oi* et suivi de l’infinitif court du verbe lexical.

Păi când l-oi vedea, pici jos. (...) Când te-o vedea, nu se poate sa nu-i placi.

(Calinescu, *Enigma Otiliei*, 2, 92 / 412-413)

Mais quand tu le verras, ma fille, tu tomberas de ton haut! (...) Lorsqu’il te verra, il est impossible que tu ne lui plaises pas.

Ce type de futur était connu en latin, apparaît dans quelques langues romanes, dans les langues balkaniques.

LE FUTUR – TYPE 3 : l’auxiliaire *a avea* (< HABERE), les formes pleines de l’indicatif présent (*am, ai, are, avem, aveți, au*) + le subjonctif présent du verbe lexical : *am să cânt, ai să cânți, etc.*

Acum are sa se dezbrace, avertiza Florica.

(Calinescu, *Scrinul negru.*, 2, 132 / 511)

Vous allez voir il va se déshabiller, dit Florica

L’auxiliaire *o*, une forme évoluée de «vouloir» invariable et suivi du subjonctif (introduit par sa «que») est parfois remplacé par *or* dans certaines régions sous l’influence du type précédent ou par hypercorrection). La personne est marquée uniquement par le verbe principal. Cette forme s’emploie surtout dans la langue parlée de la Valachie en Moldavie et en Transylvanie le *o* est parfois remplacé par *a* qui provient de *va*.

LE FUTUR – TYPE 4 : une variante du Fut.-Type 1, dont l’auxiliaire a subi la réduction à l’invariable *o* + le subjonctif présent du verbe lexical : *o să cânt, o să cânți, etc.*

Tata e foarte bolnav si bătrîn, observa Florica, mult n-o să mai trăiască, si deci nici pe pensia lui n-o să mai contăm cine stie cât.

(Călinescu, Scrimil negru, 2, 146. 147 / 524)

Père est âgé et très malade, déclara Pionce. Il n'en a plus pour longtemps. (..) bientôt nous ne pourrons plus compter sur sa retraite.

Les auxiliaires utilisés dans la construction de ces variantes analytiques sont *a vrea* et *a avea* ; l'auxiliaire revêt tantôt la forme d'un mode non personnel: l'infinitif, tantôt celle d'un mode personnel: le subjonctif (roum. conjunctiv). Les quatre variantes entretiennent des relations paradigmatiques, pouvant théoriquement se remplacer les unes les autres dans le même point de la chaîne:

Voi pune / am să pun / o să pun / oi pune si eu umărul.

Je vous donnerai / je vais vous donner moi aussi un coup de main.

Cependant, la première forme relève de la langue littéraire ou de la langue standard, les deux autres : F2 et F3 appartiennent au roumain familier, plus précisément à la langue parlée, la dernière F4 est propre au roumain familier ou même populaire oral (Reinheimer Rîpeanu 1994a: 182).

En ce qui concerne la distribution des formes du point de vue de leur usage sur le territoire de la Roumanie, en consultant l'« Atlas linguistique roumain II », on constate que « le futur du type *voi cînta* [[F1 et *am să cînt* [F4] connaît une circulation générale, tandis que *o să cînt* [F3] a été enregistré seulement dans la partie du sud du pays et dans quelques localités du nord » (Rodica Orza, 1966: 221)

Dans cet article nous avons réuni toutes les catégories de contexte avec le futur que nous connaissons; nous devons préciser pourtant qu'il en existe, peut-être, d'autres dans lesquels le futur pose d'autres types de problèmes, et qui nous ont échappé.

De toutes ces analyses, on comprend que ce qui compte dans l'interprétation d'un énoncé au futur c'est tout d'abord la référence temporelle et, ensuite, les nuances subjectives attachées au futur: certitude, incertitude, prédiction, obligation, désir, volonté, intention... L'interprétation se fait à partir du type de futur, en passant par l'information contextuelle, qui est de nature diverse.

Le futur roumain est exprimé par quatre paradigmes analytiques, communs à tous les verbes et représentant deux types de constructions : futurs avec l'infinitif (*va veni, a veni il viendra*) ; futurs avec le subjonctif (*o să vină, are să vină, il viendra*). Ils se caractérisent par la forte réduction formelle des auxiliaires (*avoir, vouloir*), par le degré poussé de leur grammaticalisation et par la forte cohésion des syntagmes.

Du point de vue de leur valeur temporelle, les quatre paradigmes peuvent être considérés comme équivalents, la distinction « futur proche » étant étrangère au roumain. La distinction entre les diverses formes de futur s'établit surtout sur un axe modal, allant du + certain vers le - certain. On remarque le glissement diachronique de certains futurs vers le sens modal qui, dans certains cas, a pris le pas sur la valeur temporelle. Par ailleurs, certaines périphrases futures, initialement à valeur durative, se sont spécialisées en diachronie pour l'expression de la conjecture. Un bel exemple de glissement est celui du conditionnel, anciennement futur (le futur généralement roman issu de lat. *habeo + infinitif*), qui, après être passé par l'étape « futur incertain », a fini par se spécialiser comme expression de l'hypothèse, remplaçant l'héritier du subjonctif parfait latin, qui avait assuré cette expression jusqu'aux XVIe - XVIIe siècles.

La mise en parallèle du roumain et du français nous offre une image d'ensemble des emplois du futur. Tout d'abord du point de vue « quantitatif », on constate que les deux langues présentent plus ou moins les mêmes emplois. Les exceptions en sont les suivantes : le futur de concordance est fréquent en français, tandis qu'un roumain il est limité à F4 et cela dans le registre soutenu.

Bibliographie

- AVRAM, Mioara (1997), *Gramatica pentru toti*, Bucuresti, Editura Humanitas.
- BENVENISTE, Emile (1966), « Les relations de temps dans le verbe français », in *Problèmes de linguistique générale*. Paris Gallimard.
- BEREA-GÂGEANU, Elena (1979), *Viitorul în limba română*. Thèse de Doctorat soutenue à l'Université de Bucarest.
- BORILLO, Andrée (2001), «La modalité épistémique: le cas du futur conjectural ». Communication au colloque, *Temps et Point de vue*. Université de Paris III.
- CĂLĂRAȘU, Cristina (1977), « Despre timpurile de relatie în limba română », *SCL XXVIII*.
- CĂLĂRAȘU, Cristina (1978), « Consideratii asupra concordantei timpurilor în română », *Limba si literatura Vol.III/1978* Societatea de Stiinte Filozofice
- CHARAUDEAU, Patrick (1992), *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris, Hachette Livre.
- COTEANU, Ion (1982), *Gramatica de baza a limbii romane*. Bucuresti, Garamond.
- COTEANU, Ion (1990), *Gramatica, stilistica, compozitie*, Bucuresti, Editura Stiintifică.
- CRISTEA, Teodora (1977), *Eléments de grammaire contrastive. Domaine français-roumain*, Bucureti, Editura Didactică si Pedagogică.
- CRISTEA Teodora (1979), *Grammaire structurale du français contemporain*, Bucuresti, Editura Didactică si Pedagogică.
- CRISTEA, Teodora; CUNITA, Alexandra (1983), *Etudes contrastives. Enonciation et contrastivité*, Bucureti, TUB.
- CRISTEA, Teodora; CUNITA, Alexandra (1974), *Verbul. Le verbe*, Bucuresti, Tipografia Universității
- DAMOURETTE, Jacques & PICION, Edouard (1911/1936), *Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française*, Paris, d'Artrey.
- GĂTĂ, Anca (2001), *L'acte de prédiction en français contemporain*. Galati, Editura Fundatiei Universitare « Dunărea de Jos ».
- GRAUR, Alexandru (coord.) (1966), *Gramatica limbii române, Editia a II-a revăzută si adăugită*, Bucuresti, Editura Academiei.
- GUILLAUME, Gustave (1951), « La représentation du temps dans la langue française », *Le Français Moderne*. [Article reproduit dans *Langage et science du langage*]
- GUILLAUME, Gustave (1965), *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, Honoré Champion.
- GUTU-ROMALO, Valeria (coord.) (2005), *Gramatica limbii romane (GALR)*, Bucuresti, Editura Academiei Române.
- ILIESCU, Maria (2000), «Grammaticalisation et modalités en roumain: le futur déictique et épistémique », in Martine Coene, Walter De Mulder, Patrick Dendale, Yves D'Hulsd (éds.),
- IMBS, Paul (1960), *L'emploi des temps verbaux en français moderne. Essai de grammaire descriptive*, Paris, Klincksieck
- MOESCHLER, Jacques; REBOUL, Anne; LUSCHER, Jean-Marc; JAYEZ, Jacques (1994), *Langage et pertinence Référence temporelle, anaphore, connecteurs et métaphore*. Nancy, Presses Universitaires de Nancy.
- MOESCHLER, Jacques (1996), *Théorie pragmatique et pragmatique conversationnelle*, Paris, Armand Colin.
- MOESCHLER, Jacques (2000a), « L'ordre temporel dans le discours, le modèle des inférences »
- NICULESCU, Alexandru (1965), *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuii gramaticale*. Bucuresti, Editura Stiintifică.
- ȘODOLEANU-SILVESTRU, Elena (2002), *Expresii frazeologice românestii in perspectivă comparată*. Bucureti, Editura Fundatiei « România de Măine ».
- TUESCU, Mariana (2005), *L'auxiliation de modalité. Dix auxiverbes modaux*, Bucureti, Editura Universitatii din Bucureti.
- VET, Co (1980), *Temps, aspects et adverbess de temps en français contemporain*, Genève, Droz.
- VETTERS, Carl (1996), *Temps, aspect et narration*, Amsterdam, Rodopi.
- VETTERS, Carl & SKIBINSKA, Elzbieta (1998), «Le Futur: une question de temps ou de mode? », Borillo S.; Vettters, C. & Vuillaume, M. (éds.), *Regards sur l'aspect*, Amsterdam/ Atlanta, Rodopi.

COGNITIVE PSYCHOLOGY AT THE SERVICE OF INCIDENTAL OR IMPLICIT LEARNING IN FRENCH AS A FOREIGN LANGUAGE

LA PSYCHOLOGIE COGNITIVE AU SERVICE DE L'APPRENTISSAGE INCIDENTIEL OU IMPLICITE EN FRANÇAIS LANGUE ETRANGERE

Yasmine ADIB

Maitre de conférences A
Centre universitaire de Tissemsilt
adibyasmine@yahoo.fr

Abstract

This research work presents the learning strategies of French as a foreign language and examines the links between strategies and the acquisition of a general competence. We present some definitions and we describe and classify different learning strategies.

We highlight the major contribution of data from cognitive psychology that informs us about the mechanisms that allow the learner to acquire, integrate and reuse knowledge.

We also explain how cognitive psychology data informs us about the nature of learning.

The objective is to see how much of the acquisition of a general competence in French as a foreign language has been attributed to the use of these techniques or learning strategies.

The fundamental goal of putting learning strategies into practice is to promote learner autonomy

Résumé

Ce travail de recherche présente les stratégies d'apprentissage du français langue étrangère et examine les liens entre stratégies et acquisition d'une compétence générale. Nous présentons quelques définitions et nous décrivons et classons les différentes stratégies d'apprentissage.

Nous soulignons l'apport majeur des données issues de la psychologie cognitive qui nous renseigne sur les mécanismes qui permettent à l'apprenant d'acquérir, d'intégrer et de réutiliser des connaissances.

Nous expliquons aussi comment les données de la psychologie cognitive nous éclairent sur la nature de l'apprentissage.

L'objectif est de voir comment une bonne part de l'acquisition d'une compétence générale en français langue étrangère a été attribuée à l'utilisation de ces techniques ou stratégies d'apprentissage.

Le but fondamental de la mise en pratique des stratégies d'apprentissage est de promouvoir l'autonomie de l'apprenant

Keywords: *Strategy, Incidental Learning, Declarative / Non-declarative Memories, Cognitive Psychology, FFL.*

Mots-clés : *Stratégie, apprentissage incidentiel, mémoires déclarative/non déclarative, psychologie cognitive, FLE.*

Les stratégies d'apprentissage désignent un ensemble d'opérations mises en œuvre par l'apprenant pour acquérir, intégrer et réutiliser la langue utile.

L'apprentissage du FLE peut être vu comme tout autre processus de traitement de l'information : d'abord, l'apprenant sélectionne et saisit les éléments nouveaux d'information qui lui sont

présentés. Ensuite, il traite et emmagasine cette information dans sa mémoire. Enfin, il la récupère afin de la réutiliser.

La question des stratégies d'apprentissage du français langue étrangère s'inscrit dans un mouvement de centration sur l'apprenant. Ces stratégies ont amené les didacticiens à s'interroger sur divers phénomènes, tels l'aptitude, la motivation, les styles d'apprentissage, les facteurs de la personnalité, etc....

Autrefois, dans le monde de l'éducation, on parlait de préceptes et de méthodes, de devoirs et d'application. Aujourd'hui, on préfère recourir aux expressions stratégies d'enseignement et stratégies d'apprentissage.

1. Stratégie d'apprentissage

Les dictionnaires s'entendent généralement pour définir la stratégie comme étant, « un ensemble d'actions coordonnées, de manœuvres en vue d'une victoire » (Le petit Robert) ou « l'art de planifier et de coordonner un ensemble d'opérations en vue d'atteindre un objectif » (Devillers, 1992)

Legendre (1993) considère, en éducation, que la stratégie d'apprentissage est un « ensemble d'opérations et de ressources pédagogiques, planifié par le sujet dans le but de favoriser ou mieux atteindre les objectifs dans une situation pédagogique ».

Pour l'acquisition d'une langue étrangère les stratégies sont désignées comme étant des comportements, des techniques, des tactiques, des plans, des opérations mentales conscientes, inconscientes ou potentiellement conscientes, des habiletés cognitives ou fonctionnelles ainsi que des techniques de résolution de problèmes observables chez l'individu qui se trouve en situation d'apprentissage. Tardif (1992 : 23) nous montre que la stratégie a quelque chose d'intentionnel : il s'agit d'atteindre efficacement un objectif. Elle a aussi quelque chose de pluriel : il s'agit d'un ensemble d'opérations.

Les stratégies d'apprentissage peuvent se manifester par de simples techniques. Elles peuvent devenir des mécanismes lorsqu'elles ont atteint leur but plusieurs fois.

Comment et pourquoi certains apprenants réussissent à apprendre alors que d'autres apprennent peu ou n'apprennent pas.

A la suite des premiers écrits de Stern et de Rubin, plusieurs chercheurs ont tenté, tout au long des années 1980, de valider de façon expérimentale le profil du bon apprenant. Ces travaux ont précisé et raffiné le nouveau concept de stratégie d'apprentissage en français langue étrangère.

2. La compréhension écrite

En ce qui concerne l'exercice de compréhension écrite, J, Courty (2003) s'est interrogée sur les rapports qu'enseignants et apprenants pourraient entretenir avec le texte de façon à concevoir un enseignement dont la première fonction serait de rendre l'apprenant autonome, les textes devraient être proposés non pour leur intérêt linguistique, mais pour l'intérêt de leur contenu, donnés à comprendre, paraphrasés et commentés par l'apprenant qui entre en communication avec le texte par des lectures et écoutes répétées, tout ce qu'il peut comprendre. Cette conception de texte permet de réintroduire le sujet en lui donnant le rôle fondamental dans son apprentissage.

Lorsque les textes donnés à comprendre à l'apprenant sont choisis pour l'intérêt de leur contenu, nous pouvons concevoir qu'il y a communication avec le texte à partir du moment où le sens est interprété par l'apprenant et que celui-ci retourne au texte et continue à y être exposé pour recevoir de nouveaux messages.

3. La motivation de l'apprenant lors de la compréhension d'un texte

Quand l'apprenant porte attention au sens et aux contenus des textes, il se trouve dans la situation la plus favorable à l'apprentissage, il devient motivé, il intègre dans son cheminement des procédures de vérification, sans le vouloir il évalue ce qu'il fait, et de là, il démontre sans le savoir que l'auto évaluation est partie intégrante de l'apprentissage. Et c'est en se confrontant à des tâches, en s'appuyant sur des connaissances et compétences déjà en place, en faisant des hypothèses et en les vérifiant ensuite que l'apprentissage se construit.

Le sentiment de progresser est lié d'une part à la méthode employée en classe où l'apprenant a de nombreuses occasions de comprendre, parler, se corriger, et constater intuitivement des progrès, et d'autre part, aux évaluations périodiques qu'on pourra lui proposer et qui ne devront pas porter seulement sur ses connaissances en langue, mais également sur ses capacités et sur son savoir : chaque aspect de l'apprentissage – comprendre, mémoriser et se corriger – peut se faire en interaction entre l'enseignant et l'apprenant d'une part et, d'autre part, entre les apprenants eux-mêmes et non à travers des exercices rigoureux et contraignants.

4. Les opérations cognitives

Il y a deux opérations cognitives fondamentales pour l'acquisition de la langue française : La perception et la mémorisation.

4.1 - L'apprenant doit être capable de percevoir le code sous tous ses aspects : phonétique, lexical et morphosyntaxique.

4.2 - Sans la mémorisation, nous ne pouvons pas parler et écrire : c'est parce qu'on a en stock, dans la mémoire et à la disposition immédiate un certain capital linguistique, un certain nombre de phrases ou bribes de phrases mémorisées qu'on peut s'exprimer en langue française.

5. Mémoires déclarative et non déclaratives

Pour apprendre, nous avons à notre disposition deux types de mémoires : l'une sert à l'apprentissage des habiletés. Cette mémoire est inconsciente, c'est un savoir comment faire, elle est appelée *mémoire procédurale, implicite* ou non *déclarative*.

La deuxième permet d'exprimer une connaissance, de déclarer ce que nous savons ou de faire revenir un souvenir. Cette mémoire est consciente, c'est un savoir que... Elle est appelée *mémoire explicite* ou *déclarante*.

La mémoire procédurale est inconsciente : grâce à elle, l'apprenant sera capable de prononcer ou de rédiger des phrases en situation, de comprendre rapidement des textes proposés et des suites de mots.

L'apprentissage incidentiel se produit par la fréquentation des textes et l'attention portée au message, il y a lien chaque fois que l'apprenant se trouve en situation de compréhension des textes, ou en classe.

6. La connaissance grammaticale

La connaissance grammaticale explicite n'est pas disponible d'une manière automatique dans le processus inconscient de la production de la phrase : elle peut servir à vérifier sa correction automatiquement.

L'apprenant peut utiliser soit un processus automatique, soit un processus contrôlé, mais il ne peut pas utiliser les deux en même temps. La phrase doit être produite automatiquement avant de pouvoir être corrigée. Donc, la production automatique de la phrase est une production inconsciente car ce qui est emmagasiné dans notre mémoire procédurale est en dehors de notre conscience.

7. Evaluation et contrôle

Certains enseignants confondent l'évaluation et le contrôle. Ils ne sont pas synonymes : le contrôle est ponctuel ; il permet de vérifier une conformité à un modèle défini et indiscutable. Il montre si la réponse est juste ou fausse.

Évaluer, c'est interpréter ou donner du sens au travail de l'apprenant par rapport non pas à un modèle, mais à un ensemble de critères choisis en fonction de l'objectif d'apprentissage, du niveau d'apprentissage et en cohérence avec la conception de la langue enseignée. Si l'enseignement est communicatif, l'évaluation doit se faire dans une perspective communicative.

Les critères qui constituent notre grille d'évaluation :

- *Critère pragmatique* : vérifier si l'apprenant a su transmettre l'information de manière cohérente en utilisant les différents moyens disponibles, vérifier aussi s'il y a une organisation du discours.
- *Critère linguistique* : vérifier si l'apprenant a su utiliser le lexique, la syntaxe, la phonétique et la morphologie de manière appropriée.

- *Critère sociolinguistique* : vérifier si l'apprenant a su adapter son discours à la situation en utilisant les registres et les règles d'usage qui conviennent.

L'ensemble de ces capacités devront être évaluées ensemble à partir d'une même situation.

Pour évaluer les compétences, l'apprenant doit produire le discours en situation. L'enseignant doit analyser les productions des apprenants en utilisant les critères qui constituent sa grille d'évaluation. Il doit interpréter les résultats observés par rapport aux critères exigés, aux fonctions de l'évaluation (formative et sommative) et au niveau d'apprentissage.

Il doit élaborer un barème si la notation est nécessaire, c'est-à-dire attribuer un certain nombre de points à chacun des critères retenus, pour situer l'ensemble sur une échelle préalablement définie par exemple de 00 à 20.

L'évaluation est une composante de l'apprentissage et non plus seulement une exigence sociale.

Pour établir un parcours d'apprentissage et en contrôler les acquis, il faut organiser les données de départ, les moyens de faire acquérir les savoir-faire escomptés et d'évaluer les acquis.

Un cours de langue doit être pensé en termes d'unités d'enseignement ayant chacune des objectifs d'apprentissage définis en tant que savoir-faire impliquant des connaissances linguistiques, des données sélectionnées en fonction de l'objectif. Ces données servent à mettre en évidence la langue et son fonctionnement dans le discours et selon une certaine progression, une méthodologie d'apprentissage et une évaluation.

Il existe trois types d'évaluation correspondant à 3 types de décisions :

- 1- Avant l'apprentissage : c'est une évaluation d'orientation des apprentissages qui mène à déterminer la façon de gérer les apprentissages en fonction du profil de la classe tel qu'il se présente.
- 2- Pendant l'apprentissage : c'est une évaluation de régulation des apprentissages qui permet des modifications dans la façon de mener les apprentissages.
- 3- En fin d'apprentissage : c'est une évaluation sommative qui vise à faire le point sur l'efficacité des apprentissages à différents niveaux.

L'évaluation périodique de la compréhension et de la production écrite est indispensable parce qu'elle permet de concrétiser ses points faibles et d'orienter ses efforts futurs.

Les priorités de l'évaluateur devraient être celles du repérage et de l'analyse des acquis de ce qui est appris.

F. Bacher (1969) s'est interrogé sur les sources d'erreurs des procédures de l'évaluation. Il en a distingué trois :

- La première renvoie à l'évaluateur lui-même, ses notes sont dispersées autour d'une moyenne plus ou moins élevée. Les évaluateurs ne classent pas dans le même ordre une même série de travaux ou de réponses.
- La deuxième renvoie au choix du sujet de l'examen et aux conditions de passation. La formulation du sujet de l'examen peut être une source d'erreurs et la note de l'examiné ne reflète pas sa propre valeur.
- La troisième vient des apprenants : deux facteurs sont difficiles à maîtriser et à estimer, la variabilité des apprenants et les conditions extérieures lors du déroulement des opérations.

Évaluer la compétence de la production écrite d'un apprenant ne consiste pas à évaluer sa seule compétence linguistique.

L'évaluation des apprentissages est utilisée pour décrire les acquis de l'apprenant, pour faire savoir à l'apprenant et à l'enseignant comment ils progressent, pour diagnostiquer les problèmes d'apprentissage, prévoir l'enseignement et l'apprentissage à venir.

Conclusion

L'enseignant devrait mettre à la disposition de ses apprenants la manière de penser implicitement dans la langue cible à force de recourir aux textes, à la parole et à l'écriture.

Il devrait évaluer la capacité des apprenants à comprendre et à rédiger un texte à partir d'exercices regroupés autour des opérations cognitives accomplies par l'apprenant et qui sont : la compréhension, la mémorisation et la production à l'aide des stratégies qui ont facilité les opérations d'inférence, de la répétition, de l'élaboration et de l'auto-évaluation.

L'apprenant devrait être non seulement motivé pour l'apprentissage, mais impliqué dans une communication authentique où la langue est un moyen d'action et d'interaction.

La seule manière d'acquérir la fluidité de la parole : un ensemble de pratiques fondées sur la mémoire procédurale qui permet à l'apprenant d'emmagasiner un certain capital linguistique à disposition immédiate qui facilitera grandement la production personnalisée.

Références bibliographiques

Bacher Françoise (1969), *La normalisation de la notation*, Paris. Binop.

Courty Janine (2003), *Elaborer un cours de FLE*, Paris, Hachette.

Delcambre Isabelle (1997), *l'exemplification dans les dissertations ; Etude didactique des difficultés des élèves*, France, Presses universitaires du septentrion.

Golder Caroline (1996), *le développement des discours argumentatifs*, Paris, PUF et Neuchâtel, Delachaux et Niestlé.

Piéron Henri (1969), *Examens et docimologie*, Paris : PUF.

Pouit Delphine (2000), *La planification dans la production écrite du texte argumentatif : aspects développementaux*, thèse de doctorat de l'Université de Poitiers, Mention : psychologie, France.

DIDACTIQUE DE FRANÇAIS LANGUE NON MATERNELLE ET APPROCHE SYSTEMIQUE

Cynthia ETHEVES SANTANGELO
Université de Savoie (Chambéry, France)
cynthia.etheves@laposte.net

Abstract

Having approached the systematic analysis of the textbooks of French not maternal language on the Italian peninsula, we are interested in a present about an increasing problem in our classes of French as a foreign language and second: numerous learners are in situation of confusion caused by difficulties of learning varied. How to help these pupils in their language learning that is French. To approach this difficulty in class of FLES is fundamental. That is why we are going to handle the aspect of the didactics through the systematic approach. We are going to try to see if this approach can be a solution in the education - learning of the FLES.

Résumé

Après avoir abordé l'analyse systématique des manuels scolaires de français langue non maternelle sur la péninsule italienne, nous nous intéressons aujourd'hui à un problème croissant présent dans nos classes de français langue étrangère et seconde : de nombreux apprenants se trouvent en situation de désarroi causé par des difficultés d'apprentissage variés. Comment aider ces élèves dans leur apprentissage de la langue qu'est le français. Aborder cette difficulté en classe de FLES est fondamental. C'est pourquoi nous allons traiter l'aspect de la didactique à travers l'approche systématique. Nous allons essayer de voir si cette approche peut être une solution dans l'enseignement-apprentissage du FLES.

Key words: *didactics of French not maternal language, approach systematism, difficulties of learning, training.*

Mots clés : *didactique du français langue non maternelle, approche systématique, difficultés d'apprentissage, formation.*

Introduction

Au cours de nos recherches de master 2, nous avons pris conscience de l'inefficacité de l'enseignement du français non maternelle dans les lycées Italiens ; Cette conclusion nous a porté dans notre première partie de thèse de doctorat vers une problématique de la qualité de l'enseignement du français langue non maternelle.

Cette définition explique pourquoi nous avons effectué dans un premier temps une sorte de « portrait » de la situation actuelle de l'enseignement-apprentissage du français langue non maternelle. En effet, il nous fallait faire une étude approfondie du terrain qu'est le territoire italien tout en analysant les politiques linguistiques ainsi que le système scolaire italien.

Notre objectif était de repérer le matériel scolaire le plus utilisé sur cette toile de fond que nous avons préalablement défini, ceci pour nous permettre d'examiner les contenus de ces ouvrages, en soulignant les principales faiblesses et/ou points de forces et/ou incohérences qui se reflètent dans l'Enseignement-apprentissage du FL non M. Dans une perspective de continuité et d'approfondissement de notre thèse, nous nous sommes cette fois-ci intéressés aux lycées professionnels et aux étudiants ayant des difficultés d'apprentissage en nous appuyant de notre expérience personnelle.

Notre terrain

Nous travaillons dans un lycée hôtelier et donc avec le français sur objectifs spécifiques FOS. Travaillant sur tous les niveaux du lycée et ne pouvant parler de toutes les classes dans ce contexte, faute d'espace, nous avons choisi de prendre comme exemple une troisième année du lycée. Il nous convient au paravent rappeler que le lycée italien s'effectue sur cinq années. A la première, année les apprenants ont, en théorie, entre 14 et 15 ans alors qu'ils ont entre 19 et 20 ans lors qu'ils passent leur Baccalauréat dit Maturità. Pourquoi travailler avec une troisième année ? Les deux premières années servent de base grammaticale (voir thèse de doctorat) alors qu'en troisième année, les étudiants entrent finalement dans le vif du sujet soit le français pour apprendre leur métier.

Il y a deux ans, nous avons constaté qu'en moyenne, sur une classe de 20 élèves 2-3 étaient ou BES (Besoins d'enseignements spécifiques) ou DSA (Trouble d'apprentissage en français) ou H (handicap). A l'époque nous avions un prof de « soutien » par classe. Il s'agit d'une personne qui doit aider les apprenants en difficultés puis le groupe classe si nécessaire. Après deux ans, nous revenons dans le même établissement scolaire et nous trouvons une situation alarmante : sur un échantillon de 3 classes d'une moyenne de 20 élèves, nous observons une moyenne de 10 élèves avec un trouble ou autre et les profs de soutien sont au nombre de 2/3 en fonction des classes. Pour le respect de l'information du traitement des données personnelles nous ne pouvons être plus précis malheureusement mais nous avons toutefois essayé de poser un cadre de la situation et toujours pour cette raison nos classes s'appelleront classe 1, classe 2, classe 3.

Classe 1 (8 DSA dont 4 H + et 4 en cours de contrôle ce qui fait un total de 12 élèves en difficultés certifiées) Classe 2 sur 22 élèves nous avons en classe 6 Troubles d'Apprentissage, 3 BES et 2 H pour un total de 11 élèves) Classe 3 sur 22 élèves une élève ne fréquente pas le cours puis nous avons 4 DSA, 4H et 1 BES soit un total de 9 élèves en difficultés certifiées.

On constate alors une augmentation des troubles d'apprentissage au sein de l'établissement. Les chiffres de l'ISTAT confirment notre observation. (CONTROLLER)

Concentrons-nous à présent sur notre troisième année du lycée. Sur une classe de 22 élèves, nous avons une élève qui ne vient pas en cours depuis le début de l'année, trois BES, un DSA et un H déclarés. Lorsque nous précisons déclarés cela signifie qu'ils ont les papiers médicaux et légaux dans les normes qui attestent la/les difficulté(s) d'apprentissage ou le handicap. Nous avons deux bons éléments. Et au milieu, nous avons une catégorie « non classifiée ». C'est pour cette raison que nous avons décidé d'approfondir nos recherches dans ce domaine.

Les troubles d'apprentissage

Rappelons rapidement ce que sont les troubles d'apprentissage selon l'Organisation mondiale de la santé, "le trouble d'apprentissage est un terme médical qui désigne un trouble permanent d'origine neurologique. Un trouble d'apprentissage correspond à une atteinte affectant une ou plusieurs fonctions neuropsychologiques, ce qui perturbe l'acquisition, la compréhension, l'utilisation et le traitement de l'information verbale ou non verbale. Le trouble d'apprentissage n'est pas causé par une déficience intellectuelle, ni par un déficit sensoriel (acuité visuelle ou auditive), un manque d'encadrement scolaire, une carence de motivation ou des conditions socio-économiques défavorisées"¹. Donc le trouble d'apprentissage n'est pas causé par une déficience intellectuelle. Observons les différents troubles à présent.

Les troubles d'apprentissage peuvent découler d'un ou plusieurs des troubles ou syndromes d'origine neuropsychologique suivants :

- Dyslexie (trouble d'apprentissage de l'orthographe et de la lecture)
- Dysorthographe (trouble d'apprentissage persistant de l'acquisition et de la maîtrise de l'orthographe entraînant un dysfonctionnement de l'écriture)
- Dysphasie (appelé « trouble développemental du langage » depuis 2017 : trouble structurel et durable de l'apprentissage et du développement du langage oral)

---

¹ http://www.centam.ca/trouble_apprentissage.html

- Dyspraxie (trouble du mouvement entraînant une incapacité totale ou partielle à automatiser et planifier les gestes)
- Dysgraphie (organisation et coordination difficile de l'écriture la rendant trop lente et souvent incompréhensible)
- Déficit d'attention (avec ou sans hyperactivité)
- Dyscalculie (trouble du langage écrit portant plus spécifiquement sur les chiffres et le calcul)
- Troubles de la mémoire
- Syndrome dysexécutif
- Syndrome des dysfonctions non verbales
- Asperger
- Autisme
- Syndrome de la Tourette
- Syndrome chromosomal (exemple : Klinefelter, Turner).

L'approche systémique selon Le moigne

Nous voulons, avant de continuer, donner un essai de définition du mot « système », car il est à la base même de toutes nos recherches. Pour Le Moigne, il s'agit d'un « ensemble en interaction » qui se caractérise par sa structure, son activité et son évolution. Il s'agit donc de considérer « un objet qui, dans un environnement, doté de finalités exerce une activité et voit sa structure interne évoluer au fil du temps, sans qu'il perde pourtant son identité unique ». Nous

Le Moigne part de l'hypothèse théologique qui consiste à modéliser l'objet et il définit par la suite le système. Qu'est-ce qu'un système ? C'est « un modèle de nature général », « un ensemble d'éléments en interaction » qui se caractérise par sa structure, son activité et son évolution. Il s'agit donc de considérer « un objet qui, dans un environnement, doté de finalités, exerce une activité et voit sa structure interne évoluer au fil du temps, sans qu'il perde pourtant son identité unique ». Le Moigne schématise le système de la manière suivante : □ quelque chose : un objet □ dans quelque chose : environnement □ pour quelque chose : finalité / enjeux □ fait quelque chose : activité / fonction □ par quelque chose : sa structure / sa forme stable □ qui se transforme dans le temps : évolution. Le système est à la fois actif, stable et évoluant. Comment peut-on définir un objet ? « Définir un objet c'est le connaître dans son histoire (son hérédité), et donc dans son projet (son devenir). Pour définir l'objet, il est nécessaire de considérer sa définition fonctionnelle (ce que fait l'objet), sa définition ontologique (ce que l'objet est) ainsi que sa définition génétique (ce que l'objet devient). Par définition génétique, Le Moigne entend le fait que tout objet possède une histoire, une propre vie. La définition ontologique est une description formelle à travers laquelle, l'observateur décrit ce qu'est la forme de l'objet. En revanche, la définition fonctionnelle est selon Le Moigne « le point de vue de ce qu'elle fait lorsqu'elle mise en contact dans son environnement ». Les trois définitions doivent se rejoindre et l'objet possède ainsi sa propre identité. Le Moigne nous rappelle que les visions dépendent des rapports entre l'observateur et l'observé (l'objet), soit, de l'interaction objet-sujet. Comment concevoir un modèle de l'objet ? Selon Jean-Louis Le Moigne, « un modèle de phénomène ou d'un processus est essentiellement un mode de représentation tel qu'il permette, d'une part, de rendre compte de toutes les observations faites, et d'autre part, de prévoir le comportement du système considéré dans des conditions plus variées que celles qui ont donné naissance aux observations ». Le système est donc un produit artificiel de l'Esprit des hommes, un objet utile pour représenter les objets que

L'homme désire connaître. Suivant ces définitions, modéliser c'est « concevoir puis dessiner une image à la ressemblance de l'objet » Comment établir alors une correspondance entre un objet identifié (une table,) et un système général ? Le Moigne nous dit que la représentation par l'observateur doit être : □ isomorphe du système général (il faut alors s'assurer que l'objet, doté de finalités, fonctionne, se structure et évolue dans son environnement). □ homomorphe de l'objet à représenter (il faut s'assurer de l'existence d'une correspondance entre les traits « dont on a doté la systémo-graphie de l'objet » et le trait que « l'observateur déclarera percevoir au sein de l'objet à

représenter »). L'« Analyse de systèmes » c'est à dire la « conception systémique » L'enjeu n'est plus ici d'analyser mais bien de concevoir des modèles. En fonction de ses propres objectifs, l'observateur choisi son objectif pour mieux représenter la réalité dans laquelle il intervient. Donc, la conception systémique dépend non seulement de l'observateur (comme nous l'avons vu dans le chapitre 2) mais aussi de ses objectifs et de l'objectif qu'il utilise. Dans ce cas, Jean-Louis Le Moigne souligne que l'observateur modélisant doit pouvoir lui aussi être systémographié comme tout autre objet (il se construit un modèle de systémique de lui-même, il identifie ce modèle puis, il décrit les finalités et l'environnement). L'intervention de l'observateur, se percevant comme un système, modifie les connaissances : « en changeant ce qu'il connaît du monde, l'homme change le monde qu'il connaît ; en changeant le monde dans lequel il vit, l'homme se change lui-même ». Cette citation du biologiste Th. Dobszéhansky que nous donne Le Moigne est un moyen de dire que le système évolue, qu'il agit sur des acteurs qui vont à leur tour évoluer car ils auront eu de nouvelles connaissances et auront changé leur façon de voir les choses ; ils ont donc changé inconsciemment.

Tout changement dans le temps est un processus. Par processus, Le Moigne entend « un ensemble physique susceptible d'évoluer en fonction d'une variable indépendante appelée temps ». L'objet évolue donc en fonction du temps ce qui implique une certaine vision binaire : objet changeur / objet changé ; contenus / contenant...

Comment représenter un changement ? Un changement se représente par les modifications que nous observons dans les formes des objets changés. Qu'est-ce qu'agir sur un objet ? Agir sur un objet donné c'est affecter sa position dans le temps et dans l'espace mais aussi dans sa morphologie (transformation) et dans ses formes. Comment représenter un objet inanimé dans une activité ? Le Moigne nous met en garde car « la boîte noire » comme il l'appelle si bien (soit l'objet inanimé) n'est pas passive, elle reçoit et prélève d'autres objets. Donc, l'objet inanimé n'est pas inactif car il change sa position dans le temps puisqu'il est soumis au processus temporel. Il faut alors prendre en considération l'histoire, c'est à dire les changements qui ont altéré la structure de l'objet.

L'approche systémique selon UNESCO

« L'approche systémique est une méthode, elle n'est pas une science, ni même une conception particulière des faits éducatifs et sociaux. Son objet est de permettre à tous ceux qui travaillent dans une situation complexe, et quels que soient les rôles qu'ils y jouent, d'analyser cette complexité, de la décrire, de percevoir, le cas échéant, les dysfonctionnements, de prendre en considération les différents niveaux de la réalité sociale ou institutionnelle. D'autre part, elle s'efforce de permettre à celui qui intervient de maîtriser autant que possible les transformations en chaîne qu'il détermine et d'en mesurer les conséquences »².

L'approche systémique privilégie une vision globale des problèmes à étudiés pour cela nous devons prendre en considération le contexte, les différents éléments du système, les relations et les interactions entre chaque élément.

L'approche analytique	L'approche systémique
1. Elle isole et se concentre sur les éléments	1. Elle relie et se concentre sur les interactions entre éléments.
2. Elle considère la nature des intersections	2. Elle considère les effets des interactions
3. Elle s'appuie sur la précision des détails	3. Elle s'appuie sur la perception globale
4. Elle modifie une variable à la fois	4. Elle modifie des groupes de variables simultanément

² L'éducateur et l'approche systémique. Manuel pour améliorer la pratique de l'éducation : <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001378/137882fo.pdf>

5. Elle est indépendante de la durée et les phénomènes considérés sont réversibles	5. Elle intègre la durée et l'irréversibilité
6. La validation des faits se réalise par la preuve : la preuve expérimentale dans le cadre d'une théorie	6. La validation des faits se réalise par comparaison du fonctionnement du modèle avec la réalité
7. Les modèles sont précis et détaillés mais difficilement utilisables dans l'action	7. Les modèles sont insuffisamment rigoureux pour servir de base à la connaissance systématique mais sont utilisables dans l'action
8. C'est une approche efficace lorsque les interactions sont linéaires et faibles	8. C'est une approche efficace lorsque les interactions sont non linéaires et fortes
9. Elle conduit à une action programmée dans ses moindres détails	9. Elle conduit à une action par objectifs
10. Elle insiste sur la connaissance des détails mais perd de vue les buts généraux	10. Elle insiste plus sur la connaissance des buts que sur les détails

Jacques Lapointe – Université de Laval

D'après Joël de Rosnay, in *Le Macroscopie*, Édition du Seuil, 1977

Donc, l'approche systémique nous permet de travailler sur la réalité, car le réel est complexe et fait système en soi. Dans chaque système, tous les éléments sont en interaction. Toute action sur un élément a des répercussions sur l'ensemble du système, tout changement a une répercussion de changement global du système ainsi, tous les éléments qui le constituent et les relations entre ces éléments changent à leur tour.

Approche systémique en classe

Un rendement scolaire déficient peut être causé par des facteurs externes (tels que l'environnement social, la famille) et par des facteurs internes (comme par exemple la motivation, l'angoisse, le caractère, la confiance en soi). Ces facteurs sont souvent à la base de difficultés d'apprentissage et non de trouble d'apprentissage.

Nous avons choisi de suivre le modèle d'approche systémique en classe par résolution de problèmes (Description du problème et évaluation du problème, planification du problème et intervention, rétroaction et évaluation).

Description et évaluation du problème :

Les problèmes observés en classe à l'époque étaient nombreux. Les apprenants ne portaient pas leur matériel didactique en classe (livre, cahier, stylo). Il était difficile d'avoir leur attention. Les élèves ne copiaient pas les sujets écrits au tableau, ils n'étudiaient pas et ne participaient pas à l'oral. Leur compréhension orale et écrite de la langue tout comme leur production étaient réduites. Nous avons face à nous des élèves non motivés pour des raisons variées.

Planification et intervention :

Le choix que nous avons effectué pour récupérer les élèves à l'aide de l'approche systémique ont été les suivants :

1. L'empathie. Pour cela il nous a fallu une oreille attentive afin de prendre en considération les problèmes familiaux et autres.
2. Le dialogue avec les élèves et avec la famille. Ce dialogue n'est pas si simple à réaliser et ce même avec la famille car certaine famille ou par pudeur ou par honte ou par manque de temps ou par absence ne correspondent pas avec l'école.

3. La motivation est importante en classe de langue. Nous avons décidé de les motiver en donnant des primes à ceux qui travaillaient, en mettant des bonnes notes, en organisant des projets pluridisciplinaires)
4. Approche systémique au niveau relationnel : prof/parent ; prof/élève ; élève/élève ; prof/classe.

Rétroaction et évaluation :

En fin d'année scolaire, tous les étudiants apportaient le matériel didactique en classe (livre, cahier et stylo). Tous les apprenants avaient récupéré les leçons. Mais la chose la plus importante c'est que tous, même si à leur manière, ont su me répéter le programme de l'année (certains apprenants en une seule fois, d'autres en plusieurs étapes).

En ce qui concerne les professeurs certains d'entre eux pensaient que c'était positif car nous avions un bon rapport avec les élèves, d'autres étaient contents de voir de bonnes notes de français pour représenter le niveau de l'établissement. Et certains pensaient que nous achetions les élèves afin de donner une image positive de nous.

La réaction de la famille variait de famille en famille car si certaines familles n'appréciaient pas « l'intrusion » des contacts téléphoniques, d'autres, en revanche, étaient tous simplement heureux de voir leur enfant faire des progrès en langue.

L'approche systémique des textes : la recette

Lors d'une étude comparative des différentes définitions de systèmes faite par Gilles Lemire on note les différentes fonctions du langage par exemple Bühler quand à lui souligne trois fonctions du langage (expressive/connotative/représentative) et prend en compte l'énonciation. Jakobson ajoute à cela, la fonction phatique qui cherche à maintenir le contact linguistique, la fonction métalinguistique qui développe le discours sur le discours et la fonction poétique qui porte sur la structure du message. Alors que Malinowski, lors de son séjour avec les indigènes peuplant les îles du Pacifique, comprend l'importance non seulement du contexte de situation, de la fonction pragmatique soit le "rôle du langage servant à décrire ces actions de la vie quotidienne" mais aussi de la fonction magique soit "informations rattachées à certaines dimensions de leurs fonds culturels ; la signification était alors liée à cet héritage du point de vue de leurs coutumes ou de leurs rites".

C'est à partir de ces notions que nous avons suivi notre approche systémique des textes. Car l'information livrée par le texte, le contexte de la situation et le contexte de culture favorise la saisie globale de la structure du texte. Dans un premier temps, nous avons cherché quel pouvait être le contexte car les textes étaient extraits d'un manuel d'école hôtelière. Puis En observant les recettes, nous avons compris comment faire notre leçon.

Reprenons le modèle d'approche systémique en classe par résolution de problèmes (Description du problème et évaluation du problème, planification du problème et intervention, rétroaction et évaluation).

Description et évaluation : apprendre à faire une recette

Pour cela, nous devons prendre en compte les difficultés rencontrées par le nombre d'élèves (20) dont des élèves avec difficultés d'apprentissage (10). Il est important de ne pas oublier des modèles de recettes en ayant pris soin de souligner, encadrer et cercler ce qui est nécessaire pour comprendre le système "recette". Comme par exemple les verbes pour l'action, les ingrédients, les ustensiles, et ainsi de suite. Il faut penser au matériel à apporter des feuilles pour faire le brouillon (pour les étudiants qui auraient oublié leur cahier ce jour-là) puis les emmener les étudiants en salle informatique pour recopier la recette finale. Il s'agit d'un travail en binôme.

Planification et intervention :

1. Observer le contexte de la recette : temps de préparation / ingrédients de base / ingrédient de garniture / temps de cuisson
2. Observer le texte : ustensiles utilisés / verbe d'action (impératif donc deuxième personne du singulier, première et deuxième pluriel) / différentes phases de réalisation de la recette / groupe article (définis / indéfinis / contractés) / ingrédients / adjectifs (féminins / masculin).
3. Observer les différences culturelles- : par exemple usage de l'huile d'olive ou non / usage du beurre / le cube
4. Synthèse : mettre tous ces éléments dans un tableau.
5. A partir de cette base : créer d'autres recettes / reprendre une recette italienne en langue française / alterner les temps des verbes (avec l'infinitif par exemple) / écriture créative d'une recette à partir d'un thème qui n'a aucun lien avec la cuisine mais qui touche les apprenants (par exemple la recette pour faire le meilleur match de foot).

Rétroaction et évaluation :

Les apprenants étaient capables d'écrire une recette, de reprendre les morphèmes lexicaux étudiés pour les replacer dans la recette ainsi que les morphèmes grammaticaux puisqu'ils sont assez répétitifs dans une recette.

Au final, ils étaient satisfaits car non seulement ils avaient compris le système de construction d'une recette (temps verbaux, articles, adjectifs, ingrédients...) et ils étaient capables de le reproduire en langue cible qu'est le français.

Conclusion

Comme C.Puren, nous penchons pour une approche éclectique en français langue non maternelle en essayant d'associer par exemple l'approche systémique à l'approche intégrative et à l'approche socio-émotionnelle. Nous avons noté une augmentation de la confiance en soi des apprenants, une autonomie dans l'apprentissage de la langue, une participation orale croissante, une classe plus "vivante" en langue. Cette approche s'adapte au groupe classe en général car il motive les bons étudiants, elle s'adapte aux étudiants ayant des troubles d'apprentissage. Notre objectif est de créer des fiches pédagogiques personnelles qui permettraient d'étudier la grammaire de la sorte, en suivant l'approche systémique, afin d'aider les élèves en difficulté d'apprentissage mais aussi les élèves ayant des troubles d'apprentissage.

Bibliographie

- DONNADIEU Gérard, DURAND Daniel, Neel Danièle, Nunez Emmanuel, Lionel Saint-Paul. L'Approche systémique : de quoi s'agit-il ? Synthèse des travaux du Groupe AFSCET " Diffusion de la pensée systémique".
- DONNADIEU Gérard & Karsky Michel, La systémique : penser et agir dans la complexité, Liaisons, 2002.
- DURAND Daniel, La systémique, PUF "Que sais-je?" n°1795, 1979.
- JACQUET-ANDRIEU Armelle. Approche systémique du langage et ses niveaux de conscience. Systemic approach to language and its levels of consciousness.
- LE MOIGNE L., La Théorie du système général : théorie de la modélisation, Paris, Presses Universitaires de France, 1977.
- PUREN Christian, 2001, « Pour une didactique complexe », dans Martine MarquilloLarruy (Dir.), Questions d'épistémologie en didactique du français, (langue maternelle, langue seconde, langue étrangère), Association internationale pour le développement de la recherche en didactique du français langue maternelle, Université de Poitiers, Poitiers, 343 pages, pages 21 à 29.

Sitographie :

ACADEMIE DE RENNES : <https://espaceeducatif.ac-rennes.fr/jahia/Jahia/lang/fr/pid/17338>

Ministère de l'Éducation nationale (2002), Organisation de la scolarité des élèves nouvellement arrivés en France sans maîtrise suffisante de la langue française ou des apprentissages : <http://www.education.gouv.fr/bo/2002/special10/texte.htm>.

LEMIRE G. Langue française. Vision systémique : <http://www.cours.fse.ulaval.ca/frn-19972/mediagl/docle/vs/vs.html>

LE MOIGNE J-L., La théorie du système général, collection les Classiques du Réseau Intelligence de la complexité, www.mcxapc.org et mcxapc@mcxapc.org

UNESCO L'éducateur et l'approche systémique. Manuel pour améliorer la pratique de l'éducation : <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001378/137882fo.pdf>

LA SEMANTIZZAZIONE NEI PROCESSI DI ACQUISIZIONE DELLA LETTOSCRITTURA. UNO STUDIO SULL'IPOTESI DELLA SIGNIFICANCE DI GUSTAVE GUILLAUME

Paolo NITTI¹

Università degli Studi dell'Insubria (Italia)
pnitti@uninsubria.it

Abstract

According to Gustave Guillaume's researches, learning how to write a syllable without a semantic content could be self-defeating, because the learner would always practice a kind of scaffolding about the linguistic structures (in Hirtle, Valin 1995). The written language as that spoken, could not be put aside from a process of semantization of the phono-syllabic repertoire. These premises have conducted to an investigation in order to verify the application of the principal methods of literacy addressed to native and foreigner speakers. The results of the investigation have shown that global methods for literacy are more helpful in order to teach how to read and write, compared to other methods, because they operate on meanings, confirming the signifiance hypothesis of Gustave Guillaume.

Resumé

Selon les études de Gustave Guillaume, apprendre à écrire une syllabe privée de contenu sémantique peut être contre-productif, car l'apprenant exercerait toujours une forme d'échafaudage des structures linguistiques (en Hirtle, Valin 1995). La langue écrite comme la langue parlée ne pourrait pas se passer d'un processus de sémantisation du répertoire phono-syllabique. Sur la base de ces prémisses une enquête a été conduite pour vérifier la fiabilité des principales méthodes d'alphabétisation concernant à la fois les locuteurs natifs et les étrangers. Les résultats de l'enquête ont montré que pour l'alphabétisation, les méthodes globales qui travaillent sur les signifiés de la langue sont bien plus efficaces que celles qui n'y ont pas recours, ce qui confirme l'hypothèse de la signifiance de Gustave Guillaume.

Argomento

Secondo gli studi di Gustave Guillaume, imparare a scrivere una sillaba priva di contenuto semantico può essere controproducente, poiché l'apprendente eserciterebbe sempre una forma di impalcatura delle strutture linguistiche (in Hirtle, Valin 1995). La lingua scritta, così come quella parlata, non potrebbe prescindere da un processo di semantizzazione dell'inventario fonosillabico. Sulla base di queste premesse è stata condotta un'indagine per verificare l'affidabilità dei principali metodi di alfabetizzazione rivolti a parlanti nativi e stranieri. I risultati dell'indagine hanno dimostrato che, per quanto concerne l'alfabetizzazione, i metodi globali, operando direttamente sul significato, risultano maggiormente validi rispetto agli altri assetti metodologici, confermando l'ipotesi della signifiance di Gustave Guillaume.

Key words: literacy, writing, second language, words, language acquisition

Mot clés: alphabétisation, écriture, langue seconde, mots, acquisition des langues

---

¹ Professeur auxiliaire, Università degli Studi dell'Insubria, Paolo Nitti s'occupe de linguistique acquisitionnelle, en particulier en recherchant les mécanismes concernant l'alphabétisation des natifs et des étrangers. Il a écrit une monographie sur l'apprentissage de la grammaire par les étudiants d'italien comme langue seconde et plus de 100 articles scientifiques sur l'acquisition des langues, en particulier de l'italien L2.

Parole chiave: *alfabetizzazione, scrittura, lingua seconda, parole, acquisizione delle lingue*

Introduzione

L'alfabetizzazione rappresenta un settore di studio liminare, al confine fra la psicologia del linguaggio, la pedagogia e la linguistica acquisizionale (Minuz 2005), in quanto riguarda i meccanismi di funzionamento della mente umana, i percorsi di formazione, poiché, a differenza di molte altre abilità e competenze connesse con la lingua, non sarebbe possibile acquisire la lettoscrittura autonomamente, senza che si verificassero interventi formativi da parte di terzi (Ong 2014), e i fattori relativi all'oggetto di applicazione: la lingua scritta.

Se nel corso dell'ultimo cinquantennio gli studiosi di psicologia e di pedagogia si sono dimostrati molto produttivi sul piano scientifico per quanto concerne la descrizione dell'insegnamento e dei processi cognitivi relativi alla lettoscrittura, lo stesso non si può dire per i colleghi di linguistica, più attenti ad altri aspetti di analisi e di studio, fatta eccezione per quanti si occupano di discipline di confine e di glottodidattica (Dixon, Wu 2014).

In linguistica, tradizionalmente, l'interesse per la scrittura riguarda la tipologia classificatoria (Facchetti 2007) o i modelli di interpretazione del testo scritto (Scholes 1993), nonostante quasi tutti i linguisti si siano dedicati, più o meno in modo approfondito, e secondo angolature differenti, allo studio dei meccanismi della lettura e della scrittura (Smith 1996).

Gustave Guillaume, ad esempio, pur non essendosi concentrato sui processi di acquisizione della lettoscrittura, ha notato come, partendo dalla biplanarità del segno linguistico (Bazzanella 2014), già proposta dai fondamentali teorici di Saussure, in termini di apprendimento sia fondamentale il ruolo del significato, e come non sia corretto concentrarsi esclusivamente sui significanti, siano essi di natura grafica o fonica (Guillaume in Hirtle, Valin 1995).

L'esempio di Guillaume è significativo, perché lo studioso pone l'accento sulle modalità di apprendimento della lettoscrittura, proponendo, in modo molto intuitivo e senza che vi siano state sperimentazioni scientifiche a riguardo, di soffermarsi sulla spendibilità dell'apprendimento del linguaggio (Balboni 2012).

In effetti, è dimostrato che molti metodi di alfabetizzazione portano ai risultati sperati (Barton 1994), sebbene presentino fondamenti teorici e applicativi molto variegati e talvolta discrepanti.

L'obiettivo di questo contributo è indagare la validità linguistico-acquisizionale (Rastelli 2009) dei metodi impiegati per alfabetizzare gli apprendenti di lettoscrittura, in base alla tradizionale suddivisione fra metodi fonetici e globali (Cisotto 2011), verificando eventuali divergenze fra l'utilizzo con studenti nativi bambini e stranieri adulti.

Generalmente, all'interno delle classi di alfabetizzazione si seguono orientamenti misti, utilizzando approcci fonetici e globali in maniera alternata, sebbene le attività e le modalità prevalenti per l'alfabetizzazione, in Europa, ad eccezione della Spagna, riguardino essenzialmente i metodi fonetici (Nitti 2018).

Posto che la scientificità pedagogica dei metodi per l'alfabetizzazione presenti nei contesti contemporanei di formazione non è messa in discussione da questo contributo, si desidera valutare sul piano linguistico-acquisizionale, attraverso procedure di *testing* linguistico (Serragiotto 2016), l'efficacia glottodidattica dei metodi (Porcelli 1994), in modo da orientare l'azione dei formatori verso un apparato metodologico maggiormente critico e consapevole (Nitti 2013).

Metodi fonetici e globali

I metodi fonetici, tradizionalmente denominati anche sintetici, concepiscono l'acquisizione della lettoscrittura come "un percorso che procede dalla parte (la lettera) al tutto (la parola o la frase)" (Cisotto 2011, 12); presupponendo che vi sia una corrispondenza fra la scrittura e l'oralità.

Questo presupposto di correlazione fra oralità e scrittura è alla base di molti studi di carattere neurolinguistico (Dehaene 2007), quasi tutti a favore dell'utilizzo dei metodi fonetici, ma è fortemente criticato dalle ricerche di linguistica storica e acquisizionale, poiché le scritture non si

sarebbero sviluppate a partire dall'oralità (Ong 2014), ma da esigenze di carattere pragmatico, oltre che da una serie di presupposti culturali (Facchetti 2007).

La scrittura, in effetti, è fortemente intaccata dai cambiamenti in atto a livello del parlato, mentre non si può dire altrettanto valido il contrario: i cambiamenti nella scrittura raramente coinvolgono il parlato (Cardona 1987).

L'*input* linguistico, identificato dai metodi fonetici, risiede nella lettera o nella sillaba, e le strategie glottodidattiche sono concepite essenzialmente come acquisizione di una tecnica, di un *modus operandi* che consenta all'apprendente di codificare e di decodificare i segni linguistici (Nitti 2013). Secondo la tradizione, i metodi sintetici si sarebbero originati a partire dal 1527, grazie all'intuizione di Valentin Ickelsamer di presentare agli studenti alfabetizzando le lettere iniziali di alcuni oggetti presenti all'interno dei contesti di apprendimento (Delgado Pérez 2000); tuttavia è plausibile ritenere che l'impostazione metodologica sia antecedente al Cinquecento, dal momento che rispecchia fortemente i processi evolutivi che portano sistemi di notazione a rappresentare la lingua attraverso significanti grafici alfabetici e alfabetico-sillabici (Fons Esteve 2004, Facchetti 2007).

I metodi fonetici si focalizzano, solitamente, sull'apprendimento di una consonante, alla quale si legano delle vocali per strutturare prima le sillabe aperte e, in un secondo momento, quelle chiuse (Cisotto 2011). Per mezzo della combinazione sillabica, è possibile ottenere le parole, concepite come ultimo stadio per la rappresentazione a livello grafico della lingua (Mace 1992).

Una direzione contraria, sul piano dell'apprendimento è identificata dai metodi globali, che basano la didattica della lettoscrittura sulle parole o sulle piccole frasi (Watt 1994).

In effetti, i metodi globali non sembrano essere nati in opposizione a quelli sintetici, ma pare si siano sviluppati in autonomia nel corso del Settecento, in ambiente francese, grazie all'intervento di alcuni alfabetizzatori religiosi, tra i quali emerge l'Abate parigino di Radonvilliers, che insegnavano a leggere e a scrivere attraverso la proposta di parole, concepite come elementi significativi della lingua (Nurss 1998).

La difformità fra i due metodi risiede tanto nel concetto di parola e nel ruolo del significato, quanto nel processo: uno è di carattere induttivo, dal particolare si giunge al generale, l'altro è deduttivo, dal generale, si arriva al particolare (Nitti 2015b).

In aggiunta al rapporto fra l'induzione e la deduzione, si può avviare una riflessione rispetto agli elementi di complessità e di facilità: secondo i metodi fonetici, la lettera e la sillaba sono unità elementari, mentre la parola è identificata come unità complessa; i metodi globali, diversamente, concepiscono la parola come unità semplice, perché veicolo di significato, e la sillaba e la lettera unità astratte, perché prive di valore semantico (Ong 2014).

La sillaba, come riportato in Guillaume (in Hirtle, Valin 1995) e in Meneghello (2011), potrebbe rappresentare l'elemento di congiunzione fra la parola e la lettera, essendo in molti casi caratterizzata da un significato trasparente, ma, trattandosi di un aspetto semantico, l'insegnamento relativo risulterebbe appannaggio dei metodi globali.

Al di là della suddivisione metodologica proposta, è importante considerare che ogni metodo di alfabetizzazione è stato concepito per apprendenti nativi e bambini; tuttavia, nel caso di discenti adulti e stranieri è possibile che la scelta del metodo non sia così trascurabile come avverrebbe per i nativi. Se le ricerche, per lo più di ambiente pedagogico, documentano che i risultati delle due impostazioni sono simili nella sostanza (Girelli, Meneghello 2016), occorre precisare che le analisi sono rivolte a un contesto di didattica della L1, e che i bambini nativi riconoscono e comprendono i significati dei segni linguistici trattati a lezione, a differenza di quanto potrebbe accadere con parlanti di lingua seconda (Pallotti 2006).

La ricerca

A partire dalle premesse metodologiche relative ai metodi fonetici e globali, e dall'ipotesi della *signifiante* di Gustave Guillaume (in Hirtle, Valin 1995), secondo la quale un individuo imparerebbe più agevolmente una struttura linguistica caratterizzata da un significato trasparente, è

stata avviata una sperimentazione relativa all'affidabilità dei due metodi (Porcelli 1994), che ha riguardato un campione di 200 studenti, di cui 100 bambini nativi e 100 adulti stranieri, attraverso l'erogazione di corsi di alfabetizzazione nel periodo da marzo a giugno del 2018.

I corsisti sono stati suddivisi in 20 gruppi composti da 10 studenti ciascuno e hanno beneficiato di 80 ore di corso, circa 8 ore di lezione settimanali, gestite in orario mattutino per i bambini, all'interno della scuola dell'obbligo e in fascia serale per gli adulti, nell'ambito dei corsi organizzati dall'Associazione ALISTRA ONLUS e da alcune scuole primarie, nelle città di Torino e Verona. Per consentire lo svolgimento dell'indagine, sono stati organizzati tre cicli di carattere seminariale, di 20 ore, coinvolgendo 6 docenti alfabetizzatori, 3 esperti rispetto ai metodi fonetici e 3 in merito a quelli globali. Il periodo di formazione ha riguardato i fondamenti teorico-metodologici dei due metodi di alfabetizzazione e la traduzione in pratiche glottodidattiche adeguate a seconda del profilo di apprendente. La specializzazione glottodidattica degli insegnanti, oltre alla tematica dell'alfabetizzazione, comprendeva anche il profilo di apprendente; 4 maestri, infatti, operano con i bambini, 2 con gli adulti stranieri, possedendo qualifiche professionali differenti (lauree magistrali in Scienze della formazione primaria e in Linguistica o Didattica dell'italiano per stranieri).

Ai docenti è stato richiesto di non avvalersi di libri e risorse al di fuori dei materiali autoprodotti, al fine di non viziare il percorso di ricerca, rischiando di utilizzare prodotti non adatti ai metodi oggetto dell'indagine, poiché i materiali didattizzati e strutturati dai docenti o da coloro che si occupano di glottodidattica riflettono sempre una visione della lingua e del suo insegnamento (Balboni 2012).

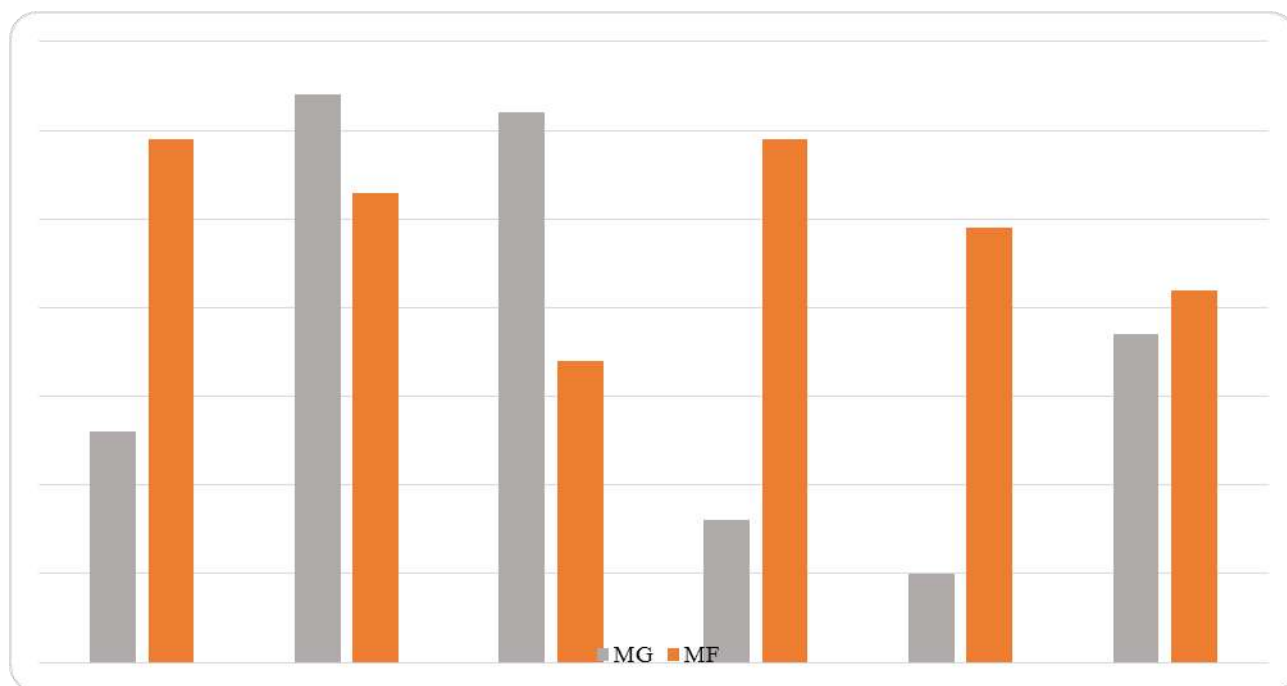

Grafico 1 – Risultati *testing* dopo le prime 20 ore di corso

Come emerge dal Grafico 1, il divario fra i due assetti metodologici, per quanto concerne le prestazioni dei corsisti, è abbastanza significativo per alcune attività: sembra ottenere risultati migliori il metodo fonetico per il dettato e per il completamento di parole, mentre la forbice diminuisce per quanto riguarda le altre consegne. A un livello iniziale, dunque, parrebbe che il metodo fonetico risultasse di maggiore praticabilità glottodidattica, rispetto a quello globale.

Non si è ritenuto di dividere i dati dei bambini nativi e degli adulti stranieri, dal momento che non si assiste a una disparità statisticamente significativa in merito alle prestazioni; in tutte le fasi della ricerca, infatti, le due categorie di studenti hanno mostrato andamenti molto simili, a prescindere dall'età e dal profilo di apprendente.

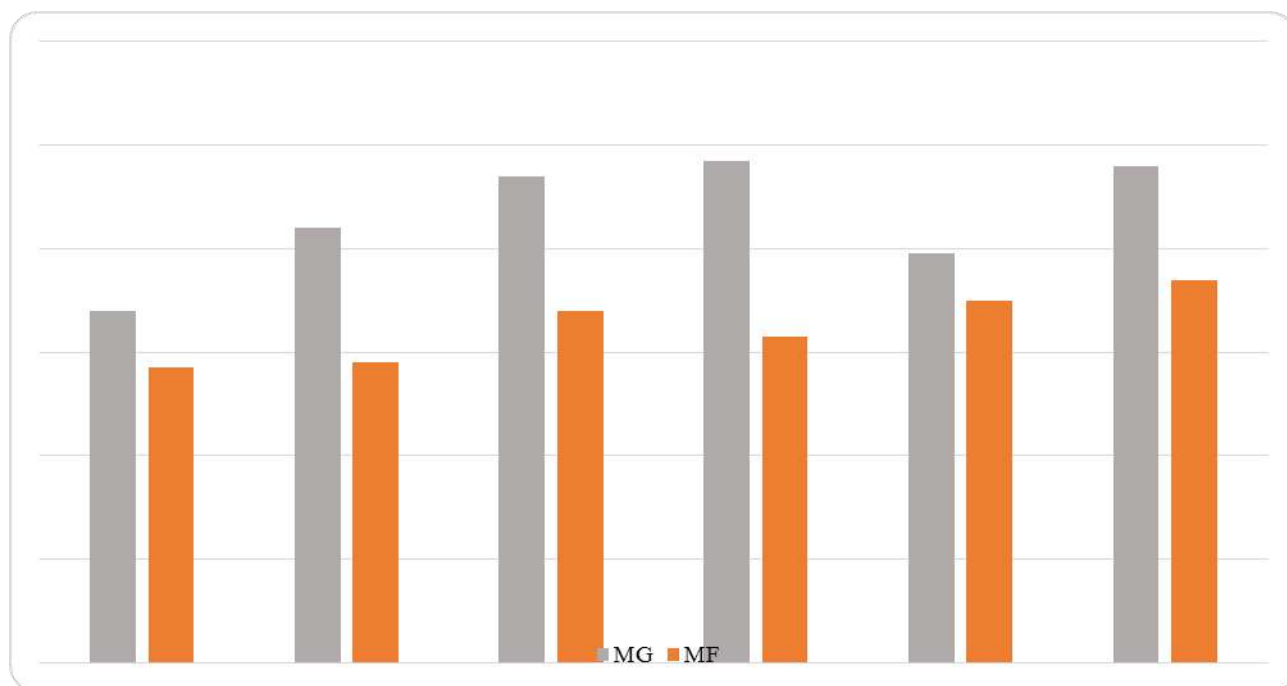

Grafico 2 – Risultati *testing* dopo 80 ore di corso

Al termine del corso, come si può evincere dalla consultazione del grafico 2, le prestazioni degli studenti alfabetizzati attraverso il metodo globale superano quelle dei corsisti alfabetizzati mediante i metodi fonetici, per quanto concerne tutte le abilità testate.

In particolare, il metodo globale pare essere maggiormente incisivo per quanto concerne le attività connesse con la sfera semantica, confermando gli studi di Olson e Torrance (1995) e l'ipotesi della *signifiance* di Guillaume.

Al di là delle considerazioni di carattere prettamente glottodidattico, sul piano linguistico è possibile affermare che il segno è composto dalle dimensioni del significato e del significante (Alderson 2000), ma la lingua veicola essenzialmente dei significati, basti considerare il numero di parole piene rispetto a quello delle parole puramente di carattere grammaticale (Cardona 2006).

Conclusioni

Nonostante all'interno delle agenzie formative deputate all'alfabetizzazione si praticino impostazioni metodologiche ibride, sia globali che fonetiche (Nitti 2018), la scelta del metodo per l'alfabetizzazione, indubbiamente, riflette una visione della lingua, della scrittura e del suo insegnamento (Cardona 1985).

La ricerca mostra come i metodi globali siano maggiormente persistenti nel corso del tempo rispetto a quelli fonetici, confermando l'ipotesi della *signifiance* di Gustave Guillaume; infatti, a più di un mese dalla fine dei corsi di alfabetizzazione, periodo coincidente con le vacanze estive, il campione è stato invitato a presentarsi nuovamente nelle sedi di erogazione dei corsi per eseguire l'ultimo test, calibrato come quelli precedenti, al fine di comprendere l'andamento dei metodi nel corso del tempo, verificando la fissazione delle strutture linguistiche, successivamente all'erogazione del corso.

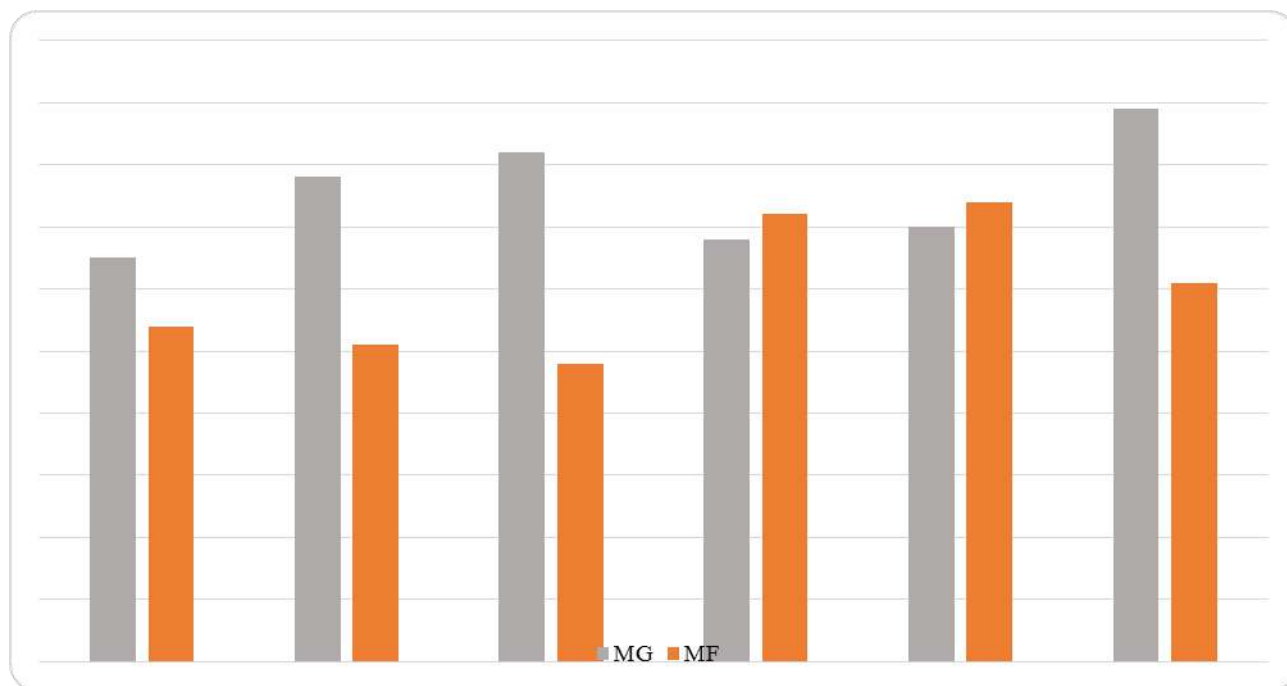

Grafico 3 – Risultati *testing* dopo 40 giorni dalla fine del corso

Il grafico 3 mostra come dopo più di un mese dalla fine del corso, le prestazioni degli apprendenti siano calate, probabilmente a causa della mancanza di esercizio e di allenamento alla scrittura e alla lettura (Carrell 1991).

Al di là del calo, glottodidatticamente fisiologico, i metodi globali si sono dimostrati ancora una volta più efficaci rispetto a quelli fonetici, tranne che per le attività di completamento che, però, riportano un divario poco significativo fra i due metodi.

In conclusione, i metodi fonetici risultano maggiormente prestanti all'inizio del corso, dimostrandosi efficaci per quasi tutte le abilità testate, ma tendono ad essere superati da quelli globali, già a partire dalle prime ore di corso, mantenendo il divario stabile nel corso del tempo.

L'obiettivo della linguistica e della didattica acquisizionale è di "suggerire dei criteri che rendano i metodi didattici paragonabili tra loro" (Rastelli 2009, 15), e questa ricerca, attraverso l'analisi dei risultati, ha documentato come il ruolo del significato sia essenziale per i processi di acquisizione della lettoscrittura sia per i nativi che per gli adulti stranieri.

Nonostante sia possibile alfabetizzare con entrambi i metodi, l'indagine dà prova di come l'impostazione globale, concentrandosi sul ruolo del significato, sia maggiormente utilizzabile come formato didattico-acquisizionale (Balboni 2012), perché maggiormente spendibile da parte degli apprendenti.

Essendo questo il caso di uno studio di carattere esplorativo e sperimentale, senza alcuna pretesa di esaustività, sarebbe opportuno estendere il campione ed espandere la ricerca in merito all'efficacia dei metodi per l'alfabetizzazione rivolti ad altri profili di discente e ad altre lingue (Bigelow, Tarone 2005), magari ampliando il range di attività per le fasi di *testing*.

Bibliografia

- Alderson, J. Charles. *Assessing reading*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- August, Diane, and Shanahan, Timothy, (eds.). *Developing literacy in second-language learners: Report of the National Literacy Panel on Language-Minority Children and Youth*. Mahwah: NJ Lawrence Erlbaum, 2006.
- Balboni, E. Paolo. *Le sfide di Babele. Insegnare le lingue nelle società complesse*. Novara: UTET, 2012.

- Barton, David, Hamilton, and Mary, Ivanič, Roz (eds.). *Situated literacies. Reading and writing in context*. London: Routledge, 2000.
- Barton, David. *Literacy: an introduction to the ecology of written language*. Oxford: Blackwell, 1994.
- Baynham, Mike. *Literacy practices: Investigating literacy in social contexts*. London: Longman, 1995.
- Bazzanella, Carla. *Linguistica cognitiva*. Roma-Bari: Editori Laterza, 2014.
- Bettoni, Camilla. *Imparare un'altra lingua*. Roma-Bari: Editori Laterza, 2001.
- . *Usare un'altra lingua. Guida alla pragmatica interculturale*. Roma-Bari: Editori Laterza, 2006.
- Bialystok, Ellen. *Bilingualism in development: Language, literacy and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Bigelow, Martha, Delmas, Bob, Hansen, Kit, and Tarone, Elaine. "Literacy and the processing of oral recasts in SLA." *TESOL Quarterly*, no 40 (April 2006): 665-689.
- Bigelow, Martha, Hansen, Kit, and Tarone, Elaine. *Literacy and second language oracy*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Bigelow, Martha, Swierzbinska, Bonnie, and Tarone, Elaine. "The impact of literacy level on features of interlanguage in oral narrative." *Rivista di Psicolinguistica Applicata*, no 6 (March 2006): 65-77.
- Bigelow, Martha, Tarone, Elaine. "The role of literacy level in SLA: Doesn't *who* we study determine *what* we know?" *TESOL Quarterly*, no 39 (2004): 689-710.
- . "Impact of literacy on oral language processing: Implications for SLA research." *Annual Review of Applied Linguistics*, no 25 (2005): 77-79.
- Bigelow, Martha, and Vinogradov, Patsy. "Teaching Adult Second Language Learners Who Are Emergent Readers." *Annual Review of Applied Linguistics*, no 31 (2011): 120-136.
- Borri, Alessandro, Minuz, Fernanda, Rocca, Lorenzo, and Sola, Chiara. *Italiano L2 in contesti migratori. Sillabo e descrittori dall'alfabetizzazione all'A1*. Torino: Loescher, 2014.
- Byrne, Brian. *The foundation of literacy. The child's acquisition of the alphabetic principle*. Hove East Sussex: Psychology Press, 1998.
- Campbell, Pat. *Teaching reading to adults: A balanced approach*. Edmonton, Canada: Grass Roots Press, 2002.
- Cardona, R. Giorgio. "I percorsi della scrittura. Aspetti conoscitivi di uno strumento di comunicazione." *Biblioteche oggi*, no 3 (1985): 11-19.
- . "La cultura degli alfabeti." *Fare scuola*, no 6 (1987): 11-19.
- . *Introduzione all'etnolinguistica*. Novara: De Agostini Scuola-UTET, 2006.
- Carrell, L. Patricia. "Second language reading: Reading ability or language proficiency." *Applied Linguistics*, no 12 (1991): 159-179.
- Castro-Caldas, Alexandre, and Reis, Alexandra. "The knowledge of orthography is a revolution in the brain." *Reading and Writing*, no 16 (January-February 2003): 81-97.
- Chini, Marina (ed.). *Plurilinguismo e immigrazione in Italia*. Milano: FrancoAngeli, 2004.
- . *Che cos'è la linguistica acquisizionale*. Roma: Carocci editore, 2005.
- Cisotto, Lerida. *Il portfolio per la prima alfabetizzazione*. Trento: Erickson, 2011.
- Cook-Gumperz, Jenny (ed.). *The social construction of literacy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Crandall, Joann. "Adult Literacy." *Annual Review of Applied Linguistics*, no 4 (1983): 162-180.
- Cuadro, Ariel, Marín, Javier, and Pagán, Asensión. "Léxico ortográfico y competencia lectora." *Ciencias Psicológicas*, no 1 (2007): 15-26.
- Dehaene, Stanislas. *Les neurones de la lecture*. Paris : Odile Jacob, 2007.

- Delgado Pérez, Félix. *Una dimensión de presente en la alfabetización*. Madrid: Centro Regional de Educación de Personas Adultas, 2000.
- Demetrio, Duccio, Moroni, Federico. *Alfabetizzazione degli adulti. Teoria, programmazione e metodi*. Roma: Editrice Sindacale Italiana, 1980.
- Dixon, L. Quentin, and Wu, Shuang. "Home language and literacy practices among immigrant second-language learners." *Language Teaching*, no 47 (April 2014): 414-449.
- Ellis, Rod. *Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Facchetti, Giulio. *Antropologia della scrittura*. Milano: Arcipelago Edizioni, 2007.
- Fanini, Simona, Pelagaggi, Daniela, Scalisi, G. Teresa *Apprendere la lingua scritta: le abilità di base*. Roma: Carocci editore, 2003.
- Ferreiro, Emilia. *Alfabetizzazione. Teoria e pratica*. Milano: Raffaello Cortina Editore, 2003.
- Ferreiro, Emilia, and Teberosky, Ana. *La costruzione della lingua scritta nel bambino*. Firenze Giunti, 1985.
- Fons Esteve, Montserrat. *Leer y escribir para vivir. Alfabetización inicial y uso real de la lengua escrita en la escuela*. Barceló Graó, 2004.
- Freire, Paulo, and Macedo, Donald. *Alfabetización, lectura de la palabra y lectura de la realidad*. Barceló: Paidós, 1989.
- Freire, Paulo. *Alfabetização e Conscientização*. Porto Alegre: Editora Emma, 1963.
- Gass, M. Susan. *Input, interaction and second language learner*. Mahwah NJ: Erlbaum, 1997.
- Gersten, Russell, and Geva, Esther. "Teaching reading to early language learners." *Educational Leadership*, no 60 (July 2003): 44-49.
- Girelli, Claudio, and Meneghello, Giovanni. *Sillabe globali per leggere e scrivere*. Brescia: Editrice La Scuola, 2016.
- Grabe, William. "Literacy in a Second Language." *Annual Review of Applied Linguistics*, no 10 (1989): 145-162.
- Guth, J. A. Gloria, and Wrigley, S. Heide. *Bringing literacy to life: Issues and options in adult ESL literacy*. San Mateo CA: Aguirre International, 1992.
- Hamada, Megumi, and Koda, Keiko. "Influence of first language orthographic experience on second language decoding and word learning." *Language Learning*, no 58 (2008): 1-31.
- Hart, Lesley, Perfetti, A. Charles, and Van Dyke, Julie. "The psycholinguistics of basic literacy." *Annual Review of Applied Linguistics*, no 21 (2001): 127-149.
- Hirtle, Walter, and Valin, Roch (eds.). *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume, 1958-1959 et 1959-1960*, Québec: Presses de l'Université Laval, 1995.
- Ijalba, Elizabeth, and Obler, K. Loraine. "First language graphem-phonem transparency effects in adult second-language learning." *Reading in a Foreign Language*, no 27 (2015): 47-70.
- Jabonero, Mariano, and Rivero, José. *Alfabetización y educación básica de los jóvenes y adultos*. Madrid: Organización de Estados Iberoamericanos y Fundación Santillana, 2009.
- Laudanna, Alessandro, and Voghera, Miriam (eds.). *Il linguaggio. Strutture linguistiche e processi cognitivi*. Roma-Bari: Editori Laterza, 2006.
- Leki, Ilona. "Writing, Literacy, and Applied linguistics." *Annual Review of Applied Linguistics*, no 20 (2000): 99-115.
- Lo Duca, G. Maria. *Lingua italiana ed educazione linguistica*. Roma: Carocci editore, 2013.
- Mace, Jane. *Talking about literacy*. London: Routledge, 1992.
- Marcato, Carla, *Il plurilinguismo*. Roma-Bari: Editori Laterza, 2012.
- Marello, Carla. *Le parole dell'italiano. Lessico e dizionari*. Bologna: Zanichelli, 1996.
- Mastrantuono, Eliana. "Considerazioni teoriche e proposte applicative sull'acquisizione della fonologia nell'insegnamento/apprendimento dell'italiano L2." *Italiano LinguaDue*, 1 (2010): 52-65.

- Meneghello, Giovanni. *Si parla per sillabe, si scrive per lettere*. Sommacampagna (VR): Eurotipo, 2011.
- Minuz, Fernanda. *Italiano L2 e alfabetizzazione in età adulta*. Roma Carocci editore, 2005.
- Molina, Santiago. *Enseñanza y aprendizaje de la lectura*. Madrid CEPE, 1981.
- Nitti, Paolo. "I metodi di alfabetizzazione degli adulti stranieri." *Dirigere la Scuola*, no 10 (2013): 18-20.
- . "Alfabetizzare gli adulti stranieri. Prospettive metodologiche per la didattica." *Nuova Secondaria*, no 8 (2015b): 24-28.
- . "Strategie per la produzione scritta." *Scuola e Didattica*, no 2 (October 2015a): 28-34.
- . "Strategie per la comprensione scritta." *Scuola e Didattica*, no 5 (April 2016b): 28-34.
- . "Strategie per l'alfabetizzazione." *Scuola e Didattica*, no 6 (May 2016a): 32-39.
- . "Insegnare italiano L2 ad apprendenti sinofoni." *Scuola e Didattica*, no 3 (February 2017): 50-53.
- . *La formazione degli alfabetizzatori di adulti stranieri e la tipologia di corsi in Italia, Francia e Spagna. Modelli a confronto*, in Coonan M. Carmel, Bier, Ada, and Ballarin, Elena (eds.). *La didattica delle lingue nel nuovo millennio. Le sfide dell'internazionalizzazione. Atti del IV Congresso Internazionale DILLE (Società di Didattica delle Lingue e Linguistica Educativa), 2-4 Febbraio 2017*. Venezia: Cafoscarina (2018): 199-215.
- Norris, M. John, and Ortega, Lourdes. "Effectiveness of L2 Instruction: A Resource Synthesis and Quantitative Meta-analysis." *Language Learning*, no 50 (March 2000): 417-528.
- Nurss, Joanne. "The effects of mother tongue literacy on South African adults' acquisition of English literacy." *Adult Basic Education*, no 8 (February 1998): 111-119.
- Nuzzo, Elena, and Rastelli, Stefano. *Glottodidattica sperimentale. Nozioni, rappresentazioni e processing nell'apprendimento della seconda lingua*. Roma: Carocci editore, 2011.
- Olson, R. David. "Language and Literacy: what writing does to Language and Mind." *Annual Review of Applied Linguistics*, no 16 (1996): 3-13.
- Olson, R. David, and Torrance, Nancy (eds.). *Alfabetizzazione e oralità*. Milano: Raffaello Cortina, 1995.
- Ong, J. Walter. *Oralità e scrittura. Le tecnologie della parola*. Bologna: Il Mulino, 2014.
- Pallotti, Gabriele. *La seconda lingua*. Milano: Bompiani, 2006.
- Pexman, M. Penny, Phillips, I. Catherine, and Sears, R. Christopher. "An embodied semantic processing effect on eye gaze during sentence reading." *Language and Cognition*, no 4 (February 2012): 99-114.
- Porcelli, Gianfranco. *Principi di glottodidattica*. Brescia: Editrice La Scuola, 1994.
- Rastelli, Stefano. *Che cos'è la didattica acquisizionale*. Roma: Carocci editore, 2009.
- Rayner, Keith. "Eye movements in reading and information processing: 20 years of research." *Psychological Bulletin*, no 124 (1998): 371-422.
- Scholes, J. Robert (ed.). *Literacy and language analysis*. Hillsdale NJ: Erlbaum, 1993.
- Serragiotto, Graziano. *La valutazione degli apprendimenti linguistici*. Torino: Bonacci editore, 2016.
- Smith, Frank. *Understanding Reading: a Psycholinguistic Analysis of Reading and Learning to Read*. Hillsdale NJ: Erlbaum, 1996.
- Srivastava, R. Nupoor. "Literacy." *Annual Review of Applied Linguistics*, no 10 (1989): 81-102.
- Street, V. Brian. *Literacy in Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Tarone, Elaine. "Second language acquisition by low-literate learners: An under-studied population." *Language Teaching*, no 43 (January 2010): 75-83.
- Van Der Craats, Ineke, Kurvers, Jeanne, and Young-Scholten, Martha (eds.). *Low educated second language and literacy acquisition*. Utrecht LOT, 2006.

- Verhoeven, T. Ludo. “Sociocultural and cognitive constraints on literacy development.” *Journal of Child Language*, no 29 (2002): 484-488.
- Villalba Martínez, Félix, and Hernández García, Maite. “¿Se puede aprender una lengua sin saber leer? Alfabetización y aprendizaje de una L2.” *Carabela*, no 48 (2000): 85-110.
- Watt, C. William (ed.). *Writing Systems and Cognition. Perspectives from Psychology, Physiology, Linguistics and Semantics*. Dordrecht-Boston-London: Kluwer, 1994.

MEMORIA DI LAVORO NELLA COMPrensIONE DELL'ASCOLTO IN STUDENTI ALGERINI DI LINGUA ITALIANA

Dr. BELKADI Rezkia Leila¹
Università d'Alger2

Résumé

C'est une étude sur la capacité de la mémoire de travail (MDT) dans la compréhension de l'écoute, en trois langues, chez des étudiants inscrits en licence d'italien. Pour ce faire nous avons composé un panel de 54 étudiants, devisé en trois groupes (a groupe trilingue e 2 groupes monolingues), à qui nous avons soumis le Listening Span Test (LST). Avant d'entamer le LST les étudiants ont répondu à un questionnaire concernant leur CV, ils sont soumis aussi à un test d'autoévaluation et à un test de niveau. De cette étude comparative nous avons constaté que les étudiants avec une seule langue ont des performances meilleures que les étudiants avec trois langues et cela dans la capacité de la MDT et dans la compréhension des phrases simples.

Abstract

This article examine the capacity of working memory (WM) in listening comprehension in three languages (Arabic, French and Italian) in Algerian students. We composed a 54 students, distributed in three groups (1 trilingual end 2 monolingual), and we submitted him a Listening Span Test (LST). Before starting the LST the students answered a questionnaire concerning their CV, they are also tested by self-assessment and in a level test. This comparative study, we revealed that the capacity of WM in listening comprehension in students with a single language have performances better than the capacity of WM in listening comprehension in students with three languages.

Riassunto

Questo articolo indaga la capacità della memoria di lavoro (MdL) nella comprensione dell'ascolto in tre lingua da parte da studenti iscritti alla laurea d'italiano. Abbiamo proposto a 54 studenti, suddivisi in tre gruppi (uno trilingue e due monolingue), il Listening Span Test (LST). Tuttavia, prima del test gli studenti hanno compilato un questionario composto da una parte biografica, da un test di autovalutazione e da un test di livello. Da questo studio comparativo è emerso che gli studenti monolingue hanno una capacità di memoria di lavoro superiore a quella dei trilingue e ciò nella comprensione delle frasi semplici nell'ascolto.

Mots clés : *capacité de la MDT, compréhension de l'écoute, trilingues/multilingues, monolingues, LST*

Key words: *capacity of WM, listening comprehension, multilinguals, monolinguals, LST*

Parole chiavi: *capacità della MdL, comprensione dell'ascolto, trilingui/multilingui, monolingui, LST*

INTRODUZIONE

L'articolo indaga la capacità della memoria di lavoro (MdL) nella comprensione dell'ascolto in tre lingue da parte di studenti iscritti alla laurea d'italiano nell'università algerina. Abbiamo proposto a

---

¹ Maitre de conférences A en langue italienne au département d'allemand, d'espagnol et d'italien à la faculté des langues étrangères de l'université d'Alger 2. rezkia.leila.belkadi@univ-alger2.dz

54 studenti, suddivisi in tre gruppi: il gruppo trilingue (arabo, francese e italiano) e due gruppi monolingue (uno di lingua madre francese e l'altro italiano), il *Listening Span Test* (da ora in poi LST) nelle tre lingue per il primo gruppo e nella lingua madre dei rispettivi gruppi in francese e in italiano. Tuttavia, prima del test gli studenti hanno compilato un questionario composto da domande autobiografiche, da un test di autovalutazione e da un test di livello. Infatti, questa ricerca intende documentare la relazione esistente tra la MdL nelle tre lingue L1, L2 e L3 in relazione alla comprensione dell'ascolto. In questo articolo abbiamo adottato la definizione usata da Hammarberg: “*Notre définition d'une troisième langue s'applique à toute langue apprise ou utilisée par un individu possédant des connaissances préalables dans une ou plusieurs langues secondes (L2) en plus de celles d'une ou de plusieurs langues premières (L1).*” (Hammarberg, 2006, p. 45).

1. BACKGROUND DELLA RICERCA

Nella letteratura consultata sono emersi due approcci principali nello studio del ruolo specifico della MdL nella comprensione linguistica. La prima proposta è la teoria della capacità di comprensione linguistica di Just e Carpenter² (1992), che attribuisce alla MdL il valore di semplice mezzo di tipo verbale in tutto il processo della comprensione, cioè la MdL ha il compito sia dell'immagazzinamento temporaneo, sia l'elaborazione di rappresentazioni di una parola. Secondo il modello, durante la memorizzazione di una frase, la MdL costruisce delle rappresentazioni sintattiche e semantiche che contribuiscono all'interpretazione della frase stessa. Queste informazioni possono essere usate in diversi modi di produzione, permettendo l'interazione attraverso i livelli di acquisizione. (MacDonald & Christiansen³, 2002). La seconda proposta è la teoria di Waters e Caplan⁴ (1996) detta “la risorsa d'interpretazione della frase separata” (SSIR). Questa teoria è più vicina alla teoria linguistica generativa sul modello di Chomsky⁵ (1965). Secondo questa teoria, ci sono almeno due risorse specializzate: una prima risorsa è usata in processi quali la rappresentazione delle costruzioni sintattiche e l'assegnazione dei ruoli tematici. La seconda risorsa è usata nelle funzioni di controllo nei compiti di tipo verbale, come, per esempio, nei compiti del *Reading Span Test* (Desmette e al⁶, 1995). Tuttavia, è da sottolineare che le ricerche sulla teoria della capacità di comprensione linguistica e la teoria di SSIR sono giunte a dei risultati divergenti e incoerenti (Just e altri⁷, 1996; Waters & Caplan, 1996).

Uno tra i testi complessi di misura della MdL è il *Listening Span Test* (LST) sviluppato da Daneman e Carpenter⁸ (1980). Le due studiosi hanno proposto una misura di memoria verbale che risponde al costrutto teorico della MdL intesa come un sistema attivo. La misura si basa su prove che richiedono ai soggetti di simulare ciò che accade nei compiti cognitivi più complessi, nei quali, contemporaneamente, l'informazione è mantenuta ed elaborata (Baddeley e Hitch, 1974). La misura della semplice capacità di mantenimento è lo Span: un indice che, esprimendo il numero di item rievocati in un ordine dato, consente di valutare la capacità della memoria immediata, misurata nei termini quantitativi. Lo strumento proposto da Daneman e Carpenter (1980) combina due tipi di richieste: sia quella di elaborare alcune informazioni verbali e quella di ricordarne alcune. Nello specifico, si tratta di brevi frasi che il soggetto ascolta e delle quali deve valutare la correttezza e, contemporaneamente, ricordare l'ultima parola. Le sequenze, di lunghezza variabile da 2 a 6 frasi,

² Just, M. A. e Carpenter, P. A., *A capacity theory of comprehension: individual differences in working memory*. 1992.

³ MacDonald, M.C., Christiansen, M.H., *Reassessing-working memory: Comment on Just and Carpenter (1992), Waters, and Caplan* (1996). 2002.

⁴ Waters, G.S., Caplan, D., *The capacity theory of sentence comprehension: Critique of Just and Carpenter* (1992), 1996.

⁵ Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, 1965.

⁶ Desmette, D., Hupet, M., Schelstraete, M.A., & Van der Linden, M., *Adaptation en langue française du “Reading Span Test” de Daneman et Carpenter*. 1995.

⁷ Just, M. A., Carpenter, P. A., Keller, T. A., Eddy, W. F., Thulborn, K. R., *Brain activation modulated by sentence comprehension*. 1996.

⁸ Daneman, M., e Carpenter, P.A. *Individual differences in working memory and reading*. Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour, 1980.

vengono presentate in ordine crescente nella modalità orale in cui il soggetto è invitato ad ascoltare le frasi, o in modalità scritta (Reading SpanTest), in cui le frasi vengono lette. La ricerca che Daneman e Carpenter hanno pubblicato nel 1980 evidenzia forti correlazioni tra la MdL e la comprensione del testo. La MdL è in grado di ritenere, e nello stesso tempo, di elaborare l'informazione in entrata attivando le conoscenze della memoria a lungo termine.

Nella presente ricerca abbiamo utilizzato il test elaborato da Daneman e Carpenter (1980) nella sua versione italiana di Pazzaglia, Palladino e De Beni (2000), e da noi tradotto in francese e in arabo. Oltre al LST, e per determinare la capacità della lingua e l'abilità dei soggetti algerini, abbiamo fatto compilare ai soggetti un questionario secondo il modello Vingerhoets⁹, 2003. Inoltre, essi hanno eseguito un test di autovalutazione soggettiva e oggettiva. Abbiamo proposto le principali categorie dell'uso linguistico adatto al livello avanzato C1, C2 del quadro europeo comune di riferimento per l'insegnamento delle lingue. Gli obiettivi della ricerca consistono nell'individuare quanto la L1 e la L2 interferiscono sulla L3, oltre a verificare l'esistenza di differenze sia nella capacità della MdL nelle tre lingue che nella comprensione dell'ascolto.

2. IL REPERTORIO LINGUISTICO DEI SOGGETTI

Prima di andare avanti, è importante accennare alla situazione linguistica in Algeria. Secondo Taleb El Ibrahim¹⁰ (1997), la situazione sociolinguistica dell'Algeria è una realtà di plurilinguismo che riguarda tre sfere linguistiche: la sfera arabofona, la sfera berberofona e la sfera delle lingue straniere. Solo per la lingua araba l'autrice distingue cinque fasce tra cui l'arabo insegnato a scuola. Per quanto riguarda la sfera berberofona (detta anche tamazight) la sua popolazione è stimata tra il 20% e il 40% ed è lingua nazionale dal 10/04/2002 (art. 3b). La sfera delle lingue straniere raggruppa tutte le altre lingue e in cima troviamo il francese, seguita dall'inglese, e infine dalle altre lingue, insegnate al liceo e all'università, come lo spagnolo, il tedesco, il russo, l'italiano, ecc. Questi dati suggeriscono che gli studenti arrivano all'università con diversi background ma tutti hanno in comune le lingue studiate a scuola cioè l'arabo, il francese, l'inglese e nel caso della nostra ricerca l'italiano.

I quarantuno soggetti del primo gruppo sono studenti delle diverse università algerine (Università di Blida e di Annaba) che hanno come L1 l'arabo (lingua di studio dei soggetti), che parlano fluentemente il francese L2 e, nel momento della somministrazione dei test, studiavano l'italiano come L3. I risultati di autovalutazione hanno dimostrato che i soggetti possiedono un livello B2, C1 e C2 della conoscenza dell'italiano. Tuttavia, è importante specificare che molti degli studenti parlano anche il berbero come lingua madre, essendo di origine berbera.

3. METODO

3.1 PARTECIPANTI

Abbiamo proposto il test ai tre gruppi: 41 studenti algerini che non avevano una grande differenza di età. Tutti possedevano un livello avanzato in italiano e parlavano francese fluentemente, oltre ad aver studiato per anni la lingua araba L1. I soggetti del campione sono tutti studenti universitari iscritti per conseguire la laurea in lingua italiana all'Università di Blida e di Annaba. Dai risultati del questionario di autovalutazione è emerso che i soggetti possiedono un livello B2, C1 e C2 della conoscenza dell'italiano. Inoltre, abbiamo proposto il LST ai due gruppi monolingue; il primo composto da 6 studenti monolingui francesi in lingua francese e 7 studenti monolingui italiani in lingua italiana.

3.2 Strumenti

A tutti i soggetti è stato somministrato il *Listening Span Test* in lingua araba, in lingua francese e in lingua italiana per il primo gruppo, in lingua francese per il secondo e in lingua italiana per il terzo gruppo. Il LST consiste in un gruppo di 80 frasi ripartite in quattro blocchi da venti frasi; ogni

⁹Vingerhoets, G. Van Borsel, J., Tesink, C., Van den Noort, M., Deblaere, K., Seurinck, R., Vandemaele, P., Achten, E., Multilingualism: An fMRI study. 2003

¹⁰ Taleb Ibrahim K., *Les algériens et leur(s) langue(s): éléments pour une approche sociolinguistique de la société algérienne*. 1997

blocco, a sua volta, è diviso in cinque set. I set vanno crescendo nel numero di frasi, cominciando con un set da 2 frasi, poi da 3, da 4, da 5 e, infine, da 6 frasi. Le frasi sono composte da un minimo di 6 parole a un massimo di 12, tutte molto familiari. Ogni frase finisce con una parola diversa. Le parole finali non sono legate tra di loro nel significato. Visto che l'arabo è una lingua distante rispetto alle due altre (francese ed italiano), durante la fase di traduzione abbiamo seguito due criteri: per prima cosa, si è dato priorità alla resa del significato idiomatico nella traduzione, e, in secondo luogo, si è cercato di avere in tutte le lingue la stessa parola in ultima posizione.

Il LST è stato proposto individualmente in una unica seduta. L'intera prova era stata precedentemente registrata sul computer. Un suono segnalava la fine di ogni sequenza di 2, 3, 4, 5, e 6 frasi, e due suoni segnalavano, invece, la fine di ogni blocco. Ogni soggetto aveva due compiti: il primo consisteva nell'ascoltare attentamente le frasi al fine di esprimere, alla fine di ognuna, un giudizio vero/falso. Questo compito è stato creato affinché il soggetto elaborasse l'intera frase e non prestasse attenzione esclusivamente all'ultima parola. Il secondo compito era quello per la misurazione della capacità di MdL, secondo il quale il soggetto doveva rievocare nell'ordine tutte le ultime parole delle frasi.

3.3 PROCEDURA

Abbiamo somministrato il LST ai 54 soggetti nelle tre lingue –arabo, francese ed italiano per il primo gruppo, in francese al secondo gruppo e in italiano al terzo gruppo. Abbiamo chiesto ai soggetti di sottomettersi individualmente al LST nelle tre lingue in una sola seduta, secondo le loro disponibilità. La scelta dell'ordine di somministrazione dei test è stata casuale.

Mentre i soggetti eseguivano il test, le loro risposte sono state riportate su un foglio Excel. Con il programma Excel, abbiamo impostato il calcolo automatico della percentuale delle risposte giuste sia nel compito di vero/falso, sia nel ricordo delle ultime parole. In questo modo, abbiamo avuto subito a disposizione le percentuali individuali del test in ogni lingua e di ogni soggetto.

Il calcolo dello span –che rappresenta la capacità della MdL– corrisponde al livello in cui il soggetto riesce a ricordare il maggior numero delle ultime parole di ogni frase in ogni lingua. In questo modo, siamo riusciti a calcolare lo span di memoria per ciascun soggetto in ogni lingua.

4. RISULTATI

Su un foglio Excel, sono state poi riportate le percentuali delle risposte giuste di ciascun soggetto alle domande vero/falso e quelle del numero delle parole correttamente ricordate nell'abilità dell'ascolto in lingua araba L1, in lingua francese L2 e in lingua italiana L3. Il programma Excel ha calcolato automaticamente le percentuali individuali delle risposte corrette e delle parole correttamente ricordate.

Qui di seguito presenteremo prima i risultati ottenuti nella prova del ricordo delle parole finali nelle tre lingue (arabo, francese ed italiano), e poi i risultati ottenuti nella prova del giudizio V/F delle frasi, anch'esse nelle tre lingue (arabo, francese ed italiano). In un secondo momento, presenteremo i grafici dei gruppi due e tre.

Il primo grafico riporta le medie del numero delle parole correttamente ricordate dai 41 soggetti in ciascuna delle tre lingue, arabo, francese e italiano.

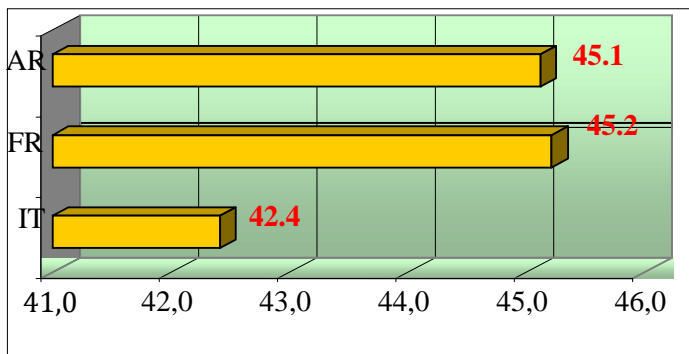

Grafico 1: Percentuali delle parole ricordate nella prova del LST, nella lingua araba, francese ed italiano del gruppo multilingue.

Il grafico indica che la media più alta dell'insieme delle parole correttamente ricordate del LST è il francese L2, con una media di 45.2%. In seconda posizione, troviamo l'arabo con una media di 45.1% e in terza posizione la lingua italiana con una media di 42.4%. È interessante osservare che dal punto di vista statistico non c'è una differenza tra la lingua francese e la lingua araba (0.1). Invece si ha una differenza più significativa tra la lingua italiana e le altre due lingue: tra italiano-francese la differenza è di 2.8 a vantaggio del francese; tra italiano-arabo la differenza è di 2.7, a vantaggio dell'arabo.

Questo risultato è prevedibile, dal momento che abbiamo accennato prima che i nostri soggetti parlano francese fluentemente. Per quanto riguarda l'italiano il risultato è attendibile visto che è l'ultima lingua acquisita.

Il secondo grafico riporta le medie del numero delle risposte vero/falso.

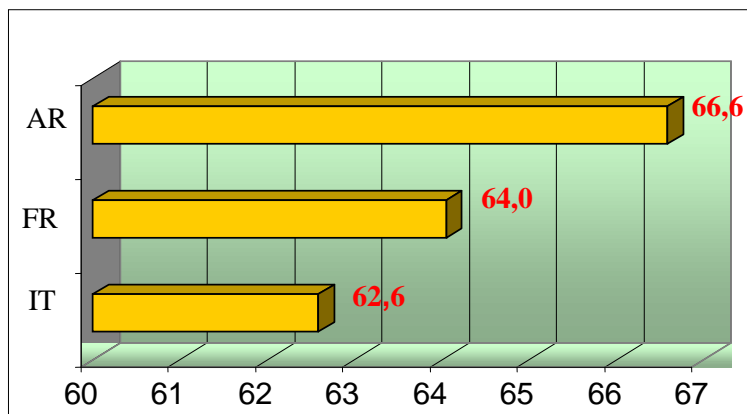

Grafico 2: medie del numero totale di risposte giuste del vero/falso; nelle tre lingue del gruppo multilingue.

Il grafico indica che il numero totale delle risposte giuste nel dare il giudizio vero/falso nelle tre lingue araba, francese e italiana, seguono l'ordine seguente: la lingua araba (L1) con una percentuale di 66.6%, seguita dalla lingua francese (L2) con una percentuale di 64% e infine la lingua italiana (L3) con una percentuale di 62.6%. Inoltre, possiamo osservare che la differenza delle percentuali tra l'arabo e il francese è del 2,6%; tra l'arabo e l'italiano è del 4%; invece tra il francese e l'italiano è dell'1,4%.

Questi dati suggeriscono che, diversamente dalla capacità di MdL, la comprensione delle frasi nell'abilità dell'ascolto segue l'ordine cronologico di acquisizione delle lingue e, cioè, in prima posizione l'arabo L1, seguita dal francese L2 e, infine, l'italiano come terza lingua di acquisizione.

In questa parte passeremo alla fase di confronto tra il gruppo plurilingue e i gruppi monolingui. Infatti, la terza tabella rappresenta il confronto dei risultati del totale delle sequenze completate nelle rispettive lingue madri dei tre gruppi esaminati cioè arabofoni, francofoni ed italo-foni, ognuno nella sua lingua madre.

Gruppo di confronto delle parole ricordate nella lingua madre.	MEDIE
Arabi in lingua araba: L1_AR	45.1
Francesi in lingua francese: L1_FR	51.8
Italiani in lingua italiana: L1_IT	63.0

Come si può vedere, i dati sono significativamente diversi nelle tre lingue madri. Infatti abbiamo in prima posizione il gruppo italiano con 63.0, seguito del gruppo dei 6 francesi con 51.8 e infine il gruppo di lingua madre araba con 45.1. Da ciò possiamo sostenere che:

- 1- I risultati sono correlati al tipo di lingua esaminata, e ciò conferma studi precedenti che dimostrano che ci sono delle differenze di *performance* tra la lingua materna, la L2 e la L3.
- 2- I risultati inferiori dell'arabo può essere spiegato col fatto che la prova è stata modellata nella lingua e nella cultura italiana, poi tradotta in lingua francese e alla fine in lingua araba, senza prendere in considerazione elementi di frequenza e naturalezza per la lingua e la cultura araba.

Questa seconda tabella rappresenta il confronto dei risultati relativi alle risposte Vero/Falso dei tre gruppi arabofoni, francofoni ed italiani, ogni gruppo nella sua lingua madre.

Gruppo di confronto nelle risposte V/F nella lingua madre	MEDIE
Gruppo arabo: L1_AR	66.6
Gruppo francese: L1_FR	73.2
Gruppo italiano: L1_IT	77.1

Possiamo notare in questo grafico che dai tre gruppi di confronto, il gruppo italiano è quello che è in prima posizione con 77.1 seguito del gruppo francese con 73.2 e in fine con 66.6 il gruppo arabo, e ciò per quanto riguarda le risposte vero/falso. Le percentuali tra i due primi gruppi si avvicinano ma le percentuali del gruppo arabo è veramente inferiore.

Possiamo spiegare questa differenza con il fatto che i due primi gruppi hanno come lingua di acquisizione solo la propria lingua madre, invece, il terzo gruppo ne ha tre. Una seconda spiegazione riguarda il fatto che il test è stato creato in cultura e lingua italiana e poi adattato alla lingua francese e alla fine alla lingua araba che rappresenta tutto un altro gruppo linguistico.

Dalle tabelle di confronto possiamo osservare:

- 1- In tutti i tre punti abbiamo notato che le percentuali del gruppo della lingua madre italiana sono le più alte seguiti poi del gruppo della madre lingua francese e alla fine in terza posizione il gruppo della lingua madre araba.
- 2- Le percentuali tra il gruppo di lingua madre italiana e quello di lingua madre francese si avvicinano tra di loro.

Possiamo spiegare tutto ciò con il fatto che:

- 1- Il gruppo arabo su cui è mirata la ricerca è più numeroso rispetto ai due altri gruppi.
- 2- Il gruppo italiano e francofono appartengono a uno stesso gruppo linguistico mentre quello arabofoni appartiene a tutto un altro gruppo.
- 3- Il gruppo arabo a cui abbiamo somministrato il test è un gruppo trilingue invece i due altri gruppi sono dei monolingui.
- 4- Poiché il LST è stato creato su una base di cultura e lingua italiana ciò ha permesso migliori risultati per il gruppo di cultura e di lingua italiana, ed i risultati bassi per i due altri soprattutto per gli arabofoni che sono di una lingua e cultura veramente diversa.

5. DISCUSSIONE DEI RISULTATI

In questa sezione discuteremo i risultati emersi dal test del LST sia il ricordo della parola che rappresenta la capacità della MdL, che delle risposte vero/falso che rappresentano la comprensione dell'abilità dell'ascolto.

Il primo dato interessante emerso dai risultati riguarda le considerazioni che i possono trarre sulla rilevanza della tipologia/distanza tra le tre lingue analizzate in relazione alla capacità di MdL dei soggetti nei compiti di ascolto e comprensione. Nonostante, infatti, l'arabo sia una lingua distante dalle altre due qui esaminate (francese e italiano), è risultato che tutti i soggetti hanno una capacità della MdL che va oltre il 40% nelle tre lingue. Inoltre, la capacità della MdL in arabo L1 e in francese L2 è molto vicina, mentre si distanzia per l'italiano in confronto alle altre due. Tuttavia, è da considerare che, anche nel confronto tra la L1 e la L3 (= 2.7) e tra la L2 e la L3 (= 2.8), dal punto di vista statistico i valori non sono rilevanti. Questi risultati suggeriscono che *la tipologia/distanza tra le tre lingue non sia un fattore rilevante nella capacità della MdL*. Questo risultato è in linea con quelli di altre ricerche, secondo le quali la distanza tipologica tra le lingue non è un fattore rilevante nell'acquisizione di una lingua straniera, come per esempio nella ricerca di Cenoz¹¹ del 2003. Tuttavia, è da segnalare che nella letteratura esistente non esistono ricerche che hanno messo in confronto le tre lingue indagate in questo studio (arabo, francese ed italiano), o, altre ricerche che hanno messo in relazione la memoria di lavoro e la distanza tipologica.

Il secondo dato significativo riguarda il fatto che i risultati dello span della MdL sembrano indicare che il ruolo di quest'ultima segua l'ordine di acquisizione delle lingue. Infatti, la MdL, si attiva sia nella L1 prima lingua di acquisizione (arabo) che nella L2 seconda lingua d'acquisizione (francese), e, diminuisce in italiano terza lingua di acquisizione. Bisogna ricordare che durante l'ascolto arrivano al cervello gli input della lingua messa in atto attraverso i sensi della memoria sensitiva. Successivamente si attivano nel cervello i meccanismi delle memorie a lungo termine (MLT) e quella di lavoro (MdL) della lingua in entrata. Questi meccanismi si attivano nello stesso modo sia per la prima, la seconda e la terza lingua di acquisizione. Questo risultato è in linea con le ricerche che hanno indagato Van Den Noort¹² e altri (2006), anche se le lingue indagate sono diverse (norvegese, tedesco e olandese).

Il terzo risultato importante ai nostri fini riguarda le percentuali delle risposte corrette del vero/falso. Nelle tre lingue i soggetti hanno raggiunto delle percentuali superiori al 60%. Anche qui, i risultati riflettono l'ordine di acquisizione: le percentuali più alte sono quelle raggiunte in arabo L1, prima lingua in ordine di acquisizione, seguita dal francese L2, seconda lingua d'acquisizione e, infine, nella lingua italiana L3 che rappresenta la terza lingua di acquisizione. Tuttavia, anche se l'italiano, terza lingua di acquisizione è in terza posizione, le sue percentuali non sono molto distanti da quelle del francese e da quelle dell'arabo. Ciò vuol dire che dal momento che il meccanismo dell'acquisizione è fissato nel cervello dell'apprendente, il ruolo della MdL nella L3, anche quando quest'ultima è acquisita in età adulta, si attiva quasi nello stesso modo di come avviene per la L1 e la L2. Questo risultato ci suggerisce che la comprensione nell'abilità dell'ascolto segue l'ordine di acquisizione delle lingue.

Il quarto risultato di interesse per la nostra ricerca riguarda il fatto che le percentuali delle risposte vero/falso sono superiori alle percentuali dello span di memoria in tutte le lingue L1, L2 e L3. Le percentuali della comprensione orale della frase sono superiori al 60%; mentre le percentuali della capacità della MdL sono superiori al 40%. Per spiegare questa differenza bisogna considerare l'esistenza dei diversi meccanismi e sistemi della MdL nella comprensione linguistica – sia la teoria della capacità della comprensione linguistica di Just e Carpenter (1992), che la teoria della risorsa d'interpretazione della frase separata di Waters e Caplan (1996) –. Durante la memorizzazione di una frase, i sistemi della MdL sono impegnati nel costruire esplicitamente delle rappresentazioni

¹¹ Cenoz J., Facteurs déterminant l'acquisition d'une L3: Age, développement cognitif et milieu, Acquisition et interaction en langue étrangère, n° 18, pp. 38-51. 2003.

¹² Van Den Noort M.W.M.L., Bosch P., Hugdahl K., Foreign Language Proficiency and Working Memory Capacity, Publishers European Psychologist, vol. 11, n° 4, pp. 289-296, 2006.

sintattiche e semantiche dell'interpretazione. L'impegno dei diversi sottosistemi della MdL nella comprensione porta alla riduzione della capacità della MdL durante la fase del ricordo della parola. Conseguentemente, i risultati del nostro studio, con i valori più bassi nella prova di memoria rispetto a quelli nella prova di comprensione, sono in linea con le teorie sopra citate, confermando che la capacità della MdL è un fattore determinante nella comprensione nell'abilità dell'ascolto. Tale risultato è emerso anche in altre ricerche come quelle di Daneman e Carpenter (1980), di Van Den Noort e al. (2006).

Nel confronto del risultato della lingua francese del gruppo francofono e dell'italiano del gruppo italiano con rispettivamente il francese e l'italiano del gruppo trilingue, abbiamo raggiunto la conclusione che la memoria di lavoro dei due gruppi è più efficace, soprattutto per il gruppo italiano, rispetto al gruppo algerino. Anche se per il gruppo algerino il francese è una L2 e l'italiano è una LS e in più i due gruppi sono dei monolingue. Da ciò possiamo dire che c'è una notevole differenza tra il funzionamento della ML nella L2 e la LS rispetto alla LM dei parlanti nativi nelle rispettive lingua madri.

CONCLUSIONI

In questo articolo abbiamo presentato i dati relativi al LST di studenti algerini con un livello avanzato in italiano L3 che poi abbiamo confrontato con due gruppi monolingui francesi e italiani. Lo studio ha dimostrato quanto segue:

- La tipologia/distanza tra le tre lingue esaminate non è un fattore rilevante nell'apprendimento linguistico.
- La capacità della MdL della L1 e della L2 favorisce la capacità della MdL della L3.
- La capacità della MdL è un fattore importante nella comprensione dell'ascolto.
- La capacità di comprensione orale rispecchia l'ordine di acquisizione delle lingue.
- La capacità della comprensione è superiore alla capacità della MdL.
- Le performance dei monolingue sono superiori a quelli dei plurilingue e ciò sia nella comprensione che nella capacità di MdL.

Bibliografia

- Baddeley A.D. Hitch G.J., *Working memory*. In G.A. Bower (Ed.), *Recent advances in learning and motivation*, New York: Academic Press, 8, 47-90, 1974.
- Cenoz J., *Facteurs déterminant l'acquisition d'une L3: Age, développement cognitif et milieu*, Acquisition et interaction en langue étrangère, n° 18, pp. 38-51. 2003.
- Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press, 1965.
- Daneman, M., e Carpenter, P.A. *Individual differences in working memory and reading*. Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour, 1980.
- Desmette, D., Hupet, M., Schelstraete, M.A., & Van der Linden, M., *Adaptation en langue française du "Reading Span Test" de Daneman et Carpenter*. L'Année Psychologique, 95, 1995.
- Hammarberg, B., *Activation de L1 et L2 lors de la production orale en L3: étude comparative de deux cas*, Acquisition et interaction en langue étrangère ; p. 45-74, 24/ 2006.
- Just, M.A., & Carpenter, P.A. *The psychology of reading and language comprehension*, Newton, MA: Allyn & Bacon, 1987.
- Just, M. A. e Carpenter, P. A., *A capacity theory of comprehension: individual differences in working memory*. Psychological Review, 99, 1992.
- MacDonald, M.C., Christiansen, M.H., *Reassessing-working memory: Comment on Just and Carpenter (1992), Waters, and Caplan (1996)*. Psychological Review, 109, 2002.
- Pazzaglia, F. Palladino P. e R. De Beni. *Presentazione di uno strumento per la valutazione della memoria di lavoro verbale e sua relazione con i disturbi della comprensione*, Psicologia Clinica dello Sviluppo, 3, Dicembre, 2000.

- Taleb Ibrihimi K., *Les algériens et leur(s) langue(s): éléments pour une approche sociolinguistique de la société algérienne*, Les Editions El Hikma, Alger 1997.
- Vingerhoets, G. Van Borsel, J., Tesink, C., Van den Noort, M., Deblaere, K., Seurinck, R., Vandemaele, P., Achten, E., *Multilingualism: An fMRI study*. *NeuroImage*, 20, 2003.
- Van Den Noort M.W.M.L, Bosch P., Hugdahl K., *Foreign Language Proficiency and Working Memory Capacity*, *Publishers European Psychologist*, vol. 11, n° 4, pp. 289–296, 2006.
- Waters, G.S., Caplan, D., *The capacity theory of sentence comprehension: Critique of Just and Carpenter (1992)*, *Psychological Review*, 4, 761–772, 1996.

COGNITION ET DEVELOPPEMENT DE LA PENSEE LINGUISTIQUE ET CAUSALE : APPLICATIONS EN DIDACTIQUE DE LA COMPREHENSION EN L2

Fatima Zohra BENAÏCHA¹

Abstract

This article aims to show the effect of two different linguistic processing systems (L1, L2) on the development of causal thinking in L2, under a cognitive and experimental light (Benaïcha, 2018). The discussion also focuses on the crucial importance of structuring the scientific text at the level of local causal coherence (microstructure) and inferential processing, thus reflecting the interrelationships between semantic textual propositions and prior standard representations of the reader-reader necessary to the construction of the causality of the physical world (Legros & Baudet, 1996). The main idea in this research is how semantic representations influence the construction of causality (intentional and physical) according to the language provided during repetitive reading and the causal structure of the text during comprehension activity.

Résumé

Cet article souhaite montrer l'effet de deux systèmes de traitement linguistique différents (L1, L2) sur le développement de la pensée causale en L2, sous un éclairage cognitif et expérimental (Benaïcha, 2018 sous presse). La discussion porte également sur l'importance cruciale de la structuration du texte scientifique au niveau de la cohérence causale locale (microstructure) et le traitement inférentiel traduisant ainsi les interrelations entre les propositions sémantiques textuelles et les représentations-types antérieures du lecteur-compreneur nécessaires à la construction de la causalité du monde physique (Legros et Baudet, 1996). L'idée qui prime dans cette recherche est de savoir comment les représentations sémantiques influencent la construction de la causalité (intentionnelle et physique) en fonction de la langue fournie lors de la lecture répétitive et la structure causale du texte au cours l'activité de compréhension.

Key-words: *textual structure, linguistic processing, mental representation, causality, inference.*

Mots clés : *structure textuelle, traitement linguistique, représentation mentale, causalité, inférence.*

Cognition and development of linguistic and causal thinking: applications in didactical comprehension in L2

1. Objectifs et contexte

Notre contribution ne cherche pas à comparer la structure fondamentale de la causalité chez Guillaume à son exploitation par les cognitivistes (voir Wittewer, 1997). La notion de causalité est abordée ici d'un point de vue psychologique. Plus précisément, nous analysons comment les entités linguistiques et conceptuelles du texte en L1 peuvent favoriser le développement des représentations causales en L2. Nous présenterons les principaux résultats de notre recherche qui expliquent les processus mentaux impliqués dans la construction de la causalité du monde physique au travers la (re)lecture et les modalisateurs causaux de type pourquoi ? et comment ? utilisés dans le questionnaire causal encyclopédique. Ces modalisateurs sont des catalyseurs du traitement

---

¹Enseignante-chercheuse à l'université d'Alger 2 (Algérie) au département de français. Membre fondateur de LANADIF (Laboratoire National de Didactique du Français) et membre associé au laboratoire LISODIL (Laboratoire de recherche en Linguistique, Sociolinguistique et Didactique des Langues). En 2010, lauréate du prix Pierre Mauroy du « Jeune chercheur », association AMIFA (Lille). **E-mail : benaichafatima@yahoo.fr**

inférentiels nécessaires à la structuration de la pensée causale et l'élaboration d'une signification cohérente du texte (Mehdi et Benaïcha, 2010). Des recherches bien fondées théoriquement (Tiberghien, 2004) expliquent le passage chez les lecteurs-compreneurs de la causalité intentionnelle à une causalité complexe du monde physique (Jamet, Legros et Pudelko, 2004). L'évolution de la causalité dépend essentiellement des types de connaissances disciplinaires et du degré d'interaction entre le sujet lecteur et le contenu du texte scientifique.

Nous nous contentons, dans ce travail, d'un seul sous-ensemble des représentations mentales : les représentations sémantiques. La matérialité de représenter mentalement et sémantiquement l'information transmise par le langage impose de déterminer causalement ces représentations (Baudet, 1990a). Selon Jackendoff (1987, 322), un des pionniers de la sémantique cognitive, le langage aide la mémoire à appréhender la nature du référent. *Bien qu'il (langage) ne soit pas la source ou la cause de la pensée, il pourrait bien la faciliter, car il la stabilise en mémoire, et aide à différencier les concepts clairement.* D'où l'intérêt de considérer l'information comme une voie permettant d'accéder au monde conceptualisé (expérencé) par le cerveau plutôt qu'un accès au monde réel (Baudet et Denhière, 1991). C'est pourquoi, la signification demeure un concept psychologique et un événement mental par excellence (Le Ny, 1989).

Nous suivons l'idée développée par van Dijk et Kintsch en 1983 selon laquelle les processus inférentiels au cours de la lecture/compréhension sont en rapport avec les trois niveaux de la signification mentale du texte : la surface textuelle, la base de texte (micropropositions et macropropositions) et le modèle de situation. Or, même si le lecteur traite le texte scientifique selon les trois niveaux modélisés par van Dijk et Kintsch, les éléments de surface -premier niveau- empêchent l'accès à l'information par un faisceau de contraintes : *lexique spécialisé, unités linguistiques complexes, densité de l'information, nominalisation, transformation passive, l'absence de redondance, procédés syntaxiques divers* (voir Marin, Crinon, Legros et Avel, 2007, 120).

En effet, les structures microproportionnelles (*base primitive du texte exprimée directement en surface*) (Richard, 1998) et macroproportionnelles ont un rôle majeur dans l'élaboration de la cohérence locale (éléments lexicaux, linguistiques, morphosyntaxiques, grammaticaux) et globale du texte (hiérarchie propositionnelle du contenu sémantique) (voir Blanc et Brouillet, 2003). De surcroît, le principe de la connexité du texte scientifique est caractérisé par la précision, la monosémie et le laconisme (Marin Avel, Crinon et Legros, 2004). Ces caractéristiques renforcent surtout les difficultés de compréhension des éléments lexicaux vu que le lecteur n'arrivera pas facilement à activer ce lexique dans sa mémoire à long terme et le mémoriser par la suite. Dans ce cas, comment l'apprenant lecteur traite-t-il l'information lexicale et sémantique si ses connaissances du domaine sont insuffisantes et insignifiantes par rapport aux modalités scientifiques sous-jacentes à ce type de texte ? Et comment les représentations sémantiques internes de l'apprenant se mettent en place pour développer son raisonnement causal ?

Globalement, nous retenons que la compréhension des textes documentaires scientifiques nécessite des stratégies inférentielles coûteuses en capacité mnémonique pour leur mise en œuvre (Marin et al., 2004). Ces inférences causales permettent de maintenir la cohérence locale (unité lexicale, unité propositionnelle, unité phrastique) et globale (texte comme unité hiérarchisée de connaissances) de la représentation mentale textuelle (Giasson, 2012). Si la compréhension demeure difficile, le lecteur fait appel à ses connaissances linguistiques et sur le monde pour combler les trous sémantiques laissés par le texte (Stanké, 2006). Autrement dit, il active un traitement inférentiel mettant en jonction deux types de mémoires responsables de la génération d'inférence : la mémoire de travail (MDT) et la mémoire à long terme (MLT) (voir Giasson, 2012). Certains travaux (Fayol, 1985 ; 1992) ont montré que le lecteur arrive à améliorer ses capacités de mémorisation, et par hypothèse de compréhension, s'il est appelé à chercher les causes d'un événement raconté dans le texte.

Une autre catégorie d'inférence permettant d'évaluer la compréhension chez l'apprenant est envisagée : celle qui entretient des relations anaphoriques entre les informations du texte *via* des

pronoms, des articles², etc. Cette inférence de liaison permet au lecteur de mettre en relation des éléments textuels, en l'occurrence l'anaphore au référent, par une connaissance syntaxique ou sémantique (Fayol, 1997). Ainsi dans cette proposition « Lina et Samy sont amis. Il est gentil », le pronom (il) correspond à Samy sans double sens. La personne évoquée dans la première proposition est la même que dans la deuxième proposition. Si le lecteur n'arrive pas à lever l'ambiguïté entre les marques syntaxiques (anaphores) et les entités (référent) développées dans le texte, il doit activer ses connaissances du monde pour gérer la continuité significative du texte.

La production des inférences d'élaboration sont adaptées au modèle de situation (Blanc et Brouillet, 2003). Ces inférences qui renvoient à une composante implicite du texte exigent un parcours interprétatif. En effet, pour enrichir les informations véhiculées par le contenu sémantique, l'apprenant repose au cours du traitement sur les connaissances préalables du monde stockées dans sa mémoire sémantique. Denhière et Baudet (1992, 83) indiquent que ces inférences élaboratives représentent *l'intégration de l'information fournie dans un cadre de connaissances qui permet, soit de spécifier des aspects non explicités dans le texte, soit de relier le texte dans son ensemble à des connaissances non explicitées*. Pour prendre l'exemple de nos participants, plus précisément les sujets qui ont bénéficié d'une relecture en français (L2), les difficultés majeures appartiennent au « modèle de situation ». Ce qui explique les difficultés à produire des inférences élaboratives et les inférences de liaison (Richard, 1998). Sans ce traitement inférentiel, le lecteur ne peut pas combler les trous sémantiques engendrés par le contenu linguistique et lexical du texte (Campion et Rossi, 1999).

Le texte scientifique construit pour l'expérience est formé de classes lexicales ouvertes facilitant ainsi la construction d'une représentation mentale bien hiérarchisée à partir des informations conceptuelles et des catégories fonctionnelles fermées permettant de traiter les entités linguistiques formées par les catégories lexicales ouvertes afin d'appréhender les opérations mobilisées lors de la construction des représentations mentales (Moeschler, 2002). Nous avons mis en évidence par la structuration du texte expérimental en une trame de propositions « noyaux » et « expansions », un effet sur le niveau de pertinence relatif des informations rappelées. L'organisation du texte selon une logique causale permet ainsi une meilleure récupération des informations (Denhière et Baudet, 1992). Par conséquent, pour autant qu'elles soient différentes, les opérations mentales impliquées dans l'activité de compréhension du texte scientifique et la construction causale ne sont pas dissociées lors du traitement inférentiel de l'information lue (voir Legros *et al.*, 1996). Cependant, le lecteur ne peut pas se contenter des informations explicites du texte. Il faut lui engager dans un processus d'activation de nouvelles informations nécessaires à peaufiner ses stratégies de compréhension, d'où l'importance du développement des liens de causalité au cours lors de la génération des inférences. La causalité demeure une relation mentale, c'est-à-dire une propriété de l'esprit humain. Elle dépend d'un positionnement cognitif du lecteur par rapport au contenu du texte vu qu'elle représente essentiellement une connaissance (Campion *et al.*, 1999).

2. Illustrations expérimentales

Partant de l'activité de compréhension - l'objet principal de notre recherche- qui résulte théoriquement d'une conception harmonieuse entre (i) les structures et les caractéristiques du texte, (ii) fonctionnement mnémorique du lecteur-compreneur, (iii) ainsi que les états d'intentionnalités causales lors de la lecture (Denhière *et al.*, 1992) pour étudier les représentations sémantiques lors de la construction de connaissances scientifiques en français (Benaïcha et Legros, 2010). Notre démarche vise à étudier l'effet des représentations initiales de la causalité sur la compréhension d'un texte décrivant un phénomène physique et l'effet de la langue sur la (re)structuration en mémoire des connaissances antérieures (Denhière, Lemaire, Bellissens et Jhean-Larose, 2004). C'est pourquoi, nous nous interrogeons sur les représentations-types (connaissances initiales permanentes) emmagasinées par le lecteur en arabe standard (L1) et en français (L2) en contexte plurilingue qui permettent de (re)structurer le développement de la pensée causale lors de la

²Par exemple, nous citons les procédés de reprises lexicales : une gazelle ---cette gazelle --- l'animal --- la bête.

compréhension écrite. Nous considérons que le recours à la langue L1 est une aide précieuse pour une activation optimale des inférences de causalité (Benaïcha et al., 2010).

2.1 Méthode

2.1.1 Participants et procédure

Les participants inscrits en 2e année universitaire (licence LMD au département de français) (N= 103) sont répartis aléatoirement en trois groupes en fonction du type d'aide.

- G1 = aide textuelle en L2, questionnaire causal en L2, n = 40
- G2 = aide textuelle en L1, questionnaire causal en L2, n = 43
- G3 = pas d'aide (témoin), n = 20

2.1.2 Matériel expérimental : texte et questionnaire causal ouvert

Le texte documentaire-scientifique qui porte sur le *dérèglement climatique* est constitué de 174 propositions sémantiques, déterminées selon une analyse prédicative (Le Ny, 1979). Or, la cohérence sémantique causale au niveau locale du texte fait référence aux marques linguistiques traduites les interrelations de causalité entre les propositions textuelles : en effet, ainsi, en plus, selon, à cause de, provoquer par, entraîner, la preuve, les conséquences, en raison de, cependant, les effets. Le texte³(L1 et L2) est construit sous forme de phrases noyaux et de triplets reliés sur un chemin causal selon un niveau d'importance relative, et propose des explications causales.

Texte en français (extrait)

Selon les scientifiques du monde entier, des gaz à effets de serre sont rejetés en masse dans l'atmosphère. Ces gaz à effets de serre sont provoqués par les rejets de CO2 des usines et des voitures. Jamais, une telle augmentation du CO2 n'avait été enregistrée par tous les spécialistes. En 2050, la température moyenne de l'atmosphère augmentera de 1,2 à 4°. Tous les pays d'Afrique du Nord sont menacés en raison de leur géographie. 80% des terres de ces pays sont en effet déjà constituées de désert. Les chutes de pluie risquent de devenir très rares dans de nombreuses régions.

Le questionnaire causal ouvert porte huit questions introduites par des modalisateurs de type « comment » vs « pourquoi ». Ces questionnaires ouverts causaux, évaluent le niveau de connaissances et de croyances initiales des sujets. Ils sont proches des tâches de rappel et nécessitent une accessibilité des informations du sujet. Ils sont proposés en pré- et en post-test.

Questionnaire causal ouvert (extrait)

Comment cesser rapidement d'émettre des gaz à effet de serre ?

Pourquoi le dérèglement climatique entraîne une catastrophe des écosystèmes terrestres ?

Comment sensibiliser le public à l'impact du réchauffement climatique sur la flore et la faune ?

Pourquoi le continent Africain est-il le plus touché par les catastrophes naturelles ?

3. Principaux résultats

Les textes produits lors des trois rappels des sujets ont fait l'objet d'une analyse de la variance selon le plan d'expérience $S \times G \times I \times S_q \times R$ dans lequel les lettres S, G, V, S_q, R renvoient respectivement aux facteurs Sujets (Sujet aléatoire), Groupe (G1= relecture en L2 ; G2 = relecture en L1), Niveau d'importance (I1= propositions très importantes/pertinentes ; I2 = propositions moyennement importants/pertinents ; I3 = propositions peu importants/pertinents), Séquence (N = narrative ; E = explicative), Rappel (R1= rappel immédiat 1 ; R2 = rappel immédiat 2 ; R3 = rappel différé). La triple interaction entre les facteurs Groupe, Niveau d'importance relative, Séquence et Rappel est significative ($F(4,132) = 2,974, p < .02$). Nous constatons que, le nombre de propositions

---

³ Nous ne donnons ici que la version française.

explicatives (E) produites de type très important/pertinent (I1) par le groupe G2 est supérieur (12,263) à celui des propositions rappelées par le groupe G1 (8,031) lors du rappel R2. Plus précisément, le nombre de propositions explicatives (E) rappelées renvoyant aux phrases noyaux (I1) par le groupe G2 est supérieur (12,780) à celui du groupe G1 (6,812).

Dans ce cas, la relecture en L1 a facilité la restitution des propositions selon une chaîne causale cohérente. Nous comprenons mieux *via* les données de notre expérimentation l'effet de la relecture en L1 dans l'amélioration du processus inférentiel, donc la compréhension. De plus, le nombre de propositions explicatives (E) très importantes/pertinentes rappelées par le groupe G2 est supérieur (12,780) à celles renvoyant aux propositions narratives du même groupe lors du rappel immédiat (R2) (4,842). Nous observons une nette différence, au cours du rappel R3, entre le nombre de propositions explicatives rappelées de type très important (I1) par les deux groupes. Le nombre de propositions explicatives produites par le groupe G1 de type très important est inférieur (8,75) à celui du groupe G2 ($E/I1 = 19,211$). Ces résultats nous permettent de confirmer l'hypothèse selon laquelle la langue L1 ne joue pas sur des schémas narratifs dont le traitement est automatisé alors qu'elle semble intervenir dans le traitement du texte explicatif permettant davantage la génération des inférences causales du monde physique (voir Legros, Mervant, Denhière et Salvan, 1998).

Ces résultats indiquent que le processus de relecture en L1 exerce davantage un effet sur le rappel des phrases noyaux de type (P1) par rapport aux expansions (E1 et E2) produites selon les deux modalités de rappel (immédiat et différé) en français. Ces données recueillies soutiennent le modèle développé par van Dijk et Kinstch en 1983 qui montre qu'une proposition (unité cognitive) est mieux rappelée si elle correspond à « l'effet de niveau hiérarchique » de l'information. C'est-à-dire le nombre de propositions produites diffère selon leur niveau d'importance relative. Cela favorise la génération des inférences causales. Dans notre expérience, c'est la langue L1 qui a facilité davantage le traitement des inférences causales nécessaires à la compréhension de texte scientifique. Autrement dit, l'activation des connaissances par le truchement de l'arabe standard (L1) a un effet bénéfique sur le rappel des propositions noyaux très importantes alors que ce n'est pas le cas quand on facilite l'activité de compréhension par une aide textuelle en L2. Cet effet positif sur le rappel des propositions de type explicatif est attribuable à une meilleure disponibilité des informations en mémoire de travail à long terme (Ericsson et Kinstch, 1995).

En ce qui concerne les questionnaires, la double interaction des facteurs Questionnaires, Groupe et Type de causalité est significative ($F(2,66) = 5,495, p < 0,006$). Nous observons une différence entre la moyenne des réponses de type causal intentionnel ($G1/T1 = 1,777$) et type causal du monde physique ($G2/T2 = 3,998$) selon les groupes. Lors du questionnaire causal final (Q2), nous remarquons que la moyenne des réponses du groupe G2 (L1) appartenant à la causalité du monde physique du groupe G2 ($T2 = 2,238$) est supérieure à celui du questionnaire initial ($T2 = 1,644$). Les travaux antérieurs (Legros et *al.*, 1998) ont montré que le traitement inférentiel de la causalité intentionnelle est plus facile que le traitement de la causalité du monde physique. De plus, selon les phases de développement de l'individu, l'individu est capable de traiter les relations causales du monde physique après avoir traité la causalité intentionnelle.

4. Bilan et perspectives

Ce travail a rendu possible une collaboration fructueuse entre la didactique du français langue étrangère et les sciences de la cognition unissant les spécialistes du laboratoire et ceux du terrain (Avel et Crinon, 2012). Comme nous l'avons expliqué, cet article s'est intéressé à la question de la construction d'une représentation mentale qui facilite au sujet-lecteur de développer non seulement sa pensée linguistique *via* l'intervention de la L1 lors de la compréhension en L2 mais aussi de développer sa logique causale du monde physique. Nous avons tenté d'acquérir une meilleure connaissance des mécanismes mémoriels et cognitifs qui interviennent dans l'activation et la construction des connaissances disciplinaires *via* l'intervention de l'arabe standard (L1) et la structure textuelle causale (Hoareau et Legros, 2006).

Nous avons également étudié la génération des inférences causales intentionnelles et les inférences causales du monde physique (voir Richard, 1998) afin de comprendre la relation entre le système de connaissance-croyance et la nature de l'information textuelle présentée (structure et langue de relecture). Les résultats obtenus sur la construction de la causalité au cours de la compréhension de texte documentaire-scientifique a montré que la langue L1 facilite la construction de la causalité du monde physique. Ainsi, les informations produites lors du rappel différé et le questionnaire causal ouvert final exprimant des relations causales physiques sont mieux rappelées grâce aux connexions inférentielles créés par la relecture en L1. Nous privilégions ce résultat car il est compatible avec les travaux sur les processus de récupération mémorielle de l'information et par conséquent de la compréhension de texte (Benaïcha, Legros, Bounouara et Hoareau, 2009 ; Legros, Makhoul et Maître de Pembroke, 2005). Les résultats obtenus permettent d'apporter des précisions importantes du traitement causal des informations scientifiques en expliquant la pertinence de la relecture pour distinguer entre le traitement cognitif causal intentionnel et du monde physique.

Les différences entre les groupes qui ont participé à l'expérimentation se situent au niveau de la qualité des informations récupérées après l'activité de relecture et le niveau de la cohérence de la signification. Pour étudier les caractéristiques des processus de récupération de l'information en mémoire développés dans le modèle d'Ericsson et Kinstch (1995), nous avons analysé l'effet de la L1 lors des rappels immédiat et différé. En effet, l'arabe standard accorde à la mémoire de travail une augmentation des capacités mnémoniques capables de développer les performances de mémorisation et de compréhension (Benaïcha et Legros, 2010). Autrement dit, nous confirmons selon nos résultats les atouts qualitatifs et quantitatifs de la langue L1 à transférer de la mémoire à long terme (MLT) à la mémoire de travail (MDT) les connaissances antérieures correspondant ainsi à la tâche demandée en L2 en contexte plurilingue.

Ce travail peut contribuer à la mise en place des systèmes d'aide en L1 et LM du fonctionnement cognitif dans la construction des connaissances scientifiques en L2. En outre, toutes ses recherches ne peuvent, dans le contexte algérien, se développer que par le biais des problèmes linguistiques. C'est pour cela la tendance est peut-être de nous orienter davantage vers l'approche psycholinguistique et cognitiviste lors de la conception des programmes éducatifs et des documents supports pour l'enseignement-apprentissage en FLE.

Références bibliographiques

- Avel, Patrick et Crinon, Jacques. « Lire des textes pour apprendre en sciences et pour apprendre à comprendre ». *Repères. Recherches en didactique du français langue maternelle*, n° 45, 2010 :117-134.
- Baudet, Serge et Denhière, Guy. « Mental models and acquisition of knowledge from text: Representation and acquisition of functional systems ». Dans Guy Denhière, et Jean-Pierre Rossi. *Text and Text Processing*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1991, 155-187
- Baudet, Serge. « Représentation d'état, d'événement, d'action ». *Langages*, Numéro thématique *Cognition et langage*, n° 100, 1990 : 45-64.
- Benaïcha, Fatima Zohra et Legros, Denis. « Effet de la relecture d'un texte d'aide en L1 sur la compréhension/production d'un texte explicatif/ scientifique en L2 en contexte plurilingue ». Dans Blanchet, Philipe, KebbasMalika et Kara-Abbes, Attika-Yasmine (Dir.), *Influences et enjeux des contextes plurilingues sur les textes et les discours*. Limoges : Editions Lambert-Lucas, 2010, 79-186.
- Benaïcha, Fatima Zohra, Legros, Denis, Bounouara, Yamina, et Hoareau, Yann Vigile. « Rôle de la langue maternelle dans la relecture et la réactivation des connaissances/croyances lors du traitement d'un texte explicatif en L2 ». *XXXIe Symposium de l'Association de Psychologie Scientifique de Langue Française (APSLF). Cognition et Culture*. Tunis, 2009.

- Benaïcha, Fatima Zohra. « Interaction des langues et construction des représentations de la causalité du monde physique. Effet sur le traitement cognitif du texte documentaire-scientifique ». *Pratiques langagières n°44*.2018 (sous presse).
- Blanc, Nathalie. et Brouillet, Denis. *Mémoire et compréhension. Lire pour comprendre*. Paris : Éditions in Press, 2003.
- Campion, Nicolas. et Rossi, Jean-Pierre. « Inférences et compréhension de texte ». *L'année psychologique, vol. 99, 3, 1999* : 493-527
- Denhière, Guy., et Baudet, Serge. *Lecture, compréhension de texte et science cognitive*. Paris: Presses Universitaires de France, 1992.
- Denhière, Guy., Lemaire, Benoît, Bellissens, Cédric et Jhean-Larose, Sandra. « Psychologie cognitive et compréhension de texte: une démarche théorique et expérimentale ». Dans S. Porhiel et D. Klinger (Dir.). *Regards croisés sur le texte*. Pleyben: Perspectives, 2004, 74-95.
- Ericsson, K. Anders et Kintsch, Walter. "Long-term working memory". *Psychological Review, 102, 1995* : 211-245.
- Fayol, Michel. *Le récit et sa construction. Une approche cognitive*. Neuchâtel : Delachaux et Niestlé, 1985.
- Fayol, Michel. « Comprendre ce qu'on lit. De l'automatisme au contrôle ». Dans M. Fayol, J. Gombert, P. Lecoq, L. Sprenger-Charolles et D. Zagar (Dir.). *Psychologie cognitive de la lecture*. Paris : Presses Universitaires de France, 1992.
- Fayol, Michel. *Des idées au texte*. Paris : Presses Universitaires de France, 1997.
- Giasson, Jocelyne. *La lecture : apprentissage et difficultés*. De boeck Education.2012
- Hoareau, Yann-Vigile et Legros, Denis.« Rôle des contextes culturels et linguistiques sur le développement des compétences en compréhension et en production de textes en L2 en situation de diglossie ». Dans Bertrand Troadec (Dir.). *Culture et Développement Cognitif, Enfance, 2, 2006* : 191-199
- Jackendoff, Ray. *Consciousness and the Computational Mind*. Cambridge :MIT Press, 1987b.
- Jamet, Frank., Legros, Denis etPudelko, Béatrice. « Dessin et discours : construction de la représentation de la causalité du monde physique ». *Intellectica n° 38, 2004* :103-137
- Le Ny, Jean-François. *Sémantique psychologique*. Paris : Presses Universitaires de France, 1979
- Le Ny, Jean-François. *Science cognitive et compréhension du langage*. Paris : Presses Universitaires de France, 1989b
- Legros, Denis et Baudet, Serge. Le rôle des modalisateurs épistémiques dans l'attribution de la vérité propositionnelle. *International Journal of Psychology, 31, (6), 1996* :235-254.
- Legros, Denis, Makhlof, Mohamed et Maître de Pembroke, Emmanuelle.« Co-apprentissage et cocompréhension dans une perspective plurilingue et pluriculturelle ». Dans Rispaïl, Marielle et Tigziri, Nora. *Langues Maternelles : contacts, variations et enseignement. Le cas de la Langue amazighe*. Paris : L'Harmattan, Collection Espaces Discursifs, 2005, 37-48.
- Legros, Denis, Mervant, Hervé, Denhière, Guy et Salvan, Claire. Compréhension de textes : comment aider les élèves de CE1 à construire la cohérence de la signification globale d'un texte ? *Repères, recherches en didactique du français langue maternelle, n°18, 1998* :81-96.
- Marin Brigitte, Avel, Patrick, Crinon, Jacques. et Legros, Denis. Aides à la compréhension de textes scientifiques par des élèves de onze ans, Dans *Actes du colloque de l'AIRDF (Association internationale de la recherche en didactique du français(AIRDF))*. 2004
- Marin, Brigitte., Crinon, Jacques., Legros, Denis, et Avel, Patrick. Lire les textes documentaires scientifiques. Quels obstacles, quelles aides à la compréhension ? *Revue Française de Pédagogie 158, 2007* :119-132
- Mehdi, Amir et Benaïcha, Fatima Zohra. « Quelle procédure utiliser pour faciliter la construction de la cohérence globale de la signification d'un texte scientifique ? ». *Langues, Cultures,*

- Enseignements/Apprentissages, CECRL, Mondialisation, 2e colloque international organisé par l'AMIFA, 2010.*
- Moeschler, J., *Connecteurs et inférence*. DRAFT. Université de Genève, 2002
- Richard, Jean-François. *Les activités mentales. Comprendre, raisonner, trouver des solutions*. Paris : Armand Colin, 1998
- Stanké, Brigitte. La compréhension de textes. *Rééducation orthophonique*, 227, 2006 :45-54.
- Tiberghen, Andrée. « Causalité dans l'apprentissage des sciences ». *Intellectica*, 38/1, 2004 : 69-102.
- vanDijk, Teun Adrianus, & Kintsch, Walter. *Strategies of discourse comprehension*. San Diego : Academic Press, 1983.
- Wittwer, Jacques. *Psychomécanique et psychologie instituée*. Presses Universitaires de Bordeaux, 1997.

**I. ROMAN CULTURES-ROMANIAN CULTURE/CULTURES
ROMANES-CULTURE ROUMAINE/CULTURI ROMANICE-
CULTURĂ ROMÂNEASCĂ**

Coordinator/Coordinateur/Coordonator:

Alvaro ROCCHETTI

Viviana MILIVOIEVICI

CULTURAL, LITERARY AND PUBLICITY LANDMARKS IN THE INTER-WAR ROMANIA

POINTS DE REPERE CULTURELS, LITTERAIRES ET PUBLICITAIRES DANS LA ROUMANIE DE L'ENTRE-GUERRE

REPERE CULTURALE, LITERARE ȘI PUBLICISTICE ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

CS, dr. Viviana MILIVOIEVICI

Academia Română – Filiala Timișoara,
Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”
B-dul Mihai Viteazu, nr. 24, Timișoara, România
viviana.poclid@yahoo.com

Abstract

The Great Union of December 1st, 1918 was followed by profound changes in the social, economic, political, cultural, literary and artistic life, thus opening a path to new perspectives of the Romanian culture, literature and journalism from the very next period. First of all, what is characteristic of inter-war culture people is the solid intellectual formation. This allowed unlimited access to the most diverse knowledge areas.

Résumé

La Grande Union du 1er décembre 1918 a été suivie de profonds changements dans la vie sociale, économique, politique, culturelle, littéraire et artistique, ouvrant ainsi la voie à de nouvelles perspectives de la culture, de la littérature et du journalisme roumains à partir de la période suivante. Tout d'abord, ce qui caractérise les peuples de culture de l'entre-deux guerres, c'est une formation intellectuelle solide. Cela permettait un accès illimité aux domaines de connaissance les plus divers.

Rezumat

Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 a fost urmată de adânci prefaceri în planul vieții sociale, economice, politice, culturale, literare și artistice, astfel deschizându-se o cale către noi perspective ale culturii, literaturii și publicisticii românești din perioada imediat următoare. Înainte de toate, ceea ce caracterizează oamenii de cultură interbelici este solida formație intelectuală. Acest fapt a permis un acces nelimitat spre zone de cunoaștere dintre cele mai diferite.

Key words: *Great Union, culture, literature, journalism, interwar period*

Mots-clés: *Grande Union, culture, littérature, journalisme, période de l'entre-deux-guerres*

Cuvinte cheie: *Marea Unire, cultură, literatură, publicistică, perioada interbelică*

Înfăptuirea Marii Uniri va dinamiza și vivifica evoluția culturală și literară în România interbelică. Cultura română realizează acum un moment de apogeu al dezvoltării sale istorice. Confruntarea dintre tradiționalism și modernism a devenit o axă problematică de interes general pentru oamenii de cultură din acea perioadă. Ea se manifesta mai puternic în plan literar, unde noile

mişcări moderniste și de avangardă coexistau cu formule estetice tradiționale, cu exponenți străluciți în ambele orientări. Stilurile converg de la proza de tip clasic a lui Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu sau Cezar Petrescu la noile formule susținute în plan teoretic de Eugen Lovinescu, la „Sburătorul”, și confirmate artistic de scrierile lui Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Anton Holban sau Mircea Eliade.

Unirea din 1918 a fost urmată de adânci prefaceri în planul vieții social-politice și astfel s-a deschis o cale către noi perspective ale culturii și literaturii românești din perioada imediat următoare. Înainte de toate, ceea ce caracterizează scriitorii interbelici este solida formație intelectuală. Acest fapt a permis un acces nelimitat spre zone de cunoaștere dintre cele mai diferite. Pe lângă influența „modelatoare” a culturii franceze și pe lângă cea „catalizatoare” a culturii germane, în perioada dintre cele Două Războaie Mondiale au fost percepute din ce în ce mai mult ecourile unor culturi mai mult sau mai puțin cunoscute până în acel moment. Au fost împrumutate idei din filozofia patristică creștină ilustrată prin scrierile lui Maxim Mărturisitorul, Ioan Damaschin și Dionisie Pseudo-Areopagitul¹, idei iraționaliste și mistice din Orient (buddhismul, practicile yoga), idei din filozofia creștină a istoriei pusă în valoare de scrierile lui Nikolai Berdiaev, Pavel Florenski, Lev Șestov, Vladimir Soloviov².

Antinomia „autohtonism / europenism” figurează ca generic pentru întreaga serie de antinomii caracteristice spațiului românesc interbelic. Punctul de plecare l-a constituit influența culturii europene. În această serie, Zigu Ornea înscrie antinomiile cultură / civilizație, Orient / Occident, patriarhalism / modernizare, europenism / tradiționalism. (ORNEA, 1980, p. 270-355)

Antinomia „cultură / civilizație” a fost pentru prima dată afirmată în sociologia germană de la sfârșitul secolului al XIX-lea de către Ferdinand Tönnies (1855-1936). În studiile sale, el a opus cele două categorii sociologice – comunitatea și societatea – definindu-le ca entități antinomice. Comunitatea era privită ca o expresie a voinței, ca o formă organică a vieții sociale bazată pe tradiții și obiceiuri. Forma specifică de organizare în acest caz era satul. Societatea era privită ca o formă exterioară de organizare, viața socială era bazată pe calcul și speculație. Aceasta era reprezentată de orașul în care coexistă indivizi eterogeni, lipsiți de afectivitate și din ce în ce mai convenționali.

În cultura românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, antinomia prezentată mai sus, cultură / civilizație, s-a regăsit în antinomia „formelor fără fond”, argumentată mai întâi de către junimiști și dezvoltată ulterior de sămănătoriști. Formele civilizației occidentale importate în epoca modernă erau considerate a fi nepotrivite pentru fondul cultural românesc. Rezultatele unui astfel de import și adaptare silită erau considerate a fi păgubitoare pentru evoluția spirituală a națiunii române. (ORNEA, 1972, p. 24-43)

Oswald Spengler (1880-1936) a continuat ideile lansate de sociologul german Ferdinand Tönnies, în celebra sa lucrare, *Declinul Occidentului* (2 volume, 1918-1922). Este considerat primul creator al teoriei ciclice în dezvoltarea culturii. El consideră că întreaga cultură este alcătuită din diversitatea tuturor culturilor independente care urmează un curs ciclic. A distins astfel opt niveluri ale culturii – indiană, babiloneană, egipteană, chineză, mexicană, arabă, clasică (greacă și romană), vest-europeană – considerând cultura un organism viu, care se naște, are o tinerețe înfloritoare, ajunge la maturitate, intră în declin și, în cele din urmă, la bătrânețe, moare. Cultura este legată de natură și de fenomenele biologice, în timp ce civilizația semnifică decadența și bătrânețea spirituală. În *Epocile spirituale „contemporane”*, Oswald Spengler sintetizează fazele culturii într-o

¹ Ref.: Preot Cicerone Iordăchescu, *Istoria vechii literaturi creștine*, 2 volume, Iași, Editura Moldova, 1996, în volumul II, Periodul III, *Dionisie Pseudo-Areopagitul*, p. 10-32; *Maxim Mărturisitorul*, p. 51-59; *Ioan Damaschin*, p. 64-80

² Ediții românești: Nikolai Berdiaev, *Sensul creației. Încercare de îndreptățire a omului*, traducere de Anca Oroveanu, prefață, cronologie și bibliografie de Andrei Pleșu, București, Editura Humanitas, 1992; Nikolai Berdiaev, *Un nou Ev Mediu*, cu un studiu introductiv de Sandu Frunză, Craiova, Editura Omniscop, 1995; Pavel Alexandrovici Florenski, *Perspectiva inversă și alte scrieri*, traducere din limba rusă de Tatiana Nicolescu, Alexandra Nicolescu, Ana Maria Brezuleanu, prefață de Nina Kauchtschischwili, București, Editura Humanitas, 1997; Lev Șestov, *Revelațiile durerii (Dostoievski – Tolstoi)*, în românește de Smaranda Cosmin, prefață de Radu Cosmin, Iași, Institutul European, 1993; Vladimir Soloviov, *Rusia și Biserica Universală*, traducere de Mioara Adina Avram, prefață de Ioan I. Ică jr., Iași, Institutul European, 1994

desfășurare ciclică după modelul anotimpurilor. Astfel, primăvara este asimilată cu creațiile grandioase, cu nașterea unei culturi, vara reprezintă maturitatea acesteia, toamna reprezintă apogeul puterii spirituale creatoare, iar iarna reprezintă începutul civilizației cosmopolite, moartea și decadența unei culturi. (SPENGLER, 1996, p. 84-85)

În cultura românească, ideile spengleriene despre civilizație și cultură au fost preluate și adaptate în cercul grupării de la „Gândirea”. Nichifor Crainic și-a conceput eseu *Parsifal* pornind de la un amplu citat din lucrarea lui Oswald Spengler. Aici el subliniază raportul de succesiune dintre cultură și civilizație. Într-un alt eseu, *A doua neatârnare*, ideile inițiate de Nichifor Crainic urmăresc antinomia cultură / civilizație prin opoziția dintre „tehnica vieții materiale” / „tehnica vieții sufletești”.

Un ecou deosebit în epocă au avut și ideile înaintate de Nikolai Berdiaev (1874-1948). Influențat, la începutul activității sale, de teoria marxistă, Nikolai Berdiaev a trecut apoi la ortodoxie. Esențială pentru noua sa orientare este lucrarea sa fundamentală *Filozofia libertății* (1911). Într-un alt studiu de-al său, *Sensul creației. Încercare de îndreptățire a omului*, și-a formulat clar sistemul său filozofico-religios. A așezat în centrul metafizicii sale omul în comuniune perpetuă și perfectă cu Dumnezeu. Totalitatea lucrărilor sale s-au axat pe antinomia civilizație raționalistă și tehnică / spiritualitate religioasă, subliniind necesitatea reabilitării vechilor valori spirituale. În opinia lui Nikolai Berdiaev, umanismul renescentist a pus bazele civilizației moderne și a marcat astfel începutul unui îndelungat proces de degradare a condiției spirituale a omului, acest fapt datorându-se progresului tehnicii industriale. Criza spirituală a umanității era, în fond, criza umanismului laic, înfiripat în perioada Renașterii, ca surogat al religiei creștine din Evul Mediu: „Pentru a preamări pe om, umanismul l-a privat de asemănarea divină și l-a supus necesității naturale. Renașterea bazată pe umanism a descoperit forțele creatoare ale omului ca ființă naturală și nu spirituală. Dar omul natural, smuls din omul spiritual, nu posedă surse inepuizabile pentru creația sa; el este destinat să sece, să trăiască la suprafața vieții. Ultimele produse ale Istoriei moderne au arătat-o, ele fiind cele care au condus, spre sfârșitul Renașterii, la autonegația umanismului, la golul unei vieți superficiale și descentrate, la sleirea puterii creatoare. [...] Evul Mediu salvase forțele creatoare ale omului și preparase splendida înflorire a Renașterii. Omul intră în Renaștere cu experiența medievală. Și tot ce a fost grandioasă autentică în Renaștere avea o legătură cu Evul Mediu creștin. Azi omul intră într-un viitor necunoscut, cu experiența Istoriei moderne și preparația ei. Și el intră în această epocă nu plin de sevă creatoare – ca în epoca Renașterii – ci epuizat, debilizat, fără credință, golit. Toate acestea dau de gândit.” (BERDIAEV, 1995, p. 30, 31). Salvarea o vedea în reîntoarcerea către creștinismul ortodoxist, în care spiritualitatea era atotdominătoare, din epoca prerenescentistă. Salvarea o vedea într-un nou Ev Mediu, în care „omul spiritual” credea în Dumnezeu și acest fapt îi dădea forță și inspirație creatoare.

Antinomia Occident / Orient din *Declinul Occidentului* despre care a vorbit Oswald Spengler a găsit o soluție inedită în lucrarea criticului francez Henri Massis (1886-1970), *Apărarea Occidentului* (1927), prin întoarcerea la tomism³. Autorul a considerat că pericolul cel mai mare vine din Răsărit.

Ideile neotomismului și-au găsit reflectarea și în spațiul cultural transilvănean, în publicațiile interbelice „Unirea” și „Cultura creștină” de la Blaj. Gazeta „Unirea” a promovat între anii 1919 și 1941 „rectitudinea românească și catolică fără greș” și „românismul integral și credința catolică neșovăitoare”. În paginile ei au semnat articole pe această temă Aron Cotruș, Ion Agârbiceanu, Lucian Blaga, Vasile Voiculescu, Octavian Goga etc.

O altă importantă caracteristică a vieții culturale și literare în spațiul românesc interbelic a fost renunțarea la sedentarism. Aceasta s-a manifestat prin redescoperirea orizontului clasic al Greciei (Ion Barbu), prin seducția unui tărâm magic și exotic (Mircea Eliade, Vasile Voiculescu,

³ Tomismul reprezintă reîntoarcerea la moștenirea lui Toma d'Aquino, filozoful creștin din secolul al XIII-lea, promotor al inteligenței fondate pe dogma catolică (reprezentant al catolicismului în filozofie); filozofi care au revalorificat tomismul au fost: Jacques Maritain – *Primatul spiritualului* (1927), Étienne Gilson – *Creștinism în filozofie* (1936).

Gala Galaction), prin revalorificarea geografiei spirituale a romanității poporului român (Nicolae Iorga, Ovid Densusianu), prin angajarea fermă în planul vieții politice (Nicolae Iorga, Octavian Goga, gruparea din jurul lui Nae Ionescu), în planul vieții religioase (Nichifor Crainic), al vieții universitare (Nicolae Iorga, Lucian Blaga, Tudor Vianu, Nichifor Crainic, George Călinescu), în activitatea teatrelor (Camil Petrescu, Nicolae Iorga, Liviu Rebreanu), dar și în activitatea diplomatică (Ion Pillat, Lucian Blaga).

Următoarea trăsătură dominantă pentru scriitorii români din perioada dintre cele Două Războaie Mondiale e reprezentată de pasiunea pentru presa scrisă, pentru gazetărie. Existau două tendințe majore în viața publicistică românească. În primul rând, era tendința de grupare a scriitorilor în jurul unor mari publicații apărute în București sau în centrele provinciilor istorice. Revistele și grupările românești interbelice apărute în capitală erau: „Sburătorul” (în jurul modernismului lovinescian), „Gândirea” (în jurul tradiționalismului spiritualizant promovat de Nichifor Crainic), „Criterion” (în jurul trăirismului, mișcare spiritualistă ce i-a avut ca mentori pe Vasile Pârvan și Nae Ionescu, printre semantari îi amintim pe membrii „tinerei generații”: Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Mihail Sebastian, Emil Cioran, Constantin Noica, Petru Comarnescu și alții), „Contimporanul” (în jurul lui Ion Vinea și al dadaismului), „Viața Românească” (orientare intelectualistă raționalistă în jurul lui Mihail Ralea, Tudor Vianu și George Călinescu), „Revista Fundațiilor Regale” (revistă cu un pronunțat caracter eclectic, în jurul lui Camil Petrescu, Paul Zarifopol, Dumitru Caracostea), „Cuvântul” (publicație ce susținea „noua spiritualitate” românească, în jurul profesorului Nae Ionescu). În al doilea rând, era tendința de dispersare spre multitudinea de publicații existente în provinciile istorice românești.

În această nouă ipostază de cetățean al societății întregului mapamond, scriitorului român interbelic i-au stat la dispoziție două alternative, europenismul și autohtonismul, două atitudini și direcții diametral opuse. Rezultatul contopirii celor două îl constituia polarizarea atitudinilor culturale. Europenismul reprezenta tendința de abandonare a climatului și obiceiurilor autohtone, prin imitare, adaptare și integrare a valorilor Occidentului în spațiul cultural românesc. Autohtonismul, dimpotrivă, reprezenta tendința adversă, de evadare din formele și tiparele civilizației occidentale considerate a fi distrugătoare și de reîntoarcerea și revalorificarea tradițiilor specific românești.

În consecință, se poate spune că în anii premergători celui de-al Doilea Război Mondial, fiecare grupare culturală și ideologică a încercat o reformulare a conștiinței de sine a culturii române și a propus o soluție de dezvoltare pentru România. Curente de idei și personalitățile ce au dat substanță culturii române din această perioadă, au abordat, din unghiuri diferite, situația fundamentală a culturii române moderne: tranziția spre modernitate, problema decalajelor față de Occident, formula de evoluție culturală și socială potrivită cu specificul nostru național. Confruntările dintre aceste curente au dat substanța dezbaterilor ideologice, culturale, politice și filozofice în România interbelică.

O altă viziune asupra românității

În perioada interbelică, cultura românească s-a distribuit în toate mediile sociale devenind cu adevărat un bun național. În această epocă de înflorire, cultura românească a atins o treaptă superioară la nivelul căreia mediile intelectuale s-au diversificat din ce în ce mai mult. Elita științifică și artistică a produs opere remarcabile, iar difuziunea în mase a produselor culturale a cunoscut primele sale succese.

După încheierea Primului Război Mondial și înfăptuirea Marii Unirii, intelectualitatea românească s-a lansat din nou în „marea polemică” privind prezentul și viitorul țării noastre.

În această perioadă avem de-a face cu două grupuri interesate să promoveze politici culturale distincte. Pe de o parte, europeniștii, care erau adepții integrării europene prin opțiunea pentru tipul occidental de dezvoltare economică și socială, iar pe de altă parte, tradiționaliștii, care erau partizanii autohtonismului și ai unor modele care să valorifice moștenirea culturală proprie poporului român.

În sincronie cu aceste două grupuri s-au regăsit, cu diverse nuanțări și cu diferite proporții de influențare, și alte mișcări: mișcarea intelectualistă raționalistă de la „Viața românească”, revistă ce a promovat între anii 1906 și 1916 poporanismul, a susținut în plan cultural și în plan social-politic europenismul (regimul democratic). Mentorul acestei mișcări a fost Mihail Ralea; mișcarea neosămănătoristă de la „Junimea literară”, „Neamul românesc”, „Ramuri. Drum drept”, „Floarea soarelui”, „Floarea darurilor” și „Cuget clar (Noul Sămănător)”, având ca mentor pe Nicolae Iorga, a susținut autohtonismul în toate planurile (patriarhalismul, tiparele de viață tradiționale); mișcarea modernistă de la „Sburătorul”, având ca ideolog principal pe Eugen Lovinescu, a susținut europenismul în toate planurile (industrializarea, sincronizarea, având ca etape: imitația, adaptarea și integrarea); mișcarea tradiționalistă de la „Gândirea”, având ca mentor pe Nichifor Crainic, a susținut autohtonismul în plan cultural (un autohtonism spiritualizat prin adăugarea componentei religioase a ortodoxismului) și în plan economic (caracterul agrar), iar în plan social-politic a promovat europenismul (modelul corporativ și statul etnocratic⁴); mișcarea intelectualistă antiraționalistă de la „Criterion”, având ca mentori pe Vasile Pârvan și Nae Ionescu, a valorificat, în planul culturii, atât autohtonismul, cât și europenismul, a susținut autohtonismul în planul economic, iar în planul social-politic a promovat europenismul (modelul corporativ și statul etnocratic).

Într-un articol al său, Nicolae Manolescu constata că, între 1918-1948, nimeni nu a folosit un concept unificat de modernism și aprecia că europenismul și autohtonismul ar putea fi privite ca tendințe sau ca niște reacții interne în cadrul aceluiași fenomen mai larg, modernismul. (MANOLESCU, în „ROMÂNIA LITERARĂ”, 1999, p. 1)

În ceea ce privește spiritualitatea românească din perioada interbelică, Mircea Vulcănescu, în articolul său, *Spiritualitate* (VULCĂNESCU, 1990, p. 60-66), a sintetizat principalele trăsături și direcții specifice pentru contextul cultural al generației sale. Delimitările conceptuale operate în prima parte a articolului încercau să înlăture „confuzia și echivocurile strecurate prin vorbă și scris în gândirea contemporană” (IBIDEM, p. 60), punând astfel în evidență tripla valoare de circulație a unui termen mult întrebuințat în cultura românească interbelică.

Raportată la viața interioară „spiritualitatea înseamnă: trăire intensă a clipei, indiferent de valoarea calitativă a conținutului sufletesc trăit” (IDEM); caracterele dominante ale acestui înțeles sunt „imediatismul, activismul, psihologismul (interioritate) și biologismul” (IBIDEM, p. 61). Izvoarele teoretice ale acestui înțeles, cu rădăcini în Renaștere și protestantism, prelungite până în filozofia romantică germană (Fichte, Schelling, Nietzsche) sunt: Amiel, Bergson, Dostoievski, Freud, Gide, Kierkegaard, Papini, Proust, Șestov; critica: Maritain, Massis, Maurras, Scheller etc.

Raportată la cultură „spiritualitatea înseamnă: trăire cu sens, trăire pentru un ideal, pentru o valoare” (IDEM). Caracterele dominante subliniază dependența acestei trăiri de lumea valorilor. Caracterul obiectiv și cel normativ al lumii valorilor admit ieșirea din conștiință și criteriul de conformare. Iar caracterul ideal și cel imanent al valorilor îi conferă noi dimensiuni. Izvoarele teoretice, cu rădăcini în raționalismul sistematizat critic de către Kant, sunt în umanismul goethean, naționalismul integral și marxism. În contemporaneitate, izvoarele sunt: Benda, Nikolai Berdiaev, Dilthey, Freyer, Mahatma Gandhi, André Gide, Hartmann, Kautsky, Hermann Keyserling, Klages, Vladimir Ilici Lenin, de Man, Jacques Maritain, Masaryk, Henri Massis, Maurras, Ortega y Gasset, Rathenau, Scheller, Oswald Spengler, Rabindranath Tagore, Paul Valéry, Miguel de Unamuno etc.

Raportată la viața duhovnicească, „spiritualitatea înseamnă: viață vecinică, trăire în universalitatea absolută, în Duhul Sfânt; asceză și viață mistică” (IDEM). Caracterele dominante ale acestui înțeles sunt: caracterul transcendent al temeiului acestei trăiri, caracterul receptiv al vieții duhovnicești. Izvoarele teoretice, cu rădăcini în ceremoniile primitive, în misterele orfice, orientale și în mistică și asceza creștină, sunt *Patericul*, *Regulele Sf. Vasile*, *Filocalia*; *Războiul nevăzut* (în Răsărit) și în *Confesiunile Sf. Augustin*, *Imitația lui Isus Cristos* a lui Gerson sau Thomas a Kempis, *Exercițiile spirituale* ale Sf. Ignățiu; *Calea desăvârșirii* a Sf. Tereza din Avila, *Urcarea Carmelului* și *Cântarea duhovnicească* a Sf. Ioan al Crucii, *Floricelele Sf. Francisc din Assisi*, *Consolațiile spirituale* a Maestrului Eckart, *Podoaba nunților spirituale* a lui Rysbroeck etc. (în Apus). Apologeții contemporani sunt: Arseniev, Berdiaev, Dostoievski (pentru ortodocși), Blondel, Bloy, Maritain (pentru catolici), K. Barth, P. Tillich, R. Otto (pentru protestanți); critici numeroși din

⁴ Conceptul de stat corporativ, bazat pe autoritate și ordine, izvorât din puterea națiunii, se sprijinea pe ideea de patrie, ideea de monarhie și ideea de biserică.

rândul literaților (France, Gide, Shaw), al psihologilor și psihiatrilor (Delacroix, Dumas), al filozofilor religiei și al sociologilor (Baruzi, Bergson, Durkheim).

În opinia lui Mircea Vulcănescu, contextul preocupărilor spirituale românești interbelice a fost vizibil direcționat de contribuțiile hotărâtoare ale unor importante personalități, grupări culturale și publicații, în jurul cărora s-au cristalizat practic și deosebirile de înțelegere a termenului de spiritualitate, precum și evidente rezistențe și rezerve: personalități: Vasile Pârvan (*Problema salvării*, 1919-1920; *Drama antică*, 1920-1921, Nae Ionescu (*Filozofia Dumnezeirii*, 1920-1921; *Realitatea vieții sufletești*, 1921-1922; *Filozofia religiei*, 1923-1929), Nichifor Crainic (cu contribuția sa substanțială de la „Gândirea”, unde, începând cu 1928 a fost director), Mircea Eliade (*Itinerariu spiritual*, cele douăsprezece foiletoane publicate în ziarul „Cuvântul”, începând cu anul 1927); grupări culturale: „Idea europeană”, „Poesis”, „Societatea de estetică”, „Gândirea”, „A.S.C.R.”, „Forum”, „Criterion”; reviste: „Idea europeană”, „Gândirea”, „Revista universitară”, „Vremea”, „Viața literară”, „Idea creștină”, „Tiparnița literară”; caietele: „Acțiune și reacțiune”, „Floarea de foc”, „Fapta”, „Azi”, „România literară”, „Axa”, „Dreapta”, „Bobi”, „Discobolul”, „Frize”, „Familia”, „Plai” etc.; ziare: „Cuvântul”, „Curentul”, „Ultima oră”, „Calendarul”, „Viitorul”, „Rampa”, „Politica”, „Credința”, „Dreptatea” etc.; rezistențe și rezerve: „Universul literar” (Camil Petrescu), „Viața românească” (Mihail Ralea), „Sburătorul” (Eugen Lovinescu), „Kalende” (Pompiliu Constantinescu și Șerban Cioculescu), „Convorbiri literare” (Constantin Rădulescu-Motru), „Adevărul literar” și „Capricorn” (George Călinescu), „Stânga” (N. Tatu), „Cuvântul liber” (Gheorghe Ionescu), „Șantier” (A. Șerbulescu), „Bluze albastre” (A. Adania); în cursurile universitare ale profesorilor Constantin Rădulescu-Motru și P. P. Negulescu; în ziarele „Adevărul” și „Facla”.

În spațiul cultural românesc interbelic, divergența opiniilor cu privire la sensul termenului de spiritualitate a menținut grupări cu direcții și tendințe specifice.

O primă categorie, „favorabilă unei spiritualități înțelese în sens tradiționalist și ortodox, ca viață duhovnicească” (IBIDEM, p. 63), în jurul lui Nae Ionescu și Nichifor Crainic, îi are ca tineri reprezentanți pe Paul Costin Deleanu, G. Racoveanu, Sandu Tudor, Paul Sterian și Mircea Vulcănescu.

A doua categorie „cuprinde grupurile care pun accentul pe a doua accepție, culturală, a cuvântului” (IBIDEM, p. 64): marxiștii, gruparea cu accent pe materialismul dialectic marxism, din jurul umaniștilor nemarxiști Mihail Ralea și George Călinescu (Petre Pandrea, N. Tatu, A. Adania, Anton Dumitriu, Gh. Ionescu, Ștefan Beldie, N. Grigorescu, A. Șerbulescu, A. Sahia); naționaliștii, gruparea cu accent pe naționalismul integral, din jurul lui Nicolae Iorga și A. C. Cuza (Corneliu Zelea Codreanu, Octavian Goga, Pamfil Șeicaru, Nicolae Manolescu și tinerii Vasile Băncilă și Ernest Bernea, D. C. Amzăr, Al. Dima, Mircea Polihroniade, N. Roșu, I. Belgea și A. Golopenția); umaniștii, gruparea cu accent pe idealul cultural neoclasic, în jurul lui Tudor Vianu, Camil Petrescu și Șerban Cioculescu (Dan Botta, Petru Comarnescu, Ion Cantacuzino, Constantin Noica, Mihail Sebastian); spiritualiștii, gruparea cu accent pe absolut, pe căutarea întregirii în planul divin, dincolo de orice doctrină religioasă, cristalizată istoric (Lucian Blaga, Stelian Mateescu).

O a treia categorie „oscilează în căutarea unei noi spiritualități, revoluționare (de tip interior și cultural, dar cu vădite predilecții interioare)” (IBIDEM, p. 66): Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionescu, I. Dobridor, Mihail Ilovici, Petru Manoliu etc.

Despre acest tip de nouă spiritualitate ne vorbește și Mac Linscott Ricketts în monumentală sa monografie. În analiza sa asupra spiritualității tinerei generații pleacă de la un articol scris de tânărul Mircea Eliade, înainte de lansarea *Itinerariului spiritual*. Este vorba de *Spiritualitate și ortodoxie* unde apar sintetizate cele patru rezultate ale cercetării: „1). A precizat că «există două tabere între tineri: unii interesați de experiența religioasă și valorile religioase, alții neinteresați». Eliade îi numește pe aceștia din urmă «tineri născuți bătrâni». 2). A precizat că «grupul celor interesați de religie, nu e amorf, ci prezintă atitudini diverse», iar ceea ce au ei în comun e refuzul de a se mulțumi cu valorile spirituale ale generației anterioare. 3). A compromis termeni primejdioși și promiscui: «mistic», «noua generație», «spiritualitate» etc. «Astfel încât trebuie să fim foarte prudenți în folosirea lor actuală». 4). A dovedit încă o dată, că «România e în Balcani».” (ELIADE, apud. RICKETTS, 2004, p. 263)

Bibliografie

- ALEXANDROVICI FLORENSKI, Pavel, *Perspectiva inversă și alte scrieri*, traducere din limba rusă de Tatiana Nicolescu, Alexandra Nicolescu, Ana Maria Brezuleanu, prefață de Nina Kauchtschischwili, București, Editura Humanitas, 1997
- BERDIAEV, Nikolai, *Sensul creației. Încercare de îndreptățire a omului*, traducere de Anca Oroveanu, prefață, cronologie și bibliografie de Andrei Pleșu, București, Editura Humanitas, 1992
- BERDIAEV, Nikolai, *Un nou Ev Mediu*, cu un studiu introductiv de Sandu Frunză, Craiova, Editura Omniscop, 1995
- IORDĂCHESCU, Cicerone, *Istoria vechii literaturi creștine*, 2 volume, Iași, Editura Moldova, 1996
- MANOLESCU, Nicolae, *Unificarea unor concepte*, în „România literară”, an XXXII (1999), nr. 18, 5-11 mai, p. 1
- ORNEA, Zigu, *Studii și cercetări*, București, Editura Eminescu, 1972
- ORNEA, Zigu, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1980
- RICKETTS, Mac Linscott, *Rădăcinile românești ale lui Mircea Eliade*, volumul I: *Copilăria și tinerețea (1907-1933)*, introducere la prima ediție și prefață la ediția românească de Mac Linscott Ricketts, în românește de Virginia Stănescu și Mihaela Gligor, volumul al II-lea: *De la București la Lisabona (1934-1945)*, în românește de Virginia Stănescu, Mihaela Gligor, Olimpia Iacob, Irina Petraș și Horia Ion Groza, București, Criterion Publishing, 2004
- SOLOVIOV, Vladimir, *Rusia și Biserica Universală*, traducere de Mioara Adina Avram, prefață de Ioan I. Ică jr., Iași, Institutul European, 1994
- SPENGLER, Oswald, *Declinul Occidentului*, traducerea Ioan Lascu, postfață de Marin Beșteliu, *Ecouri ale concepției lui Spengler în filozofia românească interbelică*, Dumitru Otovescu, Craiova, Editura Beladi, 1996
- ȘESTOV, Lev, *Revelațiile durerii (Dostoievski – Tolstoi)*, în românește de Smaranda Cosmin, prefață de Radu Cosmin, Iași, Institutul European, 1993
- VULCĂNESCU, Mircea, *Pentru o nouă spiritualitate filozofică. Dimensiunea românească a existenței, I*, cuvânt înainte (*Amintiri despre Mircea Vulcănescu*) de Constantin Noica, studiu introductiv (*Un chip spiritual al vremii...*) de Marin Diaconu, selecția textelor, note și comentarii de Marin Diaconu și Zaharia Balica, București, Editura Eminescu, 1996

Alte lucrări care fac referire la aspecte ale culturii românești interbelice (literatură și publicistică):

- ALEXANDRESCU, Sorin, *Privind înapoi, modernitatea*, București, Editura Univers, 1999
- CĂLINESCU, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Alexandru Piru, București, Editura Minerva, 1981
- CĂLINESCU, Matei, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, traducere din limba engleză de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, traducerea textelor din „Addenda” (2005) de Mona Antohi, postfață de Mircea Martin, Iași, Editura Polirom, 2005
- CIOPRAGA, Constantin, *Personalitatea literaturii române. O încercare de sinteză*, Iași, Editura Junimea, 1973; ediția a II-a, revăzută și adăugită, Iași, Editura Institutul European, 1997
- CROHMĂLNICEANU, Ov. S., *Literatura română între cele două războaie mondiale*, volumul I, ediție revăzută, București, Editura Minerva, 1972
- LOVINESCU, Eugen, *Istoria literaturii române contemporane, 1900-1937*, postfață de Eugen Simion, București, Editura Minerva, 1989
- LOVINESCU, Eugen, *Scrieri*, volumul VI: *Istoria literaturii române*, București, Editura Minerva, 1975

- MANOLESCU, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008
- MICU, Dumitru, *Gândirea și „gândirismul”*, București, Editura Minerva, 1975
- MICU, Dumitru, *Istoria literaturii române de la creația populară la postmodernism*, București, Editura Saeculum, 2000
- MICU, Dumitru, *Scriitori, cărți, reviste*, București, Editura Eminescu, 1980
- MIHĂILESCU, Dan C., *Atitudini și polemici în presa literară interbelică*, capitolul *Disputa dintre raționalism și antiraționalism*, București, Editura Eminescu, 1984
- PIRU, Alexandru, *Istoria literaturii române de la început până azi*, București, Editura Univers, 1981
- SIMION, Eugen, *Scriitori români de azi*, volumul II, București, Editura Cartea Românească, 1976
- TOMUȘ, Silvia, *Dicționarul cronologic: Literatura română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979
- TOMUȘ, Silvia, *Scriitori români*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978
- VIANU, Tudor, *Arta prozatorilor români*, București, Editura Minerva, 1988

NEO-HISTORICAL FICTION: *THE KING'S DAYS AND OTHER BIOGRAPHIES*

LA FICTION NÉO-HISTORIQUE: *LES JOURS DU ROI ET D'AUTRES BIOGRAPHIES*

FICȚIUNEA NEOISTORICĂ: *ZILELE REGELUI ȘI ALTE BIOGRAFII*

Emilia PARPALĂ

Universitatea din Craiova

E-mail: parpala_afana@yahoo.com

Abstract

In neo-historical fiction, parodic intertextuality specific to historiographic metafiction fades out in favour of an exotic, nostalgic or subversive discourse; the representation of the past implies the allegoric camouflage or, on the contrary, the spectacularisation of the present / future human condition. This research takes into consideration the strategies used for representing the past in four Romanian novels published between 2008 and 2015, grouped in two parallel series, according to their theme – the big history (King Carol I in „Zilele regelui” by Filip Florian and „Fotograful Curții Regale” by Simona Antonescu) and the small history („Viața lui Kostas Venetis” by Octavian Soviany and „Viața și faptele lui Ilie Cazane” by Răzvan Rădulescu). In each series the second novel indirectly emphasizes the literariness of the first one.

Résumé

Dans la fiction néo-historique, l'autoréflexion et l'intertextualité parodique, qui étaient spécifiques à la métafiction historiographique, s'estompent en faveur d'un discours exotique, nostalgique ou subversif, parce que la représentation des époques révolues implique aussi le camouflage (allégorique) ou, au contraire, la spectacularisation de la condition humaine présente/ future. Le présent ouvrage se penche sur les stratégies de représentation du passé dans quatre romans publiés entre 2008 et 2015, groupés en deux séries parallèles, selon la façon dont ils thématisent la grande histoire (le roi Carol I dans „Zilele regelui” par Filip Florian et „Fotograful Curții Regale” par Simona Antonescu) et, respectivement, la petite histoire („Viața lui Kostas Venetis” par Octavian Soviany et „Viața și faptele lui Ilie Cazane” par Răzvan Rădulescu). Dans chaque série, le deuxième roman remplit une fonction d'escorte : il met en relief la littérarité et la représentativité du premier.

Rezumat

În ficțiunea neoistorică, autoreflexia și intertextualitatea parodică specifice metaficțiunii istoriografice se estompează în favoarea unui discurs exotic, nostalgic ori subversiv, pentru că reprezentarea epocilor revolute implică și camuflarea (alegorică) sau, dimpotrivă, spectacularizarea condiției umane prezente / viitoare. Cercetarea de față se apleacă asupra strategiilor de reprezentare a trecutului în patru romane apărute între 2008 și 2015, grupate în două serii paralele, după cum tematizează marea istorie (regele Carol I în „Zilele regelui” de Filip Florian și „Fotograful Curții Regale” de Simona Antonescu) și, respectiv, mica istorie („Viața lui Kostas Venetis” de Octavian Soviany și „Viața și faptele lui Ilie Cazane” de Răzvan Rădulescu). În fiecare serie, al doilea roman are funcție de acompaniere: reliefează literaritatea, reprezentativitatea celui dintâi.

Keywords: *exoticism, historiographic metafiction, neo-historical fiction, representing strategies.*

Mots-clés: *exotisme, fiction néo-historique, métafiction historiographique, stratégies de représentation.*

Cuvinte cheie: *exotism, ficțiune neoistorică, metaficțiune istoriografică, strategii de reprezentare.*

1. Considerații teoretice

„Trecutul este o țară străină, acolo lucrurile se întâmplă altfel”¹. Fascinația pentru referința istorică este surprinsă pregnant în formularea teoreticianului american Hayden White, care descria romanul neoistoric ca “the dominant genre and mode of postmodernist writing” (White 2011: 18). Procesul de cristalizare conceptuală într-o subspecie independentă – și proeminentă – s-a produs îndeosebi în romanul neovictorian, angajat conștient în (re)interpretarea, (re)descoperirea și revizia conștientă a victorianismului (Heilmann, Llewellyn 2010: 4). Voga romanului (neo)istoric², ajunsă și la noi, a stimulat interogarea unor epoci revolute prin lentile contemporane, deconstrucția și reconstrucția mizând adesea nu pe autenticitate, ci pe „tendința de a concilia spectaculozitatea cu specularitatea, gustul pentru senzațional cu cel pentru butaforie și artificial, intriga detectivistică și reflecția asupra reprezentării realului ca atare” (Popa 2016: 125). Privitul înapoi printr-un mediu sticlos (oglinză, lentile) permite o reflexie dublă, speculară și spectrală, expresie a inabilității noastre de a captura adevărul (Heilmann, Llewellyn 2010: 144).

Istoria și ficțiunea neoistorică sunt două tipuri de discurs prezentate, prin tradiție, ca antitetice: prima se ocupă de evenimente perceptibile, observabile în spațiu-timp, în timp ce a doua angajează situații inventate și ipotetice. Într-o argumentare teoretică uzând de propria practică literară, Christopher Kremmer crede că, deși în competiție, istoria și ficțiunea sunt discursuri complementare, angrenate într-o relație dialogică și polifonică. Cercetătorul (și romancierul) australian apelează la Mikhail Bakhtin și la Hayden White pentru a evidenția dialogul interdisciplinar dintre istoriografia ficțională și nonficțională și concluzionează că “Our histories – fictional and nonfictional – are hybrid creations comprising evidence, speculation and invention” (Kremmer 2015: 3). Istoria nu este antiteza ficțiunii, pentru că ambele sunt constructe care narativizează factualul, iar narațiunea este o competență universală a minții. Bahtin a elogiat polimorfismul romanului (opus poeziei monologice), flexibilitatea punctelor de vedere și emergența funcției discursiv-referențiale în construcția textelor.³ Deși perspectivele diferă, istoria și ficțiunea istorică vorbesc aceeași limbă, au ca subiect condiția umană și sunt angrenate într-un proces interpretativ interacțional. Linda Hutcheon a sesizat “The formal linking of history and fiction through the common denominators of intertextuality and narrativity” (1989: 10).

---

¹ “The past is a foreign country; they do things differently there” – afirma britanicul Leslie Poles Hartley, autorul romanului *Mesagerul* (*The Go-Between* 1953), ecranizat în 1971 de Joseph Losey.

² În 2010 a fost creat *Walter Scott Prize for historical fiction*, ceea ce a stimulat exploatarea posibilităților acestei specii și permeabilizarea zidului ce separa istoria și ficțiunea. *Ficțiunea neoistorică*, subspecie actuală a romanului istoric inițiat de W. Scott în secolul XIX; succede *metaficțiunii istoriografice*, sintagmă creată de Linda Hutcheon (1989) și ilustrată de Umberto Eco, John Fowles, Orhan Pamuk, Salman Rushdie, Graham Swift și alții. Aplecarea simultană spre discursul istoric și spre metadiscurs s-a materializat, în opinia cercetătoarei canadiene, în intertextualitatea parodică. Manierismul metaficțional (copleșitor la Gh Crăciun, Mircea Nedelciu, Mircea Cărtărescu) se estompează în ficțiunile neoistorice; astfel procedează Ian McEwan, Hilary Mantel, David Mitchell, Elif Shafak, dar și românii Diana Adamek, Ștefan Agopian, Filip Florian, Răzvan Rădulescu, Doina Ruști, Octavian Soviany, Cristian Teodorescu etc.

³ “Dialogic relationships are absolutely impossible without logical relationships or relationships orientated toward a referential object, but they are not reducible to them, and they have their own specific character [...] Logical and semantically referential relationships, in order to become dialogic, must be embodied, that is, they must enter another sphere of existence: they must become discourse, that is, an utterance, and receive an author, that is, a creator of the given utterance whose position it expresses” (Bakhtin 1984: 184).

În ceea ce privește formarea și semantica determinantului *neoistoric*, paradoxul postmodernismului e infuzat și aici: ceva ce este simultan nou (*neo-*) și vechi (*istoric*), ficțional și documentar, instituit și parodiat. Definierea termenului este ea însăși contradictorie: limitativă în planul conținutului, pe de o parte, permisivă în plan discursiv, pe de altă parte.⁴

2. Reprezentarea: decupaj, exotism, iluzie

Întreținută de romanul istoric, verosimilitatea sau iluzia „adevărului” factual este recuzată în ficțiunea neoistorică nu atât prin deconspirarea artificiilor discursive, cât prin relativizarea punctelor de vedere, prin glisarea spre fantasy, prin valorizarea marginalului.⁵ Pentru Elodie Rousselot (*Exoticising the Past in Contemporary Neo-Historical Fiction*), conceptul de „exotic” este relevant pentru perceperea estetică a trecutului în romanul neoistoric, deplasarea geografică din proiectul exoticist fiind înlocuită cu alteritatea distanței istorice. Straneitatea acestui trecut, magnificată prin estetizare și prin spectacularizare (“Exoticizing the Historical Other”), poate induce fascinație și repulsie, niciodată indiferență (Rousselot 2014: 4-5). În relație cu traumele prezentului, reprezentarea istoriei își relevă dimensiunea escapistă și nostalgică – un sens al pierderii, tematizat atât de dramatic în Istanbulul lui Orhan Pamuk.

2.1. Marea istorie: zilele regelui Carol I

În fapt nescrise, *Zilele regelui Carol I* intersectează două arii tematice:

a) marea istorie a României moderne, începând cu plecarea spre Bukarest a locotenentului de dragoni Karl de Hohenzollern-Sigmaringen, invitat ca domn al Valahiei, continuând cu înfăptuirile politice, culturale, economice ale principelui confirmat de sultan și culminând cu parada de înscăunare a lui Carol ca rege;

b) istoria privată, a mentalităților și a indivizilor se țese în jurul excentricului dentist Joseph Strauss, „umbra” loială lui Carol: căsătoria cu apriga sârboaică Elena Ducovici, paternitatea, un suicid pasional ratat. O melancolie inefabilă învăluie cititorul, martor al distanțării treptate a principelui de fostul camarad, urmare a angajării în fluxul istoriei. O temă umoristică și fantezist-suprareală susține motanul Siegfried, oglindă ironică a inimosului său stăpân.

Bucurescii, orașul alterității, oriental și patriarhal, cu mulțime de seminiți, limbi, sunete și mirosuri, circumscris și atmosferizează. Exotismul geografic este dublat de stilul artist și, mai ales, de decupajul inedit; romanul se deschide cu un ritual de separare, lumesc și vicios, și se încheie acolo unde ar fi trebuit, conform titlului, să înceapă: „Iar acolo, la umbră, când zilele motanului Siegfried se încheiau, zilele regelui stăteau să înceapă” (Florian 2008: 267). I s-a reproșat acestui roman fragilitatea narațiunii copleșită de avalanșa de detalii și de enumerări.⁶

Afirmația prin negație, o aspectualizare specifică stilului postmodern, este un artificiu recurent în roman; pentru a-și antrena cititorul, Filip Florian execută un tur de forță, proliferând pe trei pagini o frază imensă, cu paralelism negativ, un mod indirect de a rezuma și de a reliefa prin contrast destinul privilegiat al viitorului rege Carol I:

⁴ “neo-historical novel may be understood as a book-length work of fiction written in the postmodern period after the Second World War and at least fifty years after the period it describes, with a self-conscience sense of the relationship between the literary work and the events it narrates. It may include what Linda Hutcheon (1989) calls ‘historiographic metafiction’, but also accommodates texts in which selfreflexive tendencies are more subtly apparent” (Kremmer 2015: 15).

⁵ Traiectul a fost surprins de Linda Hutcheon: “One of the effects of this discursive pluralizing is that the (perhaps illusory but once firm and single) center of both historical and fictive narrative is dispersed. Margins and edges gain new value. The ‘ex-centric’ – as both off-center and de-centered gets attention. That which is ‘different’ is valorized in opposition both to elitist, alienated ‘otherness’” (Hutcheon 1989: 11).

⁶ „Autorul nu știe să povestească, nici să construiască în relief, ci să refacă doar atmosfera prin sugestie și prin expunerea detaliilor [...] Dese sunt pasajele în care ficțiunii i se aplică, inestetic, „petice” documentare, cu toate cusăturile la vedere” (Goldiș 2012).

„Joseph Strauss n-a căutat un telegraf pentru a-și anunța sosirea în noua patrie, n-a avut parte de o trăsură trasă de opt cai, n-a trecut Jiul pe un pod plutitor (în zori, pe o vreme cîinească), n-a întâlnit la Craiova o mulțime pestriță și un arc de triumf din ramuri de salcie, n-a fost gardat de două șiruri de dorobanți și n-a înnoptat într-un conac răcoros [...] n-a asistat la slujba de la Mitropolie și n-a pășit în sala mare a Parlamentului (cam mică, de fapt), pentru a rosti cel dintîi cuvânt românesc din viață („Jur!”) [...] pentru a fi proclamat Domnitor (un fel de rege, adică) al țării aceleia” (*ibidem*: 38-40).

Fotograful Curții Regale ar fi putut fi un roman semiotic despre resursele semantice ale iconicității. Cum Simona Antonescu nu este Umberto Eco, romanul ei „vintage” nu speculează asupra semiozei, ci instaurează o realitate fictivă pornind, invers, de la semn la referent. „Fotografiile îmi vorbesc”, mărturisește autoarea, iar faptul că realului i se preferă fotografia este, evident, un simptom al prezentului imagocentric. În celebrul eseu *On Photography*, Susan Sontag a dezvoltat conceptul de „transparentă”: fotograful furnizează evidență pentru că are o relație mai inocentă cu realitatea decât alte forme de artă mimetică.⁷ Simona Antonescu juxtapune 17 fotografii de epocă atribuite lui Franz Mayer, fotograful Curții Regale⁸ (*alias* Franz Mandy, cum reiese din reclama reprodusă la începutul cărții), pentru a configura o frescă „soft” a României din primul deceniu de după cucerirea Independenței, până la Expoziția Universală de la Paris din 1889. Marcat prin prolepsă, finalul juxtapune epocii lui Carol I câteva imagini interbelice, totul „citit” (metonimic) în vitrina cu fotografii a lui Franz Mayer și a succesorului său: „Două veacuri se studiau cu curiozitate, de o parte și de alta a sticlei unei vitrine, și pufneau disprețuitor” (Antonescu 2015: 368). Destinul familiei Mayer, strămutată din Ardeal în Regat, aglutinează într-un ciorchine schițe de portret și scurte povestiri care compun un tablou estompat, o realitate în oglindă supralicitând percepția efeminată și politețea desuetă.

2.2. Alte biografii: Kostas Venetis și Ilie Cazane

Dacă *Zilele Regelui* sfârșește acolo unde ar fi trebuit să înceapă, *Viața lui Kostas Venetis* începe cu ceea ce sfârșește, în ideea echivalenței dintre viață și scriitură:

„Pe mine nu lecurile tale m-au întors la viață, ci grija ca povestea vieții mele să nu rămână neterminată, iar dacă voi izbuti să-mi duc istorisirea la capăt însemnează că am biruit moartea. Am citit în cărțile povestașilor celor vechi despre numeroși oameni care și-au câștigat viața în schimbul unei istorii” (Soviany 2011: 206).

Elogiul povestirii și tonul confesiunii evocă polifonia din *Mă numesc Roșu* de Orhan Pamuk. Soviany alternează două voci la persoana I: în prim plan, „Nemțoaica”, băiețandru care scrie fără modificări relatarea frustră a grecului Kostas Venetis, care, pe patul de moarte, își transfigurează destinul în poveste. Scribul inventează, la comanda lui signor Tomasso, altă poveste, iar Kostas însuși scrie în secret varianta proprie cu urmarea ei; este, probabil, cartea pe care o găsește Soviany într-un anticariat din Bruxelles, cum citim în preambulul romanului (*ibidem*: 7). Artificiul povestirii cu cadru în interiorul căruia sunt puse în abis portrete și fapte înseriate în flux spațio-temporal susține mitul poveștii fără sfârșit, răscumpărătoare, cu care se încheie romanul: „Din orice poveste care se termină se naște mereu o altă poveste. Cine știe, poate Kostas Venetis n-a murit niciodată” (*ibidem*: 412).

⁷ “While a painting or a prose description can never be other than a narrowly selective interpretation, a photograph can be treated as a narrowly selective transparency [...] Photographs furnish evidence [...] a photograph – any photograph – seems to have a more innocent, and therefore more accurate, relation to visible reality than do other mimetic objects” (Sontag 1977: 175).

⁸ Capitolul 6. *Casele Domnești ale Cotrocenilor* brodează, pornind de la fotografia Reginei Elisabeta în salon cu doamnele de onoare, povestea aducerii la Palat, în suita reginei, a Despinei Agopian, o protofeministă.

Viața lui Kostas Venetis este un roman picaresc, cu toate ingredientele speciei, pretext de reprezentare a spațiului balcanic (Grecia, Istanbul, Bucureștii din vremea prințului Carol) și occidental (Viena, Paris, Veneția) din secolul al XIX-lea. Este și o hagiografie centrată pe o „floare a răului” care poate fi așezată când lângă eroii lui Sade, când lângă asceții de la Athos. Kostas își impregnează povestea cu un sens fatalist și iconoclast, citând Cabala, imaginile de pe Tarot ori teorii conspiraționiste: „Cred că am înțeles în cele din urmă povestea lui Kostas Venetis. Mi-am amintit despre cercul care se învâрте înainte și înapoi și am priceput că totul se face în lume prin lucrarea celor zece puteri care izvorăsc din Cel Nesfârșit, binecuvântat fie-i numele” (*ibidem*: 412). Iar poveștile în poveste sunt de neoprit, ca și fragilitatea vieții, căci „există începuturi nesfârșite și povești nesfârșite”.

Viața și faptele lui Ilie Cazane (2008) înaintează în climax, prin anii 60 ai construcției socialismului în România, spre finalul celebrării primului stâlp de electricitate înălțat în satul Liveni. Scenaristul Răzvan Rădulescu construiește dramatic, realist și fantast, din simetrii (Ilie Cazane-tatăl reprodus în Ilie Cazane-fiul) și antisimetrii (Ilie Cazane-tatăl vs colonelul de Securitate Chiriță), o lume naivă și absurdă. Cazane-tatăl este suprimat pentru că harul de a crește, în orice împrejurare, roșii gigantice, stârnește suspiciunea Securității; candoarea lui trece în fantezia lui Ilie-copilul, inventatorul mașinii de făcut fulgere, lansată concomitent cu sărbătoarea electrificării: „Ilie topăia în jurul mașinii lui de făcut fulgere și dădea din mâini. Lumea chefua, râdea, dar pe Colina Ulmului nu se auzea nici un sunet” (Rădulescu 2008: 259, Capit 10. *Vedere în zbor asupra Livenilor*). Un roman minimalist, tragi-comic, ironic și sarcastic, cu dialoguri sagace performate de personaje memorabile, multiplu oglindite.

Concluzii

Proliferarea ficțiunii istorice în postmodernism, cu geneză complexă și efecte contrariante, ilustrează modul indirect preferat de această poetică: prin trecut, se vorbește mediat despre contexte actuale. În termenii relației dintre macroistorie și modurile individuale de a fi, timpul constituie supratema care înglobează atât identitatea actanților, cât și performativitatea receptării. Strategiile de reprezentare manipulează decupaje referențiale inedite, (des)centrarea, specularitatea (dedublarea, afirmația prin negație), acumularea barocă a detaliilor prin enumerare și prin punere în abis, sintaxa aglutinantă a construcției textului, (im)politețea lingvistică, prolepsa și analepsa, atmosferizarea (prin arhaizarea limbajului și prin geografia toposurilor), finalul deschis etc. Expresia procedeelelor de construcție este subtilă – o necesară scuturare a podoabelor metadiscursive supraexpuse în metaficțiunea istoriografică. Dincolo de exotismul cronotopului, de voluptatea estetizării, romanul românesc neoistoric a redescoperit fluiditatea povestirii și funcția ei comunicațională.

Surse

- Antonescu, Simona. 2015. *Fotograful Curții Regale*. București: Cartea Românească.
 Florian, Filip. 2008. *Zilele regelui*. Iași: Polirom.
 Rădulescu, Răzvan. 2008. *Viața și faptele lui Ilie Cazane*. Iași: Polirom.
 Soviany, Octavian. 2011. *Viața lui Kostas Venetis*. București: Cartea Românească.

Referințe

- Bakhtin, M. Mikhail. 1984. *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Translated by C Emerson. Minneapolis: University of Minnesota Press.
 Goldiș, Alex. „Despre *Zilele regelui* de Filip Florian”, <http://www.ziarulevenimentul.ro/stiri/cultura/alex-goldis-despre-a-zilele-regeluia-de-filip-florian--23693.html> (consultat 2 octombrie 2018).
 Heilmann, Ann, Llewellyn, Mark. 2010. *Neo-Victorianism. The Victorians in the Twenty-First Century, 1999-2009*. Palgrave Macmillan UK.

- Hutcheon, Linda. 1989. "Historiographic metafiction. Parody and the intertextuality of history". *Intertextuality and Contemporary American Fiction*, edited by O'Donnell, P. and Robert Con Davis. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 3-32.
- Kremmer, Christopher. 2015. "From dialectics to dialogue: Bakhtin, White and the 'moorings' of fiction and history". *TEXT. Fictional histories and historical fictions: Writing history in the twenty-first century*, edited by Camilla Nelson and Christine de Matos. 28 (1). <http://www.textjournal.com.au/speciss/issue28/Kremmer.pdf> (consultat 2 octombrie 2018).
- Lange, Victor. 1969. "Fact in fiction". *Comparative Literature Studies*. 6 (3). 253-61.
- Lodge, David. 1990. *After Bakhtin: Essays on fiction and criticism*. London: Routledge.
- Popa, Catrinel. 2018. „Strategii de insolitare în proza istorică actuală”. *Identitate și comunicare. Perspective interdisciplinare*, editat de Popescu, Carmen și Alina Țenescu. Craiova: Universitaria; Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană. 110-119.
- Rousselot, Elodie. 2014. "Introduction". *Exoticising the Past in Contemporary Neo-Historical Fiction*, edited by Elodie Rousselot. Hampshire: Palgrave Macmillan. 1-16.
- Sontag, Susan. 1977. *On Photography*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- White, Hayden. 1976. "The fictions of factual representation". *Tropics of discourse: Essays in cultural criticism*. Baltimore: The John Hopkins Press. 121-126.
- White, Hayden. 2011. "The practical past". *Historiein*. 10. 10-19.

THE EXPERIENCE OF MIGRATION IN BUJOR NEDELCOVICI'S *THE WOLF-TAMER*

LES ÉPREUVES DE LA MIGRATION DANS *LE DOMPTEUR DE LOUPS* DE BUJOR NEDELCOVICI

EXPERIENȚELE MIGRAȚIEI ÎN *ÎMBLÂNZITORUL DE LUPI* DE BUJOR NEDELCOVICI

Florica MATEOC
Universitatea din Oradea
Facultatea de Litere
mateoc_florica@yahoo.fr

Abstract

Migration is a complex phenomenon, very old and actual at the same time. The leaving of one's native country triggers a series of transformations at the level of identity, losses, fractures and cultural conflicts. In the case of Bujor Nedelcovici, migration and exile represent not only a life story but also a recurrent topic, both in his fictional and autobiographical work. Because of the communist censorship and terror, he chooses the path of exile and takes up residence in France, in 1987, where he lives ever since. His lived experiences are partially present in his novel "The wolf-tamer" which seems to illustrate the complex situation of migration. It is the intention of this paper to identify and examine the trials of the characters following the leaving of their own country.

Résumé

La migration est un phénomène complexe, très ancien et très actuel à la fois. L'abandon du lieu natal provoque une série de transformations au niveau de l'identité, des pertes, des déchirures et des conflits culturels. Pour Bujor Nedelcovici, la migration et l'exil représentent non seulement une histoire de sa vie mais aussi un sujet récurrent dans son œuvre de fiction de même que dans celle autobiographique. A cause de la censure et de la terreur communiste, il prend la voie de l'exil vers l'Ouest et s'établit en France, en 1987, où il vit à présent. Les expériences vécues sont transférées partiellement dans son roman « Le Dompteur de loups » qui semble illustrer la problématique diverse que suppose la migration. Dans cet article, nous nous proposons d'identifier et d'analyser les épreuves que subissent les personnages après avoir quitté leur pays d'origine.

Rezumat

Migrația este un fenomen complex, foarte vechi și foarte actual în același timp. Părăsirea țării natale provoacă o serie de transformări la nivelul identității, pierderi, rupturi și conflicte culturale. Pentru Bujor Nedelcovici, migrația și exilul reprezintă nu doar o poveste de viață dar și un subiect recurent atât în opera de ficțiune cât și în cea autobiografică. Din cauza cenzurii și a terorii comuniste, el ia calea exilului și se stabilește în Franța, în 1987, unde trăiește și în prezent. Experiențele trăite sunt transferate parțial în romanul „Îmblânzitorul de lupi” care pare să ilustreze problematica diversă pe care o presupune migrația. În acest articol, ne propunem să identificăm și să analizăm încercările la care sunt supuse personajele după părăsirea țării de origine.

Key words : migration, weariness, ethnocentrism, nostalgia, solitude

Mots-clés : *migration, malaise, attitude ethnocentriste, nostalgie, solitude*

Cuvinte-cheie: *nostalgie, neliniște, migrație, atitudine etnocentristă, singurătate*

Introduction

Sans avoir l'intention de présenter la biographie de Bujor Nedelcovici, nous pensons qu'il est quand même important d'évoquer quelques séquences de sa vie qui pourraient nous aider à mieux comprendre les raisons de son propre exil et celles de ses héros. L'écrivain a connu l'oppression du régime totalitaire dès sa jeunesse, à cause de l'orientation politique de son père. Il a détesté les mesures répressives des autorités roumaines, comme il l'avoue dans l'interview qu'il nous a accordée en 2003 à Paris : «De la 16 ani, am fost nevoit să suport rigorile unei istorii tiranice și destructurate. Am fost evacuați din casă în 1950 când s-a dat legea naționalizării și obligați la domiciliu forțat. În 1959, tatăl meu a fost arestat timp de 8 ani; eram tânăr avocat stagiar, am fost radiat din barou și trimis pe șantierul hidrocentralei de la Bicaz, apoi pe alte șantiere de construcții din Brașov și București, timp de 12 ani. Eram un condamnat în libertate pentru că mă trăgeam dintr-o clasă care trebuia eliminată, după cum spunea Stalin. »¹

Dans son œuvre autobiographique, *Jurnal infidel (Pagini din exil 1987-1993)*², l'écrivain marque les moments qui ont mutilé sa création par la censure et par le refus de publication, en 1982, de son roman *Al doilea mesager (Le second messenger)*, qui paraîtra plus tard à Paris (en 1985) chez Albin Michel. La réaction du régime commence par la poursuite de Securitate dont l'intention claire était de l'intimider, de l'effrayer, de le séparer de la famille et des amis, de le condamner à l'isolement. Bujor Nedelcovici n'a pas eu la force et le courage de se révolter directement mais il a éprouvé une haine latente contre l'absurdité de la terreur communiste. Il a fait un dernier effort, essayant de publier *Oratoriu pentru imprudență (L'Oratorio pour l'imprudence)* mais le même refus de la maison d'édition "Cartea românească" le pousse à prendre la décision de s'exiler à Paris.

Dans son journal, il déclare qu'il n'a abandonné dans la profondeur de son être ni la patrie ni la culture roumaine; il n'a cherché qu'un refus temporaire à Paris, nourrissant l'espoir qu'il pourrait rentrer dans son pays quand les vicissitudes de l'Histoire auraient cessé. Les expériences vécues par l'écrivain sont transférées partiellement dans son roman *Le Dompteur de loups* qui semble illustrer la problématique diverse que suppose la migration. Nous nous proposons d'identifier et d'analyser les épreuves que subissent les héros après l'abandon de leur pays. Le roman est écrit sous la forme d'un poème, ayant un prologue, sept chants et un épilogue. Il a une signification à part pour l'écrivain : c'est une thérapie contre les épreuves douloureuses du début de son exil, c'est le livre qu'il a commencé à écrire dès les premiers mois après avoir quitté le pays (entre 1987-1990) comme il se confesse dans *Aici și acum*: "Am purtat acest roman pretutindeni timp de trei ani și jumătate. Visam personajele, le auzeam vorbind: Ana, Vlad, Ioachim au rămas între paginile cărții. Nu știu dacă voi avea forța să scriu un alt roman."³

Les migrants et les préalables de la migration

Pourquoi ont-ils quitté la Roumanie ? Ses personnages, immigrants en Suisse, ne dévoilent nulle part les causes et les circonstances de leur départ mais ils se font connaître par la voix de

---

¹ Florica Mateoc, « Despre exil », Interviu cu Bujor Nedelcovici în *Familia*, n° 12 /2003.

« A partir de 16 ans, j'ai été obligé de subir les rigueurs d'une histoire tyrannique. On nous a évacués de notre maison en 1950 et on nous a placés en résidence surveillée. Depuis 1959, mon père a été emprisonné pendant huit ans ; j'étais jeune avocat stagiaire, on m'a exclu du barreau et on m'a envoyé à travailler sur le chantier de la centrale hydraulique de Bicaz, puis sur d'autres chantiers du pays, pendant douze ans. J'étais un condamné en liberté parce que je provenais d'une classe qui devait être éliminée comme le disait Stalin. »(notre traduction)

² Bujor Nedelcovici, *Jurnal infidel (Pagini din exil 1987-1993)*, Bucuresti, Ed. Eminescu, 1998.

³ Bujor Nedelcovici, *Aici și acum*, Ed. Alfa, Bucuresti, 1998, p. 67.

«J'ai porté ce roman partout, pendant trois ans et demi. Je rêvais les personnages, je les entendais parler : Ana, Vlad, Ioachim sont restés dans les pages du livre. Je ne sais pas si j'aurai la force d'écrire un autre roman.» (n.t.)

Daniel Apostol, ancien acteur du Théâtre de Comédie de Bucarest. Celui-ci fait un long rôle pour présenter chaque membre de la petite communauté roumaine en Suisse, par un petit résumé biographique. Quoique différents par leur nature, par leur formation et par le milieu socio-culturel, ils ont tous des raisons communes de leur fuite : la société communiste avec ses normes rigides, ses interdictions, la propagande, le culte de la personnalité, l'idéal de « l'homme nouveau », le manque de liberté et la terreur. L'écrivain étale, par la voix de Daniel, toute une galerie de portraits de migrants roumains, présentant les raisons de leur fuite.

Vlad Antohie, le personnage principal, ancien journaliste et reporter de télévision, un intellectuel d'élite, était une menace pour le Pouvoir, par ses reportages ou par ses articles de la presse écrite, ayant comme sujet récurrent la psychologie des masses dans les périodes de crise historique. Doué d'un très fort sens de l'humour, Vlad ne plaît pas à ses supérieurs car, dans la société totalitaire, cette qualité devient un défaut, un signe de défi envers les autorités, comme le remarque Tzvetan Todorov dans *L'Homme dépaysé*.⁴ Puisque son activité et son comportement ne convenaient pas à l'idéologie communiste, Vlad est considéré un ennemi du régime qui le punit, en lui retirant le droit de publier. Privé de liberté, il se voit obligé de s'enfuir. On reconnaît facilement derrière ce personnage le destin de l'écrivain qui a enduré, lui aussi, ces épreuves douloureuses. Ana, la femme de Vlad, est venue en Suisse avec leur fils, Alex pour rejoindre son mari dont il avait perdu les traces. Elle aussi, en voulait au régime pour le trauma qu'elle avait subi lorsque ses parents d'origine allemande ont été déportés en Russie, pendant son enfance. Ludovica, surnommée Jeanne d'Arc, ancien professeur à l'Université, a été mutée dans une ville de province pour ne pas avoir suivi et illustré dans ses cours les thèses du parti dans le domaine de l'éducation. Acharnée contre l'absurdité de l'idéologie communiste, humiliée par le manque de reconnaissance de la part de ses chefs, elle décide de lutter pour les droits de l'homme et de chercher la liberté à l'Ouest.

Un autre personnage est Dumitru, l'immigrant qui a mené une vie double sous le communisme, comme beaucoup d'autres de sa condition. Ils souffraient tous de la même schizophrénie sous la pression du Pouvoir, pratiquant deux discours différents : l'un dans la vie publique et l'autre dans la vie privée. Le camarade directeur, ancien membre du parti était un profiteuse ayant comme devise « Entre dans la danse et remplis-toi la panse! » (NEDELCOVICI, 1994, 195). Il possédait lui aussi un langage public avec des ordres et des slogans, les quelques attributs de la langue de bois. En ayant assez de ce genre de vie, Dumitru veut guérir de sa maladie et se décide à chercher la liberté à l'Ouest. « J'ai tout lâché et j'ai filé » (Ibidem, 30).

Ioachim, un ancien prêtre, a été emprisonné à l'époque stalinienne parce que ses sermons n'étaient pas conformes aux indications du patriarche qui suivait avec religiosité la ligne du parti. Il voulait tirer « ses ouailles de leur torpeur et de leur résignation ancestrale qui sont nos maladies et nos excuses nationales. » (Ibidem, 195). Détestant cette attitude mioritique, et cette docilité élevée au rang de vertu, assistant à la dégradation progressive de la vie morale, Ioachim s'échappe à la terreur et quitte la Roumanie.

Une identité à part est présentée dans le cas de Mathilde, l'apatride, « citoyen du monde » (Ibidem, 30) qui illustre parfaitement le dicton latin « ubi bene, ibi patria » Elle hérite la tradition d'une famille qui avait la migration dans le sang ; c'est pourquoi elle est indignée de l'attitude des autres pour qui le milieu nourricier est le foyer paternel : « qu'est-ce que c'est que ça, la patrie, la matrice, le foyer universel? » (Ibidem, 30)

Le couple de paysans, Matei et Ilinca, sont présentés brièvement dans le jeu de l'acteur Daniel qui, d'un profond respect, les appelle « symboles de la tradition et du village. » (Ibidem, 22). Le

---

⁴ Tzvetan Todorov, *L'Homme dépaysé*, Paris, Seuil, 1997, p. 37.

Dans la première partie de ce livre, intitulée "Originaire de Bulgarie", Todorov fait une analyse du totalitarisme basée par les expériences vécues et partagées par quelques personnes mais aussi par ses lectures de spécialité. Les trois sous-chapitres: "L'expérience totalitaire", "Les camps" et "La fin du communisme" relèvent non seulement les traits et le fonctionnement de cette société mais aussi ses pensées sur l'administration du passé de même que sur les craintes de l'avenir.

narrateur insiste sur les traits de leur visage travaillé par le soleil et le vent qui trahissait « un calme pétrifié, un silence ancien, un accommodement sans résignation avec la souffrance... » (Ibidem, 22). Pour le paysan roumain, la terre est une chose sacrée qu'il aime d'un amour éternel et pour laquelle il est prêt à se sacrifier; c'est le signe matériel de son identité. Perdre sa terre, c'est couper quelque chose de soi-même, plonger dans la confusion et la tristesse, ne plus avoir de chez-soi. C'est ce qui est arrivé aux deux paysans lorsque les bolchévistes se sont emparés de leur terre paternelle; plus tard, ils ont perdu même la maison qui a été démolie comme autant d'autres à l'ordre de Ceaușescu, dont le rêve était d'uniformiser la société roumaine afin d'effacer les différences entre la ville et la campagne. Il a fait disparaître des villages entiers et, à leur place, ont été élevés les blocs en béton gris et monotone, de vrais prisons pour les paysans. Matei et Ilinca ont perdu eux aussi leur maison et tout leur village a disparu avec ses symboles de spiritualité et de sacralité, l'église et le cimetière. Leur fuite à l'Ouest est une révolte sourde contre la réalité cruelle de la société totalitaire où l'idéologie devait effacer toute trace d'autonomie individuelle et de dignité humaine.

La terre d'accueil

Les migrants roumains découvrent une image froide et incertaine de l'Ouest. Arrivés en Suisse, ils habitent dans un premier temps un hôtel de Genève, l'Hôtel de Cezar, « un pauvre diabolin » et de sa femme Jeannine, le « Grand Démon ». (Ibidem, 31). L'immeuble abrite des immigrants de tous les pays de l'Europe, « des titulaires et des migrants » venus en Suisse pour travailler et s'y établir ou bien pour continuer leur voyage vers d'autres destinations. Là aussi, on rencontre une stratification des gens : les Noirs, à cause de leur image minimisée, perpétuée le long du temps, « suent » dans les soutes de l'hôtel, les Roumains ont des jobs au restaurant ou à la cuisine. Il y a aussi des travailleurs immigrants espagnols, italiens et portugais qui exploitent leur talent et leurs aptitudes artistiques (la musique et la danse), pour mettre un peu de côté et rentrer ensuite chez eux. Toutes ces gens sont logés au sous-sol, « le sous-sol des oiseaux migrants » un espace divisé en dortoirs où vivent en commun et en promiscuité des hommes pauvres et misérables. Les immigrants roumains habitent eux aussi de petites chambres qui leur donnent une sensation d'étouffement et d'insécurité. « Conduis madame à la chambre huit. Compris ? Puis, à moi : c'est au...sous-sol des oiseaux migrants, ce n'est pas très confortable, mais pour commencer, ça ira...J'essaie de trouver autour de moi quelque chose à quoi accrocher mon regard. Une petite pièce au sous-sol : des murs blancs, un lavabo, deux chaises et une armoire. Une cellule. Bon, d'accord. Mais une cellule monacale. Sauf qu'elle n'a pas de fenêtre. Et qu'on n'entend pas les cloches de l'église. Une sensation de clausturation, d'étouffement. » (Ibidem, 20-21)

Pour l'écrivain, l'espace clos de l'exil s'oppose à l'espace « axis mundi » de sa terre natale, propice aux révélations existentielles, qu'il ne retrouve pas dans la terre d'accueil. Dans son journal, il donne une définition de la patrie ; c'est « le signe du ciel et de la terre où l'on est né, c'est peut-être la réponse qu'on peut donner à la question : c'est quoi ton lieu, d'où tu es ? » (NEDELCOVICI, 1998, 25). Pour suggérer la déchirure de l'espace et du temps que subissent les héros, l'écrivain a intitulé l'un des sous-chapitres du roman « Le monde de là-bas, le monde d'ici. » Ici et là-bas s'opposent souvent d'une manière très expressive même dans le langage des personnages. Un bon exemple pourrait être Alex, le fils de Vlad et d'Ana qui fait la distinction entre « à la maison » (à l'étranger, en Suisse) et « à la maison de chez nous » (là-bas, en Roumanie). Dans ses paroles, on devine le sentiment fort d'appartenance à une famille et à un paysage familier du pays natal. C'est ce qui lui procure assurément un état de calme, de bien-être, de sécurité. La maison de Vlad, située à l'orée de la forêt suisse n'offre rien d'intime et de chaleureux, de permanent : « Ce n'est ni de la pauvreté ni de l'indifférence, c'est l'austérité de quelqu'un qui s'est retiré à l'orée de la forêt et qui, peut-être vit dans le provisoire, prêt n'importe quand à retourner là d'où il vient ou à repartir peu importe où...de quelqu'un qui, en attendant, se passe aisément du superflu. » (NEDELCOVICI, 1994, 61)

Incapables de trouver leur place, la vie en exil leur semble irréaliste et ils ont toujours, dans leur cœur, l'espace qui leur garantit la continuité et la filiation : leur terre natale qui réunit en un seul, le lieu de la naissance et le lieu des ancêtres. Le paysage de la ferme suisse, où se sont installés Vlad et les autres immigrants roumains, leur rappelle les environs de Vălenii de Munte, le village natal du héros. Accablée par la nostalgie de cet endroit et du bon vieux temps, Ana se voit souvent vivre entre deux mondes. « La douceur des collines, la fraîcheur des pâturages, les vergers où le vent secoue au printemps une neige de pétales. J'ai vécu là-bas un jour semblable à celui-ci...deux jours s'accrochent maintenant en moi. » (Ibidem, 191) Comme le pays adoptif ne correspond jamais à leurs rêves ni à l'image euphorique d'avant le départ, tous les héros du récit déplacent leur idéalisation vers le pays natal ; « la Terre Promise » de l'Occident cède la place imaginaire « au paradis perdu ».

La nostalgie. Le « dor »

Parler de nostalgie dans ce contexte semble une évidence car le mot apparaît relié à l'éloignement prolongé de l'endroit natal. « Le mal du pays », le mot allemand « Heimweh », le roumain « dor » ou le mélodieux portugais « saudade », voilà toute une série synonymique qui désigne le sentiment douloureux de l'arrachement au pays natal. Quand il est question de nostalgie, il est toujours question de géographie. Et nous pouvons ajouter qu'il ne s'agit pas d'un site ordinaire mais, comme le remarque Vladimir Yankélévitch, d'un paysage sacré, « d'une géographie pathétique, d'une topographie mystique dont la seule toponymie, par sa force évocatrice, met déjà en branle le travail de la réminiscence et de l'imagination. »⁵

Après avoir vécu dans différents hôtels, Vlad Antohie trouve refuge à la lisière d'une forêt suisse aux alentours de Genève où le rejoignent un bon nombre de compatriotes. Ils arrivent à former un petit hameau qui se veut une imitation de son village natal. C'est dans cette communauté qu'ils essaient de guérir du mal de l'exil et de refaire leur vie éparpillée. Entre eux, ce sont surtout la femme de Vlad, Anna et le couple de paysans, Matei et Ilinca qui souffrent davantage. Leur état se manifeste non pas seulement par le regret du lieu natal mais aussi par une sorte de tristesse permanente et de confusion qui les accablent. La souffrance peut se deviner dans la figure crispée de Matei ou dans les berceuses pareilles à un chant de deuil que sa femme chantonne pour faire dormir leur petite Ilinca, née en terre étrangère. Selon la richesse des états éprouvés, nous aurions raison de croire que ces migrants éprouvent le sentiment complexe, indéfinissable de « dor ». Le philosophe roumain Lucian Blaga avance la thèse que ce mot est intraduisible en d'autres langues à cause de sa richesse sémantique au niveau folklorique, le définissant comme « stare de nuanta » (« état de nuance » n.t).⁶ En roumain, ce mot est polysémique, exprimant à la fois plusieurs états de l'individu comme : la solitude, la nostalgie, l'amour, l'aspiration à l'immortalité ou à l'absolu. Dans la conception du philosophe, le « dor » se manifeste par une gamme variée d'attitudes subjectives : au début « l'état de torpeur » et ensuite, tantôt comme « un pouvoir impersonnel qui peut dévaster et maîtriser tout », tantôt comme « une maladie cosmique » ou comme « un alter ego » pour n'en rappeler que certains aspects. C'est en quelque sorte ce qu'a éprouvé d'abord Ana, la narratrice du roman : « j'avais jadis le sentiment d'être habité par quelqu'un d'étrange qui me dévorait petit à petit. » (NEDELCOVICI, 1994, 10). Même après un certain temps, elle traverse une étape d'états indéfinis qui paraissent trouver leur source dans l'impuissance de se séparer du monde et du temps de là-bas.

Comme nous l'avons déjà signalé, pour Bujor Nedelcovici, le pays natal est un espace sacré, « une axis mundi ». C'est aussi l'univers intime de la maison familiale bien enracinée, les icônes sur le mur et l'église, la mer et les collines. Dans le décor suisse, ses héros restent toujours attachés au paysage roumain. C'est surtout Ana qui ressent le plus fort le mal du pays ; pour elle, un élément du

⁵ Vladimir Jankélévitch, *L'irréversible et la nostalgie*, Paris, Ed. Flammarion, 2010, p. 300.

⁶ Lucian Blaga, « Despre dor » in *Trilogia culturii*, Bucuresti, Ed. Minerva, 1985, p. 291.

Peut-être, dans aucune autre situation la formule « traduttore, traditore » n'exprime-t-elle pas une si grande vérité que dans le cas du mot « dor » car traduire ce mot par « Sehnsucht » comme le croit L. Blaga « ne veut pas dire traduire mais circonscrire une impuissance. » (n.t.)

paysage suisse devient visible et agréable si elle peut le reconnaître dans le paysage roumain, les collines de Vălenii de Munte ou le coucher du soleil sur le littoral roumain à Vama Veche. « Un merle siffle à proximité. L'appel monotone du coucou dans les collines à Vălenii de Munte, sur les contreforts des Carpates et le sifflement du merle ici...La nostalgie déclenchée par un son, le présent tel un cri dilaté jusqu'à en devenir difforme. Les sons ! La rumeur de la mer. La nostalgie ? Des souvenirs heureux détachés des souvenirs malheureux. – Une définition parfaite. » (Ibidem, 153)

Le malaise

Le regret d'être parti, les reproches, les pourquoi s'emparent d'eux et font disloquer leur vie intérieure. Désorientés, déçus, ils ont un comportement bizarre, des troubles de toute sorte, des états dépressifs, un état confus, un malaise. Le terme « malaise » est défini dans le dictionnaire *Trésor de la langue française*⁷ comme « état ou sensation pénible » qui se manifeste sur trois plans : matériel, physiologique et moral. D'habitude, quand on dit « malaise » c'est qu'on n'est pas très bien, c'est souvent un embarras un peu abstrait, social, psychologique dont la manifestation n'est pas uniquement physique. C'est l'acception que nous donnons aussi à différentes épreuves que subissent les migrants du roman et que nous essayons de décrire.

Avant de commencer l'analyse proprement dite de ces troubles, une remarque s'impose : la vie de tout migrant se trouve sous le signe de la négation. Il n'a pas de patrie, pas de famille, pas d'amis, pas de maison, il n'a rien et il n'est personne. Il n'est jamais bon pour correspondre aux exigences de la nouvelle société où il est arrivé, il est mal installé, il n'a ni projets ni idéaux. Il se sent vide, incapable de conférer un sens à son existence et de surmonter sa condition. La terre d'accueil ne mérite pas du tout son qualificatif, il n'y a pas d'accueil véritable, il n'y a que l'illusion d'une protection. Les mots d'ordre deviennent insécurité et instabilité.

Les héros du roman se voient désemparés devant cette situation et leurs réactions ne se font pas longtemps attendre. Ils éprouvent d'abord une sorte de désorientation qui se manifeste par une confusion mentale et par la perte du sens du temps et de l'espace. Vlad Antohie éprouve cet état dès le début de sa migration qui commence en Italie par un séjour forcé. Isolé du monde, sans aucun signe identitaire, il est obligé d'affronter une autre sorte de terreur manifestée par la surveillance permanente, les interrogatoires sans fin, le manque de liberté dans un espace sombre et clos. La suite de questions qu'il se pose dénote sa préoccupation constante de trouver une sortie du labyrinthe mais l'incapacité d'y trouver une réponse ne fait que l'enfoncer davantage dans l'insécurité et l'inconnu. « J'avais fui un endroit où j'étouffais pour échouer dans un endroit où je n'avais même pas le droit de crever. Sinistre plaisanterie ! Que faire ? Comment tenir le coup ?...Mais comment supporter et dépasser chaque instant ? (NEDELCOVICI, 1994, 82-83). Le doute et l'incertitude ne cessent de le hanter de sorte que les mêmes questions obsédantes reviennent à chaque endroit de son périple. Après la sortie du camp, il trouve un emploi dans un garage souterrain, un emploi indigne de sa condition d'ancien intellectuel d'élite. Le cadre n'a pas changé, par contre, il ressemble au noir de l'enfer. Entouré de gens bizarres avec lesquels il ne peut créer aucun lien, Vlad devient incapable de comprendre ce qui lui arrive. « Mon Dieu ! Où est-ce que je me trouve ? Dans un garage au sous-sol d'un immeuble avec un gardien et un insomniaque qui fait de l'étymologie au téléphone...Je me suis dit : et moi, je suis qui et je fous quoi dans ce sous-sol ? L'enfer, le vrai, ne serait-il pas ici, sous la terre, et moi je ne saurais pas que j'y suis descendu ou bien je m'y trouve depuis longtemps ? » (Ibidem, 99). Le soliloque du héros trahit une forte tension intérieure qui semble se transformer dans un état d'anxiété et de peur accompagnant sa descente

⁷ *Trésor de la langue française*, Paris, Ed. du Centre National de la Recherche Scientifique, Tome 11-ième, p. 238.

Défini généralement comme "état ou sensation pénible" le mot "malaise" s'emploie sur trois plans: matériel, physiologique et moral. Au plan physiologique, c'est "un trouble passager de la santé ne constituant pas une maladie caractérisée et qui se traduit généralement par une sensation de faiblesse, des étourdissements, des suees, des nausées, sans douleurs bien précises." Sur le plan moral, c'est "un trouble, un embarras qu'on éprouve dans une situation anormale, équivoque ou inquiétante."

symbolique dans l'enfer. Se retrouver plongé dans ce milieu sombre lui provoque non seulement la crainte de l'inconnu mais aussi de lui-même. Il ne peut pas cerner les causes de son malaise, ainsi arrive-t-il à les projeter vaguement sur le cours de l'Histoire. « De quel monde suis-je issu, dans quel monde suis-je arrivé et pourquoi ce monde ? Toujours au sein de l'Histoire ! Cette maudite Histoire qui dévore ma vie et mon temps ! Comment lui échapper ? Une exaspération muette, une hallucination lucide... » (Ibidem, 83).

L'écrivain essaie de nommer les états négatifs qu'éprouve son héros, il le fait d'ailleurs partout dans le récit, suivant le parcours de tous les migrants ou, des fois, il concentre sa description dans un sous-chapitre à part comme celui qui a pour libellé, « Quelle tristesse, quel malheur ». L'auteur y décrit la situation précaire des migrants entassés dans un hôtel à Genève. La tonalité dominante est, comme le suggère le titre même, le malaise imprégné sur leur figure ou trahi par des gestes et des sensations physiques particulières. De nombreux détails descriptifs sont employés pour dresser le tableau de leurs troubles, le plus précisément possible. Les traits du visage ou l'expression des yeux se retrouvent dans toutes les descriptions. Le paysan Matei a « la figure crispée, les yeux fixes dans des orbites profondes, des cernes noires » (Ibidem, 22). On peut observer les mêmes traits chez Aristide, le secrétaire du patron Cezar : « vieilli avant l'âge, très ridé, des cernes lourds » et l'écrivain ajoute encore le message non verbal de ses « mains agitées par un léger tremblement, dû non à l'alcoolisme mais à l'anxiété. » (Ibidem, 82-83). Ana vit elle aussi dans la confusion qui se manifeste par une agitation permanente et par la répétition des mêmes questions qui trahissent le vide de son existence, l'incapacité de surmonter sa condition : « Qu'est-ce que je fais là ? où est ma place ? » (Ibidem, 34). Rongée par le « dor », frustrée par son statut, elle se sent malheureuse dans une société bloquée qui ne lui offre aucune perspective. L'espoir et le courage lui manquent, tout lui semble futile et dérisoire ; elle est lassée de devoir vivre dans cet état sans savoir jusqu'à quand. « J'ai sans arrêt l'impression que je dois me défendre contre je ne sais quel menace... tous les obstacles me semblent insurmontables, tous les détails prennent des proportions énormes... dans la rue tout me fatigue : le bruit, les vitrines, les publicités, les voix, les gens, les voitures, la pluie, le ciel couleur de cendre et encore la pluie... le vide et la peur se sont engouffrés en moi comme le vent dans une grange délabrée, au toit percé... » (Ibidem, 34). Cet extrait nous aide à identifier, dans la confession d'Ana, la présence d'une certaine lassitude et d'une morosité qui dominent sa vie.

La confusion, la déroute et le désenchantement sont presque toujours reliés au sentiment de peur. Comme nous avons pu remarquer, l'évolution des héros va en se dégradant et la peur devient le comble de leur malheur. De quoi ont-ils peur ? Si nous prenons en considération les causes qui la provoquent, nous parvenons à des assertions comme : la peur s'appelle soucis, doutes, rejet par les natifs, méfiance envers la société d'accueil, manque de confiance en soi, misère, inconnu. En effet, la source de la peur est le monde nouveau où les migrants doivent s'intégrer, un monde où règnent des normes et des modes de vie qu'ils ont du mal à comprendre et à accepter.

L'attitude ethnocentriste

Nous avons identifié plein de situations où les migrants se confrontent à l'attitude ethnocentriste et raciste des gens de la terre d'accueil. Avant d'analyser ces exemples il convient d'opérer une distinction entre l'ethnocentrisme, d'une part, et le racisme, de l'autre. Le racisme se réfère à une hiérarchie d'entités humaines fondées sur des caractéristiques biologiques, tandis que l'ethnocentrisme consiste à privilégier un groupe, un peuple par rapport aux autres. Selon David Ohana, l'ethnocentrisme n'est pas seulement un trait des Occidentaux.⁸ Il faut souligner aussi qu'il est toujours accompagné par l'étroitesse d'esprit, le provincialisme ou la xénophobie. Même si ce

⁸ David Ohana, « Réflexions sur l'essai d'Albert Memmi: Le racisme » in *Lire Albert Memmi: déracinement, exil, identité*, textes réunis par David Ohana, Claude Sitbou et David Mendelson, Paris, Ed. Fata Morgana, 2002, p. 34.

David Ohana souligne que l'ethnocentrisme est universel puisque les communautés humaines, primitives ou évoluées, occidentales ou non, étaient narcissistes du point de vue culturel, méfiantes envers les étrangers et habituées à considérer l'autre comme inférieur.

concept est universel, sa manifestation est toujours évidente en Occident, se basant sur sa supériorité économique et culturelle.

Vlad Antohie, l'ancien journaliste d'élite en Roumanie, séjourne pour peu de temps à Paris où il veut regagner son identité sociale et culturelle, continuant à écrire et à publier. Il se heurte à la méfiance et à l'humiliation des Français pour lesquels ses articles ne présentent aucun intérêt mais ils les publieraient surtout pour des raisons humanitaires, par pitié pour un métèque. Il considère que la société française est « cloisonnée » et qu'un migrant connaît presque toujours une discrimination implicite qui rend presque impossible son accueil dans la vie privée des Français et la communication avec eux. « Ici, la société est très cloisonnée, on pénètre difficilement dans certains milieux, les relations de famille, d'amitié et d'amour sont bien protégées et surtout les intérêts, rien n'est gratuit...une société d'alcôve. » (NEDELCOVICI, 1994, 134) Dans son essai *Etrangers à nous-mêmes*,⁹ Julia Kristeva explique cette attitude des Français envers les étrangers. Elle considère que la France ne possède ni la tolérance du protestantisme anglo-américain, ni la capacité d'assimilation des Latino-Américains, ni l'attitude de rejet des Allemands ou des Slaves. Quoiqu'acceptés légalement et administrativement, les migrants se sentent toujours étrangers par l'emploi maladroit du français. Ils se voient discrédités dans les yeux des Français qui s'identifient plus que d'autres peuples avec leur langue soignée.

Les « amis »

Est-ce que les étrangers peuvent vraiment avoir des amis parmi les natifs ? Qui sont-ils ? Que font-ils ? Nous allons essayer de répondre à ces questions par des exemples de relations amicales que nous avons identifiées dans le roman. Dans leur effort de s'intégrer dans le nouveau milieu, les migrants cherchent des amis mais nous avons remarqué qu'ils sont presque toujours repoussés. Cependant, il existe des situations où ils pourraient facilement les trouver, car ce sont d'abord eux, les natifs qui les remarquent et se montrent désireux de se trouver en leur compagnie. Mais ces gens ne sont pas du tout ordinaires, ils se sentent eux aussi isolés dans la solitude, ils sont étrangers à eux-mêmes. Comme l'observe Julia Kristeva dans l'œuvre citée, ceux-ci sont les « paternalistes », « les paranoïaques » et « les pervers. » Selon elle, chacun d'eux possède un étranger au choix et s'il n'avait pas existé, ils l'auraient inventé. Les « paternalistes » apprécient les étrangers, les comprennent, les aident à survivre à condition qu'ils reconnaissent leur pouvoir et leur supériorité. Pour les « paranoïaques », le migrant devient le confident d'une persécution qu'ont subie eux aussi, des fois, à un plus haut degré. A leur tour, les « pervers » les acceptent au prix d'un esclavage sexuel ou moral.

Dans *Le dompteur de loups*, deux personnages, Don Amprimo et Jeannine Cézar cherchent eux aussi « l'amitié » d'un pauvre étranger qu'ils sont à même de dominer par leur pouvoir matériel. Vlad Antohie a fui le Pouvoir répressif de Roumanie mais il s'y heurte de nouveau sous une autre forme ; il ne s'agit pas d'une abstraction, d'une idéologie mais du pouvoir des hommes. S'ils ont le pouvoir, ils ont aussi l'habileté d'affecter, d'influencer et de changer d'autres personnes. Les deux personnages exploitent la situation précaire de Vlad Antohie qu'ils veulent accepter dans leur milieu comme un « objet », comme une proie de leurs abus.

Avant de s'établir en Suisse, Vlad séjourne temporairement en Italie, première étape de sa migration, où il travaille comme secrétaire privé de Don Amprimo, un descendant d'une famille illustre de comtes lombards. Sa richesse ostentatoire et étrange se manifeste dans le décor de sa maison ornée de marbre rose, de tapisseries élégantes et de statues exotiques. Solitaire de sa nature, il cherche d'abord l'amitié de Vlad mais s'avère être un séducteur homosexuel : « ...il m'invitait quelquefois à dîner avec lui, il me considérait comme un jeune ami, sa conversation était agréable, très imagée, il était séduisant...Moi, je lui racontais à dessein mes amours, je voulais lui faire bien

⁹ Julia Kristeva, *Etrangers à nous-mêmes*, Paris, Gallimard, 1991, p. 39.

Selon Kristeva, les Français possèdent une fierté nationale qui exclut les étrangers et tout cela provient d'un type de civilisation qui croit aux valeurs créées le long du temps, à l'abri des grandes invasions et mélange des peuples, renforcées par l'absolutisme monarchique et plus tard, par le centralisme républicain.

comprendre que la partie masculine ne m'intéressait pas. » (NEDELCOVICI, 1994, 101). A défaut de posséder le corps de son employé, Don Amprimo continue d'étonner Vlad par ses actes exhibitionnistes, maniaques et pervers. Il agresse des fois sa sensibilité, son esprit ; son pouvoir est maléfique, c'est une contrainte de l'âme, une contrainte morale : « ...il a fini par se déshabiller, tout nu, pour s'étendre ainsi par terre, les bras pliés comme s'il étreignait quelqu'un, les paupières closes. Je le regardais et c'est justement ce qu'il souhaitait, mais je n'en croyais pas mes yeux... Ensuite il s'est relevé, il est allé chercher son portefeuille, il en a tiré des billets sans les compter et m'a signifié d'un geste que je pouvais disposer. Le lendemain, à ma grande stupeur, il m'a dit de briquer le marbre de tout l'appartement, sans autre forme de procès... J'ai compris alors qu'il avait atteint son but : faute de posséder mon corps, il accaparait mes pensées. Un viol moral, un viol de l'âme... » (Ibidem, 102).

Jeannine, « le Grand Démon » est la patronne d'un hôtel de Genève, l'Hôtel de Cezar, un immeuble qui abrite des migrants de tous les pays de l'Europe, venus en Suisse pour travailler et s'y établir ou bien pour continuer leur voyage vers d'autres destinations. Ancien collègue de Cezar, Vlad arrive là-bas dans l'état misérable d'un sans-abri à la recherche d'un travail. Consciente de son pouvoir, Jeannine choisit Vlad comme « ami » pour satisfaire ses exigences perverses, comme elle le dit d'ailleurs : « Celui-là, je le veux... je le veux pour domestique ! (Ibidem, 151). Fatigué physiquement et moralement de sa condition de migrant, Vlad doit endurer le mépris et l'humiliation de Jeannine, manifestés par la parole ou par ses actes : « -Grouille tes fesses, espèce de traîne-savates ! Arrête de renifler ta morve, péquenot ! Et moi, je devais subir, rester. Sinon, si j'étais parti, j'aurais risqué de me faire piquer une deuxième fois à la frontière et de ne plus jamais pouvoir sortir d'ici. » (NEDELCOVICI, 1994, 152). Le message de Jeannine contient un langage aussi violent que la force physique ou la violence et la communication s'excluent mutuellement. Dans une autre situation, elle ne parle pas, mais ses gestes transmettent la même attitude de supériorité. Sa relation d'amour avec Vlad n'est pas partagée, ils n'ont rien en commun, c'est une relation de marché, perçue comme une obligation de service : « Tu te laissais regarder, tu me provoquais... Mais tu devinais que je n'avais plus d'instincts. Je n'étais plus un homme ! Oui ! Tel quel ! J'étais l'eunuque et unique masseur de ton gynécée royal... La victime excitait son bourreau... Vois-tu, Jeannine, mes instincts m'avaient abandonné et pourtant ils me protégeaient. Ils refusaient que je couche avec toi. Je n'avais plus d'amarres, elles étaient toutes rompues. » (Ibidem, 154).

Dans les situations présentées, les « amis » exploitent la précarité identitaire de leurs partenaires et montrent à toute occasion leur mépris et leur supériorité. Nous avons remarqué que tout effort des migrants de chercher une place dans la société occidentale, d'y être reconnus ou de trouver quelqu'un, avec qui partager leurs soucis, est destiné à l'échec. Leur vie n'a pas de sens, aussi se sentent-ils isolés et seuls.

1. En marge. La solitude

Selon Julia Kristeva, il y a deux catégories d'immigrants: d'un côté, ceux qui se sentent perdus dans la lutte entre ce qui n'existe et n'existera jamais, qui ont perdu l'espoir, devenant sceptiques. De l'autre côté se situent ceux qui dépassent les difficultés, ceux qui sont tolérés dans la terre d'accueil se formant une famille, gagnant une certaine reconnaissance de la part des natifs. Les migrants du roman font plutôt partie de la première catégorie. Ils ont perdu l'espoir parce que la réalité du jour au jour est décevante; dans les yeux des natifs ils n'existent pas, il n'y pas de communication or c'est justement tout cela qui définit l'état de solitude comme le souligne Nicolas Grimaldi: "la solitude est bien plus un sentiment qu'une situation et elle exprime plutôt l'attente déçue de quelque sympathie ou de quelque communauté..." (GRIMALDI, 11). Tout déraile, tout s'écroule après la fuite du pays. La solitude peut faire sentir à tous les migrants la vacuité et l'inanité de leur propre existence. Et tout cela parce qu'on ne vit pas pour soi, on n'est jamais à soi-même sa propre raison d'être. Nicolas Grimaldi apprécie qu'être seul c'est être exclu de la

communauté, n'avoir personne à aimer, à aider, à soulager, personne à qui se dévouer, « nous sentons dans la solitude la stérilité et l'inutilité de notre existence. » (Ibidem, 12).

Il s'impose à préciser que l'Histoire a démontré l'existence de plusieurs figures de solitude dont on différencie deux, essentiellement opposées : « solitudes imposées » et « solitudes choisies » comme les dénomme Marie-Noële Schurmans.¹⁰ Mais d'habitude, la solitude renvoie à une image négative dominante. Il y a des sentiments contradictoires de désir ou de rejet envers l'expérience de solitude différenciés par les deux mots : solitude et isolement. On peut être seul mais non pas isolé, dit-on des fois ou bien certains affirment qu'ils sont isolés mais non pas seuls. La solitude négative est dominante chez les personnages du roman parce que les migrants doivent vivre en marge, à la suite de l'exclusion et du rejet.

Tout seul à travers les voies de la migration, Vlad Antohie ne peut pas trouver son chemin dans la société occidentale. Il a perdu son premier amour, il a perdu son poste de reporter, sa position d'intellectuel d'élite, il se retrouve tout seul et très changé, ressentant la pure existence du moi comme celle d'une nudité. Il se retire à la lisière d'une forêt, loin des gens, parmi ses chiens-loups. Ce retrait pourrait être considéré le début d'une voie vers la connaissance de soi ; c'est le choix qu'il fait à la suggestion du père Crépu, un solitaire amoureux de la nature : « - Je travaillais chez César... Tous les mercredis soir, je voyais arriver le père Crépu, un habitué. Un vieux qui avait un chenil à la campagne et qui venait faire des provisions à Genève... j'aimais le servir, il avait l'air mystérieux et paisible des montagnards. Un jour j'ai caressé son chien sur la tête... Lorsque je suis venu faire l'addition, il m'a demandé : - Vous ne voudriez pas partir d'ici et venir travailler avec moi, quitte à gagner moins ? Quelques jours plus tard, j'arrivais ici... je m'entendais bien avec lui. Il parlait peu. Il aimait par-dessus tous les chiens, la forêt, la montagne. » (NEDELCOVICI, 71-72).

Le penchant de Vlad vers la solitude reproduit parfaitement celle de l'écrivain qui nous a avoué que, pour lui c'est un état bénéfique, nécessaire et propice à la création. « Comment un créateur peut-il ne pas aimer la solitude ? L'aimer mais se sentir en même temps solidaire avec les autres. Je serais à même d'écrire un éloge de la solitude mais non pas de l'isolement. »¹¹ En effet, l'isolement est vécu par tout homme comme un drame, comme une forme d'exclusion de la communauté. Ainsi devient-il l'objet d'une action extérieure hostile menée par les individus qui détiennent une position sociale et matérielle convenable. C'est ce qui arrive à Vlad qui a dû endurer l'isolement non seulement dans le camp de réfugiés mais aussi comme employé à l'hôtel de Jeannine à Genève : « Quand je redescendais dans ma piaule au sous-sol... le désert, le chaos, des hallucinations les yeux ouverts. Pourquoi ? Jusqu'à quand ? Tous ces efforts pour apprendre quoi ? Chaque nuit, je repartais là-bas dans mon lit, dans mon chez-moi... Un soir je suis descendu dans mon réduit au sous-sol, je me suis couché et j'ai entendu quelqu'un hurler. Tu me crois ? Comment survivre dans le désastre ? criait ce fou. Et il se répondait tout seul : horreur et miracle ! Mais comment parvenir au miracle ?... Il se trouve au-delà ! Au-delà de quoi ?... » (NEDELCOVICI, 1994, 152-153).

---

¹⁰ Marie-Noële Schurmans, *Les solitudes*, Paris, P.U.F., 2003, p. 48.

Elle considère que l'être humain qui vit seul est associé à des situations atypiques. L'extériorité, l'éloignement du groupe social correspond aux marges de l'humanité, au danger. Même si au cours de l'Histoire les visages de la solitude se sont diversifiées, dans l'imaginaire d'aujourd'hui domine le modèle de la perte et du manque au point de rendre presque indécente la conception d'un bonheur solitaire. L'isolement est perçu comme une carence, il nous fait toujours reconnaître l'incomplétude de notre ego et l'absence d'autrui comme la perte de nous-mêmes. Marie-Noële Schurmans distingue entre solitude et isolement, après avoir fait une analyse sémantique des deux termes. Au début, les mots qui introduisent l'idée de solitude ou d'isolement s'appliquaient au milieu et de là, l'idée de séparation de l'espace familial et des champs cultivés. Indirectement ou métaphoriquement ces termes s'appliquent à l'homme, contenant l'idée de vide, de manque, d'abandon.

¹¹ Florica Mateoc, « Despre exil », Interviu cu Bujor Nedelcovici : « Cum poate un creator să nu iubească solitudinea ? S-o iubească dar să se simtă în același timp solidar cu ceilalți. Aș fi în stare să scriu un elogiu al singurătății dar nu al însingurării ».

Il est possible que ce miracle ait lieu par la résurrection du héros qui pourrait avoir lieu dans le retrait voulu, loin de la société civilisée. Cet endroit choisi est pour Vlad la forêt des environs de Genève ; peut-être existe-t-il une certaine relation entre son choix et sa nature étrange et solitaire. D'ailleurs, sa soeur Domnica, elle aussi migrante à Paris, évoque le vieux penchant de Vlad vers la nature. Dans son lieu natal, il aimait errer en solitaire dans la forêt de Homorâciu, aux environs de son village natal. Il devient quand même curieux qu'un intellectuel d'élite se retire dans la forêt pour élever des chiens-loups. C'est toujours sa soeur qui suppose que Vlad soit paysan par sa structure et intellectuel par l'esprit.

Dans une déclaration à la radio « Free Europe », l'écrivain compare son exil à Paris avec le refuge temporaire dans une grande forêt. Vlad Antohie suit visiblement le destin de l'écrivain. La forêt est un espace symbolique si l'on pense à ses nombreuses significations parmi lesquelles nous signalons celle qui se rapporte à son mystère ambivalent : la forêt, source de crainte et de calme, de dépression et de sympathie.¹² La forêt n'est pas seulement un espace-refuge contre la précarité, le rejet et l'humiliation de l'espace citadin mais elle représente aussi une source de vitalité. C'est l'espace « axis mundi », à mi-chemin entre le monde civilisé et l'espace sauvage. Il est plein de mystères qui restent à être déchiffrés mais qui ne provoquent pas la peur. La solitude devient l'état nécessaire pour les découvrir et pour saisir la beauté des saisons, ses parfums et ses murmures : «... pourtant, je ne t'ai pas tout dit de la forêt. Je ne t'ai pas parlé de la fraîcheur des matinées de printemps, du bruissement des feuilles mortes au tard de l'automne...du trotinement des renards, de certaines nuits où brûlent des trésors, des herbes de la Saint-Jean qui ouvrent toutes les voies... ». (NEDELCOVICI, 1994, 75-76). On peut constater que la forêt devient propice aux révélations existentielles et à la solitude apprivoisée. Mais on pourrait affirmer, si l'on croyait aux considérations d'Aristote, que dans la forêt on ne doit pas se sentir seul. Ana cite en ce sens une phrase de Julien Gracq qui reprend l'opinion du philosophe : « Quand il y a des arbres, il n'y a pas de solitude car les arbres sont des personnes. Ce sont des êtres qui rêvent... » (Ibidem, 238).

L'écrivain a créé une harmonie parfaite entre l'espace choisi et « l'ambivalence » de Vlad, par l'intitulé de la première partie du roman : « Forêt obscure ». En effet, Vlad est devenu un être mystérieux, complexe et difficile : mari, père, dompteur de loups. Il lui est arrivé de croire que la véritable « aventure » ne se trouve pas dans le réel mais dans l'idée, dans « l'histoire et la légende ». « Je porte l'ambivalence en moi, comme un destin, c'est-à-dire pas seulement ce qui m'a été donné de l'extérieur mais aussi ce qui m'a été donné à mon apparition dans le monde, ce qui est et ce qui m'arrive... Là-bas, je n'étais plus qu'un renégat et ici je ne suis plus qu'un métèque. Or, je ne veux être ni l'un ni l'autre. » (Ibidem, 191). Par tout ce qu'il fait, Vlad s'avère être une somme d'idiosyncrasies étranges, une possible conséquence de sa précarité identitaire. Quand il propose à sa femme de ne pas demeurer avec lui à la ferme, il est lucide et conscient de son étrangeté. Il n'est plus capable d'offrir de l'amour, son épreuve initiatique le plonge dans la solitude. « Je suis différent ! Moi, paraît-il, je suis un Autre maintenant. Quelqu'un d'autre. » (Ibidem, 79).

Le roman de Bujor Nedelcovici trahit la relation forte entre l'auteur et son héros ; l'aveu de l'écrivain selon lequel il aime la solitude mais pas l'isolement devient valable pour Vlad qui se sépare des gens et se retire dans la forêt pour se replier sur soi-même après avoir enduré l'isolement du camp de réfugiés et les épreuves de la migration.

Conclusion

Dans *Le dompteur de loups*, l'écrivain transfère les épreuves subies pendant sa migration à l'Ouest de même que celles d'un groupe d'immigrants roumains en Suisse. Les histoires de vie des personnages nous montrent que leurs expériences se trouvent sous le signe de la souffrance. Nous avons identifié des attitudes subjectives négatives suite à l'abandon de la terre natale. Cet arrachement provoque le déracinement, le dessèchement et la dislocation du migrant. Il s'agit, en

---

¹² Jacques Chevalier et Alain Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*, Paris, Ed. Robert Laffont, 1982, p. 512.

effet, d'une rupture intérieure, au tréfonds de son âme mais aussi d'une rupture de sa famille, de ses amis, de son métier, de sa langue, de sa culture, de tous les liens qui construisent et maintiennent l'identité. La terre d'accueil n'a rien d'accueillant, par contre, c'est un espace hostile où les migrants se voient humiliés et rejetés. Désorientés, accablés par les soucis du quotidien, ils trouvent refuge dans le passé et transforment la terre abandonnée dans un paradis perdu.

Le côté autobiographique du roman est bien évident si l'on compare le destin du héros à celui de l'écrivain. Vlad ne peut pas s'enraciner dans la terre étrangère même si c'est lui qui fonde une ferme et un petit village « roumain » en Suisse. Paradoxalement, dans le lieu qu'il choisit et où les autres immigrants essaient de refaire leur vie, il ne se sent pas du tout à l'aise. D'ailleurs, dans l'interview accordée, l'écrivain affirme qu'il n'adhère à rien de terrestre et de matériel. Il n'a plus de racines et déclare qu'il est un nomade, un éternel voyageur.

Bibliographie

- BLAGA, Lucian, "Despre dor" in *Trilogia culturii*, Bucuresti, Ed. Minerva, 1985.
- CHEVALIER Jacques et GHEERBRANT, Alain, *Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*, Paris, Ed. Robert Laffont, 1982.
- GRIMALDI, Nicolas, *Traité des solitudes*, Paris, PUF, 2003.
- JANKELEVITCH, Vladimir *L'irréversible et la nostalgie*, Paris, Ed. Flammarion, 2010.
- KRISTEVA, Julia, *Etrangers à nous-mêmes*, Paris, Ed. Gallimard, 1991.
- NEDELCOVICI, Bujor, *Le Dompteur de loups*, Paris, Ed. Actes Sud, 1994.
- NEDELCOVICI, Bujor, *Aici și acum*, Bucuresti, Ed. Alfa, 1998.
- NEDELCOVICI, Bujor, *Jurnal infidel (Pagini din exil 1987-1993)*, Bucuresti, Ed. Eminescu, 1998.
- OHANA, David, « Réflexions sur l'essai d'Albert Memmi: Le racisme » in *Lire Albert Memmi: déracinement, exil, identité*, textes réunis par David Ohana, Claude Sitbou et David Mendelson, Paris, Ed. Fata Morgana, 2002.
- SCHURMANS, Marie-Noëlle, *Les solitudes*, Paris, P.U.F., 2003.
- TODOROV, Tzvetan, *L'homme dépaycé*, Paris, Ed. Seuil, 1996.
- Trésor de la langue française*, Paris, Ed. du Centre National de la Recherche Scientifique, Tome 11-ième, 1978.

LEONIDA LARI: STRATEGIA TIPOLOGIZĂRII ȘI REZERVELE FANTEZIEI DICTATORIALE ALE POEMULUI

Timofei ROȘCA,

doctor habilitat în filologie, conferențiar universitar,
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

Abstract

For approaching the absolute and in order to give expression also to her inner spiritual agony, Leonida Lari always needed an imaginary interlocutor. Not to complain because her purpose, as that of any neoromantic, was and remained to reject and to overtake the limits, but to find the unstepped way to the coveted absolute. It was expected from the poet to seek for and to choose the mediator within the universe of archetypal sublimities > the light, the water, the fire, the wind etc., as well as in the world of symbolic characters with archetypal value tempted by the absolute – through the medium of all demonstrating various perspectives and unexpected strategies, especially in the large poems Marele vânt, Sibila, Învingătoarele spații, Destinul lui Orfeu.

Adnotare

Pentru a se apropia de absolut și a da glas, totodată, zbuciumului său lăuntric, sufletesc, Leonida Lari a avut nevoie totdeauna de un interlocutor imaginar. Nu pentru a se lamenta, căci scopul ei, ca la oricare neoromantic, a fost și a rămas sfidarea, depășirea limitelor, ci pentru a găsi calea nebătătorită spre absolutul râvnit. Era și de așteptat, ca poeta să-și caute și să-și aleagă mijlocitorul în universul sublimităților arhetipale: lumina, apa, focul, vântul etc., precum și în lumea personajelor simbolice, cu valoare arhetipală, tentate de absolut, - prin toate demonstrându-se variate perspective și strategii neașteptate, mai cu seamă în poemele de proporții: "Marele vânt", "Sibila", "Învingătoarele spații", "Destinul lui Orfeu". Poemul privește, totodată, trezirea ancestralului, arhetipalului din conștiința umană, peste care se depusese ghețarul secolului trecut, așa încât poemul, ca și mare parte din poezia lariană, își asumă și o funcție vectorială, din interior.

Keywords: *archetype, dictatorial fantasy, absolute, strategy, myth, transgression.*

Cuvinte-cheie: *arhetip, fantezie dictatorială, absolut, strategie, mit, transgresiune.*

Grație tipologizării arhetipale, poemul neoromantic a suferit structurări organice, adâncindu-se tot mai insistent în marile sensuri ontologice, pentru a face lumină mai vie în realitatea concret-istorică.

Ca să fie și mai prezentă în structurile existențialului, în așa numitele "spații învingătoare" ale cugetului și trăirii, poeta individualizează arhetipalul, ancestralul. Acesta se justifică prin existența și prestața personajelor, eroilor, tipurilor fantastice, fantomelor, prototipurilor etc. Mai mult: prezența lor e teatralizată, dialogizată. Ținta poeziei, în cazul dat, e taina universului, dar și regăsirea de noi înșine în stări, forme, relații.

Un prototip de o cuceritoare semnificație metafizică e și "prințul de aur" din poemul "Învingătoarele spații". Autoarea a recurs la discursul secvențial, însuși poemul fiind structurat pe șapte capitole.

În ordine vizionară delimităm câteva spații temporale metamorfotice: genetic, volițional, al memoriei sau amintirii, al iubirii, al sufletului însuși, al Totului sau al Marelui Tot, cum spune Lucian Blaga.

”Prințul de aur”, sau ”solarul prinț,, ar fi ”dublura,,rațiunea divină, care i se „revelă,, poetei, tot astfel cum autocunoașterea, ”căutarea înăuntrul meu” presupune reîntoarcere, prin sinele, general, bineînțeles, la matricea spirituală, la ”vechea cetate”, căci numai astfel poți fi ”unul întreg,/dezlegat de ură și minciună./de frică, șovăire și patimă deșartă./prielnice toate numai animalului,/care ne pândește din sânge”. Este, spune poeta, ”perioada facerii de sine în noi” – proces caracteristic prin epuizarea de sine, progresivă și extensivă, frenetică, în ultima instanță, cum ar fi în cazul ”spațiului iubirii”, când „devii sămânță, și sol”, ca și predecesorii,” cei aleși înaintea noastră”.

Prin procedeul cosmicizării, ca și la marii romantici, poeta lărgiște viziunea. A fi un tot întreg prin lumină, ca ”sămânță și sol” – iată o viziune a structurii universului pe care o sugerează Leonida Lari în poemul său.

Firește, este vorba și de o lumină a sufletului, care prefigurează planeta ființării noastre, „daseinul”, cum ar zice Martin Heidegger, și poeta nu întârzie să demonstreze, cum se degajă acea energie interspațială din dragoste și dor, în mod ”nevăzut”, de „ceea ce se vede./se aude,se atinge/ cu un atât de mare dor...”.

La începutul poemului, în capitolul întâi, autoarea ne avertiza: ”E de neiertat aproape/să vezi inima cuiva,/pentru care multe din cele/trăite de noi zi de zi/sunt niște simple simboluri”. Indubitabil, o asemenea ”inimă” este falsă, precară. În poezia Leonidei Lari înțelesul de inimă coincide cu cel de rațiune, de îngândurare, de conștiință creatoare, în ultima instanță, substanța întregului sufletesc universal sau național, când totul ”din mine”-le poetei ”își ia rămas bun”, devine ”câștigul înțeleptelor spații”, adică al altor acumulări valorice general-omenești.

Atât în poezia lirică propriu zisă, cât și în poemele sale, Leonida Lari mizează deseori pe resursele mitice, antice, de legendă. Mitul îi debitează poetei nu numai motive, subiecte, adecvate căutărilor poetice, dar și personaje cu cele mai înzestrate capacități de reprezentare, imaginare sau intuitive.

Un exemplu elocvent, în acest sens, e și poemul ”Sibila,,. De acum însuși titlul poemului vorbește despre cele menționate: în antichitate sibila însemna femeia căreia i se atribuia darul de a prezice viitorul. Personajul convine în mai multe sensuri: ca motiv, ca prilej de sugerare a unor predispoziții referitoare la timpul în care trăim și, nu în ultimul rând, ca orientare inspirată spre absolut. Să nu uităm că poemul „Sibila” este închinat lui Mihai Eminescu.

Important este, în cazul de față, să se ia în calcul arta transcenderii în universul personajului mitic, din perspectiva căruia autoarea poemului va trebui să vorbească despre ”tânărul înspăimântat de singurătate”, atras de acea „privire ne-nțeleasă”, ”amestec de-ncântare și uimire,, adică de ”femeia fără corp și fără glas,,exponentă a unui „neam stelar înaripat,, „Nepomenit pe hărți și nici pe pagini,,

În rol de ”sibila” e și eul poetic larian care deseori apare în condiția de a se dedubla, de a asambla tipurile, a vorbi din numele lor și al său, totodată.

Structura conceptuală și compozițională este asemănătoare cu cea din ”Luceafărul,, eminescian, cu deosebirea că rolurile sunt inversate: principiul feminin este superior celui masculin – structură întâlnită și la alți poeți (la Ion Barbu, de pildă, în ”Riga Crypto și lapona Enighel). Și nu numai atât. În poemul larian lumea ”de sus” este însăși muza, cu chip metaforic de ”femeie fără corp și fără glas, expresie a idealului feminin eminescian, iar exponent al lumii pământeste e „poetul”, ”un tânăr”, ”cu chip distins...aprins de-un foc ascuns”, ”cu ”o vrere/De-a dezlega ceva de ne-nțeles,,privind ”viitorul său - ...un act dement/De a plăti mereu orice trăire”, ca în cazul autorului ”Luceafărului”.

În dreptul stării lui de singurătate creatoare, „luna” (ca și în eminesciana ”Scrisoare I”) apare, ca un agent al reveriei, care îi provoacă surprinzătoarea revelație a aceluia „cineva”. Este întâlnirea de vis cu idealul artistic, dublat deseori de cel erotic, iluzia – unica, poate, care l-ar salva de teroarea singurătății și al înstrăinării. De menționat că acea „iluzie” fascinează cu ”privirea”. Asistăm la o vizualizare insolită, ce comunică fără cuvinte, prin prezență, ”în imagini”. La început e „răsuflare”,

apoi „amestec de-ncântare și uimire”, apoi ”femeie surâzândă”. Ori sensul însuși al „feminității” – „iluzie” care îl mai vizitase în vis, ca „zburătorul” mitic.

De data aceasta, însă, se insistă pe relația propriu zisă, dramatică, în esență, pe dialogul ce se susține în dreptul ideii de consum sufletesc, de sacrificiu, de suferință, ca taină în sine, încriptată.

Rămânerea ei în ”sfera lui” e dilematică, întrucât e vorba de ”O legătură ce ar însemna/Dezicerea de starea ei stelară -/Ea să se-mbrace-n vreme nu putea,/El nu putea ieși din vreme-afară”. Îvinge principiul iubirii, care se confundă cu moartea.

Urmează etapa acomodării, „Primind o altă lege..”, ”să primească-această nouă viață”. E, poate, cea mai spectaculoasă din poem și mai de răspundere, totodată, pentru autoare, de acum din primul considerent că se referă la imposibil, adică la muza însăși, la ”copilăria” ei, la dotarea cu ”darul de-a vedea la depărtări”, la ”amintirea ce-o să fie” – valori sacerdotale de care nu te poți desprinde. Un contrast izbitor se cascadează între „acel tărâm nepomenit pe pagini,, și dezastrul Terrei „cu ce avea/Mai crud acu”.

Nu mai puțin originală este ideea realizării de sine prin cuvânt. Poeta dă dovadă de o întregă structură imaginară, privind ontogeneza cuvântului inspirat și a rostirii. Luăm cunoștință, mai întâi, de „un fond ascuns,/Unde de veacuri toate se păstrează”, de „vocea sa/Abia născută, abia intrată-n fire,/Spunând cuiva: - Aceasta-i umbra mea...”Se ajunge, ca și în poezia lirică propriu-zisă, la viziunea ”sferei”: ”Dar cum e ea?” - Și-n clipă s-a văzut/Sferă-n rotire, străbătând înaltul/Din azuriu spre alb...”.

Imaginarul poetic devine și mai organicizat în ceea ce privește morfologia cuvântului, ca entitate existențială, ca iscare și devenire. Asistăm la o revelație ontogenetică, artistic individualizată, rar întâlnită în poezie de natură barbiană: ”Și-ndată, ca al sinelui ecou /Se arată între țărâni și soare /Fluidu-igânditor rodind un ou /Ce lumina lumină sunătoare.//Un ou imens. Gând ce s-a îcheiat,/Lumină sunătoare în ureche,/Cuvântul, deci...Ea s-a cutremurat-/Atinse o memorie străveche”.

În ceea ce privește poezia propriu-zisă, care în limbajul textului înseamnă „femeia fără corp și fără glas”, sau ”înariptă ardere în stele”, ”o scrie pe aer”, ceea ce ar trebui să înțelegem că poezia ar plana, ar fi iminentă, cum opina Nichita Stănescu. Zice poeta din numele protagonistei acestui poem: Spui și se întâmplă, căci nu potriviri /De vorbe faci, dar glăsu o vestire /De taină, ce-n cuprinsu-acestei firi/Întâmpină o vreme-mpotrivire...”.

În poemul ”Destinul lui Orfeu” Leonida Lari propune altă construcție. Poemul e axat pe rememorare – reamintirea unui trecut care a intrat în eternitate, așa încât mitul orfic se actualizează, grație, bineînțeles, unor principii universale: dragostea și creația, poezia, cântărețul dintotdeauna. Poeta se adâncește în nucleul interiorității geniului, în structura dramei lui nobile, nu fără implicarea dorului, fiorului dragostei, care îi este și imbold, înfocare în creație, dar și eșec în destin, întrucât o taină nu are dreptul la cunoașterea (”veda”) celeilalte sau la contopirea cu ea în zona ”nepătrunsului ascuns”. Legea lor e de a coexista. Zeul infernului, ”al negrelor genuni,, ,Hades, îi oferă lui Orfeu șansa de a o ”întoarce în lume,, pe Euridice, mușcată de șarpe, dar cu condiția: ” - Când vei urca, Orfeu ,spre celălalt tărâm ,să nu-ntorci cumva capul, să nu-ncerci s-o privești....,, Același sfat e oferit și de consoarta zeului, Persefona: „ - Dacă te vei întoarce și vei privi spre nimfă, cu-o clipă înainte de-a călca pe pământ, o pierzi pe totdeauna...Nu mai e nici un mijloc s-o poți recăpăta...” (Mitru, 1990, 422-423).

Se deapănă în paralel, așadar, firele epopeii celor doi împătimiți ai tainelor, indicați în text cu termenii de „Ea” și „El”. În această formulă , poemul se înfățișează ca un studiu aprofundat în „vede,, și în „rune,, , adică în adâncimile ancestrale, arhetipale ale civilizației, în matricile valorice sufletești, respectiv – în miezul dramei destinale a lui Orfeu, a cântărețului, atins de focul dorului, ”transmis în sânge,, Reacția e de o „nebuie” totală, căci se produce prin cântec, prin „vers,, , deci prin stările de vârf ale existenței sufletești, răscolind toate tainele universului: ”De dor atins , el-foc ascuns ,el-vers,/El – adiere, el – însingurare,/ A prins să se desfașe-n univers/Încet, apoi din ce în ce mai tare...”

În ceea ce privește dorul sau dragostea poeta impune o viziune modelatoare. ”Ea” deține modelul ”sufletului plutind „. ”El” - modelul „ vânt ” (”era doar vânt pân-la -ntâmplare ”). Ambele modele se intercalează, se dedublează: ”M-am prins că-acesta e suspinul meu.../ m-am lăsat mișcării de sorbire.../Ce atrezit în mine – un dor cumplit/ De-a mai trăi pe lume încă-o dată ”. Prin faptul modelării se ilustrează ieșirea din neant, din Marele Nimic, sensul sensul veșniciei. Așa cum vom vedea până la urmă, însuși Orfeu întreprinde un gest mesianic în numele iubirii implacabile, fără de care viața, lumea nu are sens.

În partea a treia a poemului – capitol care ne apropie și mai mult de intimitatea orfică, „Ea „ comunică mai mult cu cuvintele „Lui ”, consfințite de elementele naturii, ca și în ”Imnul creațiunii ” din ”Rig -Veda ”: ”Zicea: - Cât mi-ai lipsit, cât mi-ai lipsit/ De nu mă crezi, câmpia va să ardă! ” Pe de altă parte, dialogările protagoniștilor scot la iveală aspecte inedite ale specificității poeziei însăși. Rezultă că există două tipuri de muze: socratic și demoniac: „Nu-i chiar așa. Se-ntâmplă uneori/ Că suflul care ne conduce pana / Nu-i muza cea cu ochi alinători, / Nu-i daimonul socratic, ci Satana”.

De regulă, Leonida Lari apelează la fantezie și vis sau, mai exact spus, la fantezia de vis, similară cu cea dimoviană, cu deosebirea că e mai epicizată. Cu ea poeta își favorizează spontaneitatea intuiției. De fapt, versul, ca și fantezia dictatorială, e o continuare a aventurii orfice, a autocunoașterii muzei prin drama dorului, adică a destinului de creație, ca un alt model de (re) ”facere a lumii”, amintindu-ne de „Corabia beată rimbaldiană”: ”- Visai? Și ai putea să-ți amitești/ Anume ce? – Știi, se făcea de parcă/Venit-au ape mari pân sub ferești/Și casa noastră s-a făcut o barcă.// Am prins pe ape a pluti mereu/ Și nu era urmă de om pe-aproape,/Doar vietăți nevorbitoare, eu /Și tu, ca la potopul cel de ape . // Pluteam spre – un munte ce abia-abia/Își arăta de printre valuri culmea / Și se făcea, ți-închipei, se făcea/ Că de la noi urma să-nceapă lumea”.

Concluzii

Pentru a-și justifica cucerirea de noi teritorii în arta cuvântului, poemul modern are nevoie nu numai de experimente, stiluri, formule inedite etc., dar și de o revigorare a arhetipurilor, a eului autentic însuși, de o scrutare a propriilor abilități spirituale, de o mutație în sau spre alte universuri de cunoaștere. În acest sens, Leonida Lari a dat dovadă de un curaj unic în felul său. Poemele analizate au demonstrat cu prisosință că autoarea lor e una din puținele și adevăratele învingătoare de spații insolite. Faptul se datorește atât fanteziei sale dictatoriale, cât și riscului transgresiunii eului în lumi nefrecventate încă. Regăsindu-și un concreator pe potriva intențiilor amintite.

Referințe

Mitru, A . *Legendele Olimpului*. Chișinău: Hiperion, 1990.

COMMUNICATION MATRIX. AN OVERVIEW OF THE NARRATIVE STRATEGIES IN THE FIRST ROMANIAN NOVELS

LA MATRICE COMMUNICATIONNELLE. LE PANORAMA DES STRATÉGIES NARRATIVES DANS LES PREMIERS ROMANS ROUMAINS

MATRICEA COMUNICĂȚIONALĂ. PANORAMA STRATEGIILOR NARATIVE ÎN PRIMELE ROMANE ROMÂNEȘTI

Sanda PĂDUREȚU, Angelica CĂPRARU

Departamentul de Limbi Moderne și Comunicare

Facultatea de Construcții de Mașini

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca

Bd. Muncii, 103-105, 400641 Cluj-Napoca, România

Sanda.Paduretu@lang.utcluj.ro

Angelica.Capraru@lang.utcluj.ro

Abstract

The present paper, part of a larger research, carries out a typological cut-out on the corpus of texts of the pioneers of the Romanian novel, revealing recurring scenes from the novels of the beginning, which, organized according to the poetic and rhetorical strategies used, can be constituted in a triptych of the worlds which make up this literary genre in the process of crystallization. After the analysis, we grouped the fragments that illustrate in the most relevant way the phenomenon of intertextuality, as well as the transacting of the context of communication, message, contact, narrative codes under the widened formula of “worlds” of the novel.

Résumé

Cet article, partie d'une recherche plus ample, réalise un découpage typologique sur le corpus de quelques textes appartenant aux pionniers du roman roumain, en mettant en exergue des scènes récurrentes dans les premiers romans qui, organisées en fonction des stratégies poétiques et rhétoriques utilisés, peuvent être construites dans un triptyque des mondes qui composent ce genre littéraire en train de se préciser. Pour donner suite à l'analyse, nous avons regroupé les fragments qui illustrent nettement le phénomène de l'intertextualité ainsi que la connivance du contexte de la communication, du message, du contrat, des codes narratifs sous la forme plus large des « mondes » romanesques.

Rezumat

Prezenta lucrare, parte a unei cercetări mai ample, realizează un decupaj tipologic asupra corpusului unor texte ale pionierilor romanului românesc, relevând scene recurente din romanele începutului care, organizate în funcție de strategiile poetice și retorice folosite, pot fi constituite într-un triptic al lumilor care compun acest gen literar aflat în plin proces de cristalizare. În urma analizei, am grupat fragmentele care ilustrează în modul cel mai relevant atât fenomenul intertextualității, cât și tranzactarea contextului comunicării, a mesajului, a contactului, a codurilor narative sub formula lărgită a unor “lumi” românești.

Key words: *typological cut-out, novel, rhetorical strategies, communication, intertextuality*

Mots-clés: *découpage typologique, roman, stratégies rhétoriques, communication, intertextualité*

Cuvinte cheie: *decupaj tipologic, roman, strategii retorice, comunicare, intertextualitate*

În cercetări anterioare am relevat apetența societății românești din prima noastră modernitate pentru ornamentele mândriei sociale.¹ Absența rangurilor, a unei ierarhii valorizate și în planul vizibilității sociale se reflectă - în universul romanelor vremii - prin goana după titluri, decorații, onoruri și semne ale respectului cuvenit unei “societăți alese”.

Cuplul Iordache din romanul *Elena*, al lui Bolintineanu se trage din viță de domn și de aceea toți i se adresează cu apelativul “*principele Iordache*”, el însuși “*iși da acest titru cu îngâmfare*”, iar “*sofia sa mai ales era în stare să rupă relațiunile cu cei mai buni amici care nu i-ar fi zis principesă.*” Dar goana după titluri generează situații ridicole: “*Aveau un fiu de șase ani, căruia părinții ei însuși îi ziceau principe! Maladie ridiculă ce bântuie de la un timp încoace multe capete seci; fruct al moravelor străine ce unii români în călătoriile lor în Europa au putut să culeagă în căile ferate, în birturi, în baluri publice pe unde au lunecat. Ea va trece prin propagarea ideilor luminate și serioase*”.²

Incipitul descriptiv al romanului *Tainele inimei* ne prezintă Copoul, ca loc de promenadă favorit al înaltei societăți a Iașiului. Înclinația înspre fiziologie a lui Kogălniceanu este evidentă, eterogenitatea high-life-ului fiind trecută în revistă cu ironie: “*gloata de bogați sau de acii care vroiesc a fi crezuți de bogați, de tîrîie-brîu, de curiozi, de alegători după havadisuri*³, *de femei a la mode, de lorete*⁴, *de oameni, de lume, de tineri anglomani, dandies și gentlemen riders, de lei*⁵ *și paralei, și, în sfârșit, acea gloată care, printr-o generală convenție se numește obicinuit societate aleasă, când de multe ori ea este foarte amestecată*”.⁶

Autorul remarcă conviețuirea, în interiorul aceleiași categorii sociale generice, a mai multor tipuri umane diferite, a elementului genuin și a imposturii, a realității și a iluzoriului, a esenței și a aparenței. Naratorul este conștient de convenția de onorabilitate care domină această lume așezată pe baze șubrede, însuși numele de “societate aleasă” fiind un rezultat al acesteia. Urmează un nou pasaj descriptiv, de data aceasta a “*înaltei aristocrații a Moldovei*”. De la descrierea de tip tablou din fragmentele anterioare ce prezentau locuri din Iași, naratorul refocalizează înspre descrierea de tip portret. Tehnica folosită este cea a enumerării trăsăturilor fizice și morale ale acestui personaj colectiv “*boieri de baștină veche sau nouă, voinicii noștri ofiteri, damele noastre cele mai elegante, cuconășii instanțiilor administrative giudecătorești și bisericești, măicuțele în concedie, tinerii alumniei a Academiei, cîți să mai află, floarea patriei rămasă de două-zeci de ani tot floare, loretele logofătului A., a vornicului V., a postelnicului S. și a comisului D., clasă de dame neapărată într-un oraș civilizată, clasa care, slavă libertății de importăție, din zi în zi se mărește, parte din Paris, parte și din Calomea - toate aceste stări a mult treptăluitei noastre societăți*”.⁷ Remarcăm din nou ironia la adresa acestui amestec insolit, redată prin frecvența substantivelor și adjectivelor, cu accent pe verbele statice. Sunt descrise obiceiurile acestei societăți: plimbarea cu trăsura, pe la patru-cinci după amiaza, de pe ulița mare, până la bariera orașului și apoi la Copou, unde cei mai puțini coboară pentru o scurtă plimbare „*călcînd iarba roasă de vite și ciolanele cailor morți ai poștei*”, iar cei mai mulți “*preferă a petrece vremea în trăsură picior peste picior, lăsând alte dobitoace să facă mișcare pentru dânșii*”.⁸

¹ Cf. Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Evgheniți, ciocoi, mojici*, Ed. Humanitas, București, 2013, p.45-47

² BOLINTINEANU, Dimitrie *Elena*, în Ștefan Cazimir, *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Barozzi*, Ed. Minerva, București, 1973., p.152

³ *havadisuri* - noutăți, știri

⁴ *lorete* - curtezane de lux

⁵ *leu* - fante

⁶ KOGĂLNICEANU, Mihail, "Tainele inimei", în *Opere I. Beletristica, studii literare, culturale și sociale*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1974, p.27

⁷ *Ibid.*, p.29-30

⁸ *Ibid.*, p.30

Naratorul omiscient controlează în mod evident tot ceea ce se povestește sau se descrie, punctând atent momentele de refocalizare succesive, chiar atrăgând atenția asupra lor, asupra rolului și momentului optim în care acestea sunt inserate în text: *“Aceasta este vremea să facem observațiile noastre”*.⁹

Observațiile ce urmează se referă la obiceiurile mondene ale ieșenilor: flirturile, plimbările și observațiile care țin până la ora înserării, anunțată de unicul tun al artileriei naționale, urmată de retragerea unei părți din această societate înspre ulița mare (*„alfa și omega a Iașilor”*) și mai apoi spre ulițele lăturalnice și replierea altei părți înspre *“confetăria d-lui Felix Barla”*. Din nou naratorul își face auzită vocea în text, din dorința de a se adresa direct cititorilor, explicitând retoric: *„Dar poate nu știți ce este confetăria d-lui Felix, și se poate încă să nu știți și cine este însuși domnul Felix Barla, deși aceasta ar fi cam greu de crezut din partea unui moldovan, dacă ai cinste a te număra în această nație”*.¹⁰

Remarcăm recursul intertextual prin referințe biblice, maxime, iar introducerea în scenă a personajului Felix Barla și a cofetăriei sale este echivalată cu revelația biblică a gustării din pomul cunoașterii, totul într-o notă ironică *“Omul, începînd de la strămoșul Adam, purure a voit a ști ce nu știe și, deși eu nu sînt în stare ca să vă fac să gustați din pomul științei, care nu se află decît în grădina raiului, unde nici d-voastră, nici eu nu cred că vom intra prea lesne, totuși sînt în stare a va da novelele cele mai pozitive și mai complete asupra confetăriei și persoanei d-lui Felix Barla”*.¹¹

Naratorul omniscient, mic demiurg ironic și autoironic, nu este dominat de un aer solemn, de păstrător al marilor adevăruri ascunse; el este însă cunoscătorul adevărurilor din paginile romanului. În interiorul ficțiunii sale doar naratorul cunoaște toate personajele, despre care ne poate oferi orice informație, însă numai la momentul potrivit, pe care el însuși îl stabilește, dezvăluind elementele treptat, într-o cadență proprie. George Baronzi surprinde ironic ambiția umană de a se deosebi de alții, în special a celor lipsiți de talente, frumusețe sau fapte mari, definind această dorință drept *„neînfrînată trebuință”* și *„neîmpăcată patimă”*. Șirul de înterogații retorice din final și invocarea valorilor antichității grecești și a celei romane vin să structureze antitetic tabloul unei lumi pusă în mișcare de reflexul de a nu-și accepta condiția pe care o are din naștere (*“asta provine d-acolo că nimelui nu-i place să trăiască în sfera în care s-a născut, ci toți voiesc, se nevoiesc, își bat capul, să se distingă cu orice preț, cu orice sacrificiu, fie cât de mare, cât de costător, cât de rușinos, numai să se distingă, să se distingă și mai mult nu”*):

“Nu e natural (...) ca omul să fie ambițios, să vrea să se deosebească de ceilalți prin ce poate, prin ce-i e dat de natură sau de soarte? Unii se deosebesc prin talentele lor, alții prin avuție, prin fapte mari; care prin frumusețe, care prin spirit, etc.; ei bine, sunt oameni cari ar vrea să se deosebească și ei prin ceva, dar prin ce? Bani a început să aibă toată lumea; de multe ori industrialii cei mai de jos au zis boierului celui mai mare: “Te cumpăr de zece ori cu averea mea ” și boierul a tăcut, văzînd că avea dreptate. (...) Cu ce dar ar putea să se deosebească o mare categorie de oameni, cari se văd întrecuți în talente, în forță și în aur, dar cari cu toate aceste simt neînfrînată trebuință, moștenesc neîmpăcata patimă de a se deosebi, de a fi mai mari, cum zic ei, de a domni peste ceilalți? Au alergat la ranguri; au văzut că oarecari legi impuse țării excludea pe cei fără ranguri de drepturi politice, și deci sacrificia tot spre spre a le căpăta: unul prin bani, altul prin înjosiri și umiliri, acesta prin trădări, acela prin sacrificiul onoarei femeiei sale sau a fiicei sale, își făcură o pozițiune în societate și se bucurară, după ideea lor, de fericirea de a deosebi între concetățenii lor. Întrebe cineva pe unii din cei ce-și fac paradă cu decorațiunile ce le poartă: Ce sunt astea, domnilor, cari le purtați la gât? Cine vi le-a dat? Ce service făcute patriei v-a făcut să le meritați? Știu că în antichitate, în Atena și în Roma se cununa cu laure cei ce se însemna prin virtuțile și talentele lor, sau prin faptele lor glorioase, dar voi ce-ați făcut ca s-aveți dreptul d-a purta aste semne de distincțiune? Răspundeți! dar ei nu vor răspunde nimic, sunt sigur, afară

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid., p.30-31

numai, cum zisei, că și asta provine d-acolo că nimelui nu-i place să trăiască în sfera în care s-a născut, ci toți voiesc, se nevoiesc, își bat capul, să se distingă cu orice preț, cu orice sacrificiu, fie cât de mare, cât de costător, cât de rușinos, numai să se distingă, să se distingă și mai mult nu.”¹²

Tabloul locurilor

Analiza întreprinsă în acest studiu decupează teme descriptive frecvente în perioada de început a prozei noastre de ficțiune. Topografia și cronografia, la care se adugă, în subsidiar, descrierea de moravuri / obiceiuri / modă a unei epoci ori tranșe sociale¹³ apar în scrierile romancierilor pașoptiști sub forma zugrăvirii tabloului locurilor, al orașului, grădinii, parcului, plimbării de plăcere sau doar pentru a fi văzut etc.

Copoul este prezentat ca un loc pitoresc al plimbărilor favorite, așa cum există în toate capitalele europene: Parisul are Champs-Elysees și Bois de Boulogne, Viena are Praterul, Berlinul Tier-Garten, Madridul El-Prado și Atocia, iar Iașiul cu al său Copou nu face excepție de la această regulă nescrisă. Din nou naratorul evidențiază o diferență de esență, de această dată dintre două lumi: cea a Europei Occidentale și cea a Iașilor anului 1849, capitală aflată de abia la stadiul de aspirantă la modernitate, de copiatoare al formelor exterioare ale unei lumi și civilizații după care tânjește. Procedul folosit este cel al antitezei, sunt descrise frumusețile parcurilor și ale grădinilor europene și, prin contrapunere Copoul ieșean (ce se potrivește însă până la identificare cu societatea aleasă moldovenească ce-l frecventează “Prin urmare și Iașii, ca o capitalie, trebui și ea să aibă o primblare pentru societatea aleasă a sa”). Pe de o parte avem locurile de plimbare celebre: “În adevăr **cîmpii Elisei** merită de a fi primblare prin frumoasa perspectivă ce într-un capăt se începe cu palatul și **grădina Tuilerilor**, trece prin **piața măreață a Concordiiei**, cu **obeliscul de Luxor**, și, între mărețe alee de copaci, se sfârșește cu **Arcul de Triumf al Stelii**, **rădicat de Napoleon celebrităților imperiului**. **Praterul și Tier-Garten** au un alt fel de podoabă; frumoasele lor alee de castani și fagi umbroși îți arată în mijlocul unor populose orașe codrii druizilor și mulțimea de cerbi ce în tot minutul trec în dreapta și în stînga îți sporesc iluzia, crezând că în tot minutul să zărești vreun poet bătrîn sau vreo fecioară profită a vechilor germani, dacă calescele strălucite, pline de femei elegante, nu Ț-ar arăta că ești în secolul al nouăsprezece. **El-Prado a Madridului** merită asemenea de a se numi una din cele mai frumoase primblări a Europei. Când duminica, pe o frumoasă după-amiază, ieși pe la șapte ceasuri și **de la fîntîna Cibellii pînă la statua lui Neptun**, între patru alee de copaci seculari, vezi tot pe acel loc încungiurat de grile de fier și numit salon, vezi, zic, frumoasele madrilenice cu părul negru ca penele corbului, cu ochii scîntiitori ca doi cărbuni aprinși, învălitate în mantele negre care le fac încă mai pătrunzătoare ochirile, cu talia clătinată ca o trestie bătută de zefir, cu picioruțele de copil, și deasupra capului cu un cer albastru ca al Napolii, atunce întălegi că **Prado** trebui să fie un loc minunat și că un spaniol Ț-ar vinde mantaua, și un străin cibotele, mai bine de a lipsi la ora primblării.”¹⁴

Reținem pasajul descriptiv în care elementele unei topografii concrete devin prilej de reverie filtrată însă printr-o imaginație de sursă livrescă (civilizații antice și bogății ale florei și faunei, frumuseți feminine mediteraneene descrise însă ca prototip, fără a particulariza). La polul opus se află Copoul: “La Copoul nostru însă nu găsești nimic de aceste; a sa frumuseță este lipsa de toate frumusețele, și tocmai aceasta face că Copoul este o primblare singură și unică în feliul său între toate primblările, de la Cîmpiile Elisee a Parisului pînă la grădina Kiselef din București. Poetul care au cîntat: **Foaie verde de bostan, / Pe dealul Copoului, / Rău mă dor călcîiele**, au înțales foarte bine frumuseța primblării Iașilor. În adevăr, închipuiește-ți spinarea lată ca un șes a unui deal gol, această spinare păscută de bivolii boierilor, vacele jidovilor, caii slujitorilor agii și măgarii lăieșilor, mărginită de o parte cu valea Cîrligului, de cealaltă cu valea de cătră Păcurari, avînd în

¹² BARONZI, George, *Misterele Bucureștilor*, în Ștefan Cazimir, *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Baronzi*, Ed. Minerva, București, 1973, p.304-305

¹³ MANCAȘ, Mihaela, *Tablou și acțiune. Descrierea în proza narativă românească*, Ed. Universității din București, 2005, p.53

¹⁴ KOGĂLNICEANU, Mihail, *Tainele inimei*, în *op.cit.*, p.27-28

dosu-i ca hotar bariera Copoului și stîlpii răsăpiți a grădinei publice, și înainte-ți redul în fund ca corp de armie, și ca aripi viile domniei, Regensburg și alte acum plîntate – iată Copoul, iată primblarea favorită a concetățenilor noștri, adecă un loc întins, primăvara verde, vara galbăn, toamna negru de glod, și numai iarna mai curat, adecă alb, fără nici un copac, fără o șose cît de ră, având ca singură varietate grămăzile de gunoi ce cotiugele boierești aruncă în toată ziua.”

Dacă în fragmentul anterior aveam de-a face cu a admirație sinceră a locurilor evocate, acum tonul este ironic. Autorul definește folosind antiteza și paradoxul: *“a sa frumuseță este lipsa de toate frumusețele”*, unicitatea Copoului stă în abaterea de la norma urbanistică consacrată, în amestecul de rural și semi-urban, un loc preferat atât pentru păscutul bivoliilor, vacilor, cailor și măgarilor, cît și un spațiu de promenadă al ieșenilor. Remarcăm încă de la primele fraze faptul că fragmentul de roman începe pozitiv, digresiunea astfel realizată fiind explicitată de însuși naratorul, în chiar fragmentul următor. Adresându-se direct cititorilor el se scuză (*“cetitorii mei binevoiască a-mi ierta această digresie”*), explică totodată rolul digresiunii, acela de a fixa în memoria posterității acest tablou din anul 1849 al Iașilor vechi, vechiului urmând a i se succede noul, modernizarea, urbanizarea:

*“Cetitorii mei binevoiască a-mi ierta această digresie: trebui însă ca să păstrez viitorimei descrierea primblării iașenilor în anul 1849, pentru că aud că părintele Treierarhitul are de gînd să schimbe Copoul într-un oraș, merit de a da tipla Iașilor vechi. Prin urmare Copoul cum este acum, în curînd nu va mai fi, va trece și se va uita, ca chedrul Libanului, ca floarea cîmpului, sau, dacă vroiți comparații mai puțin biblice, ca fostul club [al] vînătorilor, sau ca Soțietatea istorico-naturală. Mai aud încă și alta. Se zice că Departamentul Lucrărilor Publice s-ar pregăti să facă pozna de a plînta, la Copou, o primblare cu alee de copaci după pilda Cîmpiilor Elisee și a Praterului. De aceea, iubitorilor mei cetitori, dacă mai vroiți a mai apuca Copoul cum este descris aici, grăbiți-vă de a vă arvonii de pe acum droșce ca să-l puteți vedea încă în astă primăvară, căci la toamnă nu știu dacă-l veți mai afla în haina sa goală, de astăzi.”*¹⁵

Dacă până la acest moment toate detaliile se refereau la așerazarea într-un anumit spațiu a acțiunii, la descrierea cât mai amănunțită a cadrului, în acest paragraf avem primul reper temporal concret, anul 1849. Comparațiile abundă, ele sunt din nou livrești, biblice, dar succesiunea lor nu e statică, trecând de la registrul solemn la cel ironic, prin simpla juxtapunere a termenilor cu care se realizează comparația, termeni care translează de la solemn la mundan.

Un alt reper prezentat topografic și cronografic în *Tainele inimei* este *“confetăria lui Felix Barla”*. Pentru a înțelege importanța cafenelei lui Felix Barla în Iașul pașoptist, naratorul recurge din nou la comparația cu orașele europene și la prezentarea acestora, prin enumerare: *“Iașii, cu toate atributele și pretențiile sale de capitalie, n-a putut încă introduce obiceiul cafelelor. În Paris sînt: Le Café de Paris, Le Café Cardinal, Le Café Foy; în Viena este cafeul Dam, și pentru români Le Café Grec; în Berlin, Josty Fuchs și Stehely; în Madrit, El Café Suizo”*.¹⁶ Urmează din nou, după tehnica deja cunoscută a prezentării sistematice, o refocalizare, de la planul îndepărtat general și abstract de tip tablou, înspre planul apropiat, particular, de tip portret (de la descrierea cafenelelor celebre ale Europei, la clientela ieșeană *“confetăriei lui Felix Barla”*). Nu lipsește obișnuita prezentare antitetică a clienților care populează aceste localuri, atât în capitalele europene cît și în capitala Moldovei: *„În aceste cafele, sara se adună mai toți locuitorii ce n-au altă petrecere pentru acele oare; ei ieu ceva, altă dată nimică, spun, rîd, vorbesc moral și, mai multe dăți nemoral, politică, cînd nu-i în stare de asedie, literarură, anecdote; jurnalele mai ales fac materia conversației (cît pe ce eram să zic conversației), care se prelungește pînă cînd, după legi, stăpînul este silit să stîngă gazul și să înceapă a închide obloanele și ușile, și atunci încă mulți ies cu mare greu și după întriite îndemnări. Atunci fieștecare își ia palaria și, poftîndu-și noapte bună, se duce la casa sa și cîteodată și la casa altuia. În Iași cafelele, botezate sub numele disprețuitor de **cafenele**, nu sînt vizitate decît de canalie, adecă de negustori, de vătăji, de cîțiva scriitori, de tot ce,*

¹⁵ *Ibid.*, p.29

¹⁶ *Ibid.*, p.31

în sfârșit, nu se numără între rangurile aristocratice sau care au pretenție de aristocratice.” Șirul de ironii generat de eterogenitatea clienților ne face să remarcăm încă odată vocea naratorului filtrată prin experiența fiziologilor. Aglomerația din cofetărie duce înspre paralelismul cu aglomerația întru obținerea funcțiilor în stat. Cofetăria este, în miniatură, dublul societății moldovenești de la acea vreme, prin care se perindă miniștri, dame înalte, simpli sefi de masă, laureți ai Academiei, actori, preotese, băcălițe, într-un amestec cu adevărat democratic. Este locul unde barierele sociale dispar: „Cea mai vizitată confetărie este cea din ulița mare, în prijma uliței ce duce la palatul domnului Sturdza; în această confetărie adeseori soțietatea este așa de numeroasă, că gustătorii nu-și pot apropie lingurița cu înghețată de la farfurie la gură, și scaunele se caută cu nu mai puțină râvnă decât posturile statului; lungi șiruri de trăsuri stau dinainte; și nu este rar de a vedea un ministru sau o damă de sferă înaltă ocupînd locul unde cu cîteva minute mai înainte șezuse un simplu șef de masă, un laureat a Academiei, un actor românesc, preuteasa cutare, ori băcălița cutăruia”.

Acțiunea ce urmează să se desfășoare se petrece cu câțiva ani înainte, la 1844. Reținem descrierea în stil balzacian a vechii construcții: „La anul 1844, însă, cînd se petrecea istoria ce am a va desfășura, confetăria d-lui Felix era cu totul altfel, și încă astăzi acei ce se vor grăbi vor pute-o vedea, de nu întreagă, dar macăr în ruinele sale; grăbească-se însă, căci publicația în contra baracelor îi amerință pieirea la viitoarea primăvară. Magazinul era alcătuit de o singură cameră tăiată în două prin un bufet, în dosul căruia era dulapuri de lemn boit negru și pline cu gavanoase de sticlă cu cofeturi, lise, fructuri condite, zaharicale și caramele. Întrînd, vedeai în dreapta două-trei mese proaste, cu scaune și lavițe și mai proaste; în stînga aveai o ușă cu geamuri; ce ducea la o altă așezare industrială a domnului Felix: pentru că d. Felix, ca mulți bărbați de stat ai noștri, nu se mulțemește cu o singură profesie, iubește a cumula, și pe lîngă confetar este încă și... marșandă de mode. De a lungul magazinelor de bomboane și de mode se întindea un fel de balcon, soi de târnaț, în care mușterei putea lua înghețată și totodată a arunca ochiri prea puțin înghețate la aprinzătoarele modiste, ce se vedea prin geamuri lucrînd la capele și bonete. Așa d. Felix avea totodată marfă .de răcorit stomahul și de aprins inimile; **înghețată și modiste.**”

Dialogul imaginar cu cititorul, marcat la nivel formal prin linii de dialog și semne ortografice indică vorbirea directă a celor doi participanți la o scurtă și imaginară convorbire. Prin introducerea vocii cititorului în text, naratorul anticipează eventualele observații și vine astfel în întâmpinarea lor. Povestirea se cere și se imaginează a fi performată, are o anumită cadență, un ritm propriu, impus de narator, e nevoie de timp pentru a fi depănată:

“- Dar bine, pînă acum noi știm că d. Felix este preocupat de zaharicale și de mode; nu ne-ai spus însă nimic despre celelalte ale lui? Și încă mai puțin despre istorie?”

- Răbdare, răbdare, cetitorilor, chiar lui Dumnezeu i-au trebuit șase zile ca să facă lumea. Dați-mi dar și mie macăr șase oare, ca să vă spun această adevărată istorie.”

De la zugrăvirea tabloului exterior se trece la descrierea personajului Felix Barla: piemontez de origine, el este cel mai vechi cofetar din Iași; a oferit deserturile la balurile de pe vremea ultimilor domni fanarioți, dar a și modernizat gusturile introducând în Moldova biscuiții, pralinele, marțipanele, caramelul, limonada și înghețata. Rolul său culturalizator din punct de vedere culinar este prezentat cu nelipsita ironie: “*judecați dar din ce barbarie ne-au scos d-l Felix Barla*”.

O nouă antiteză este menită a ironiza ingratitudea ieșenilor care savurează produsele cofetarilor, uitând însă să plătească la timp: “*Cu toate aceste ieșenii îi sînt prea puțin recunoscători; el le-a îndulcit viața și ei se silesc a i-o amărî în tot feliul. Cine, în adevăr, nu figurează în catalogul domnului Felix și cine îl plătește la vreme?*” În jocul ficțiunii intră însuși naratorul care mărturisește a fi el însuși dator, uzând din plin de creativitatea lingvistică – rău platnicii sunt denumiți gogomani, etimologia epitetului fiind una comică – gogomanii sunt “*născuții de la Gogomănești*”. Este menționat incendiul din anul 1844 care aduce cu sine distrugerea unui sfert din Iași. Din imprudența municipalității acoperișul de șindrilă al cofetăriei este distrus, iar ploaia ce avea să urmeze distruge marfa expusă furiei naturii. Descrierea ce urmează pare a fi cea a diluviului biblic rescris în cheie ironică: “*Atuncea să fi văzut acadelele și coardelele,*

confeturile și boneturile, budincele și blondele sale în ce stare ajunseră; făcea un vinograd babilonic ce nu se putea vinde nici ca obiect de mâncare, nici, ca obiect de modă”.

Caracterizarea directă și indirectă a lui Felix Barla se încheie cu o frază cu rol conclusiv: *“Acesta este domnul Felix, roșu la față, cu parul cărunț, scurt, și bun ca toți oamenii de lume, cu tot tonul său răstit și cu tot catalogul său de datornici”.*

Topografia urbană din lumea primelor romane românești nu ocolește Bucureștiul. Cartea lui Radu Ionescu se deschide cu imaginea clasică a descrierii realiste “de sus”: *“Străinii zic că Bucureștii este un oraș foarte pitoresc; poate să fie așa pentru acei cari nu l-au văzut niciodată, sau cari l-au văzut din deal de la Filăret. Într-adevăr, din acea înălțime Bucureștii poartă cu mândrie numele său de capitală a bucuriei și înfățișează o vedere magică pe care puține capitale din Europa o desfășură înaintea ochilor artistului, amator de varietate și pitoresc. Numeroasele turnuri ale bisericilor, de deosebite forme și înălțimi, acoperișele caselor de felurite colori, în tinichea albă sau văpsită verde ori roșu, mai multe monumente cari se ridică triumfătoare și rup trista monotonie a liniilor drepte, un însemnat număr de grădini pline de verdeață, răsipite într-o mulțime de puncturi, umbrele și luminele produse de razele soarelui în acest frumos amestec, dau orașului București o fizionomie din cele mai originale și plăcute, o înfățișare din cele mai variate și încântătoare”.*¹⁷

Apropiindu-ne, imaginea devine antitetică, frumusețea îndepărtată a orașului relevă, prin focalizare, o realitate dezamăgitoare: *“Câtă deosebire însă când intri pe stradele neregulate, noroioase sau pulberoase ale acestui oraș care în depărtare ți se arată atât de frumos! Tot farmecul acela care îți încânta ochii a perit și ești coprins d-o tristă impresiune pentru că te vezi înșelat. Această împrejurare se întâmplă foarte des și în multe privințe pentru viața din București: mai tot este frumos în depărtare, dar de aproape este trist, de multe ori urât, și întâmpini grele decepțiuni”.*¹⁸

Lumea textului

Dacă în plan general-estetic, autorul, ca producător al unui obiect beletristic, este privat de o serie de posibilități de acțiune ce stau în mod normal la dispoziția emițătorului în comunicarea extraliterară; în situațiile sale particulare textul literar poate institui, *intra muros*, un regim propriu de comunicare. Privind din unghiul variațiilor sincronice și diacronice ale modului de a realiza acest lucru de la o scriere la alta, de la un gen la altul și de la epocă la epocă, proza de la mijlocul veacului XIX, apare ca fiind dominată de “strategiile de simulare a comunicării față în față”.¹⁹ Prin asumarea condiției perisabilității, aceasta “trădează teama de consecințele alienante ale scrisului, de distanța și diferența pe care textul scris le stârnește în aventura trimiterii lui în necunoscut”.²⁰ Exuberanța comunicativă vine din dorința de a construi un “spațiu public, dintr-un bricolaj de materiale disponibile precum vecinătatea, prietenia, convivialitatea, căminul, salonul, asociația, clasa sau gazeta”.²¹ Remarcăm, în proza vremii, insistența semnelor truate ale unei comunicări directe, *hic et nunc*, râvna de a fi împreună, indiferent pentru ce, strădaniile trasării și consolidării unui spațiu securizant al comunicării, ofertele de complicitate strecurate în fel și chip în interiorul textului.

Cu toate că analizele remarcă insistent că proza lor e comunicativă în exces, debordând de un familiarism agasant, tocmai această locvacitate îi dă o notă simpatcă și, uneori, provocatoare. Liviu Papadima subliniază că suprafața textului mișună de semne ale lui “eu”, în spatele cărora se află voința concretă, controlată de către cel care le manevrează (fie ca etalare a autorității sau,

¹⁷ IONESCU, Radu, "Donjuanii de București" în *Scrieri alese*, Ed. Minerva, București, 1974., p.198

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ PAPANIMA, Liviu, *Literatură și comunicare. Relația autor – cititor în proza pașoptistă și postpașoptistă*, Ed. Polirom, Iași, 1999, p.225

²⁰ *Ibid.*, p.225-226

²¹ *Ibid.*, p.226

dimpotrivă, ca afișare a servituților la care se obligă, ca manifestare a sincerității sau a ipocriziei).²² Semnele lui “tu” sunt și ele prezente, pentru a menține contactul între cei doi parteneri de comunicare: “Proza vremii strigă “fii cu mine” pe toate vocile. Metafora călătoriei împreună și cea a privirii împreună, cu un rol proeminent în definirea contractului de lectură propriu epocii, solitudinea naratorului față de naratorul pe care “îl îndrumă” și căruia “îi arată”, paternalismul implicat în asumarea iopstazei de ghid, de călăuză, de către povestitor, veghea și sprijinul permanent acordate lectorului de-a lungul periplului său, toate acestea converg în realizarea și menținerea unui contact strâns între agenții de comunicare, între, în ultimă instanță, autor și cititor”²³.

Punctul de pornire al romanului lui Ion Ghica îl constituie tocmai confesiunea, mărturisirea, “destăinuirea desăvârșită a vieții lui”. Una din tehnicile folosite cu predilecție este ghidarea narațiunii (“*dar să-ți încep povestirea vieții mele mai de departe*”²⁴). Este fixat cadrul temporal: seara, la ceai, după vânătoare. De la începutul narațiunii se instituie convenția potrivit căreia naratorul este personaj în propria-i povestire, iar musafirul napolitan este implicat în viața personajului principal, Alecache Șoricescu, proprietarul moșiei Mămăligeni, căruia îi câștigă încrederea, devenind astfel confesorul său.

Mereu atent la firul epic, Kogălniceanu punctează constant etapele narațiunii²⁵: “*Locul și proprietarul confetăriei fiind descriși, dați-mi voie a începe acum și istoria*”, fixând de la început cronotopul: “*într-o seară de toamnă a anului 1844, împregiurul unei mese ce era în fața ușei dinspre ulița mare, sedea cinci tinei, care înfățișa adunarea cea mai eterogenă ce-și poate cineva închipui, prin poziția, figura și caracterul lor*”.

Sunt introduse cele cinci personaje: N. Măcărescu, avocat, vărul său (al cărui nume nu se precizează în acest moment al narațiunii, printr-o tehnică a amânării), prietenul de sorginte franceză a lui Măcărescu. Personajele sunt introduse într-o ordine deloc aleatorie, le descrie în funcție de rolul care le este atribuit (principal sau secundar) în narațiune. Naratorul construiește cu răbdare și minuțiozitate, cerând același lucru și de la cititorii săi, cărora le dezvăluie din când în când mecanismul intern al narațiunii pe care o creează. Prezentarea ultimelor două personaje este lăsată cu intenție la urmă, acestora urmând a le fi atribuite roluri principale: “*cele de pe urmă două persoane cer o explicație mai largă și un examen mai mănunțuș, fiind menite a fi eroi principali în povestirea noastră*”. Este vorba despre colonelul Leșescu și vărul acestuia, domnul Stihescu. Naratorul știe totul despre personaje, descrierea înfățișării lor fizice fiind punctul de pornire în dezvăluirea elementelor de caracter. Își dezvăluie intenția de a crea contrast, de a construi antitetic și explicitează rolul antitezei folosite: “*spre a face un contrast mai mare, să zicem că...*” Stihescu se autocaracterizează atât indirect (preferă ritualul tradițional al mesei, gusturile mâncărilor tradiționale), cât și direct (“*slavă domnului, sînt, și la trup și la suflet, român verde și virtos*”). El este vocea rațiunii, a tradiționalismului, ideile sunt teziste, proprii lui Kogălniceanu, cu o retorică și tematică ruptă parcă din discursurile sale politice, ale căror resorturi le-analizat în subcapitolele anterioare. Naratorul îl aprobă (cum altfel?), mărturisind că se regăsește cu totul în ideile sale: “*găseam că el în multe avea dreptate. În adevăr, curioasă și nedreaptă mi se pare civilizația ce pretindem a adopta*”.

Iată creat cadrul pentru o nouă digresiune, pe care de altfel o anunță: “*Fie-mi iertat aice o mică digresie*”. De data aceasta naratorul este implicat și ca prezență fizică în povestire (deocamdată nu ca personaj), însă nu interacționează cu personajele, adoptă rolul unui simplu privitor “*dintr-un colț al confetăriei*”. Aici pactul ficțional dispăre, este uitat, Kogălniceanu vorbește, explicitându-și crezul, oferind detalii din biografia proprie, într-o sinteză a propriilor idei politice și culturale, analizată de noi în subcapitolul precedent. Scurtul dialog dintre comeseni este întrerupt de sosirea a trei noi personaje: aga Tachi Mătiescu, împreună cu soția sa Elena și verișoara acesteia Laura, toți

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*, p.227

²⁴ GHICA, Ion, [Istoria...], în *Opere I*, Ed. Pentru Literatură, București, 1967, p.3

²⁵ KOGĂLNICEANU, Mihail, *Tainele inimei*, în op.cit., p.23-48

trei munteni. Personajele nu sunt doar descrise, ci sunt supuse unei ample analize caracterizante de către naratorul omiscient. Elementele din planul general sunt definatorii pentru personajele nou introduse, eleganța fiind cuvântul de ordine (călătoresc cu un elegant balon-brișcă tras de doi cai negri, lacheul poartă o livrea simplă, dar elegantă), toate acestea fiind menite să ne dezvăluie faptul că nu avem de-a face cu „*un provincial sau un ciocoi înnobilit*”. Stabilirea unei descendențe ilustre a acestor personaje este importantă pentru narator, care nu scapă nici un prilej de fixa acest lucru cât mai puternic în memoria cititorilor (“*Tînărul se deosebea prin frumusețea și expresia figurii sale, prin focul ochilor și prin eleganța simplă, dar de bun-gust a portului*”).

V.A. Urechilă lucrează și el cu instrumentarul tehnic scriitoricesc la vedere, folosind, în cazul descrierilor de personaje, alternanța dintre prosopografie și etopee - între descrierea trăsăturilor exterioare și zugrăvirea caracterului - pe care le anunță programatic și le semnalizează cititorului în text: “*Aste-s pentru fizicul vătavului; cât pentru simțimintele și ideile umane ale amândurora, dialogul următor dintre dâșii le va face lesne cunoscute cetitorului*”.²⁶

Materialul care ilustrează cooptarea cititorului în text, ca partener nemijlocit de comunicare este abundent, pe alocuri clișeizat, însă destul de felurit pentru a se lăsa ordonat într-o taxonomie riguroasă.²⁷

Interpelarea apare adesea ca una din formele cele mai simple ale angrenării cititorului în discurs. Luând forma unor interogații retorice, în exemplul de mai jos, ele “reamintesc cititorului periodic că e cititor, că citește, și că altcineva – autorul – e conștient și se preocupă de acest lucru”²⁸: “*Așa era educațiunea ce vonicul dădea fiului său, cuconașul Tache, un băiat frumușel, dară prost cât optsprezece. Am putea descrie mai multe examene de aste în care vornicul lua într-o clipă tot aceea ce nefericitul guvernor vâra în glava băiatului într-o lună sau două, dar socotim de prisos. A cui era oare vina dacă la capătul anului băiatul nu putea înțelege cum se poate ca neamțul să fie creștin și țiganul om? Acuma, înainte de a trece mai departe, socot că n-ar strica, pentru mai bună lămurire a istoriei noastre, să spunem ceva mai mult asupra lui Vasile*”.²⁹

În mod simetric, interpelările își găsesc la fel de bine locul în explicitările concluzive: “*Atunci vataul, cu surâsul de satisfacere pe buze, se rădică pe vârful degetelor și din toate puterile aplică pe trupul nud al fratelui său (căci îmi pare, iubite lectorule, că-i e frate), îi aplică, zic, mai mult de 20 de lovituri (...)*”.³⁰

Explicitările dirijează sensul lecturii, înlesnesc munca cititorului, într-un efort de hiperprotecție a sensului, care nu-i permite acestuia interferențe pe cont propriu, dar și “exhibarea unei depline transparențe, a unui *fair-play* auctorial”.³¹ “*În ziua aceea era mare mișcare în sat, femeile își găteau ștergare albe, fetele înșirau mărgelile pentru salbe (...). Și știți de ce asemenea găitiri? Sunt sigur că n-ați putea găci că deseară avea să fie clacă și joc la badea paznicul. Sperez că cetitorul meu n-are nevoie să-i spun ce vrea să zică clacă, acest frumos obicei, frumos și după legea lui Hristos, când se urmează numai între țărani; dărăpănitori, de prisos, când țărani îl țin pentru folosul stăpânilor*”.³²

Forma predilectă de verbalizare a “poruncilor” adresate cititorilor, alături de numeroasele interpelări în vocativ o constituie “eticheta verbală a cititorului-destinatar” inserată “în forme cazuale pline din punct de vedere sintactic”³³, care dau un aer mai protocolar, de conformare mai rigidă la convențiile comunicării: “*Să mergem acum la corturile scalvilor*”, “*Să ne apropiem mai mult de șeatra unuia din meșterii acești isteți (...)*”.³⁴

²⁶ URECHIA, V.A., *Coliba Măriucăi*, în Ștefan Cazimir, *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Barozzi*, Ed. Minerva, București, 1973, p.82

²⁷ PAPADIMA, Liviu, *op.cit.*, p.227

²⁸ *Ibid.*, p.229

²⁹ URECHIA, V.A., *Coliba Măriucăi*, în *op.cit.*, p.85-86

³⁰ *Ibid.*, p.92

³¹ PAPADIMA, Liviu, *op.cit.*, p.230

³² URECHIA, V.A., *Coliba Măriucăi*, în *op.cit.*, p.93

³³ PAPADIMA, Liviu, *op.cit.*, p.232-233

³⁴ URECHILĂ, V.A., *Coliba Măriucăi*, în *op.cit.*, p.92-93

Redactarea “ploconelilor” apelative aduc în scrisul vremii variațiuni expresive ale curtoaziei, flatând cititorul prin temenele ce disimulează intrarea în rol³⁵. În descrierea unei moșii aflate într-un mic oraș de provincie, Pantazi Ghica se folosește de acest prilej de suplinire a fazei diegetice (aparitia personajelor) pentru a-și flata cititoarele: “**Nu crede, amice lector, că acolo nu o să găsești femei frumoase. Găsești femei cari ar putea rivaliza cu dumneata, amabilă lectriță, în grații, expresiune și voluptăți (...)**”³⁶

Viața patriarhală, plăcerea cititului, bucuriile intelectuale sunt evocate de către Alecu Cantacuzino printr-un șir de întrebări retorice. Tehnică de adresare directă cititorului, de a-l atrage în teritoriul ficțiunii ce stă să înceapă, fixarea cronotopului (toamna, la țară) se face încă din titlu, dar se prelungește în incipit-ul romanului: “**Trăita-ți vreodată la țară? Fără îndoială, că sunteți moldoveni și cine zice moldovan zice și pământean. Știți dar că la vreme de toamnă, când umbra se lățește, când frunzele cad pe pământ (...); știți, zic, sau poate nu știți că atunci se naște în sufletul omului o dulce tristeță care aduce toată a sa ființă într-o nespasă armonie cu melancolica înfățișare a naturei. Gândurile se fac mai grele, grijele apasă sufletul mai cu tărie! Atunci, iubiți de a ceti?... Aprindeți lumânările mai devreme. Iubiți de a visa cu ochii deschiși?... Vă întindeți într-un jilț și vă uitați la focul caminei, și flăcările albastre ce se gioacă printre cărbunii roși ai jărăticului vă pornesc gândurile într-un rai de fericire. La ce gândiți atunci?... La floricelele ce s-au veștejit? La verdeța ce nu mai este? Sau poate vedeți trecutul ce v-au purtat în brațe și vă aduceți aminte de tradițiile casei părintești cu care v-au legănat iubirea unei mame?**”³⁷

Vocea auctorială controlează strict ritmul și ordinea evenimentelor narate: “**Până a introduce pe cititori în mijlocul acestui cerc de desprivilegiați ca să le facem cunoștința bărbaților și femeilor de care era compus, să vorbim despre moșia boierească**”, dar și intervalele spațiale prin care lectorii au voie să pășească: “**Să ne înturnăm în salonul postelnicului George, în momentul când se auziră în depărtare strigăte de poștași**”³⁸. Alteori aceasta divaghează, explicitând didacticist: “**Casa era situată pe vârful dealurilor. Ea domina grădina de arbori prin înălțimea sa. Să nu vă așteptați a vă duce într-un castel ca cele dupe Rin. Părinții noștri n-au zidit castele pe la moșii, din cauza nestabilității timpurilor de atunci, invaziunelor de turci și de tătari, înaintea cărora nimic nu mai putea sta**”³⁹.

Naratorul impune propriul ritm al povestirii, fără a lăsa cititorului spațiu de manevră pentru interpretări personale, forțându-l să privească în direcția indicată hiperdeterminând sensul textului: “**Salonul era plin de lume. Talangiul cu familia, Șer, Tudorina; Zoe Șeni cu bărbată-său, și alții cu care vom face mai târziu cunoștință. Deocamdată să ne ocupăm de o persoană necunoscută, ce intră cu Șer. (...) Să vorbim puțin despre noii-veniți. (...) Vom vorbi încă de un nou-sosit cu femeia sa**”⁴⁰.

Locul comun al construcției al unui tablou descriptiv după tehnica balzaciană include nelipsita convenție a “observației”. Radu Ionescu, un admirator declarat al lui Balzac și a metodei sale nu ezită să o folosească ca pe un semnal literar al descrierii topografiei urbane: “**Ce minunat serviciu ar face acela care s-ar ocupa s-analizezeze gustul și simțimentul pentru frumos al proprietarilor ș-al arhitecților, în ceea ce privește culorile și ornamentele caselor! Vă-nchipuiți ceva mai interesant și mai amuzant decât această analiză? Ce culori bizare, originale, curioase, groțești, necunoscute, pe care nu le găsești nici pe paleta cea mai avută a lui Delacroix sau Deaschamps**”⁴¹.

“Acum” este o vocabulă proeminentă în discursul narativ al vremii, mai exact în comentariile metanarative ale autorilor: El marchează depășirea pragurilor (dintre ceea ce abia s-a

³⁵ PAPADIMA, Liviu, *op.cit.*, p.231

³⁶ GHICA, Pantazi, *Un boem român, în Ștefan Cazimir, Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Baronzii*, Ed. Minerva, București, 1973, p.188

³⁷ CANTACUZIN, Alexandru, *Serile de toamnă la țară*, în *op.cit.*, p.107

³⁸ BOLINTINEANU, Dimitrie, *Elena*, în *op.cit.*, p.148

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Ibid.*, p.154-156

⁴¹ IONESCU, Radu, *Donjuanii de București*, în *op.cit.*, p.198

încheiat și ceea ce urmează să se întâmple), o schimbare de rută, un indicator al înaintării discursului la care cititorii trebuie să se conformeze, “un cronotop al comunicării, indicând cititorului poziția sa în raport cu reperele componistice, un ghid al drumeției în doi”⁴²:

“**Să nu ne oprim însă prin oraș astă dată, căci vom avea de multe ori ocaziunea să străbatem numeroasele și încurcatele sale ulițe; acum să ne grăbim a însemna bine casa în care avem să pătrundem, spre a nu ne rătăci altă dată, pentru că nimic nu este mai greu în București decât să găsești pe cine cauți.**”⁴³

“**Acum, după ce cunoaștem bine casa în care vom veni foarte des, putem intra fără să ne temem c-altă dată n-o vom găsi.**”⁴⁴

“**Dar fiindcă cunoaștem această casă, ne putem introduce singuri prin cea dintâi ușe la stânga care se deschide în salon.**”⁴⁵

“**Dar ce făcea aceste persoane și ce era pe acea masă care le absorbea atât de mult, le mișca, le schimba fizionomia și le făcea să vorbească această limbă? Masa era lungă și avea o înfățișare foarte originală, și fără descrierea sa tabloul ar fi incomplet.**”⁴⁶

Echivocul ficționalității aduce în prim plan, în proza vremii, o formă de *autonarator* (adesea intens personalizat care mărturisește pentru adevărul povestirii, își tematizează poziția auctorială, își declară motivele și intențiile) după care schimbă rolurile în cel de personaj-martor sau de simplu povestitor, în anumite instanțe arogându-și veleități auctoriale care țin de o amnezie a travestiului inițial.

Bibliografie

- BARONZI, George, *Misterele Bucureștilor*, în Ștefan Cazimir, *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Baronzi*, Ed. Minerva, București, 1973
- BOLINTINEANU, Dimitrie Elena, în Ștefan Cazimir, *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Baronzi*, Ed. Minerva, București, 1973
- CANTACUZINO, Alecu, *Serile de toamnă la țară*, Ed. Dacia, Cluj, 1973
- GHICA, Ion, [Istoria...], în *Opere I*, Ed. Pentru Literatură, București, 1967
- GHICA, Pantazi, *Un boem român*, în Ștefan Cazimir, *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Baronzi*, Ed. Minerva, București, 1973
- IONESCU, Radu, "Donjuanii de București" în *Scrieri alese*, Ed. Minerva, București, 1974
- KOGĂLNICEANU, Mihail, *Opere I. Beletristica, studii literare, culturale și sociale*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1974
- MANCAȘ, Mihaela, *Tablou și acțiune. Descrierea în proza narativă românească*, Ed. Universității din București, 2005
- PAPADIMA, Liviu, *Literatură și comunicare. Relația autor – cititor în proza pașoptistă și postpașoptistă*, Ed. Polirom, Iași, 1999
- URECHIA, V.A., *Coliba Măriucăi*, în Ștefan Cazimir, *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Baronzi*, Ed. Minerva, București, 1973
- VINTILĂ-GHIȚULESCU, Constanța, *Evgheniți, ciocoi, mojici. Despre obrazele primei modernități românești (1750-1860)*, Ed. Humanitas, București, 2013

⁴² PAPADIMA, Liviu, *op.cit.*, p.235

⁴³ IONESCU, Radu, *Donjuanii de București*, în *op.cit.*, p.198

⁴⁴ *Ibid.*, p.199

⁴⁵ *Ibid.*, p.199

⁴⁶ *Ibid.*, p.201

INTERTEXTUAL CUT-OUTS OF COMMUNICATION SITUATIONS IN THE 1848 ROMANIAN PROSE

DÉCOUPAGES INTERTEXTUELS DES SITUATIONS DE COMMUNICATION DANS LA PROSE QUARANTE-HUITARDE

DECUPAJE INTERTEXTUALE ALE SITUAȚIILOR DE COMUNICARE ÎN PROZA PAȘOPTISTĂ

Sanda PĂDUREȚU, Angelica CĂPRARU

Departamentul de Limbi Moderne și Comunicare

Facultatea de Construcții de Mașini

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca

Bd. Muncii, 103-105, 400641 Cluj-Napoca, România

Sanda.Paduretu@lang.utcluj.ro

Angelica.Capraru@lang.utcluj.ro

Abstract

Our analytical inquiry into the field of poetic and intertextual concepts applied to the narratives of the early Romanian novels has detached the fragments that illustrate most relevantly the intertextuality phenomenon and also the transition of the context, message, the narrative codes under the extended formula of novelistic "worlds". This globalizing universe revealed, by focusing at the level of textual analysis, an external world reflected in the novel and another world belonging to the text itself.

Résumé

Notre incursion analytique dans la sphère des concepts de poétique et d'intertexte appliqués aux narrations des premiers romans roumains a relevé les fragments qui illustrent le plus clairement le phénomène de l'intertextualité et la connivence du contexte de la communication, du message, du contrat, des codes narratifs sous la forme plus large des « mondes » romanesques. Cet univers totalisant, globaliste, a dégagé par focalisation au niveau de l'analyse textuelle, un monde extérieur reflété dans le roman et un autre du texte proprement-dit.

Rezumat

Incursiunea noastră analitică în aria conceptelor de poetică și de intertext aplicate pe narațiunile primelor romane românești a detașat fragmentele care ilustrează în modul cel mai relevant atât fenomenul intertextualității, cât și tranzactarea contextului, a mesajului, a contactului, a codurilor narative sub formula lărgită a unor "lumi" românești. Acest univers totalizant, globalizator, a relevat, prin focalizare la nivelul analizei textuale o lume exterioară reflectată în roman și o alta a textului propriu-zis.

Key words: *poetics, intertext, narrative, message, narrative code*

Cuvinte cheie: *poetică, intertext, narațiune, mesaj, cod narativ*

Mots-clés: *poétique, intertexte, narration, message, code narratif*

1. Decupaje intertextuale

O parte din decupajele intertextuale selectate în această lucrare ilustrează, cu modalități diferite, ceea ce Liviu Papadima a definit drept “hiperdeterminarea cronică a codurilor constitutive” prin care se caracterizează romanele noastre prejnimiste.¹

Definiția de lucru a noțiunii de *hiperdeterminare* folosită de criticul meționat este cea formulată de Christine Brooke-Rose, la care operează o schimbare de prefix, pentru a atenua ideea înșelătoare că ar fi vorba de “prea multă” sau “prea puțină” informație: “Un cod este *supradeterminat* când informația sa (narativă, ironică, hermeneutică, simbolică etc) este prea clară, supraencodată, repetându-se dincolo de necesarul pur informațional”.² La aceasta contribuie, printre altele, abundența de proverbe, zicători, maxime, vorbe bătrânești, învățături morale populare, care formează “încărcătura codului referențial sau cultural sau gnomic”.³

Pentru comprehensibilitatea narațiunilor și crearea efectului de verosimilitate intră în joc un întreg arsenal de elemente al căror cod referențial “se resoarbe în textura narațiunii, pe care o irigă în aproape fiecare capilar al ei”⁴: “**Legea-i bună, dară abuzurile ei sunt rele**”⁵, “- *Era rău, Dumnezeu să-l ierte, ai cuvânt, bade, dar zău că n-ar fi fost așa de rău dacă n-avea pe vatavul ista, știi vorba ceea, fă-mă, doamne, ce n-am fost, ca să fac ce n-am gândit... Nu-s totdeauna boierii răi, da lingăii care-i slujesc îi fac răi*”⁶.

Adevărul etern își apropiază cele mai variate forme de expresie. Descrierile fac paralele între istoria povestită și orizontul cultural al cititorului, precum în comparațiile biblice ale lui Urechia: “... și scoțând biciul din brâu, jap, jap... jap!... începu a croi în mulțimea care se dădea în lături ca valurile Mărei Roșii sub toiagul lui Moisi...”⁷

Generalizarea poate lua o formă retorică ce se revendică de la înțelepciunea bătrânească, de sorginte populară, folosită ca armă de apărare în discursul tradiționalist pus în fața unei doctrine a progresului aparent:

“- *Nu; toate merg pe dos și, într-un cuvânt, nu poate fi mai rău, căci lucrul merge ca roata împiedicată!... (...)*

- *Ba, ba, ba, ba! de ce te aprinzi așa, puf, ca un foc de paie? Binele nu vine nechemat, și dacă te-ai supărat, ce? Adică: nu e știut că ochiul stăpânului îngrașă vita și că doară oala nu fierbe fără foc? Moșia-i bună și trebuie s-o ții*”⁸

Pentru a impune ideea că cititul cărților nu ține loc de experiența de viață trăită, iar propășirea nu are întotdeauna conotații pozitive, generalizările sunt luate de-a gata din inventarul paremiologic:

“*Șatrariul, strângând ochiul cu o nevinovăție ironică și dând din țeapă, răspunse cu liniște:*

- *Au fost cum au fost, cucoane... Ceva almintere, pot să te încredințez, decât acum. Omul trăia, ispita și îmbătrânea, și atuncea povățuia pe tineri; dar acum au agiuns un timp poznaș, unde pruncii vorbesc și noi, bătrânii, ascultăm; ispita să cetește asemenea în cărțile aceste nouă care au umplut lumea, dar băieții cred că trei buchii țin loc de păr alb!... În zadar!... **Musca tot se arde la lumine, măcar că strânge miere.** Cucoane-cuconașule, **părul alb nu se face fără necaz**, s-o știi de la mine și cine au trăit, au pățit, și tot știe ceva mai mult; eu unul știu ce știu.*

- *Ce? Nu-ți place timpul de față, moșule?*

- *Ba îmi place ca viscolul la Paști, când pică aproape de Sf. Gheorghe. Treaba de astăzi nu-i de mine, nici eu de dânsa. Vezi, când gândesc la vremea mea...*

¹ PAPADIMA, Liviu, *Literatură și comunicare. Relația autor – cititor în proza pașoptistă și postpașoptistă*, Ed. Polirom, Iași, 1999, p.168

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, p.182

⁴ *Ibid.*

⁵ URECHIA, V.A., *Coliba Măriucăi*, în Ștefan Cazimir, *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Baronzii*, Ed. Minerva, București, 1973., p.100

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, p.102

⁸ CANTACUZINO, Alecu, *Serile de toamnă la țară*, Ed. Dacia, Cluj, 1973, p.110

- (...) vină de șezi mai aproape de foc și **nu te mai supăra de toate schimbările ce vezi; alt timp, alt obicei; lumea nu e vinovată că au pătruns-o propășirea**".⁹

În înfruntarea din planul discursiv dintre vechi și nou, dintre viața patriarhală și promisiunile progresului, transmiterea efectului de autenticitate joacă un rol deosebit pentru autor: "proverbe, maxime, sentenții, definiții ad-hoc, tot soiul de propoziții exprimând adevăruri generale, extinse nu o dată până la paragrafe întregi de „meditație” răsar din loc în loc, atât în discursul naratorului, cât și în acel al personajelor, ca tot atâtea reglări de conturi între protagoniști, între lumea ficțională și cea reală (...)".¹⁰

"- *Of! Of!, nu zic, nu zic, nu zic... poate să fie; dar am învățat de la părinți să nu doresc stanca de pe par mai mult decât să cuvine, și n-ai să mă faci să cred că semănând nuci bortite vei culege grâu; fagul nu rodește alta decât jâr. Omul trebuie să înainteze, că e în mâna lui Dumnezeu; dar lucrul silit e ca răsadul de mart: curechiul ce face nu trăiește iarna. Vremea de la sine ne împinge destul: de ce mai dorești ca s-o împingem și noi? Toate trebuie a fi cu măsură, și măsura cu cumpăneală. Poate greșesc... dar eu unul nu mă bucur de ce văd!*

- *Știi că-mi plac, moșule Ești ca locuitorii care ocăra șoselele zicând că strică boii la unghii. S-au găsit unul mai priceput carele au potcovit giugul (giug (jug) – aici su sensul de atelaj), și de îndată toți au înțeles că este de folos de a nu se necăji pe drumurile desfundate, unde merge roata până la butuc în glod. N-avem ce face, moșule; așa este omul: obiceiul prinde rădăcină în gândul lui, se face a doua fire și îi vine greu, pe măsură neplăcut de a se deprinde cu inovațiile; dar când s-au învechit o nouă idee și au intrat în cele de rând, atunci nu mai gândește nimine nici cum au venit, nici cu ce greutate s-au introdus. Ții minte de boroanele¹¹, moșule? Ce ziceai de ele și de rarițele¹²? Și acum le întrebuițezi.*

- *Ziceam ce zic și acum, replică șatrariul cu foc, sculându-se în picioare; multe pot fi bune și pentru țara noastră; dar dacă am porni toate cu olac¹³, fără ca să dăm vreme norodului de a se trezi și de a înțelege, vom intra cu nevoile, cu grijile sale zilnice, într-o grea peripiscă¹⁴; el va pierde încrederea, și îți fi siliți ca să-l bateți pentru binele ce-i doriți; atunci poate el va sudui în loc de mulțămire; și progresul și propășirea d-tale vor pica în baltă ca cei care le-au stârnit... Haide, hai; strică, strică; darmă ocolul și nu fă poiată. Mai ai unde dosi cârdul de vânt și de ploaie? Nu se fac lucrurile cu topuzul¹⁵."*¹⁶

Demersul de a decupa ce anume este marcat intertextual în creațiile românești ale perioadei pune în lumină cele mai variate forme de expresie. De aceea varianta de lucru adoptată de examinarea noastră vizează prezentarea unor selecții de secvențe reprezentative, fără pretenția de inventariere exhaustivă și, prin urmare, nelimitative din punct de vedere metodologic. După cum remarcam în interiorul acestui capitol, materialul care ilustrează inserția intertextualității, ca raport existent între texte diferite alcătuind împreună un ansamblu este abundent, pe alocuri clișeizat, însă destul de felurit pentru a se lăsa ordonat într-o taxonomie riguroasă.

Cartografierea acestora expune analizei, printre altele, situații de inserare în narațiunea românească a unor fragmente din cărți franceze de gramatică și de morală, reproduse în limba originală, sau în varianta românească. Având rolul de a crea efectul de autenticitate, textul depune mărturie despre confruntarea a două ideologii, a două concepții despre lume, relevând idiosincraziile protagoniștilor:

" (...) *babaca îl cheamă și îi zisă să se puie pe un scaun lângă dânsul să-i spuie ce-au mai învățat ieri de la domnul B..., un guvernor francez pre care-l socotea cuconul Gorjănilă destul de*

⁹ Ibid.

¹⁰ PAPANIMA, Liviu, *op.cit.*, p.183

¹¹ boroană – grapă cu colți de fier pentru sfărâmat bulgării după arat

¹² rariță – unealtă agricolă asemănătoare cu plugul, care răstoarnă brazda în ambele părți, formând șanțuri

¹³ cu olac – cu mare iuțeață (olac – curier, cal de poștă, diligență)

¹⁴ peripiscă – cauză de proces (aici cu sens figurat: peimejdie)

¹⁵ cu topuzul – cu forța (topuz – sceptru domnesc în formă de măciucă)

¹⁶ CANTACUZINO, Alecu, *Serile de toamnă la țară*, în *op.cit.*, p.112-113

răsplătit cu vro sută de galbeni pe an... Cuconașul spuse băbăcuței c-au învățat gramatica și moralul. Babaca vru să știe mai întâi ce-i aceea gramatica. Cuconașul știu să-i răspundă că:

La Grammaire este l'art de parler et d'écrire correctement en français.

Pour parler et pour écrire on se sert de mots.

Les mots sont composés de lettres.

Il y a...

Moara cea mai bună nu mergea mai repede decât gura cuconașului, care nu se opri decât când mai se-nădușea. Babaca își duse mâna la mustețe ca să și le tragă de bucurie că Tăchiță știe așa de bine franțuzește, dară din nenorocire mai deunăzi se răsese peste tot.

Veni apoi rându moralei.

Cuconașul Tachi, asupra întrebării băbăcuței că ce-i aceea morala, răspunse câteva în franțuzește, deși – am uitat să spun – băbăcuța nu-nțelegea bechi (bechi – absolut nimic) din limba asta. El îl îndemnă să-i spuie românește câte ceva din cele ce-i spunea franțuzește; se numeri, după multă frământătură, ca cuconașul să poată traduce frazele.

“Toți oamenii sunt frați, de timp ce toți au de tată pre Adam. Noi trebuie să iubim pre tot omul și să facem bine oricui, și creștinului, și neamțului, și jidanului...” Cuconașul cită și pre neamț, după creștin, pentru că babaca adeseori îi spusese că el, neamțul, îi păgân! Nu mă întreba însă, onorabile lectorule, de ce n-a pus și pre țigani, căci n-aș ști a-ți spune de ce.

Babaca, dând din căpușor, îl întrebă cine i-o spus că toți oamenii îs frați; și-l încredință că nu se poate să fie adevărat, c-atunci și țigani ar fi frați cu boierii: - Auzi vorbă? Da nu crede, Tăchiță; ascultă ce-ți spun eu, țigani îs făcuți pentru boieri, ei au alt tată...

Și cuconașul, care era foarte pe jos în idei și simțiminte frumoase și care era legănat în ideile tătucă-său, afirmă că băbăcuța are dreptate și că domnul B... se-nșeală.¹⁷

La Alecu Cantacuzino intertextul sprijină exprimarea sentimentelor care se face prin mediere livrescă: “Dacă aveți un pretin, îl doriți; dacă aveți imaginație cântați pe lira fanteziei o horă sau o doină și, cetind în urmă un poet slăvit, vă mirați că v-au furat din gând ideile sale cele mai bune. Dacă iubiți, sunteți ferice, căci vi se bate inima de dor... și atunci nu vă jălesc; numai vă sfătuesc să vă aduceți aminte că

“Vremea șterge toate.”

Poetul rostește acest adevăr cu mâhnire, și omul îl ispitește cam cu durere și câteodată cam cu rușine.”¹⁸

Examinând tipurile de texte care dau alură de spectacol dialogului dintre narator și naratar, Liviu Papadima identifica¹⁹ în formula *taifasului* un simulacru asumat de comunicare față în față. Având ca spațiu emblematic tihna conacului, a lumii rustice, patriarhale, *taifasul* din romanul lui Alecu Cantacuzino pedispune la ștergerea conturilor temporale, la alunecarea în trecut sub aura legendarului, a aventurosului: povestea trăgănată, evocatoare conține “inflexiuni de umor conciliant”. Exemplul de mai jos ilustrează disponibilitatea ludică, ingeniozitatea, “spiritul”, privilegiind discursul construit, “conștient de elaborarea sa și de prețul care se pune pe ea”:

“(...) eu sării ușor de pe jîlț, mulțămît de mine ca niciodată; eram într-o tulburare nespūsă; măsuram odaia cu pași de șese palme, frecându-mi mânele cu bucuria lui Arhimed când au strigat “Evrîka!”. Ce găsisese, vă rog, înțeleptul Arhimed? O nimica toată, un ce care nu să știe nici astăzi. Dar eu aflasem (nu vă supărați) un moldovean precum nu mai sunt mulți în lume (...).”²⁰

Tot prin rapel intertextual se construiește în text o scurtă exegeză în cheie ironică a operei lui Voltaire, menită a ne reaminti că pentru adepții unei societăți patriarhale, progresul, propășirea nu înseamnă întotdeauna doar aspecte pozitive:

“Hei, bine zicea vorniceasa, mătușa d-tale, mai demult, când cetea boieriul d-sale într-o carte ce o chema Volter. “Dragă, dragă, zicea sârmana, Dumnezeu s-o ierte! Lasă-ți cartea

¹⁷ URECHIA, V.A., *Coliba Măriucăi*, în *op.cit.*, 84-85

¹⁸ CANTACUZINO, Alexandru, *Serile de toamnă la țară*, în *op.cit.*, p.108

¹⁹ PAPANIMA, Liviu, *op.cit.*, p.244-248

²⁰ CANTACUZINO, Alexandru, *op.cit.*, p.108

dascălului de la Paris; aud că mult rău au făcut în lume cu condeii lui cel fărmeecat: că au dărâmat toate ciocoiul cela, și credința, și legea! Privesc, de când îl cetești, că și mata începi, dragă, a nu fi creștin cum ai fost!” Și plângea, cucoana, de i se topea ochii din cap... Ian cărțile au stricat lumea și nu altă.

În vreme ce șatraru vorbea astfel, eu îmi stângeam buzele de răs, aducându-mi aminte de multe scene de aste în casa mătușei mele, și totodată îmi era ciudă că nu puteam intra în serioasă vorbă despre influența lui Voltaire asupra civilizației și despre aplecările filozofice ale vecului XVIII, care au deschis un nou orizon și o cale liberă geniului, înțelepciunii și conștiinței omenirii.”²¹

Altă dată intertextul este chemat să susțină alegoria indusă lui Bolintineanu de victimizarea la care este supusă protagonista romanului său, o femeia tânără și plină de calitate. Măritată din voia părinților, cu postelnicul George (“falș, intrigant, șiret, periculos dacă natura nu i-ar fi refuzat mijloacele intelectuale”), aceasta este comparată cu victima legendară: “Astfel era femeia ce se găsi demnă a fi sacrificată acestui om. **Legenda șarpelui din fântână căruia se da pe toată ziua câte o vergină să devore, numai ca acesta să lase pe locuitorii cetății a lua apa, este o ingenioasă metaforă a istoriei unor bărbați cărora, pentru interese oarecare, li se sacrifică aceste dulci și inocente ființe. Nu s-a găsit încă un sântul George ca să învingă trufia acestor balauri**”²²

Aluzia ca figură retorică ce uzează de “tipuri de metafore enigmatice în care trebuie găsită, prin comparare, cauza unor elemente comune”²³ este ilustrată în romanul lui Bolintineanu, *Elena*. Când personajul Bar este înșelat de soție, el prezintă acest lucru cu autoironie și referiri intertextuale:

“- Idei! idei! răspunse Bar... Închipuiți-vă că mă deștept într-o noapte... Femeia mea nu era în patul ei, mă inform, deștept servii, întreb... Cameriera îmi mărturisi tremurând că doamna se dusesse la balul mascat de la teatru. Mă îmbrac și alerg acolo, mă inform, ce află? Dama mea era în logie la X... mă prezint la ușa logiei, niște indivizi mă opresc de a intra... **Iată-mă în pozițiunea bufonului din Rigolet**, strig, gem, plâng, nimic, mă întorc acasă. Despre ziuă veni dama mea cu masca pe ochi.

- Unde ai fost?

- Ce-ți pasă?

- Nu voi să faci acestea.

- Eu voi! Dacă îți place... Dacă nu, cere divorsul!...

Asta se cheamă noua generațiune! O, liberalii! Liberalii! **Bine zice “Unirea”** că liberalii au pierdut familia, căci ei au pierdut-o.

- Cum? zise Elena în ironie, amantul era un liberal?

- Nu! Răspunse el, un boier...”²⁴

Intertextul, concretizat aici prin aluzia dublu nominală, evocă în mod satiric și formal rolul bufonului, precum și libretul operii *Rigoletto* de Giuseppe Verdi. Raportul aluziv transferă în cheie ironică dramatismul materialului muzical invocat. Acțiunea din opera compozitorului romantic italian, caracterizată printr-o “unitate care nu permite publicului să perceapă pauze artificiale în ariile convenționale”²⁵ este rescrisă de romancier în cheie literară. Așa cum personajele minore sunt delimitate muzical de Verdi prin modele ritmice, melodice sau armonice, Bolintineanu investeste personajele-reflectorii din fragmentul analizat cu roluri în caracterizarea simultană. “Vocile” acestora punctează ritmul narațiunii, încurajând registrul aluziv-ironic în care decurge relatarea. Cvartetele lui Verdi, considerate “capodopere ale caracterizării simultane, proporționate încadrate în

²¹ *Ibid.*

²² BOLINTINEANU, Dimitrie, *Elena*, în Ștefan Cazimir, *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Barozzi*, Ed. Minerva, București, 1973, p.150

²³ MORIER, Henri, *Dictionnaire de Poétique et de Rhétorique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1989, p.86

²⁴ BOLINTINEANU, Dimitrie, *Elena*, în *op.cit.*, p.167

²⁵ SCHWARM, Betsy, *Rigoletto*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/503613/Rigoletto>, accesat la 18.09.2018

contextul larg²⁶, au influențat și tehnica prozatorilor romantici. Istoria literară reține afirmația lui Victor Hugo făcută sub impresia vederii reprezentației operei *Rigoletto* la Paris și a identificării metodei compoziționale: “dacă aş putea face ca patru personaje din piesele mele să vorbească în același timp, iar publicul să le înțeleagă cuvintele și sentimentele, aş obține același efect”.²⁷ Un rezultat identic, dar de semn contrar, mutat în registul ironic este obținut prin intermediul intertextului înglobat în tehnica narativă, de către romancierul pașoptist.

Atât partea finală a fragmentului de mai sus, dar și alte secvențe din romanele începutului folosesc intertextul pentru a invoca autoritatea, sau, după caz, a pastșa stilul gazetăresc. Despre fascinația textelor jurnalistice ale vremii asupra scriiturii romancierilor perioadei și metodele de inserție a non-literarului în spațiul ficțiunii, am dezvoltat în subcapitolul precedent. Aici menționăm doar că opțiunea naratorului pentru pastșa aduce în interiorul textului mărcile formale ale stilului gazetăresc. Este un stil “aproape nominal, întrucât imitația stilului evocă, fără să citeze, numele autorului imitat”, solicitând colaborarea cititorului. În pastșa se alunecă întotdeauna înspre “o intenție batjocoritoare, satirică, care sistematizează principiile modelului” și, pornind de aici, le modifică: “este regula jocului; o pastșa este o caricatură”²⁸:

“Acest carnaval a scos toate ridicolele pe față, zise Georges. Aflați o anecdotă: D-nu N.T... scrie la Reforma: Domnule redactor, a ieșit vorba că un N.T. s-a sinucis... Se va ști, domnul meu, că nu sunt eu N.T. care a murit. Iată ziarul! Urmă Georges”.²⁹

Recursul la intertext se face și atunci când este evocată viața boemei pariziene (“ *timpul studiului revenise – timp strălucit al juneței*”) din ulița St. Jacques. Scena domestică recompune imaginea clișeizată pe care imaginarului cultural o perpetuează referitor modul în care citeau femeile romanele timpului: “*În o zi, după ce se rentoarseră de la colegiu, erau toți și toate adunați în camera lui Paul. Olimpia, în o elegantă capotă de dimineață, ședea lungită pe canapea, Ernestina își vârâse capul într-un borcan cu dulceață și se plimba pân casă mâncând, Julieta foileta un romanț intitulat La dernière des lorettes*³⁰, *Vasilache ședea călare p-un scaun, Denville se urcase pe biurou și ședea grecește. Paul scoase din pungă o bucată de cincinci franci.*”³¹

Într-o altă scenă, studenții români, strâmtorați financiar, își amănatează lucrurile la sucursala cea mai apropiată a muntelui de pietate. Pastșa îi permite naratorului să ajungă la sonorități care exploatează în cheie ludic-parodică retorismele componente ale discursului romantic, oferind un mic manual practic de rescriere a acestora (putem identifica aluzia metonimică, simbolică și umoristică, ironia, invocarea, metafora, emfaza) pentru obținerea unui efect contrar.

“Când se-ntoarseră acasă, Paul puse pe masă trei bilete, de câte o sută de franci fiecare.

*- O, fortună, o, bilete expresive, mai expresive decât biletele de amor care cântă așa de dulce inimii, zise Vasilache, iată-ne iar cu fonduri. Adio, amică sărăcie, nu-ți spuneam eu că ți se va urî curând cu noi? Noi suntem prea veseli, prea insucienți*³² *pentru tine, ochii noștri nu se-nvăluiesc de-ntristare la aspectul tău în zdrențe și dolii; fruntea noastră nu se-nnorează, capetele noastre nu se apleacă; o, tu nu ne poți doborî; adio; îți deschidem acum ușa să ieși; mâine-poimâine când vei veni, o vom deschide iar să intri și-ți vom zice ziua-bună; vei veni de câte ori vei voi, dar niciodată nu ne vei doborî și totdeauna vom cânta când te vom priimi, oaspete năpraznic:*

**„Les gueux, les gueux,
Sont des gens heureux
Qui s’aiment entr’eux
Vivent les gueux.”**³³

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ MORIER, Henri, *op.cit.*, p.92-93

²⁹ BOLINTINEANU, Dimitrie, *Elena*, în *op.cit.*, p.167

³⁰ *Ultima curtezană*, (fr.)

³¹ GHICA, Pantazi, *Un boem român*, în *op.cit.*, p.174

³² *insucient* (fr. *insouciant*) – fără griji

³³ „*Cei sărmani sunt oameni fericiți / Ei se iubesc unii pe alții / Trăiască cei sărmani!*” – strofă din *Les gueux* de Pierre Jean de Béranger; în GHICA, Pantazi, *Un boem român*, în *op.cit.*, p.177

Înșertia în textul lui Pantazi Ghica a unui fragment din cântecele la modă ale lui Pierre Jean de Béranger face uz de stilul simplu, clar și atractiv al cântecului, dar și de satira disimulată în vesurile sale. Figura influentă și respectată a compozitorului, în cercurile literare liberale din Paris³⁴, este invocată de către narator pentru a adăuga autoritate și prestigiu ideilor susținute de tânărul boem.

Dar Pantazi Ghica folosește intertextul și ca reflex al apelului la literatura occidentală, în dorința de a găsi soluții ficționale. În zugrăvirea tabloului unei lumi de provincie textul său privilegiază – în detalierea toaletelor, a costumelor, a obiceiurilor ori a moravurilor - modelul și tematica instituite de Molière în *Prețioasele ridicole*. În acest tip de apel intertextual prezentarea costumației joacă nu numai rolul de a individualiza personajul, ci și pe acela de “a situa în timp acțiunea la care el ia parte, într-un procedeu de sursă metonimică, prin care eroul este caracterizat prin anumite atribute ale sale, considerate definitorii”³⁵:

“Moșia cumnatului său este semisat, semiorășel, rezidență de subtcârmuire, târg în care trăiesc câteva familii de boiernași mici, ruginiți, înapoiți, pretențioși, ridiculi și îngâmfați. (...) Găsești acolo rochii de mătase, turnure imense, malacoafe³⁶ apelpisite³⁷ ce fac niște șolduri cariar putea conține de trei ori turnul bisericei satului, semizete de dantele false, bonete încărcate de panglice cu feluri de colori și flori ce fac dintr-un cap mic și grațios o claie disproporționată de burieni, obrajii mângâliți cu suliman și rumeneală, buze cărămiziide roșul cu care se spoiește, **maniere dupe care Molière ar fi luat neapărat subiectul prețioaselor ridicole**, cocoane bătrâne ce-și pun vată în fălci ca să-și umfle figura și să ascunză zbârciturele, sprincene murdărite cu negru sau cu galben de canar; acolo, ca și în capitală, vei găsi juni cu părul creț și cârlionți, cu cărarea în mijlocul capului, cu hainele strânse de plesnesc în ele, cu geamuri sparte și rotunzite pe care le pun în ochi, strâmbându-se oribil ca să le poată ține; boieri bătrâni cu biniș (biniș - haină boierească cu mâneci despicate și îmblănită pe margini), giubea și șalvari cărora le mai lipsește numai ișlicul, oameni importanți ce se adună câte zece-doisprezece, având toți adunații spirit cât doi, și discutând cu o ignoranță profundă, argumente comice și raționamente de găște asupra politicei, reorganizațiunei principatelor, elecțiuni și destin al patriei.”³⁸

Raportându-ne la binomul *Memorie / Imaginație*, putem afirma că scriitura lui V.A. Urechia favorizează primul termen. Construind pe baza modelului istoric pe care îl ia drept reper și pe care nu-l poate depăși prin creativitate artistică, romancierul pașoptist valorizează memoria, în defavoarea imaginației. Și acest autor lucrează cu instrumentele narative la vedere: nu găsește mijloace originale de a introduce personajele în scenă (întâi este descriptiv, reconstituie tabloul istoric), după care își amintește că trebuie să împingă narațiunea mai departe, lucru pe care îl și mărturisește. Tehnica narativă îl trădează, fapt pe care îl mărturisește nedisimulat în text, afirmând cu sinceritate că a uitat, sau că n-a avut timp:

“După câteva oare de la ospățul acesta, la care se înființa, vai! așa de grozave zile pentru biata Moldovă, în cămara asta era numai vodă Iliș și cu **un personajiu pre care încă șirul istoriei noastre ne-au fost împiedicat a-l face cunoscut mai demult**. Un cap fuguiet, ras și ascuns sub fesul cel roș, o fiziognomie în care cel mai simplu om poate ceti mârșăvia de caracter, scumpenia și șiretlicul mai presus de toate; aceste patimi și alte mai rele încă, formând un suflet sprijinit de două picioare ce-și ascund cioturile în sacșiri roșii și ciubote galbene cu mestii vor sluji de puncturi după care cetitoriul meu va cunoaște de-acum pre însul rămas cu Iliș, pre logofătul Baptiste Veleli”.³⁹

³⁴ ***, “Pierre Jean de Béranger”, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/61453/Pierre-Jean-de-Beranger>, accesat la 18.09.2018

³⁵ MANCAȘ, Mihaela, *Tablou și acțiune. Descrierea în proza narativă românească*, Ed. Universității din București, 2005, p.58

³⁶ malacof – crinolină

³⁷ apelpisit – extraordinar

³⁸ GHICA, Pantazi, *Un boem român*, în *op.cit.*, p.188

³⁹ URECHIA, V.A., *Logofătul Baptiste Veleli*, în *op.cit.*, p.68

Liviu Papadima identifică ironic în această tehnică o anticipare a sloganului publicitar “Efortul nostru mai mare, pentru al dumneavoastră mai mic”, făcută parcă de autorul vremii.⁴⁰ Grija pentru evitarea solicitării excesive a cititorului, a obosirii lectorului este mărturisită frecvent, într-o economie textuală expusă la vedere. Epicul se construiește și prin cooperare cu cititorul, a cărui memorie se cere protejată de informații în exces, pentru ca în momentele cheie să își poată aminti firul principal al istoriei narate.

“Profitând acum de momentul cât ministrul Veleli se pregătește de a ieși și vorbește cu stăpânul său de lucruri puțin importante pentru șirul istoriei noastre, să zicem câte ceva care să facă mai cunoscut cetitoriului caracterul lui Iliș. Cu inima plămădită de natură în patima cea grozavă a mândriei și în setea de mărire, Iliș, oricâtă parte lua și el din jacurile⁴¹, din birurile ce rădica Veleli de pe țară, sub feluri de denumiri, nu era însă mai niciodată el carele arunca, de la sine toate acele biruri și angării⁴² ce scurgea țara. (...) Domnul râdea de toate presupunerile ce-i arăta fiara aceea egoistă: “Aruncă biruri nouă, Veleli, îi zicea el; pune beilicuri (beilic – muncă gratuită în folosul stăpânirii) grele!... Dacă n-au ce face și gândesc la răzvrătiri, dă-le de lucru!... Ce naiba! Tu, care și pre mine m-ai învățat în arta de a domni asupra moldovenilor cu asemenea mod, tu acum te temi de ei?... Tu, Veleli! Ha, ha, ha!...” Iacă ce fel de persoane guverna biata Moldovă!”⁴³

Adesea adresările către cititori solicită recursul la memorie, ceea ce face înnodarea faptelor și a episoadelor mai evidentă, căci “înnodarea epicului prin revigorarea memoriei cititorului are de acoperit nu numai distanțele din spațiul discursului, ci și pe cele ale istoriei narate”⁴⁴: “Capul VIII. Răzbunarea poporului” – “Grozavă e răzbunarea poporului, dar oricât de grozavă, arareori este nedreaptă! “O! Nestătătoare și niciodată încredințate lucrurile lumii! Cum vrâstează toate și turbură și face lucruri împotriva; când cu cale este a fire frică celor mici de cei mai mari, iar cursul lumii aduce de multe ori, de este grijă celi mai mare de cei mai mici. Fericiti sunt craii, împărații și domnii care domnesc așa, să nu le fie de cei mai mici niciodată silă”⁴⁵. **Acuma să reapucăm narația noastră de unde am lăsat-o.**”⁴⁶

Invazia memorialisticii ca formă predilectă de manifestare a *Memoriei* la romancierii perioadei, ia aspecte și mai puțin directe, mai puțin perceptibile la prima vedere: “cele mai dramatice fragmente, replicile cruciale, tensiunea internă abil menținută etc. provin din selecționarea pasajelor încărcate de literaritate latentă din cronică lui Ureche; punctul culminant al nuvelei, uciderea lui Moțoc, se inspiră dintr-un episod similar al cronicii lui Miron Costin (uciderea logofătului Baptiste Veleli). Incapacitatea funciară de invenție va fi aici suplinită printr-un talent neobișnuit al selecției din texte preexistente”⁴⁷. Fixarea cadrului evenimentelor în raport cu topografia narării și a receptării este o acțiune spontană în proza istorică, oferind astfel textului un certificat de autenticitate. Dar Liviu Papadima identifică rolul acestora de a pregăti o situație perspectivală: ruinele, vestigiile, cronicile, letopisețele, “amintirea fostelor lucruri în actualele locuri” încearcă să medieze trecutul și prezentul. Demersul nu se mărginește doar la aceasta, ci “convoacă cititorul pentru catapultarea în timp, îl introduce în culise, îl saltă pe scenă”⁴⁸. Cuvintele naratorului: “Acuma să reapucăm narația noastră de unde am lăsat-o” reprezintă în mod evident o manevră a cititorului, al cărui resort în cadrul ficțiunii este, în ultimă analiză, “asimilarea actului povestirii cu cel al efectuării unei călătorii, în care lectorul joacă rol de companion imaginar”⁴⁹.

⁴⁰ PAPANIMA, Liviu, *op.cit.*, p.234

⁴¹ jac - jaf

⁴² angărie (angara) – dare percepută ilegal

⁴³ URECHIA, V.A., *Logofătul Baptiste Veleli*, în *op.cit.*, p.71

⁴⁴ PAPANIMA, Liviu, *op.cit.*, p.234

⁴⁵ Cf. Miron Costin, *Letopisețul țării Moldovei*, cap. XIII, zac. 18-19. V.A. Urechia transcrie silă cuvântul *siială* (sfială, teamă)

⁴⁶ URECHIA, V.A., *Logofătul Baptiste Veleli*, în *op.cit.*, p.76

⁴⁷ ZAMFIR, *Cealaltă față a prozei*, Ed. Cartea Românească, București, 2006, p.81

⁴⁸ PAPANIMA, Liviu, *op.cit.*, p.260

⁴⁹ *Ibid.*, p.261

Concluzionând, putem afirma că decupajul tipologic relevă “scene” recurente în textele romanelor începutului, care, circumscrise analizelor tematice și organizate în funcție de strategiile poetice și retorice folosite, pot fi organizate într-un triptic al lumilor care compun acest gen literar aflat în plin proces de cristalizare. În urma analizei, am grupat fragmentele care ilustrează în modul cel mai relevant atât fenomenul intertextualității, cât și tranzactarea contextului, a mesajului, a contactului, a codurilor narrative sub formula lărgită a unor “lumi” românești. Acest univers totalizant, globalizator, a relevat, prin focalizare la nivelul analizei textuale o triadă compusă din lumea interioară a personajelor românești, o lume exterioară reflectată în roman și o alta a textului propriu-zis.

Analizate din punct de vedere *stilistic*, printre multele scăderi și ezitări, romanele epocii scot la iveală autori fără darul invenției epice, de unde și predilecția pentru descriere, tablou, portret. Paradoxul potrivit căruia primele romane românești conțin foarte multe tablouri, narațiunile fiind foarte descriptive, poate fi explicat, după cum o face Mihaela Mancaș, prin faptul că secolul al XIX-lea marchează, în literatura română momentul constituirii procedeelelor fundamentale ale narației moderne, dar, precum în multe alte literaturi europene el stă sub semnul descrierii. Trebuie remarcat că descrierea în sine cunoaște începând cu deceniul al treilea o evoluție interesantă, realizând un paralelism cu „dezvoltarea diverselor specii ori curente literare și s-a materializat în variate formule, mai târziu identificate ca *fiziologie*, *descriere romantică* și *descriere realistă*”.⁵⁰ Proza românească din secolul al XIX-lea “prezintă la început tabloul ciudat al îmbinării unor variante “arhaice” de descriere cu altele mult mai recente, împrumutate, de exemplu, de la Balzac. Inedita combinație de formule constituie, de altfel, una din trăsăturile originale ale secolului al XIX-lea românesc în realizarea prozei descriptive - și nu numai”.⁵¹

Preluând sugestiile terminologice ale lui Liviu Papadima⁵² putem afirma că, din punct de vedere *tematic*, romanul primei noastre modernități va încerca să împace melodrama amoroasă cu problematica vieții sociale, atât în orizontul prezentului, cât și în cel al trecutului istoric. *Semantic*, epica pașoptistă prezintă vizibile dificultăți de a se acomoda dublei logici a narațiunii, orientată pe de o parte cauzal (prin înlănțuirea faptelor potrivit antecedentelor lor, contribuind astfel la efectul de verosimilitate – manifestată la nivelul *fabulei*, al *istoriei*), pe de cealaltă teleologic, în virtutea evidențierii unui scop ordonator în natură (exprimată în planul *subiectului*, al *discursului*). În planul *pragmaticii narrative* criticul meționat remarcă derutanta inconsecvență în definirea instanțelor de comunicare. Din aceste dificultăți de adaptare a discursului românesc rezultă tentația de a proiecta un principiu totalizant în planul scriiturii, de unde frecvența invocare a providenței, sortii sau ursitei sau hiperdeterminările în plan diegetic asupra cărora am stăruit în analiza noastră.

Bibliografie

- BOLINTINEANU, Dimitrie Elena, în Ștefan Cazimir, *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Barozzi*, Ed. Minerva, București, 1973
- CANTACUZINO, Alecu, *Serile de toamnă la țară*, Ed. Dacia, Cluj, 1973
- GHICA, Ion, [Istoria...], în *Opere I*, Ed. Pentru Literatură, București, 1967
- GHICA, Pantazi, *Un boem român*, în Ștefan Cazimir, *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Barozzi*, Ed. Minerva, București, 1973
- IONESCU, Radu, "Donjuanii de București" în *Scrieri alese*, Ed. Minerva, București, 1974
- KOGĂLNICEANU, Mihail, *Opere I. Beletristica, studii literare, culturale și sociale*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1974
- MANCAȘ, Mihaela, *Tablou și acțiune. Descrierea în proza narativă românească*, Ed. Universității din București, 2005

⁵⁰ MANCAȘ, Mihaela, *op.cit.*, p.41

⁵¹ *Ibid.*

⁵² PAPANIMA, Liviu, *op.cit.*, p.151-152

- MORIER, Henri, *Dictionnaire de Poétique et de Rhétorique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1989
- PAPADIMA, Liviu, *Literatură și comunicare. Relația autor – cititor în proza pașoptistă și postpașoptistă*, Ed. Polirom, Iași, 1999
- SCHWARM, Betsy, *Rigoletto*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/503613/Rigoletto>, accesat la 18.09.2018
- URECHIA, V.A., *Coliba Măriucăi*, în Ștefan Cazimir, *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Baronzi*, Ed. Minerva, București, 1973
- VINTILĂ-GHIȚULESCU, Constanța, *Evgheniți, ciocoi, mojici. Despre obrazyele primei modernități românești (1750-1860)*, Ed. Humanitas, București, 2013
- ZAMFIR, Mihai, *Cealaltă față a prozei*, Ed. Cartea Românească, București, 2006
- ***, “Pierre Jean de Béranger”, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/61453/Pierre-Jean-de-Beranger>, accesat la 18.09.2018

VASILE GOLDIȘ'S CORRESPONDENCE WITH A BANATIAN PEASANT**DE LA CORRESPONDANCE DE VASILE GOLDIS AVEC UN PAYSAN DU BANAT****DIN CORESPONDENȚA LUI VASILE GOLDIȘ CU UN ȚĂRAN BĂNĂȚEAN**

Vlad BARANGĂ, doctorand

Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie
Str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1, 400084, Cluj-Napoca, România

E-mail: barangavlad@gmail.com

Abstract

The article presents some of the letters sent by Vasile Goldiș to a Banatian ploughman writer. In interwar Banat, these farmers wrote and published literature and created widely circulated rural newspapers. Among these was the cultural magazine The Dawn of Banat. Vasile Goldiș, impressed by it, contacted its creator, Paul Târbățiu. Their chain of letters was recently rediscovered in the ploughman's archive. They contain Goldiș's harsh commentary about the state of interwar Romania. The scholar's openness in front of a simple peasant is remarkable. By analyzing these documents and the context in which they were written, intimate aspects of Goldiș's personality are revealed.

Résumé

L'article présente des lettres inédites adressées par Vasile Goldiș à un laboureur de terre du Banat qui écrivait souvent avec une plume. Dans le Banat de l'entre-deux-guerres, ces laboureurs de terre ont écrit et publié des ouvrages et ils ont créé aussi des journaux de village à large tirage. Parmi eux se trouvait le journal culturel Zorile Banatului. Vasile Goldiș, impressionné par cette publication, a contacté son créateur Paul Târbățiu. Les lettres entre les deux ont récemment été redécouvertes dans les archives du laboureur. Goldiș y fait de commentaires durs sur l'état de la Roumanie entre deux guerres. On remarque l'ouverture du savant à un simple paysan. En analysant ces documents et le contexte dans lequel ils ont été écrits, on se démarque des aspects intimes de la personnalité de Goldiș.

Rezumat

Articolul prezintă câteva scrisori inedite adresate de Vasile Goldiș unui plugar condeier bănățean. În Banatul interbelic, acești plugari condeieri au scris și publicat literatură și au creat gazete sătești de largă circulație. Printre ele se număra și revista culturală Zorile Banatului. Vasile Goldiș, impresionat de această publicație, l-a contactat pe creatorul ei, Paul Târbățiu. Scrisorile dintre cei doi au fost redescoperite recent, în arhiva plugarului. În ele se găsesc comentarii dure făcute de Goldiș cu privire la starea României interbelice. Se remarcă deschiderea cărturarului față de un simplu țaran. Analizând aceste documente și contextul în care au fost scrise, ies în evidență aspecte intime ale personalității lui Goldiș.

Keywords: Banat, interwar, Vasile Goldiș, politics, Astra

Mots clés: Banat, entre-deux-guerres, Vasile Goldiș, politique, Astra

Cuvinte cheie: Banat, interbelic, Vasile Goldiș, politică, Astra

Între cele două războaie mondiale, Banatul a găzduit un fenomen apreciat ca fiind unic în lume (VINTILĂ, 1978: 2): activitatea plugarilor condeieri. Țărani bănățeni cu doar câteva clase au creat și publicat literatură și gazete de largă circulație. Activitatea lor a fost primită călduros la sate – drept dovadă, cea mai mare publicație țărănească, gazeta săptămânală *Cuvântul Satelor*, a apărut între 1926 și 1946 cu un tiraj care uneori atingea 10000 de exemplare.

Intellectualitatea vremii le-a acordat puțină atenție, iar realizările lor sunt în prezent un aspect obscur al culturii Banatului. Au existat unele eforturi de a populariza activitatea condeierilor, inițiate de Gabriel Țepelea și Petre Nemoianu. În 1941, Agârbiceanu îi spunea lui Țepelea după o conferință în care acesta vorbea despre plugarii condeieri: „D-le Țepelea, dacă țăranii dumitale scriu așa de frumos, atunci noi ar cam trebui să ne lăsăm de meserie!” (ȘIMĂNDAN, 2000: 25)

În 1943, Gabriel Țepelea a publicat volumul *Plugarii condeieri din Banat*, care face o sinteză a fenomenului și îi scoate în evidență pe câțiva dintre cei mai talentați. Printre ei se numără și Paul Târbățiu (1902 – 1965) din Comorâște, județul Caraș-Severin. Acesta a fost primul plugar condeier pe care l-a cunoscut Gabriel Țepelea. Intelectualul se refugiase pentru o vreme în Comorâște, unde trăia sora sa, iar aici a fost îndrumat către țăranul care scria „cărți mai frumoase decât domnii” (ȚEPELEA, 1943: 4-6). Cei doi au colaborat de-a lungul vremii la mai multe proiecte, printre care un dicționar dialectal bănățean de aproximativ 1200 de cuvinte, nepublicat din cauza morții lui Târbățiu în 1965.

Cu mai bine de un deceniu înainte de venirea lui Țepelea în Comorâște, Paul Târbățiu se afla în contact cu o altă mare personalitate a României: Vasile Goldiș. În arhiva plugarului, păstrată în familie, am descoperit o parte din corespondența sa din anii 1929 – 1930 cu marele cărturar arădean. Trei dintre aceste scrisori erau cunoscute și de Țepelea, care le-a publicat cu omisiuni și adăugiri în volumul *Opțiuni și Retrospective* din 1989. În arhivă am identificat până în prezent șase scrisori, alături de alte materiale care indică existența unui număr mai mare. Corespondența scoate la iveală aspecte inedite legate de personalitatea lui Goldiș și oferă detalii despre o colaborare între acesta și plugarul Paul Târbățiu.

De-a lungul a peste 40 de ani, plugarul a publicat numeroase articole și poezii în presă, alături de câteva cărți și almanahuri. Volumul enorm de material scris și diversitatea subiectelor abordate sunt cu atât mai impresionante cu cât avem în vedere faptul că Târbățiu a urmat doar cinci clase primare la școala din Comorâște, înaintea Primului Război Mondial.

Debutul său a avut loc în 1923, cu poezii publicate în revista sătească *Poporul Românesc*. În 1926 a fost unul dintre membrii fondatori ai *Cuvântului Satelor*. În 1928, a creat și tipărit pe propria cheltuială ceea ce este probabil cel mai important proiect al său: revista *Zorile Banatului*. Scopul publicației este dezvăluit de subtitlu: *Revistă lunară pentru cultura poporului*.

Primul număr, apărut în noiembrie 1928, dezvoltă ideea: „La noi poporul este aproape pe aceiași treaptă de civilizație, cum era acum câteva veacuri. Și e firesc, căci în trecutul întunecos și nu prea îndepărtat a românilor de dincoace de Carpați – știm cu toții – orice încercare de introducere a culturii în popor a fost împedecată. (...) Acum cred că a sosit vremea, ca și noi poporul dela sate, să-ne desvoltăm pe toate căile culturii de care avem nevoie. (...) Căci viitorul neamului nostru numai atunci va fi când și poporul dela sate va fi ridicat – conform mediului încunjurător – la un nivel cultural. Numai atunci vom putea sta și noi odată în rândul popoarelor din apus.”¹

Zorile Banatului era, deci, o revistă de cultură generală, scrisă de țăranii luminați pentru beneficiul fraților de la sate. În paginile sale erau abordate subiecte precum viața eschimoșilor sau a popoarelor din insulele Pacificului, arhitectura japoneză, avansurile științifice ale vremii, flora tropicală... Curiozități, sfaturi, date și liste de cultură generală, alături de poezii, cântece și povești culese din Banat erau de asemenea găzduite în paginile revistei.

¹ ***, *Câteva cuvinte pentru cărturarii dela sate*, în „Zorile Banatului”, anul I, nr. 1, 1928, pp. 2-3.

Al treilea număr al *Zorilor Banatului*, din ianuarie 1929, a ajuns în posesia lui Vasile Goldiș. Pe 10 ianuarie 1929, acesta l-a contactat din proprie inițiativă pe Târbățiu. Textul primei scrisori este reprodus aici integral:²

Arad, 10 / I 1929

Domnule Târbățiu,

Am primit cu multă bucurie un exemplar din "Zorile Banatului", no. 1, anul II pe luna Ianuarie 1929.

Azi am trimis la adresa I. Stoian în Forotic, jud. Căraș suma de 100 lei ca abonament pe anul 1929.

Mă bucur din tot sufletul văzând doi țărani români întovărășându-se în scopul de a răspândi lumina cunoștinței, făclia bunelor moravuri, credința religioasă, cinstirea tradițiilor și mai vârtos cultul muncii, simplitatea vieții și cruțarea cuminte, fără de care nu există mulțumire între oameni, nici înălțare pentru națiuni.

Tot cu poșta de azi am îndrăznit să-ți trimit, domnule Târbățiu și un exemplar din volumul care cuprinde modestele mele discursuri rostite cu prilejul unirii noastre cu țara-mumă, România, în 1 Decembrie 1918 și apoi la diferite ocaziuni ca președinte al societății culturale „Astra” din Sibiu.

Ți le închin ca prietinească amintire și te rog să le citești cu răgaz și să vestești mai departe ceea ce vei găsi bun în gândurile mele.

Bine faceți, când vă feriți de politica blestemată, care propovăduiește ura între frații aceleiași națiuni și de toți nemernicii, cari prin momeli și făgăduieli prostesc lumea pentru ca să ajungă la puterea lumească, ci mai vârtos rogu-vă să întăriți credința, că neamul românesc are divina misiune de a păzi aci la gurile Dunării și în preajma Mării Negre geniul latinității, care a stăpânit odată lumea prin dreptatea sa și iar o va stăpâni odată prin iubirea sa de oameni, fiindcă ea, ginta latină, cum spune Alexandri, reprezintă Dumnezeuirea pe pământ, iară Dumnezeu este iubire.

Primește o strângere de mână de la fratele dumitale

V. Goldiș

Cartea menționată este volumul de *Discursuri rostite în preajma Unirii și la Asociațiunea Culturală Astra*, apărut la Editura *Cultura Națională*, București, 1928. Dedicăția este următoarea: *"Plugarului român luminat, cuminte și muncitor P. Târbățiu din Comorâște prietenească amintire de la V. Goldiș, Arad, Ianuarie 1929"*. Între paginile sale, plugarul a păstrat primele scrisori de la Goldiș, protejate în învelișuri din hârtie fină.

Împreună cu răspunsul său, Târbățiu a trimis și un exemplar din volumul de poezii *Vântului*, pe care îl publicase în 1928. A doua scrisoare a lui Goldiș vine la doar 12 zile după prima:

Arad, 22-I-1929

Mult Stimat Domnule Târbățiu,

Țin prin aceasta să Vă aduc viile mele mulțumiri pentru amabilitatea de a-mi trimite frumoasele Dumitale versuri adresate, chipu, Vântului. Le-am citit cu adevărată plăcere și nu știu ce să admir mai mult, inspirația poetică veritabilă ori forma lor drăgălașe și limba românească impecabilă și înflorită. Încă odată mulțumirile mele.

La dorința Dumitale cu poșta de azi am trimis la adresa din Comorâște clișeu de pe o fotografie a mea. Pentru persoana mea nu doresc nici o distincție. Mă simt chiar jignit când cineva mă laudă. Fiindcă nu prin cuvinte se pot lauda oamenii, ci numai prin faptele lor.

Cu atât mai mult mă înveselește promisiunea de a face propagandă pentru Asociațiunea culturală "Astra", care a fost întemeiată de către părinții noștri mai vârtos întru luminarea plugarilor români, a satului românesc.

² Textele scrisorilor din articolul de față sunt transcrise integral din original, respectând ortografia lui Goldiș

În discursul meu rostit la Adunarea generală de la Arad în 8 noembrie 1924 vei găsi satul, adevăratul obiectiv al Asociațiunii. Am spus atunci, că „Asociațiunea va înfășura în haina caldă a iubirii sale și a părinteștei sale îngrijiri țărănimea română, dându-și toată osteneala s-o scoată din bezna pricinuită de nedreptatea vremilor trecute și de părăginirea păcătoasă a stăpânilor ei de pe vremuri, obligându-i drumul spre progres și lumină” (Discursuri, pag. 90.).

E muncă uriașe ce trebuie săvârșită până când plugarul român va fi în stare să pună integral în valoare toate minunatele sale aptitudini și virtuți, ce le are de la rasa latină și de la pământul pe care s-a închegat. E adânc dureros, că astăzi încă acest minunat țăran cade prea ușor jertfă momelilor otrăvite, cari ascund nerușinate asalturi după procopseală și este adânc dureros, că nici rușinea morților nu ne-a oprit din acest danț desmățat.

Care pește a refuzat vreodată să înghită fierul fatal ascuns în râmă sau în boțșorul de mămăligă? Atâta vreme cât popoarele nu vor întrece pe pești în cumițenie, nu se va putea coborî fericirea pe pământ. Fiindcă adevărata pacoste a neamului nostru nu este sărăcia lui materială, care ușor ar putea să dispară, ci mai vârtos este deficitul lui moral, și acesta nu se poate acoperi cu împrumuturi în streinătate.

Sunt vesel cunoscând că ascultați îndemmurile bravului profesor Ilie Rusmir, președintele Despărțământului din Oravița al Asociațiunii noastre culturale "Astra", fiindcă cultura numai ne poate scoate la liman. Educațiunea este pregătirea individului pentru serviciul comunității și gândul solidarității trebuie să pătrundă sufletele tuturor înlocuind dihonnia dintre noi, fiindcă la căpătâiul mamei bolnave toți copiii trebuie să simtă ceea ce-i leagă prin nașterea lor și să lapede de la sine tot ce-i desparte.

Scuză lungimea scrisorii acesteia, dar mi-e drag să stau de vorbă cu asemenea plugar, cum ești d-ta. Scrisorile mele și cartea mea le poți folosi cum vei crede d-ta că este util pentru binele comun.

Al D-Tale stimător și iubitor prietin

V. Goldiș

Asociația Astra este deseori menționată în scrisorile lui Goldiș. Târbățiu s-a ținut de promisiunea de a-i „face propagandă”: numărul 4 din 1929 al *Zorilor Banatului* este dedicat asociației, prezentându-i pe larg scopurile și activitatea. Au fost folosite extrase din cartea trimisă de Goldiș.

Încă din aceste prime scrisori se remarcă intimitatea și deschiderea lui Goldiș față de țăranul Târbățiu, un fenomen definit scurt de Țepelea: „Un țăran care scria versuri în epoca pasiunilor electorale e o oază de lumină pentru V. Goldiș. De aceea sufletul lui se deschide în corespondența cu poetul țăran” (ȚEPELEA, 1989: 304-307). O scrisoare din 15 mai 1930 conține comentarii deosebit de dure ale lui Goldiș cu referire la viața politică a României Mari, inclusiv la propriul său partid:

Vorbești de politică. E răul cel mare de care suferă biata țară. Politică ar fi bine să fie muncă pentru binele tuturor, pentru binele neamului și acum pentru binele Țării, fiindcă după ajutorul marelui Dumnezeu Țara acum este a neamului. Așa ar fi să fie, așa ar fi frumos dar, vai, ce scârnăvie e politica în Țara Românească, e alergarea pe întrecute a porcilor la vâlău, e meșteșugul spurcaților de a birui pe cei curați, este arta de a îmbăta nefericitele mulțimi cu otrava minciunii; escrocii, bandiții, trădătorii de neam, falsificatorii de cambii ajung să fie reprezentanții țării și ai unui neam nenorocit și prostit de alcoolul făgăduielilor mincinoase.

Dragă amice, Pavele, fugi de politică, fugi ca de Satana.

(...)

Nu Te sfătuiesc să Te înscrii într-un partid, nici chiar în partidul meu. Eu mă găsesc și rămân în partidul poporului, fiindcă îl știu pe generalul Averescu un mare erou, om de omenie, patriot adevărat care numai prin virtuțile sale s-a înălțat de jos din praf la cele mai înalte trepte ale societății, dar mulți din partidul lui sunt asemeni celorlalți din celelalte partide și m-ar durea sufletul ca să-ți pierzi iluziile și să-ți vezi veștejite nădejtile. Nu aștepta de la nimeni nimic, numai de la munca Dumitale, de la sufletul Dumitale.

Mai scrie-mi din când în când, fiindcă scrisorile Dumitale sunt pentru mine ca o adiere răcoritoare în năduful ce adeseori mă sufocă în această atmosferă a stricăciunii.

Pe atunci, *Zorile Banatului* își încetase apariția. Târbățiu, departe de a fi înstărit, nu își mai permitea costurile. Revista a rezistat pe piață până la mijlocul lui 1929 – doar șapte numere.³ Plugarul era interesat de politică, cu precădere de aspectele care aveau impact asupra țărănimii. În acest sens a lucrat în anii '40 cu Petre Nemoianu – idei ale lui Târbățiu au fost publicate de acesta în *Curentul* (NEMOIANU, 1942: 1-2) și folosite de Cercul Bănățenilor din București în lupta pentru demonstrarea superiorității micii gospodării țărănești. La jumătatea deceniului, pe când *Cuvântul Satelor* se vedea nevoit să lupte pentru supraviețuire în noul climat politic, Târbățiu avea să-l numească pe Petru Groza *Un Christos al țărănimii*, într-o încercare de apropiere de Frontul Plugarilor (TÂRBĂȚIU, 1945: 2).

Din șirul scrisorilor trimise acestui plugar de Vasile Goldiș, aflăm că cei doi plănuiau o colaborare: publicarea unui volum de versuri religioase, intitulat *Fragmente și minuni din copilăria lui Isus*. Târbățiu îi trimitea lui Goldiș extrase din manuscrisul în lucru. Manuscrisul complet din vara lui 1930 a fost dat de Goldiș profesorului Nicolae Popovici de la Academia Teologică din Arad. Conform unei scrisori din 24 iunie 1930, o comisie urma să îl analizeze „ca să nu cuprindă ceva contrar învățăturilor bisericeii noastre”. În orice caz, Goldiș promitea că dacă eparhia nu îl va tipări, atunci va dispune să apară în seria Bibliotecii populare a Astei în toamna aceluiași an.

În contextul discuției despre acest proiect, în scrisoarea din 15 mai 1930 iese în evidență un alt pasaj amar:

Știi D-Ta bine că stăm rău de tot cu cărțile. Azi lumea citește numai murdăriile de gazete unde se înjură oamenii ca la ușa cortului. Editorii se lasă greu de tot, fiindcă-și tem paralele. E vreme rea, scumpul meu prieten. Cele sufletești nu au nici o trecere, ci vulgul aleargă după otrăvitele desfătări ale timpului și mirosul banului a suprimat pe cel al tămâiei. Nu vreau să desnădăjduiesc, fiindcă e păcat, dar nu cred să ajung eu vremi mai senine, ci voi muri în acest amurg trist al stricăciunii.

Manuscrisul *Fragmentelor* nu există în arhiva lui Târbățiu. În schimb am descoperit o scrisoare trimisă de Nicolae Popovici în vara lui 1930. Textul ei ne lămurește că manuscrisul conținea legende creștine în versuri. Popovici spune că Goldiș i-a „dat mai departe mandatul ca să vorbesc cu Prea Sf. Păr. Episcop spre a le publica” la Tipografia Diecezeană din Arad. Târbățiu este rugat să mai trimită material pentru carte. Nu este clar de ce proiectul nu a fost finalizat. 35 de ani mai târziu, în documentele pentru obținerea pensiei de urmaș, văduva plugarului includea în lista lucrărilor sale și acest manuscris. Deocamdată, soarta sa este necunoscută – există posibilitatea să fie găzduit de o arhivă din Arad, dacă nu a fost returnat; dacă a fost returnat, se poate să fi fost împrumutat de familie cuiva pentru cercetare și astfel să se fi pierdut. Aceasta este, de altfel, soarta multor lucrări ale plugarilor condeieri, despre care se cunosc detalii doar din surse secundare.

Corespondența dintre Goldiș și Târbățiu continuă pe parcursul lui 1930. O eventuală întâlnire este constant amânată. În vară, așa cum anunță în 24 iunie, Goldiș pleacă în străinătate: *Căldurile de acum îmi fac foarte rău și trebuie să fug repede din calea lor*. La revenirea în țară, îl anunță cu regret pe Târbățiu că este *năpădit de atâtea agende* încât nu poate participa la ruga (serbarea religioasă tradițională) din 8 septembrie de la Comorâște. La începutul lui octombrie, Goldiș îi transmite plugarului că a dispus ca secretarul Astei din Sibiu să îi trimită urgent câteva clișee, tot în scop de propagandă în Banat. Datată 8 octombrie 1930, aceasta este ultima scrisoare a lui Goldiș identificată până în prezent în arhiva lui Târbățiu.

Conform scrisorii din 24 iunie 1930, Goldiș intenționa ca în toamna aceluși an să facă un turneu politic în Banat, prilej cu care să îl viziteze pe Târbățiu la el acasă. Sănătatea nu i-a permis să participe la congresul Astei din 12-14 noiembrie 1930 de la Caransebeș. Aici, în absență, a fost reales președinte al asociației, într-o ședință care a stârnit un scandal de proporții la nivel național.

³ Târbățiu a scos pe piață în 1938 o altă publicație cu același nume, dar cu un profil diferit, generalist. Aceasta a apărut până la jumătatea lui 1940, când închiderea a fost forțată de scumpirile hârtiei și tușului din cauza războiului.

Presa și documentele vremii – dar nu cele ale Astrei – descriu o adunare haotică și un comportament rușinos al participanților, pe care mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, i-a potolit lovind cu toiagul în masă. Perpessicius vedea în acestea consecința politizării Astrei și dorea un președinte fără afiliere politică (TOMONI, 2015: 487-489). Nu se știe dacă Târbățiu a fost unul dintre miile de oameni care au întâmpinat venirea Astrei (și a regelui!) în Caransebeș, nici dacă a făcut parte dintre țărani care au asistat la lucrările congresului. Evenimentele acelor zile i s-ar fi părut, cu siguranță, profetite de rândurile tăioase pe care i le trimisese Goldiș...

Imediat după al Doilea Război Mondial, publicațiile țărănești și-au încetat apariția iar plugarii condeieri nu au mai tipărit aproape nimic. Arhivele lor s-au pierdut în mare parte. Cea a lui Târbățiu a fost conservată în stare bună de către familie, dar este incompletă. La începutul anilor '60, a ales să distrugă o parte din ea. Motivul: se mutase la Timișoara, alături de fiul său, iar autoritățile au început să se intereseze de ce nu mai publică nimic. În arhiva sa există un mare gol în anii '30 – plugarul a considerat că materialele din timpul domniei lui Carol al II-lea erau periculoase. Nu este exclus ca astfel să se fi pierdut alte scrisori ale lui Goldiș.

Chiar și așa, dintr-un șir scurt de scrisori, reies detalii inedite care completează portretul unui mare intelectual și om politic. Goldiș, o personalitate marcantă a României interbelice și protagonistul unor evenimente controversate (precum ruptura de Iuliu Maniu din 1926) aduce critici dure scenei politice autohtone. Pe de altă parte, într-un interviu acordat cotidianului *Ordinea* din București despre mișcarea celor de *Cuvântul Satelor*, Goldiș vorbea despre nevoia lor de a găsi un conducător pentru a forma un partid (RĂMNEANȚU, CIUCUREL, 2005: 87). Printre ei se număra același Paul Târbățiu căruia îi scria să se ferească de partide și de politică, cel mai mare rău al țării. Care este motivul acestei dualități a lui Goldiș? O posibilă cheie este oferită de îndemnul din scrisoarea de la 15 mai 1930: *Nu aștepta de la nimeni nimic, numai de la munca Dumitale, de la sufletul Dumitale*. Prin munca sa controversată pe plan politic și prin încercarea de a conduce în continuare Astra în cele mai tumultuoase vremuri de până atunci ale asociației, Goldiș își asumase un rol de sacrificiu. Singur împotriva tuturor, fără vreo așteptare de la colegii săi în epoca unor constante dezamăgiri, marele cărturar arădean își asumase la bătrânețe misiunea de a ghida societatea românească spre mai bine.

Bibliografie

- ***, *Câteva cuvinte pentru cărturarii dela sate*, în *Zorile Banatului*, Comoriște, anul I, nr. 1, 1928
NEMOIANU, Petre, *Metode pentru îmbunătățirea agriculturii*, în *Curentul*, 5040, 1942
RĂMNEANȚU, Vasile; CIUCUREL, Lucian, *Istoricul gazetei «Cuvântul Satelor» (scris de Ion Ciucurel)*, Timișoara, Editura Mirton, 2005
ȘIMĂNDAN, Emil, *Călătorie prin veac: Gabriel Țepelea în dialog cu Emil Șimăndan*, ediția a II-a, Arad, Editura Fundației „Ioan Slavici”, 2000
TÂRBĂȚIU, Paul, *Un Christos al țărănimii!*, în *Cuvântul Satelor*, fără număr, 1945
TOMONI, Dumitru, *Vasile Goldiș, președinte al „ASTREI” (1923-1932). Alegerile de la Timișoara și Caransebeș*, în *Analele Aradului*, Arad, anul I, nr. 1, 2015, pp. 471-489
ȚEPELEA, Gabriel, *Plugarii condeieri din Banat*, București, Editura „Cercului Bănățenilor”, 1943
ȚEPELEA, Gabriel, *Corespondența lui Vasile Goldiș cu poetul țaran Paul Târbățiu*, în *Opțiuni și retrospective*, București, Editura Eminescu, 1989
VINTILĂ, Petru, *Țăranii condeieri din Banat*, în *Albina*, București, nr. 37, 1978

**II. GERMAN CULTURE - CULTURE ALLEMANDE/
CULTURĂ GERMANĂ**
Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Rodica BIRIȘ

DEUTSCHE LITERATUR IM RUMÄNISCHEN KÖNIGREICH: DAS BEISPIEL CARMEN SYLVA

GERMAN LITERATURE IN THE ROMANIAN KINGDOM: THE EXAMPLE OF CARMEN SYLVA

LITTÉRATURE ALLEMANDE AU ROYAUME DE ROUMANIE: L'EXEMPLE DE CARMEN SYLVA

LITERATURĂ GERMANĂ ÎN REGATUL ROMÂNIEI: EXEMPLUL LUI CARMEN SYLVA

Alina Elena BRUCKNER

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
bruckner.alina@gmail.com

Abstract

Die Autorin setzt sich zum Ziel, Carmen Sylvas als deutsche Autorin im rumänischen Königreich zu untersuchen. Dabei handelt es sich in erster Linie um eine Präsentation der literarischen und historischen Figur Carmen Sylva, auch als Königin Elisabeth von Rumänien in der Geschichte bekannt. Ihre soziale und literarische Aktivität hat dazu beigetragen, die rumänische Kultur im damaligen westeuropäischen Raum bekannt zu machen. Dennoch nehmen die Besonderheiten der rumänischen Gesellschaft zur Anfangszeit der rumänischen Monarchie Einfluss auf die literarische Anerkennung der dichtenden Königin: die nationalistischen Tendenzen, die eher frankophile Stimmung, die große Anzahl der männlichen Autoren auf die literarische Szene – alle diese sind Aspekte, die in diesem Artikel untersucht werden.

Abstract

The author of this article intends to analyze the personality of Carmen Sylva as a German writer in the Romanian Kingdom. Therefore it is necessary first and foremost to present the literary and historical personality Carmen Sylva, also known as Queen Elisabeth of Romania, whose social and literary activity contributed to the promotion of the Romanian culture in Western Europe. Nonetheless, the particularities of the Romanian society in the early period of the monarchy influence the literary acknowledgement of the writing queen: the nationalist tendencies, the rather Francophile attitudes, as well as the predominance of male authors in the Romanian literature of the time are all aspects analyzed in this article.

Résumé

L'auteure se propose d'analyser la personnalité de Carmen Sylva en tant qu'écrivaine de langue allemande dans le Royaume de Roumanie. A ce propos, il faut d'abord présenter la personnalité littéraire et historique de Carmen Sylva, connue aussi sous le nom de reine Elisabeth de Roumanie, dont l'activité sociale et littéraire a encouragé la promotion de la culture roumaine dans l'espace ouest-européen. Néanmoins, les particularités de la société roumaine au début de la monarchie influencent la réception de l'œuvre littéraire de la reine-écrivaine: les tendances nationalistes, les attitudes plutôt francophiles, la prédominance des auteurs masculins sur la scène littéraire comptent parmi les aspects abordés dans cet article.

Rezumat

Autoarea articolului de față își propune să analizeze personalitatea Carmen Sylvei în ipostaza de scriitoare de limbă germană în regatul României. În acest sens se impune în primul rând o prezentare a personalității literare și istorice a Carmen Sylvei, cunoscută și ca Regina Elisabeta a României, a cărei activitate social și literară a dus la promovarea culturii românești în spațiul vest-european. Totuși, particularitățile societății românești din perioada timpurie a monarhiei influențează receptarea literară a reginei-scriitoare: tendințele naționaliste, atitudinile mai degrabă francofile, predominanța autorilor masculini pe scena literară reprezintă aspecte analizate în articolul de față.

Schlüsselwörter: Carmen Sylva, Rumänisches Königreich, Nationalismus, literarische Anerkennung

Key words: Carmen Sylva, Romanian Kingdom, nationalism, literary acknowledgement

Mots-clés: Carmen Sylva, Royaume de Roumanie, nationalisme, reconnaissance littéraire

Cuvinte cheie: Carmen Sylva, Regatul României, naționalism, recunoaștere literară

Einführung – Carmen Sylva als emblematische Figur in der rumänischen Kultur

Die geborene deutsche Prinzessin Elisabeth zu Wied (1843 – 1916) wurde durch Heirat mit dem damaligen Fürsten Carol I von Rumänien, der aber auch eine deutsche Herkunft hatte, die erste Königin Rumäniens. In dieser Position setzte sie sich konsequent für die Förderung rumänischer Kultur und Kunst ein, nicht nur durch die finanzielle Unterstützung von rumänischen Schriftstellern und Künstlern, sondern auch durch ihre eigene literarische Tätigkeit. Unter dem Künstlernamen „Carmen Sylva“ schrieb die Königin in deutscher Sprache und veröffentlichte in deutschen Verlagen, aber kurz nach ihrem literarischen Debut ließ sie ihre Werke auch in rumänischer Übersetzung in Rumänien veröffentlichen. Teil dieser reichen literarischen Aktivität ist auch ihre eigene Übersetzungstätigkeit, wobei sie selbst rumänische Literatur ins Deutsche übersetzte und in deutschen Verlagen oder literarischen Zeitschriften und Familienblättern mit hoher Auflage veröffentlichte.

Dass Carmen Sylva aber vielleicht die wichtigste Vermittlerin zwischen der deutschen und der rumänischen Kultur war, muss man heute unbedingt anerkennen. Es ist durch ihr positives Wirken, dass Literatur, Wissenschaft und Kunst in Rumänien aufblühten und ein nie zuvor gekanntes Niveau erreichten. In diesem Sinne ist auch das literarische Werk Carmen Sylvas sehr wichtig, denn eine große Anzahl ihrer Werke thematisieren Aspekte der rumänischen Geschichte und Kultur (zum Beispiel die Sagen- und Märchensammlungen), sie spielen sich im bäuerlichen Dekor ab, oder preisen die Schönheit der rumänischen Landschaft (wie der sehr erfolgreiche Band *Pelesch Märchen*). Ihr Interesse für die Geschichte und Dichtung des rumänischen Volkes, sowie ihre Freundschaft mit dem rumänischen Dichter Vasile Alecsandri haben ihren Wunsch beeinflusst, rumänische Volksliteratur ins Deutsche zu übertragen, obwohl diese schriftstellerische Aktivität – laut der Königin selbst in ihrem Tagebuch – ursprünglich als therapeutisches Mittel nach dem frühzeitigen Tod ihres einzigen Kindes, Prinzessin Maria, angefangen hat. Mit der Zeit erkannte aber die Königin in ihrer literarischen Aktivität eine kulturelle Mission, da sie dadurch zu einem besseren Verständnis Rumäniens im westeuropäischen Raum beitrug.

Als gebürtige deutsche Prinzessin war Elisabeth zu Wied von der westeuropäischen Kultur geprägt. Die rumänische Oberschicht der Zeit war ausgesprochen frankophil, von französischer Kultur geprägt und vorwiegend in Bildungsinstitutionen in Paris (Klosterschulen, Pensionaten, Universitäten) erzogen und somit wurde am Bukarester Hof vornehmlich Französisch gesprochen.

Gemäß aber ihrer Vorstellung von einer idealen Landesmutter, betrachtete Carmen Sylva das Erlernen der rumänischen Sprache und die Pflege des rumänischen Volks- und Kulturguts als Teil ihres königlichen Berufs. Deshalb lernte sie relativ schnell Rumänisch und zeigte sie sich bei Besuchen im Land sowie bei dem Schlossfesten in rumänischer Tracht, womit sie in der Bevölkerung auf Sympathie stieß. Neben der Wohltätigkeit- und den Repräsentationspflichten, denen Elisabeth als Fürstin seit der Ankunft in Rumänien nachkam, entwickelte sie vor allem ab 1875 (das Jahr der Bekanntschaft mit dem rumänischen Dichter Vasile Alecsandri und dem Komponisten Zdislaw Lubics, eingestellt als Hofpianist in Bukarest) eine rege kulturelle Tätigkeit, die zu ihrer näheren Bekanntschaft mit rumänischen und ausländischen Künstlern, Musikern und Schriftstellern führte.

Die rumänische Kultur zur Zeit Carmen Sylvas

Carmen Sylvas literarisches Schaffen umfasst ungefähr drei Jahrzehnte¹. In dieser Zeit ist eine Reihe von bedeutenden rumänischen Schriftstellern tätig gewesen, die einen großen Einfluss auf die Entwicklung der rumänischen Literatur und Kultur hatten.

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts erlebte die rumänische Nationalliteratur ein wichtiges Aufblühen. Die literarische Gesellschaft „Junimea“ aus Iasi bestand schon seit 1863. Titu Maiorescu, der Gründer und Leiter der Gesellschaft, der von der deutschen Kultur geprägt war², hatte um 1870 in seiner literarischen Zeitschrift „Convorbiri literare“ bedeutende rumänische Schriftsteller veröffentlicht, die heute zu den Klassikern rumänischer Literatur gezählt werden: Mihai Eminescu, Ion Luca Caragiale, Ion Creangă. Maiorescus ästhetisches Programm war dagegen exklusiv: vom Schriftsteller forderte er vor allem „wahres Empfinden und Sprachauthentizität“ [MAIORESCU, 1998, 86]. Maiorescu würdigte Carmen Sylvas Übersetzungsleistung *Rumänische Dichtungen*³ in einem Artikel zur Vermittlung rumänischer Literatur im Ausland⁴. Ebenfalls übersetzte Titu Maiorescu einzige Novellen Carmen Sylvas ins Rumänische und Livia Maiorescu, Titu Maiorescus Tochter, übersetzte auch ein episches Werk Carmen Sylvas.

Der Einfluß westeuropäischer literarischer Strömungen in Rumänien ist von einer Zeit- und Inhaltsverschiebung gekennzeichnet. Mihai Eminescu, der nationale rumänische Dichter (1850 – 1889) stand in der Tradition der deutschen Romantik; Ion Creangă (1837 – 1889) oder Ion Luca Caragiale zählt man zum "ruralen Naturalismus" [CĂLINESCU, 1982, 477].

Gegenbewegungen zu „Junimea“ sind in der rumänischen Literatur nach 1880 festzustellen. Die Gruppierung um Alexandru Macedonski und die literarische Zeitschrift „Literatorul“ vertrat einen rigorosen Formalismus. Macedonski betrachtete sich als Vorreiter des Symbolismus in Rumänien. Unter seinen Anhängern hat Th. M. Stoenescu die Übersetzung einer Kriegserzählung Carmen Sylvas veröffentlicht: *Pablo Domenich*, während Dului Zamfirescu, als diplomatischer Abgeordneter in Italien, die Königin zur Zeit ihrer Verbannung oft in Venedig besuchte⁵. Ebenfalls zur Gruppierung um Macedonski gehörte auch Ștefan Velescu, von dem eine ausführliche und positive Rezension bezüglich Carmen Sylvas Theaterstücks *Meister Manole* stammt⁶. Ein weiterer

¹ Die Schaffenszeit der Königin Elisabeth wird auf die Zeitspanne ihrer Veröffentlichungen unter dem Pseudonym „Carmen Sylva“ abgegrenzt, d.h. die Zeitspanne 1880 – 1912

² Titu Maiorescu studierte Philosophie in Berlin (1858 – 1859) und erhielt 1859 die Doktorwürde der Universität Giessen.

³ Der Band *Rumänische Dichtungen* wurde zum ersten Mal im deutschen Verlag Kröner aus Leipzig im Jahre 1881 veröffentlicht. Unter dem demselben Titel hat aber die Königin (unter dem Pseudonym E.Wedi) vorher, im Jahr 1878, Übersetzungen von drei rumänischen Gedichten (von Vasile Alecsandri und Mihai Eminescu) in der deutschen Zeitschrift veröffentlicht.

⁴ Titu Maiorescu, *Literatura română și străinătatea* (1882) in: Titu Maiorescu, *Critice*, București 1998, S. 261 – 264

⁵ Zamfirescu wurde von Rom nach Athen versetzt, als Gerüchte über seine angebliche Verbindung zur Familie Văcărescu den rumänischen Hof erreichten; Zamfirescu hatte es geweigert, geheimes Protokoll über die Königin und ihre Hofdame Elena Văcărescu zu führen, laut Gabriel Badea-Păun, *Carmen Sylva – uimitoarea regina Elisabeta a României*, București 1998, S. 18.

⁶ Ștefan Velescu – *Carmen Sylva: Meșterul Manole. Recenziune critică*, București 1891, laut Silvia Zimmermann, *Carmen Sylva – Selbstmythisierung und prodynastische Öffentlichkeitsarbeit durch Literatur*, Marburg 2001, S. 240

Vertreter dieser Richtung ist der Schriftsteller und Kritiker N. Petrașcu, der eine huldigende Studie zu Carmen Sylvas Werk veröffentlicht hat⁷. Die Tendenzliteratur um 1881 also, deren Sprachrohr die Zeitschrift „Contemporanul“ war, verstand sich als starke Gegenbewegung zur „Junimea“ des Titu Maiorescu.

Nationalistische Tendenzen treten ab 1890 verstärkt auf. Zu den sogenannten „ruralen Romantikern“ [CĂLINESCU, 1982, 567] mit der Zeitschrift „Revista nouă“ gehört Barbu Ștefănescu Delavrancea, der 1892 das Werk der Königin in einigen anonym veröffentlichten Artikeln heftig kritisierte, aber auch Ion G. Ionescu-Gion, der aus Carmen Sylvas Werk ins Rumänische übersetzte. Zu den weniger bekannten Schriftstellern dieser Periode zählt man Petre Dulfu – der Verfasser der im rumänischen Raum berühmten literarischen Figur Păcală – der Gedichte Carmen Sylvas ins Rumänische übersetzte, und auch Haralamb G. Lecca, von dem die Übersetzung eines Theaterstücks und die dramatische Überarbeitung des Romans *Deficit* von Carmen Sylva erschienen.

George Coșbuc, Dichter der „ruralen Romantik“ und später Vertreter der nationalistischen Tendenz in der Literatur um 1900, Mitgründer (zusammen mit Alexandru Vlahuță) und Redakteur der Zeitschrift „Semănătorul“, veröffentlichte mehrere Übersetzungen von Carmen Sylvas Dichtungen. Obwohl viele Werke Carmen Sylvas von einer Reihe rumänischer Übersetzer dem rumänischen Volk in Buchform und in Periodika zugänglich gemacht wurden, schuf erst George Cosbuc 1906 eine gute Übersetzung ihrer Dichtungen, die die Kritiker der Zeit verehrten.

Die nationalistische Tendenz um 1900 in der rumänischen Literatur um die literarische Zeitschrift „Semănătorul“ grenzte sich ebenfalls von „Junimea“ ab und vertrat eine Literatur mit verstärkter gesellschaftlicher Relevanz, mit didaktischen und nationalen Tendenzen für die ländliche Bevölkerung. Unter den Vertretern dieser nationalistischen Tendenz um 1900 sind zwei Übersetzer Carmen Sylvas ins Rumänische zu nennen: Ștefan Octavian Iosif und Octavian Goga.

Die völkisch-nationalistischen Tendenzen um 1906 – vornehmlich die Gruppierung „Viața românească“ – forderte eine Literatur, die das bäuerliche Leben analysiert. Da in Rumänien die Erwartung in eine nationale Literatur zu dieser Zeit sehr groß war, wurden die zeitgenössischen literarischen Strömungen aus Europa erst viel später aufgenommen. Trotz der politischen filofranzösischen Stimmungen in Rumänien, wurde auf Kulturebene keine Annäherung zur französischen Literatur gemacht. Da die Königin eine deutsche Herkunft hatte, fand sie es schwer eine literarische Anerkennung in Rumänien zu erlangen. Bedingt durch ihre soziale Position, konnte sie zwar keine literarische Gesellschaft in Rumänien frequentieren. Sie war aber seit 1881 Ehrenmitglied der Rumänischen Akademie (Abteilung für Literatur) und nahm zusammen mit König Carol I. an den Sitzungen der Akademie teil. Die kunstliebende Königin veranstaltete eigene literarische und musikalische Salons in Bukarest und Sinaia, die sowohl ausländische als auch rumänische Schriftsteller, Künstler und bedeutende Persönlichkeiten als Gäste hatte.

Zudem war die literarische Szene in Rumänien zur Zeit Carmen Sylvas von männlichen Autoren dominiert; die weiblichen Autoren spielten in dieser Zeit keine Rolle und wurden kaum bekannt. Die politischen und nationalistischen Tendenzen in den literarischen Gesellschaften muss man auch erwähnen. Angesichts der politischen Ereignisse zu Carmen Sylvas Lebzeiten (Vereinigung, dann Unabhängigkeitserklärung der rumänischen Fürstentümer, Erhebung zum Königreich), wurde auch in der Literatur die nationale Note gesucht und hervorgehoben⁸. Eine kosmopolitische Perspektive war allgemein unerwünscht und eine nichtrumänische Thematik wurde eigentlich kaum erlaubt.

---

⁷ N. Petrașcu – *Carmen Sylva. Schiță critică*, București: Imprimeria Statului 1899, laut Silvia Zimmermann, *op.cit.*, Marburg 2001, S. 240

⁸ Man muss hier die Entwicklung der nationalistischen Tendenzen in den literarischen Gruppierungen erwähnen: von „Junimea“ (gegründet 1863) bis zur „Viața românească“ (1906), Vgl. George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București 1982, S. 661.

Carmen Sylvas Beziehungen zu rumänischen Autoren

Die Kontakte der Königin zu den literarischen Persönlichkeiten Rumäniens sind vornehmlich von Einladungen dieser am königlichen Hof erfolgt. Titu Maiorescu und Vasile Alecsandri sind als häufige Besucher am Hof bekannt. Biographien zu Carmen Sylva berichten auch über den Versuch einer Förderung des bedeutenden Dichters Mihai Eminescu durch die Königin, angesichts der unterschiedlichen Sozialhaltung: dichtende Königin, Mäzenin und selbsterklärte Kosmopolitin, auf einer Seite und selbstbewussten Dichter, Bohemien und vehementen Nationalist, auf der anderen Seite⁹. Es gibt einige wenige gegenseitige Übersetzungen Eminescus und Carmen Sylvas: Eminescu übersetzte Carmen Sylvas Opernlibretto *Vârful cu dor*, indem von Camen Sylva die erste Übersetzung Eminescus in einer fremden Sprache stammt. Trotz aller Unterschiede zwischen dem Dichter Eminescu und der Schriftstellerin Carmen Sylva gibt es einige Gemeinsamkeiten: beide gehören zur romantischen Tradition und haben eine Vorliebe für Phantasie, Märchenmotivik und Volksdichtung.

Gegenseitige Sympathie und literarische Anregung verband Carmen Sylva mit Vasile Alecsandri. Auf Alecsandris Ermutigung traf Königin Elisabeth 1878 die Entscheidung, ihre ersten literarischen Versuchungen unter dem Pseudonym E. Wedi zu veröffentlichen. Der Dichter Vasile Alecsandri (1821 – 1890) war ein unsteter und leidenschaftlicher Reisender. Als Vertrauter des Fürsten Alexandru Ioan Cuza, hatte er seit 1858 in Westeuropa für die Vereinigung der rumänischen Fürstentümer vermittelt. In Italien 1858 war er ein gern gesehener Gast der Salons, unterhielt aber Beziehungen vorwiegend zu kleineren Dichtern¹⁰. In Frankreich besuchte er 1882 die Feierlichkeiten des Felibres in Montpellier. Das Dichten begann Alecsandri 1877 während des rumänischen Unabhängigkeitskrieges, indem er seine zahlreichen Kriegslieder und patriotischen Gedichte in Zeitungen und Zeitschriften im Volk verbreiten ließ. Von ihm stammt eigentlich das noch heute berühmte Lied der Vereinigung Rumäniens *Hora unirii* (1865), sowie die königliche Hymne zur Regierungszeit Carols. Zu Lebzeiten wurde Alecsandri in der Bevölkerung sowie von den literarischen Gesellschaften (vor allem „Junimea“) als „Dichter der Nation“ und „König der Dichtung“ [CĂLINESCU, 1982, 312] verehrt. Carmen Sylva verdankt dem Dichter Vasile Alecsandri einen Großteil ihres Wissens über rumänische Sagen und Volkslieder. Die Wirkung Alecsandris auf Carmen Sylva ist vor allem in Texten der Autorin festzustellen, die sich an die rumänische Volksdichtung und an die Volksdichtungssammlung Alecsandris orientieren. Die stereotypische Darstellung der rumänischen Bauern (der Hirte, das rumänische Bauernmädchen) in Carmen Sylvas Werk erinnert ebenfalls an Alecsandris idyllische Sicht über das ländliche Leben.

Eine weitere literarische Beziehung Carmen Sylvas zu einem rumänischen Schriftsteller, vergleichbar mit der Freundschaft mit Alecsandri, ist nicht bekannt. Carmen Sylva erwähnt weder in ihrem Werk noch in Briefen eine andere literarische Persönlichkeit Rumäniens mit derselben Verehrung, wie sie über Alecsandri schreibt. Nach dem Tod Alecsandris hatte Carmen Sylva keine enge Beziehung mehr zur rumänischen Literatur.

Zur rumänischen Literatur und Kultur gehört Carmen Sylva insbesondere durch ihre Übersetzung rumänischer Dichtungen ins Deutsche, aber auch durch die Übersetzung ihrer Werke ins Rumänische von bekannten rumänischen Schriftstellern, durch die zahlreichen Rezensionen und Kritiken zu ihrem schriftstellerischen Werk in der rumänischen Presse und nicht zuletzt durch die Beziehung der dichtenden Königin zu den Vertretern rumänischer Kultur und Literatur.

Politische Tendenzen

Politisch betrachtet ist die Regierungszeit der deutschen Dynastie in Rumänien – obwohl sie von den führenden rumänischen Staatsmännern des 19. Jahrhunderts unterstützt wurde¹¹ - noch heute ein heikles Thema der rumänischen Geschichte. Aus diesem Grund gehörten auch die Werke

⁹ Über diese Begegnung erzählt Gabriel Badea-Păun in seinem schon erwähnten Buch (s. Fußnote 5).

¹⁰ George Călinescu, *op.cit.*, București 1982, S. 291

¹¹ Mai 1866 wurde Karl von Hohenzollern zum Fürsten der Vereinigten Rumänischen Fürstentümer ernannt, um den Streiten zwischen den thronberechtigten rumänischen Bojarenfamilien ein Ende zu setzen

Carmen Sylvas bis vor 1990 zu einer schwer zugänglichen Literatur und eigentlich nicht die Schriftstellerin, sondern die historische Person war verehrt.

In seinem Aufsatz *Volksmärchen und Volksmärchenerzählen in Rumänien* (1993) berichtet Ioan Taloş von einem offiziellen Verbot gegen die Märchen in Rumänien unmittelbar nach dem Sturz des königlichen Hauses, weil die darin auftretenden Gestalten (Prinzen, Prinzessinnen, Könige usw.) zu stark an das Königtum hätten erinnern können.¹² Trotz der politischen Zensur zur Zeit der kommunistischen Regierung gibt es in George Călinescus Literaturgeschichte Fotos des Königspaars, sowie eine Erwähnung des Schriftstellernamens der Königin.

Das erste literarische Werk Carmen Sylvas, das 1990 neu erschienen ist - unmittelbar nach dem Sturz der kommunistischen Diktatur und nach der darauf folgenden Privatisierung beziehungsweise Gründung neuer Verlage – ist der erste Band der Sagen- und Märchensammlung *Aus Carmen Sylvas Königreich*, das heißt die *Pelesch Märchen*¹³. Diese Neuauflage folgt eigentlich der ersten Auflage in Rumänien von 1882.

Obwohl man Carmen Sylvas Wirken als Gönnerin der Künste eine Rolle in der rumänischen Kulturgeschichte zumißt, findet ihr schriftstellerisches Werk in Rumänien wenig Würdigung. Dass die Widmungen der Schriftstellerin und Mäzenin der Literatur Carmen Sylva durch angesehene Schriftsteller in Zeitungen und Zeitschriften der Zeit mit dem Tod der Königin ein Ende fanden, wird es deutlich, dass das Lob zu ihren Lebzeiten nicht der Dichterin, sondern vornehmlich der Königin galt. Wird also der Ruhm der Schriftstellerin auf ihre Position als Königin gegründet, oder auf den Zauber ihrer Persönlichkeit?

Die gescheiterte Mythisierung der Königin Elisabeth – „Carmen Sylva“ in Rumänien sieht man in der viel größeren persönlichen Autorität und der zeitgenössischen Mythisierungstendenz ihres Gatten, der König Carol I von Rumänien begründet¹⁴. Darunter versteht man eigentlich, dass Carmen Sylva selbst durch ihr schriftstellerisches Werk bei der Mythisierung ihres Gatten beigetragen hat.

Schlussbemerkungen

Über der historischen Gestalt Elisabeth Königin von Rumänien sind zahlreiche Aspekte zu erwähnen. Aber noch größeres Interesse soll man für die literarische Figur Carmen Sylva zeigen. Darin ist die ganze komplexe Persönlichkeit dieser durchaus im persönlichen Leben unglücklichen Königin zu finden. Wer eine von Carmen Sylvas Dichtungen oder Märchen liest, beobachtet die Schwermut und den allgemeinen melancholischen Ton. Ihre Werke sind durch eine auffallende Betonung des Gefühls, der Subjektivität geprägt. Persönliche Erlebnisse und Ansichten sind also dichterisch wiedergegeben.

Trotzdem wäre noch ein Aspekt zu berücksichtigen: Ihre großen Leistungen in dem kulturellen und sozialen Bereich im rumänischen Königreich haben dazu geführt, dass sie mehr unter dieser Perspektive betrachtet wurde. In ihrem Versuch, als gute, engagierte Königin und echte „Landesmutter“ sich in der rumänischen Gesellschaft bekannt zu machen, hat die Königin selbst diese Rolle in den Vordergrund gestellt, worauf natürlich auch die kulturellen und politischen Bedingungen der Epoche großen Einfluss hatten.

Anstatt aller möglichen Schlussfolgerungen, sollten vielleicht die Worte der Königin selbst anlässlich ihres 70. Geburtstages, bedacht werden: „Ich bleibe lieber als Legende in den Herzen der Menschen, als in Stein und Marmor, kalt und fremd und gleichgültig“ [SOMMER, 1916, 59].

---

¹² Silvia Irina Zimmermann, *Der Zauber des fernen Königreichs – Carmen Sylvas „Pelesch Märchen“*, Stuttgart 2011, S. 14.

¹³ *Ibd.* S. 14

¹⁴ Laut Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, 1997, S. 250

Literaturverzeichnis

- BADEA-PĂUN, Gabriel, *Carmen Sylva – uimitoarea regina Elisabeta a României*, București: Humanitas 1998
- BOIA, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, București: Humanitas, 1997
- BRUCKNER, Alina, *Carmen Sylva als Massenliteraturautorin*, Hamburg: Dr. Kovac, 2017
- CĂLINESCU, George, *Istoria literaturii române de la origin până în prezent*, București: Minerva, 1992
- MAIORESCU, Titu, *Critice (1866 – 1907)*, București: Albatros, 1998
- SOMMER, Lina, *Briefe einer einsamen Königin*, München, 1916
- ZIMMERMANN, Silvia Irina, *Carmen Sylva – Selbstmythisierung und prodynastische Öffentlichkeitsarbeit durch Literatur*, Marburg, 2001
- ZIMMERMANN, Silvia Irina, *Der Zauber des fernen Königreichs – Carmen Sylvas „Pelesch Märchen“*, Stuttgart: Ibidem, 2011

**III. SLAVIC LANGUAGE AND CULTURE-ROMANIAN
LANGUAGE AND LITERATURE/LANGUE ET
LITTÉRATURE SLAVE-LANGUE ET CULTURE
ROUMAINE/LIMBĂ ȘI CULTURĂ SLAVĂ-LIMBĂ ȘI
LITERATURĂ ROMÂNEASCĂ**

**Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Virginia POPOVIĆ**

SOME INFORMATION ABOUT PROCESS OF TEACHING-LEARNING AT FACULTY OF PHILOSOPHY IN NOVI SAD, SERBIA

UNELE INFORMAȚII DESPRE PROCESUL DE PREDARE-ÎNVĂȚARE LA FACULTATEA DE FILOSOFIE DIN NOVI SAD, SERBIA

Virginia POPOVIĆ

Facultatea de Filosofie,
Universitatea din Novi Sad
popovic.virdjinija@ff.uns.ac.rs

Abstract

During the last years new information and communication technologies used in classes of Romanian literature are increasingly used at Department of Romanian Studies in Novi Sad. These technologies facilitate the realization of this process. Here we have educational technology that has dual nature, on the one hand resources generated by the technological revolution and used in education and, on the other hand systematic work of designing and evaluation of the entire learning process. Professor of Literature thanks to these technologies takes the role of guide and then functions as a communicator. University students remain the basic preoccupation: to learn, either by traditional methods or by E-learning. Professor in teaching his lessons of literature uses PowerPoint Graphics program, digital and virtual libraries, online catalog, film as audiovisual method and technical links (e-mail, Facebook). New technologies used into Romanian literature classes at the Faculty of Philosophy in Novi Sad help students through their learning process. An important phase in the process of teaching-learning is provided by virtual libraries, or for purchasing information and searching books in Serbian libraries.

Rezumat

Noile tehnologii informaționale și comunicaționale aplicate la orele de literatură română în ultimii ani și-au luat avânt la Departamentul de Limba și Literatura Română din Novi Sad. Aceste tehnologii facilitează realizarea acestui proces. Aici avem în vedere tehnologia educațională care are natură dublă: pe de o parte mijloacele generate de revoluția tehnologică și utilizate în instruire și, pe de altă parte, activitatea sistematică de proiectare și evaluare a întregului proces instructiv. Profesorul de literatură datorită acestor tehnologii își asumă mai întâi rolul de ghid și apoi funcția de comunicator. Studentului, îi rămâne preocuparea lui fundamentală, de a învăța, ori prin metode tradiționale sau prin E-learning. Profesorul în predarea lecțiilor din literatură folosește programa grafică PowerPoint, bibliotecile digitale și cele virtuale, catalogul online, filmul ca metodă audiovizuală cât și legăturile tehnice (e-mail, Facebook). Noile tehnologii aplicate la orele de literatură română la Facultatea de Filosofie din Novi Sad ajută studenții în procesul de învățare. La fel, o fază importantă în procesul de predare-învățare o au bibliotecile virtuale, ori pentru achiziționarea de informații sau de căutare a cărților prezente în bibliotecile din Serbia.

Keywords: Department of Romanian Language and Literature, Romanian literature, Novi Sad, technology, teaching, learning, Internet

Cuvinte-cheie: Departamentul de Limba și Literatura Română, literatura română, Novi Sad, noi tehnologii, predare, învățare, Internet

I. Introducere

Procesul didactic în secolul XXI suferă schimbări substanțiale. Noua concepție a învățământului ce se abate într-o măsură mai mică sau mai mare de instruirea tradițională, transformă profesorul din comunicator de cunoștințe în manager al formării competențelor epistemologice. Actualele circumstanțe și cerințe de desfășurare a activității didactice conform celor reclamate de Procesul de la Bologna duc la implementarea unor noi metode și strategii de instruire care ar putea asigura o formare activă, intensivă și efectivă a celor înscriși la studii.

În calitate de instituție cu o tradiție bogată în educație, timp de mai mult de șase decenii Facultatea de Filozofie din Novi Sad răspândește cu succes cunoștințe și promovează excelența în domeniul științelor socio-umaniste. În cadrul a trei nivele de studii – licență, masterat și doctorat – se realizează 42 de programe de studii acreditate, la 17 departamente. Ținând cont de cele mai înalte standarde europene în învățământul universitar, în Facultatea de Filosofie formează viitori experți în domeniul științelor filologice, istoriei, psihologiei, pedagogiei, filosofiei, sociologiei, jurnaliști, comunicologi, etc. Foarte importante, la Departamentul de Limba și Literatura Română din Novi Sad, care în ultimii ani și-au luat avânt, sunt noile tehnologii informaționale și comunicaționale aplicate la orele de literatură română.

Dezvoltarea rețelelor de calculatoare și în special a Internetului a dus la apariția unor modalități noi de comunicare interumană și acces la informații. La Facultatea de Filosofie calculatoarele au început să fie aplicate în procesul de învățământ abia la începutul secolului XXI, dar prin dezvoltarea tehnologiei la departament s-au creat premisele dezvoltării unor noi forme de învățământ cum ar fi învățământul asistat de calculator și învățământul la distanță, menite să îmbunătățească și să facă mai eficiente procesele clasice de învățare. E-Learning-ul devine din ce în ce mai important deoarece are loc o informatizare a societății și mediile de instruire bazate pe informatică oferă un puternic potențial educativ.

Toate aceste inovații își au rolul în procesul educațional, învățământul asistat la calculator este o completare a învățământului tradițional, profesorul de literatură, de data aceasta, își asumă mai întâi rolul de ghid și apoi funcția de comunicator. Studentului, îi rămâne preocuparea lui fundamentală, de a învăța. După cum susțin specialiștii, e-learning-ul sau instruirea asistată de calculator, este același învățământ tradițional, se desfășoară în clasă, este coordonat de profesor, doar că beneficiază de tehnologiile noi de învățare, cum ar fi calculatorul, rețeaua de Internet și soft-ul educațional, bine structurat în format multimedia, poate fi accesat sub formă de text însoțit de sunet, imagine și alte elemente de grafică și animație. „Existența și funcționarea Studiilor Românești la Novi Sad este atât un mijloc de păstrare a unei fațete identitare pentru românii din provincia Voivodina (în contextul culturii sârbe în care s-au format, fapt ce constituie nu o frustrare, ci o îmbogățire a spiritului la confluența mai multor culturi), dar și un mijloc de a face cunoscute valorii culturii și civilizației românești pentru celelalte etnii alături de care trăiesc de ani îndelungați” (<http://ilr.ro/documente/Universitatea%20din%20Novi%20Sad.pdf>).

Studentii de la Departamentul de Limba și Literatura Română din Novi Sad realizează cercetări pe internet (pa care îl pot accesa oriunde în facultate, în seminarul bibliotecii și în holul facultății), apoi realizează prezentații în Power Point sau chiar și pe blogurile personale create de ei personal. Până acum câțiva ani, profesorul obișnuia să lucreze în baza unui manual, utiliza diverse materiale didactice suplimentare editate la tipografie și care, păstrate ani în șir într-un dulap, nu mai au acel aspect estetic de odinioară, iar informația necesară o nota simplu cu creta pe tablă, astăzi toate aceste surse de instruire pot fi adunate și fixate pe un singur disc, sau pe un hard extern. Chiar și tabla a trecut prin unele modificări radicale. De la cretă s-a trecut la marker iar acum la un creion special care prin atingere pe ecran sensibil la atingere, schimbă orice dorim pe tabla electronică. Cărțile s-au transformat în cărți electronice iar prin grafică specială, hârtia o vedem, auzim chiar și sunetul ei când întoarcem pagina. Cărțile de pe rafturi s-au transformat în cărți digitale iar revistele, cu acces Open Source. Putem accesa oricând orice carte găsită în orice loc de pe mapamond, încât sunt tot mai dese bibliotecile digitale care facilitează în mare măsură munca studentului (Fig.1 și Fig.2)

Fig.1

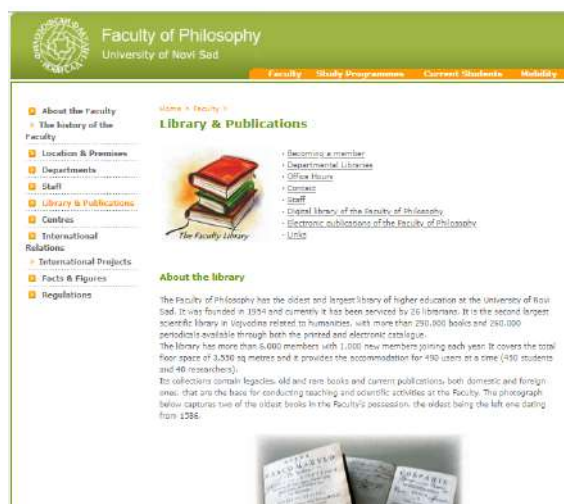

Fig.2

Astăzi, un loc modern de muncă al profesorului este de neconceput fără calculator sau tablet iar sala de clasă trebuie să fie echipată cu un proiector și un ecran pentru a vizualiza informația transmisă de pe server, de la calculatorul profesorului. Departamentul nostru nu dispune de sală dotată cu tehnologiile respective și în asemenea situații se utilizează cabinetele în care sunt instalate toate aceste aparate tehnice. În caz de necesitate, activitatea de curs se desfășoară în seminarul bibliotecii în care sunt instalate calculatoare. Mai gravă e situația la capitolul soft educațional. Dacă fiecare disciplină care este predată la studii ar avea soft-ul educațional necesar și pe care profesorul l-ar utiliza pe parcursul lecției sale, munca profesorului s-ar ușura. De aceea, în lipsa unor oferte educaționale computerizate, profesorul însuși își crează un astfel de suport electronic, apelând la programul de grafică Microsoft Office Power Point. Este ușor de manevrat și oferă multe modalități de a crea și partaja prezentări dinamice din istoria literaturii. Capabilități audio și vizuale noi care sunt ușor de creat pe cât este de plăcut de vizionat. În plus, PowerPoint-ul permite munca simultan cu alte persoane sau plasarea prezentării online pentru ca să fie accesată de student și de profesor oriunde, prin Internet sau de pe un smartphone.

În sprijinul celor afirmate mai sus, utilizarea PowerPoint-ului în cadrul orelor de literatura română, motivează foarte mult studenții pentru utilizarea limbii române corecte din cauza situației lingvistice din spațiul voivodinean (în casă se vorbește graiul bănățean) și interesul slab față de studierea limbii și literaturii române în actul de comunicare. Lecțiile-prezentări în PowerPoint, bine structurate, organizate și utilizate corect, ne ajută să comunicăm cu studenții, înlesnesc procesul de predare a materiei noi. Conținutul slide-urilor poate fi ușor redactat, modificat, iar programul permite profesorului să se întoarcă la orice etapă a lecției și să repete momentele mai dificile și mai importante. Aceste prezentări PowerPoint reprezintă alternativa digitală a diapozitivelor folosite în instruirea tradițională ca mod de organizare a informației și de prezentare vizuală a acesteia. Calculatorul facilitează folosirea acestei tehnici didactice, cel mai popular software de prezentare fiind Microsoft PowerPoint ce permite exportul unei prezentări în format HTML, sau al unui singur diapozitiv ca fișier imagine (GIF, JPEG), dar și folosirea fișierelor audio în prezentare. Într-o prezentare pot fi stabilite atât efecte de tranziție între diapozitive, dar și efecte de animație asociate diferitelor componente prezente în diapozitive. O alternativă avansată la Microsoft PowerPoint o reprezintă Prezi, deoarece prezentarea poate fi realizată și accesată online, oricând și oriunde avem nevoie de ea.

II. Biblioteca digitală – informații indispensabile la orele de literatură română

În ultimul timp, studenții și profesorii tot mai mult folosesc cărțile găsite pe Internet. Din cauza crizei care a luat avânt în ultimii ani, biblioteca Departamentului de Limba și Literatura Română din Novi Sad nu mai este bogat furnizată de apariții noi de cărți din România. Unica cale prin care se ajunge la carte românească este prin donație sau prin cadou. Cărțile primite prin

donăție de la Institutul de Limba Română din București, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, Ambasada României în Republica Serbia, de la autorii cărților și de la membrii departamentului, se folosesc foarte des la orele de limba și literatura română dar și la alte obiecte acreditate la noi la Departament. De aceea un mare izvor de informații este cartea virtuală de literatură pe care o găsim disponibilă în marile biblioteci digitale din România: Google Books, Gallica, Classica (a Universității din București), colecțiile de manuscrise și tipărituri ale Bibliotecii Naționale, ale Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj, ale Bibliotecii Academiei, Dacoromanica, Biblioteca Digitală a Bucureștilor. Prin termenul de bibliotecă digitală se subînțeleg o serie de termeni: baze de date, multimedia, resurse informaționale on-line, noi tehnologii ale informării și comunicării, regăsirea informației, aplicații multimedia, bibliotecă electronică, rețele de calculatoare, Internet, Intranet, World Wide Web (www), etc. Toți acești termeni au legătură cu procesele de construcție, prelucrare, comunicare și utilizare a informației. Biblioteca digitală ar trebui să fie, într-o accepțiune simplă, „meta-termenul” care-i reunește. Biblioteca digitală reunește resurse informaționale în formă electronică, structurate în baze de date, produse și aplicații multimedia, accesibile prin intermediul unor tehnologii de informare și comunicare (Fig.3 și Fig.4)

Fig.3. *Biblioteka digitală a Facultății de Filosofie din Novi Sad*

Fig.4 și 5. *Biblioteka virtuală a Republicii Serbia*

Cărțile și periodicele sunt scanate integral și se permite descărcarea și căutarea automată, grupate pe domenii și categorii. Din perspectiva profesorului de literatură română sau a studentului, avantajele sunt uriașe: nu e vorba doar de comoditate, de avantajul de a avea la îndemână instrumente și surse esențiale, ci și de posibilitatea de a găsi în ele, cu ușurință și rapiditate, cuvintele căutate. Desigur, pentru tipăriturile vechi (folosite în anul I la obiectul Literatura română veche) „șansa de recunoaștere automată e mai redusă; scrierea cu chirilice, alfabetul de tranziție sau

diferitele sisteme latinizante pun obstacole mari în identificarea elementelor lexicale în texte” (Zafiu 2011: 15). În plus, profesorul de literatură română, în pregătirea orelor sale folosește biblioteca digitală și biblioteca virtuală. Biblioteca virtuală ar fi doar un concept organizațional sau o bibliotecă digitală fără precise delimitări spațio-temporale. Spațiul Internet ar putea reprezenta astfel o bibliotecă virtuală. Biblioteca digitală este considerată o „bibliotecă care din punct de vedere al conținutului este asemănătoare bibliotecii cu publicații pe hârtie, dar în care documentele au fost stocate în format digital putând fi accesate prin rețea de la distanță”, în vreme ce pentru biblioteca virtuală sunt oferite trei accepțiuni: „bibliotecă care își are resursele în documente existente în format electronic”, „mediu coordonat de materiale multimedia în format digital, astfel structurat încât să permită accesul rapid al utilizatorilor la aceste materiale, și echipat cu instrumente de navigare în rețeaua globală” și „termen generic pentru desemnarea bibliotecii pe suport electronic” (Voinicu 2010: 321). Studenții Departamentul de Limba și Literatura Română folosesc mai mult bibliotecile virtuale deoarece, prin Google pot ajunge la cartea dorită prin introducerea cuvintelor cheie. Facultatea de Filosofie în urmă cu câțiva ani a început procesul de digitalizare a edițiilor care apar sub egida editurii facultății: volume de lucrări, reviste, buletine, cărți ale profesorilor, teze de doctorat, etc. Deoarece acest proiect este în faza de început, studenții nu au posibilitate să aibe acces la cărți în limba română pe site-ul facultății în afară de lucrările științifice ale profesorilor, prezentate la simpozioanele organizate de Facultatea de Filosofie și publicate în volume tematice de la conferințe sau mese rotunde.

III. Catalogul online – ajutorul de bază al studentului

Pentru orele de seminar la literatura română, studenții și profesorul folosește un număr mare de cărți de critică literară, opere literare cu impact major asupra culturii române, mai mult sau mai puțin incluse în programa acreditată, volume de poezii, romane, etc. De pe siteul Facultății de Filosofie studenții și profesorii pot accesa catalogul on-line unde sunt localizate documentele/cărțile și care arată stocul (depozitul) unei biblioteci. Ele se constituie ca liste de documente, dar informațiile oferite despre conținutul documentelor se rezumă la: indicele de clasificare zecimală acordat, cuvintele cheie și/sau descriptorii asociați. Așadar, pentru o bună regăsire a documentelor, înregistrările trebuie să fie însoțite de descrierea subiectelor. Căutarea poate fi directă sau prin browsing, prima dă rezultate imediat după introducerea termenilor de căutare, cea de-a doua presupune că afișarea titlurilor este precedată de o căutare prin care utilizatorul parcurge titlurile care preced sau urmează documentul relevant (proces asemănător celui din catalogul pe fișe). De aceea, studentul sau profesorul poate intra în baza COBISS unde va putea accesa prin intermediul Bibliotecii Digitale Matica Srpska la datele cărților existente în toate bibliotecile și universitățile din Serbia. Avantajul accesării de pe site-ul Bibliotecii Matica Srpska este că studenții pot accesa direct cartea digitală sau revista online cu ajutorul link-urilor incluse în site, pe lângă datele necesare: ISBN, nume autori, editură, an, pagini, conținut. În fapt, informațiile conținute în cataloagele on-line ar fi cele care s-ar fi găsit și în cataloagele tradiționale, la ora actuală fiind scoase din întrebuințare la Facultatea de Filosofie din Novi Sad.

Dorița de regăsire exhaustivă a documentelor a condus la construirea Cataloagelor Colective, cataloage ce reunesc și administrează resurse informaționale eterogene din 13 biblioteci aflate la distanță dar care sunt interconectate într-o rețea de calculatoare. Aceste resurse includ cataloage, baze de date de referințe, depozite de documente electronice și porți (gateways) bazate pe subiecte. Astfel de catalog se găsește pe site-ul Bibliotecii Matica Srpska la care putem accesa direct de pe site-ul Facultății de Filosofie.

Prezentăm cei mai importanți pași ai studentului de la limba și literatura română pentru a accesa o carte de literatura română în Serbia.

1. Primul pas e să acceseze site-ul Facultății de Filosofie și să intre în opțiunea Biblioteca.
2. Aici apare un meniu unde studentul/profesorul poate să aleagă mai multe opțiuni, pe noi ne interesează ori Biblioteca digitală ori catalogul electronic.

3. Odată ce am intrat în catalogul electronic, putem alege una dintre două opțiuni date: Baza de date COBISS sau Catalogul electronic al Facultății de Filosofie;

4. În cazul că o să alegem prima opțiune, COBISS, intrăm în biblioteca virtuală a Serbiei unde sunt unite datele despre toate cărțile existente în bibliotecile țării cât și cataloagele bibliotecilor speciale sau ale companiilor publice;

5. Tabela care apare în opțiunea de căutare a cărților sau revistelor, ne oferă mai multe posibilități de căutare a materialului dorit: după numele și prenumele autorului cărții, titlul cărții, anul apariției, cuvinte cheie, limbă, alfabet (latin, chirilic) și după tipul materialului publicat (carte, revista, epublicație, catalog, înregistrare audio, CD/DVD, articol în reviste sau în alte volume, hărți, etc.);

6. Odată ce am ales numele autorului căutat ne apare o listă cu toate cărțile găsite ale acestui autor în biblioteca Matica srpska. În partea de jos a ecranului vom vedea în care bibliotecă din țară se mai găsește aceeași carte, precum și disponibilitatea ei. (Fig.5 și 6)

The image contains two screenshots from the COBISS database interface. The left screenshot shows the 'Advanced search results' page. It features a search bar at the top with the text 'You searched for Author: Vukobratović, Vukobrat'. Below the search bar is a table of search results with columns for 'No.', 'Author', 'Title', 'Type of material', 'Lang.', 'Year', 'Holdings availability', and 'Access'. The first result is 'Albăstru în cer' by Vukobratović, Vukobrat, published in 2018. The right screenshot shows the 'Selected record' page for the book 'Albăstru în cer'. It displays detailed information including the title, author, publication year (2018), language (Romanian), and a list of holdings in various libraries across Serbia.

Fig.5 și 6. Accesarea cărților cu ajutorul bibliotecii virtuale COBISS

Studentul, astfel este informat dacă această carte se găsește sau nu la facultatea noastră, poate să semneze numărul de identificare și, prin intermediul bibliotecarului nostru, va ajunge la cartea dorită. Prin noile tehnologii performante și interactive, e și normal ca în era digitalului și a Bluetooth-ului studenții vor să învețe folosindu-se de soft-uri complicate și tehnică performantă. De ele se bucură, deocamdată, doar unele facultăți din Serbia, printre care și Facultatea de Filosofie. Profesorii Departamentului de Limba și Literatura Română au posibilitatea să folosească la predarea lecțiilor o tablă interactivă, care, după o simplă conectare la calculator, deschide studentului o altă lume. Doar o simplă atingere (cu ajutorul unui stilou interactiv reîncărcabil) și tabla „explică” istorie sau critică literară. Tabla interactivă este legată cu notebook-ul profesorului unde sunt concepute lecțiile sau exercițiile pentru studenți. Ceea ce e foarte important este că toate lecțiile parcurse la ore se pot păstra și trimite prin E-mail studenților sau se pot accesa și completa ora viitoare, încât studenții pot avea aceste date atunci când vor învăța pentru examen.

IV. Utilizarea filmului la orele de literatură - aspect important al metodei audiovizuale

Mai întâi, metodele actuale de predare-învățare a limbilor și literaturilor străine privilegiază comunicarea (metodele comunicativ- participative), paralel cu dezvoltarea continuă a tehnologiilor informaționale și de comunicație. Imaginile și documentele audiovizuale sunt din ce în ce mai prezente în universul nostru cotidian, în special datorită progresului noilor tehnologii. Locul și importanța unor astfel de tehnologii în predarea sau învățarea literaturii române la facultatea din Novi Sad sunt:

- identificarea subiecților cu metodele tehnologice utilizate în prezent,
- dezvoltarea autonomiei și motivației celui ce învață datorită acestor realizări tehnice, intervine aspectul practic, comod, atât pentru profesor cât și pentru student, aspectul ludic legat de conținuturi și utilizarea lor, precum și procesul de interactivitate determinat de aceste tehnologii informaționale. De asemenea, utilizarea resurselor audiovizuale în procesul de predare-învățare a

unei limbi străine este condiționat de aspectul actual al lor, aprofundarea competențelor orale, comunicative, a competenței interculturale prin contactul cu documente originale.

Filmul reprezintă un aspect important al metodei audiovizuale, stimulându-se interesul față de cunoștințele predate prin captarea atenției. Această metodă e cu atât mai binevenită cu cât constatăm că literatura de specialitate nu are un design adecvat, atrăgător. Utilizarea filmului în timpul orelor de literatură presupune text, imagine, sunet, animație. Informațiile nu se limitează doar la forma scrisă ci vor fi asimilate printr-o multitudine de senzori, un adevărat „sincretism al artelor” (Panfil & Țermure 2012). La acestea se adaugă și activitatea profesorului care va realiza o introducere respectiv o încheiere înainte/ după vizionarea filmului propus. Ca material didactic pot fi propuse din partea profesorului filme documentare românești asupra caselor memoriale ale scriitorilor, muzeelor, vieții scriitorilor, filme artistice filmate în baza operelor scriitorilor sau din istoria poporului român care au același subiect ca opera propusă de profesor pentru a fi citită de studenți (Fig.7)

Fig.7. *Utilizarea filmului în cadrul orelor de literatura română*

Această metodă are avantajele sale: se crează o atmosferă plăcută, atractivă; se prezintă informații culturale autentice; prezentarea limbajului autentic; comentarea la fața locului după anumite secvențe din film, studenții în dialog cu profesorul dezbate anumite probleme legate de filmul vizionat sau se propun anumite activități de cercetare care au mai mult sau mai puțin legătură cu subiectul filmului vizionat.

Pentru metoda audiovizuală este foarte importantă etapa de anticipare a filmului unde profesorul, pe marginea titlului filmului prezintă opera propriuzisă, circumstanțele apariției operei cât și unele comparații cu alte opere din literatura universală. În etapa de înțelegere a audiovizualului se formulează ipoteze cu privire la evoluția subiectului, a relațiilor dintre personaje sau gândurile personajelor. În faza finală se discută cu studenții despre film. Metoda audiovizuală poate avea și dezavantaje, printre cele mai comune fiind opinia că se pierde din valoarea operei literare odată cu ecranizarea ei, regizorul nu are scopul de a reda întreg conținutul operei ci doar evenimentele cele mai spectaculoase. Pe de altă parte, filmul poate să nu fie înțeles în întregime de studenții sârbi care învață literatura română, deoarece cuvintele sunt rostite foarte repede, uneori în șoaptă, iar de cele mai dese ori nu este înțeles sensul acestor cuvinte. Profesorul, în acest caz intervine prin traducerea cuvintelor în sârbă, sau dacă aceste cuvinte sunt spuse în dialect, se cere ajutorul dicționarelor sau este explicat de profesor în momentul când acest cuvânt nu este înțeles din partea studenților.

V. Hiperlegăturile

Una dintre componentele de bază ale instruirii asistate de calculator care nu se regăsește în metodele tradiționale de instruire, devenite disponibile după apariția tehnologiei Web sunt legăturile tehnice dintre student-profesor. Nu numai că oferă cursantului posibilitatea de a participa activ la propria instruire, dar îl conduc pe acesta spre o aprofundare a informației prezentate. Acestea pot fi folosite pentru explicații suplimentare, pentru trimiterea către exemple, oferind în general oportunități de explorare a unor informații adiționale care să faciliteze înțelegerea materialului.

Discuțiile, rezolvarea problemelor, interacțiunea cu colegii și cu instructorii sunt doar câteva din activitățile care vor oferi studentului o posibilitate de interacțiune socială canalizată spre învățare. Instruirea bazată pe Web diminuează consecințele izolării fizice a studentului prin comunicare asincronă (email și forumuri de discuții) sau sincronă (camere de chat, în cazul departamentului nostru, profilul pe Facebook unde studenții pot interoga cu profesorul sau de a avea consultații prin intermediul acestei pagini privind lucrările de seminar, eseurile, tezele de licență înainte de a le coperta). Această metodă le este comună studenților, ei fiind în fiecare moment conectați pe internet datorită telefoanelor smartphones Android prin care se poate foarte ușor accesa rețeaua socială Facebook.

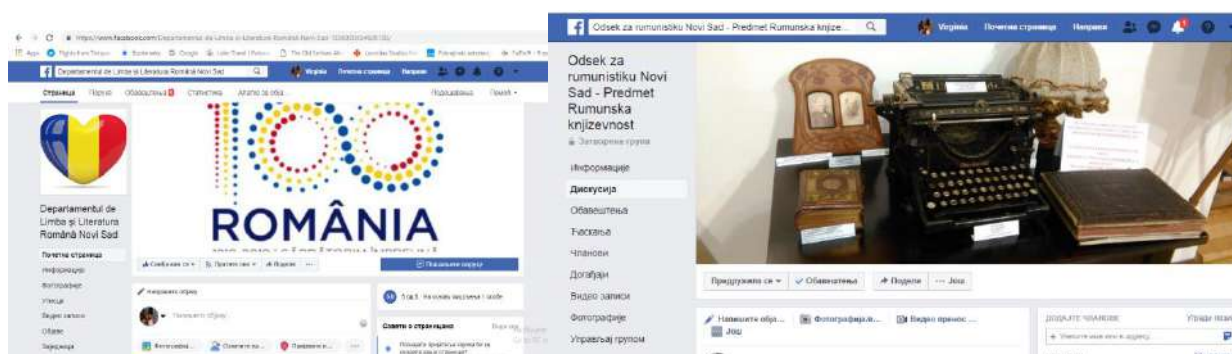

Fig. 9 și Fig. 10. *Paginile de Facebook ale Departamentului de Limba și Literatură Română din cadrul Facultății de Filosofie din Novi Sad*

V. Concluzii

Noile tehnologii aplicate la orele de literatură română la Facultatea de Filosofie din Novi Sad ajută studenții în procesul de învățare, „în sistemul educațional [...] se poate semnala [...] o creștere semnificativă a interesului pentru folosirea noilor tehnologii de informare și comunicare, de implementare a instruirii asistate de calculator în procesul de predare – învățare – evaluare, ceea ce a dus la o regândire a demersului didactic” (Norel 2012: X). Profesorul, în era noilor tehnologii primește rolul: „de consultant, ghid și furnizor de resurse didactice, expert în formularea întrebărilor, proiectant al mediului experimental de instruire, încurajează orientarea personalizată, oferind doar cadrul inițial al activității studenților: prezentarea temelor pentru studiu din perspective multiple, adaptate diferitor stiluri de învățare” (ibidem).

Folosirea noilor tehnologii în învățământul superior implică un grad de civilizație, iar în cadrul procesului instructiv-educativ duce la formarea unei atitudini active și responsabile. Avantajele utilizării noilor tehnologii în educație sunt multiple: se consumă timp mai puțin, posibilitatea acomodării rapide cu schimbările și noile cunoștințe din diverse domenii, posibilități extinse de educație interdisciplinară cât și reducerea esențială a costurilor educației continue. Educația la distanță devine o realitate complexă datorită evoluției societății, are deja o lungă tradiție și coexistă în paralel cu învățământul tradițional. E-learning-ul apelează la diferite modalități sau tehnologii (corespondență/ tipărituri, audio, video, rețele de calculatoare), ce presupune depărtarea fizică a actorilor educației, acest proces transformându-se în experiență specifică de predare-învățare, încercându-se suplinirea absenței fizice cu o serie de strategii de încurajare a interacțiunii dintre profesor și student, student și student, student – conținut. Platformă

de E-learning la noi la facultate încă nu există, dar, s-a făcut un pas înainte prin instalarea unui softwer specializat prin care studenții pot accesa în orice moment profilul pentru a putea vedea punctajul, achitarea taxelor de studii, anunțarea examenelor, evaluarea profesorului și multe alte facilități.

Bibliografie

- BRUT, Mihalea (2006). *Instrumente pentru E-Learning*. Ghidul informatic al profesorului modern. Iași: Editura Polirom.
- DĂRĂBUȘ, Carmen, *Scurt istoric al Departamentului de Românică din cadrul Universității din Novi Sad*, Serbia, <http://ilr.ro/documente/Universitatea%20din%20Novi%20Sad.pdf> [5.03.2014];
- GHEȚIVU, Oxana (2014), „Rolul audiovizualului în procesul de predare-învățare a limbilor străine. Exploatarea cinematografului în pedagogie”, în Axentii Victor, *Impactul europenizării asupra didacticii și cercetării în învățământul superior*, Cahul, Universitatea de Stat „B. P. Hasdeu”, p. 160-163;
- NOREL, Mariana (2012), *Orele de limba și literatura română în era noilor tehnologii*, Limba Română, An XXII, nr. 1-2, <http://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1352> [4.03.2014]
- PAMFIL, A., Țermure, F., *Metoda audio-vizuală, aplicație pe romanul Moromeții de Marin Preda*, iunie 2012. <http://share.pdfonline.com/30f974fe71cf4b32b6370ccd2dfd56a8/metoda%20audiovizuala.htm> [3.03.2014]
- ROȘCA, Ion Gh. & all. (2012), *Informatica instruirii, București*, Editura Economică. Târziman, Elena, Biblioteca digitală – încercare de definire, <http://www.lisr.ro/7-tirziman2.pdf> [4.03.2014]
- VOINICU, Mihaela (2010), *Structurile info-documentare: evoluție și perspective*, „Noema”, Academia Română, nr. 8, p. 321.
- ZAFIU, Rodica (2011), *Păcatele limbii*, în „România Literară”, nr. 8, 25 februarie, 2011.

**IV. TRANSLATIONS - TRANSLATION
STUDIES/TRADUCTIONS-ÉTUDES DES
TRADUCTIONS/TRADUCERI-TRADUCTOLOGIE**

Coordinator/Coordinateur/Coordonator:

Vanda STAN

Mirel ANGHEL

THE "PERFECT" ITALIAN LANGUAGE. THE DIACHRONIC PERSPECTIVE

LA LANGUE ITALIENNE "PARFAITE". PERSPECTIVE DIACHRONIQUE

LA LINGUA ITALIANA "PERFETTA". PROSPETTIVA DIACRONICA

LIMBA ITALIANĂ "PERFECTĂ". PERSPECTIVĂ DIACRONICĂ

Angelica CĂPRARU

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca
Strada Memorandumului 28, Cluj-Napoca, 400114, România
Departamentul de Limbi Moderne și Comunicare
Angelica.Capraru@lang.utcluj.ro

Abstract

This paperwork features short diachronic considerations on the standard Italian language. The language is analyzed from an evolutionary perspective, from Dante to the present day. If, in Dante's acceptation, the standard language had to be illustrious, aulic, cardinal and curial, nowadays, we are witnessing its re-standardization. We are thus highlighting the fact that a language is constantly shaped by social interaction and practice and therefore, the usage becomes the standard.

Résumé

Cet article présente des considérations diachroniques succinctes sur la langue italienne standard. Celle-ci est analysée dans une perspective évolutive, de Dante jusqu'à présent. Si dans le sens dantesque la langue standard devait être illustre, aulique, cardinale et curiale, actuellement on assiste à une restandardisation de celle-ci. Ainsi met-on en évidence qu'une langue est modelée continûment par les interactions et les pratiques sociales de manière que l'usage devient standard.

Riassunto

La presente tesi mette in discussione le considerazioni diacroniche sintetiche sulla lingua italiana standard. Tale lingua viene analizzata dal punto di vista evolutivo, a partire da Dante e fino ai nostri giorni. Se, in senso dantesco, la lingua standard doveva essere illustre, aulica, una lingua cardinale e curiale, oggi siamo i testimoni di una ri-standardizzazione della lingua. Sottolineamo, in tal modo, il fatto che una lingua viene modellata costantemente dalle interazioni e dalle pratiche sociali, cosicché l'uso diventa lo standard.

Rezumat

Lucrarea de față prezintă succinte considerații diacronice asupra limbii italiene standard. Aceasta este analizată în perspectivă evolutivă, de la Dante până în zilele noastre. Dacă în accepțiune dantescă limba standard trebuia să fie ilustră, aulică, cardinală și curială, astăzi asistăm la o restandardizare a acesteia. Evidențiem în acest fel că o limbă este modelată în mod continuu de interacțiunile și practicile sociale, astfel că uzul devine standardul.

Key words: *Dante, dialect, Manzoni, Italian language, neo-standard*

Mots-clés: *Dante, dialecte, Manzoni, langue italienne, néo-standard*

Cuvinte cheie: *Dante, dialect, Manzoni, limba italiană, neo-standard*

Parole chiave: *Dante, dialetto, Manzoni, lingua italiana, neo-standard*

La storia di una lingua italiana "perfetta", "universale", cioè unica, comune a tutti gli italiani, risale a Dante e al suo pionieristico trattato filosofico-retorico "De vulgari eloquentia". Dante parte da un discorso più generale sulla frammentazione della lingua unica originaria (formatasi attorno la parola EL, cioè Dio), succeduta all'edificazione della torre di Babele, simbolo dell'umana presunzione. Lingua universale originaria, afferma Dante, fu l'ebraico, lingua comune a tutti gli uomini finché, per punizione della loro superbia, essi dimenticarono questa comune favella e precipitarono, con la dispersione dei popoli, anche nella confusione delle lingue. Umberto Eco afferma¹:

« La storia delle lingue perfette è la storia di un'utopia, e di una serie di fallimenti. Ma non è detto che la storia di una serie di fallimenti risulti fallimentare. Se pure fosse la storia dell'invincibile ostinazione a perseguire un sogno impossibile sarebbe pur sempre interessante - questo sogno - conoscere le origini e le motivazioni che lo hanno tenuto desto nel corso dei secoli.»

Nate le lingue diverse (di cui gli attuali volgari sono la diretta discendenza), sorse il problema, in diversi periodi storici, di unificare a vario titolo le espressioni. Da questa esigenza sorse il latino, la grammatica, la lingua della ragione, inmutabile e regolata da leggi che resistono al tempo; atto quindi a consentire la comunicazione tra uomini di diversa estrazione e differente collocazione, non solo geografica, ma anche storica. Dante considera il latino più vicino all'italiano che non al francese o al provenzale. Dopo aver precisato le qualità di ciascuna lingua romanza, lo scrittore comincia ad esaminare i diversi dialetti italiani, nessuno dei quali merita il titolo di lingua eccellente, di "volgare illustre" o la lingua letteraria d'Italia. Nella concezione dantesca la lingua nazionale perfetta dovrebbe avere quattro attributi fondamentali, essere cioè: illustre (parlata di illustri uomini, oppure raffinata, aristocratica), cardinale (come un cardine delle parlate principali), aulica (perché degna della reggia, oppure "regale") e curiale (informato a criteri di razionalità e di giusto equilibrio). Il secondo libro di "De Vulgari Eloquentia" è una ricerca più particolare di quello che occorre perché una lingua possieda i detti requisiti. Il nuovo volgare illustre deve essere adoperato dai poeti, gli unici che eccellono per intelletto e sapienza. Quindi l'italiano "perfetto" di Dante era un'opera di cosciente ricerca e di creazione da parte di una minoranza eletta che, attraverso il prestigio dell'arte e con l'appoggio del potere politico dia maggiore uniformità all'uso linguistico. Umberto Eco osserva che²:

« A differenza di quanto faranno i rinascimentali andando alla ricerca di una lingua ebraica restituita al suo potere rivelativo e magico, Dante intende ricreare la condizione originaria con un atto di invenzione moderna. Il volgare illustre, di cui il massimo esempio sarà la sua lingua poetica, è il modo in cui un poeta moderno sana la ferita post-babelica. Tutto il secondo libro del "De Vulgari Eloquentia" non è da intendere come mero trattatello di stilistica, ma come sforzo di fissare le condizioni, le regole, "la forma locutionis" dell'unica lingua perfetta concepibile, l'italiano della poesia dantesca. »

Il discorso intorno alla "questione della lingua" unica degli italiani continua nell'Ottocento con le idee di Alessandro Manzoni, secondo il quale nella scelta di un modello linguistico unico e nella prova di determinare la "corretta" lingua italiana il ruolo maggiore è quello dell'uso. I suoi "Promessi sposi" costituisce il primo esempio di una prosa non più latineggiante, la prima che

---

¹ ECO, Umberto, *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, Roma - Bari, Ed. Laterza, 1993, p. 25.

² *Ibidem*, p.52.

riduce le distanze fra lingua scritta e lingua parlata. Dopo varie ricerche, la lingua "perfetta" cercata faticosamente nei libri e dizionari gli pare di trovarla in Toscana. Manzoni considerava che³:

« La lingua toscana è viva e verde: c'è quello che la fa vivere, quello che fa vivere tutte le lingue: una società che la parla e non ne ha altra; è viva diciamo, e può essere ed è infatti conosciuta anche da chi non la parla; è un italiano, parlando generalmente, quando abbia bisogno di un termine da porre in un libro, e per quanti ne possa conoscere e apprendere d'altri idiomi d'Italia, non gli verrebbe mai per questo in capo di servirne, se conosce o sente il termine toscano. »

Il toscano viene quindi assunto come modello per motivi di ragionevolezza, non di carattere intellettualistico o letterario. Alle idee dantesche di una lingua letteraria sopradialettale, Manzoni aggiunge quindi il modello perfetto toscano e più tardi fiorentino. È nota la polemica che Manzoni ebbe con Ascoli. Secondo quest'ultimo, nessun specifico italiano poteva essere preso come modello per la nuova nazione italiana. Lui fu il primo ad affermare che una lingua diventa nazionale solo se è usata da una comunità, che l'uso o il contributo di forze culturali di varie regioni la fa tale e non una scelta aprioristica individuale. Tralasciando i punti deboli della sua teoria notati da Ascoli, Manzoni faceva un immenso passo avanti anche al livello pratico proprio perché con i suoi "Promessi Sposi" lui cercava di avvicinarsi alla lingua viva, di creare una nuova lingua letteraria, non più modellata sulla grande tradizione classica.

Le discussioni polemiche apperte secoli fa continuano anche ai nostri giorni. I linguisti contemporanei parlano più che mai del problema della norma in italiano, delle differenze fra lo scritto e il parlato, della penetrazione nella lingua standard di certe forme non accetate prima. La questione di oggi non è più di inventare una lingua perfetta oppure di individuarla in una certa parlata locale ma piuttosto di determinare qual'è la lingua che si è imposta o si sta imponendo come standard non solo dal punto di vista geografico ma anche come varietà livellata che arriva ad imporsi sulle altre e ad avere maggior prestigio. Più linguisti respingono l'idea che l'italiano normativo standard sia parlato dai fiorentini di classe colta. C'è chi sostiene che la maggiore "italianizzazione", cioè generalizzazione interregionale, si ha nel Nord, nelle aree tecnologiche più sviluppate. Galli de'Paratesi (1985) considera Milano come il "polo" di maggiore standardizzazione, almeno per quanto riguarda la pronuncia. La spiegazione di questo interessante fenomeno sarebbe che Milano ha cercato, con maggior successo che non Roma e Firenze, di fare propria la lingua modello scritta (italiano normativo) basato sul fiorentino emendato (cioè eppurato da tutti i tratti marcati regionalmente). Se per alcuni studiosi lo standard è un'entità individuabile concretamente dal punto di vista geografico e sociale, per altri un "fiorentino emendato" (GALLI DE'PARATESI, 1984, 57) usato paradossalmente piuttosto nel nord c'è chi sottolinea l'unità dello standard per esso intendendo "l'insieme di tratti comuni, più, in ogni punto in cui vi sia scelta, via i tratti meno marcati" (BERRUTO, 1987, 62). Negli ultimi anni si è osservato un processo di unificazione, certi compromessi fra le parlate locali e un italiano nazionale. L'italiano "perfetto" dei secoli passati non esiste più. Acceta mutamenti, se pensiamo alla tendenza generale verso la semplificazione e la riduzione delle irregolarità nella morfologia; alla preferenza per costruzioni poco marcate semanticamente, al lessico investito dalla rivoluzione causata dai prestiti dall'inglese, ai calchi linguistici, alle parole nuove in senso proprio. C'è chi se ne preoccupa, considerando che l'italiano non è più una lingua ordinata e stabile, ma è diventato un "guazzabuglio di usi e livelli diversi" (BECCARIA, 1988), una specie di lingua selvaggia.

E c'è chi considera questi fenomeni parte integrante del "neostandard", quindi non segno di imperfezione ma di vitalità e progresso, se si pensa soprattutto che per secoli l'italiano è stata una

---

³ MANZONI, Alessandro, « Sentir messa », In MARCHESE, Riccardo, GRILLINI, Andrea, *Scrittori e opere. Storia e antologia della letteratura italiana. Per le Scuole superiori*, La Nuova Italia, 1985, p. 585.

lingua morta rispetto ai dialetti, una lingua di cultura privilegio di pochi eletti. Oggi, come tutte le lingue moderne, è diventata una realtà aperta e vivacissima.

Bibliografia

BECCARIA, Gian Luigi, *Italiano. Antico e nuovo*, Milano, Garzanti, 1988.

BECCARIA, Gian Luigi, *Per difesa e per amore. La lingua italiana oggi*, Milano, Garzanti, 2006.

BERRUTO, Gaetano, *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*, Roma, La Nuova Italia Scientifica, 1987.

DANTE, Alighieri, *Tutte le opere*, Roma: Grandi Tascabili Economici Newton, 1993.

ECO, Umberto, *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, Roma - Bari, Ed. Laterza, 1993.

GALLI de' PARATESI, Nora, *Lingua toscana in bocca ambrosiana. Tendenze verso l'italiano standard: un'inchiesta sociolinguistica*, Bologna, Il Mulino, 1984.

MANZONI, Alessandro, « Sentir messa », In MARCHESE, Riccardo, GRILLINI, Andrea, *Scrittori e opere. Storia e antologia della letteratura italiana. Per le Scuole superiori*, La Nuova Italia, 1985.

THE IMPORTANCE OF EDUCATIONAL CULTURES IN ESTABLISHING THE TEACHING-LEARNING STRATEGIES FOR ROMANIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

DE L'IMPORTANCE DES CULTURES ÉDUCATIVES POUR LA MISE EN PLACE DE STRATÉGIES D'ENSEIGNEMENT-D'APPRENTISSAGE DU ROUMAIN LANGUE ÉTRANGÈRE

IMPORTANȚA CULTURILOR EDUCAȚIONALE ÎN STABILIREA STRATEGIILOR DE PREDARE-ÎNVĂȚARE A LIMBII ROMÂNE CA LIMBĂ STRĂINĂ (RLS)

Ana-Maria RADU-POP

Universitatea de Vest din Timișoara
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie
Facultatea de Filologie din Belgrad
ana.pop@e-uvt.ro

Abstract

One of the constant challenges for the teacher/language trainer of Romanian as a foreign language (actually, for any teacher/language trainer who teaches a heterogenous group, culturally speaking) is also that of tailoring and adapting the teaching strategies – in order to make teaching effective, taking into consideration the students' diverse educational cultures and their study habits. Thus, our objective is to highlight if, to what extent and through wich means the cultural teaching background (of the teacher) and the learning culture (of the students) could be brought together from the first lessons; we understand by the latter the outcome of the educational culture wich the students had been exposed to and the strategies/learning habits built individually (see Cortier, 2005, 479).

Résumé

L'un des défis auxquels tout enseignant fait face – et l'enseignant de roumain langue étrangère n'y fait pas exception, est celui d'adapter ses stratégies didactiques tout en tenant compte de la diversité des cultures éducatives des apprenants et de leurs habitudes d'apprentissage. Dans cet article, nous tâcherons d'analyser si, dans quelle mesure et à travers quels moyens on peut mettre d'accord la culture d'enseignement (de l'enseignant) et la culture d'apprentissage (des étudiants) dès les premiers cours ; (nous comprenons par cette dernière le résultat de la culture éducative à laquelle les étudiants ont été exposés et les stratégies / habitudes d'apprentissage construites individuellement (v. Cortier, 2005, 479).

Rezumat

Una dintre provocările constante ale profesorului/instructorului de RLS este și aceea de a-și modela strategiile de predare – în vederea eficientizării actului didactic, în funcție de specificul culturilor educaționale din care provin cursanții și de deprinderile acestora de învățare. În lucrarea noastră vom încerca să evidențiem dacă, în ce măsură și prin ce procedee se pot armoniza încă din primele ore de curs cultura de predare (a profesorului) și cea de învățare (a cursanților), aceasta din urmă înțeleasă ca rezultată a sistemului educațional la care ei au fost expuși și a strategiilor/deprinderilor de învățare dezvoltate individual (v. Cortier 2005: 479).

Key words: *Romanian as a foreign language, teaching strategies, educational cultures, cultural teaching background (of the teacher), learning culture (of the students)*

Mots-clés: *roumain langue étrangère, stratégies didactiques, cultures éducatives, culture de l'enseignement (de l'enseignant), culture d'apprentissage (des étudiants)*

Cuvinte-cheie: *româna ca limbă străină, strategii de predare, culturi educaționale, cultură de predare (a profesorului), cultură de învățare (a cursanților)*

După cum îndeobște este cunoscut, spațiul clasei constituie locul de întâlnire (nu de confruntare!) a două culturi: cultura de predare (*culture d'enseignement*), a profesorului, respectiv cultura de învățare (*culture d'apprentissage*) – a cursanților (CORTIER, 2005, 479), astfel că una dintre provocările constante ale profesorului/instructorului de RLS – de fapt, ale oricărui profesor care predă unui grup caracterizat prin eterogenitate culturală – este și aceea de a armoniza cele două culturi și de a evita astfel posibile tensiuni de natură culturală sau care ar viza strict procesul de predare-învățare¹. Un prim pas spre această armonizare ar putea fi cunoașterea de către profesor a specificului culturii de învățare a studenților săi, pe care o vom numi în continuare cultură educațională și pe care o înțelegem ca fiind o rezultată a sistemului educațional la care aceștia au fost expuși (*practici didactice diferite* – repetare, memorare, problematizare, dezbateri etc., dar și *atitudini diferite* – de exemplu, raportul dintre profesor și student) și a strategiilor/deprinderilor de învățare dezvoltate individual (v. IBIDEM; v. și DOCA, 1981).

Dacă din perspectivă teoretică ideea folosirii în cadrul cursurilor a unor strategii didactice adaptate profilului educațional al cursanților – și chiar personalizate uneori – este seducătoare, transpunerea unei astfel de idei în practică este anevoioasă atât din cauza eterogenității culturilor educaționale care se pot întâlni la orele de limba română ca limbă străină, cât și a timpului, inevitabil limitat, pe care îl are la dispoziție profesorul. Plecând însă de la premisa că, în ciuda dificultăților amintite, ideea schițării și corelării profilului educațional al studenților cu strategiile didactice merită atenție prin prisma beneficiilor pe care le-ar putea aduce, s-au conturat, la o analiză mai atentă a chestiunii în discuție, câteva întrebări mai importante, și anume: a) schițarea acestui profil ar putea fi un proces organizat (de exemplu, cu ajutorul unui chestionar cu întrebări bine stabilite, ale căror răspunsuri să fie interpretate riguros) și nu doar unul intuitiv, cum se întâmplă de cele mai multe ori?; b) se poate trasa acest profil încă de la primele întâlniri cu studenții sau poate prinde contur abia spre sfârșitul cursului?; c) în cazul în care se pot obține încă dintr-o primă fază de predare informații în legătură cu profilul educațional al cursanților, sunt acestea suficient de relevante încât să se regăsească/reflecte în strategiile de predare?

Ni s-a părut important ca pentru soluționarea aspectelor menționate să avem în vedere, pe lângă un studiu de caz (și anume, întocmirea unui chestionar, aplicarea acestuia unei grupe de

---

¹ Vezi și MACIU-PIERRET, 2017, 7: „Durant notre expérience, nous avons rencontré des apprenants qui avaient des conceptions différentes de l'enseignement et de l'apprentissage. Tout le long de la période d'enseignement/apprentissage, nous avons fait face à des blocages qui, des fois, ont affecté ce processus. Nous partons de l'hypothèse que ces freins s'expliquent en partie par une connaissance inadéquate des uns et des autres. L'enseignant connaît insuffisamment ses apprenants, leur culture d'apprentissage, il ignore leurs représentations sur le statut de l'apprenant, de l'enseignant et sur ce que l'apprentissage du français représente pour eux. Les apprenants non plus n'ont pas d'indices sur les méthodes pédagogiques de l'enseignant. Les deux parties ont des conceptions générales de ce que enseigner/apprendre signifie qui ne sont pas forcément les mêmes. Afin d'anticiper les situations de conflit conceptuel, les chocs entre les cultures d'enseignement/apprentissage, l'enseignant doit en amont, pendant les premiers contacts avec la classe, mettre en place une phase d' « apprivoisement », de préapprentissage. L'enseignant saura ajuster ses méthodes d'enseignement et, selon le contexte, les contenus en fonction du profil culturel éducatif des apprenants et de leurs représentations du processus d'enseignement/apprentissage et les apprenants connaîtront les méthodes dont l'enseignant fera usage”.

studenți din anul pregătitor de limba română ca limbă străină, corelarea informațiilor cu strategiile de predare și analiza rezultatelor la sfârșitul cursului) și practicile actuale, respectiv opiniile participanților la actul didactic, profesori și studenți deopotrivă, cu privire la subiectul de care ne ocupăm. Acestea sunt de altfel și coordonatele între care ne propunem să abordăm tema corelării culturilor educaționale cu strategiile de predare-învățare a RLS, cu mențiunea că în lucrarea de față ne vom opri însă doar asupra ultimului aspect menționat, urmând ca rezultatele studiului de caz să facă obiectul unui articol viitor.

Grupul-țintă pentru demersul nostru a fost constituit din 7 cadre didactice care predau RLS în învățământul superior, respectiv din 20 de studenți înscriși în *anul pregătitor de limba română pentru cetățenii străini* la Facultatea de Litere, Istorie și Teologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara, anul universitar 2017-2018. Țările din care provin studenții auți în vedere sunt Israel, Siria, Kuwait, Arabia Saudită, Iordania, Turkmenistan, Germania, Columbia și Cehia, iar nivelul de limbă al acestora era, în momentul distribuirii chestionarului, B1-B2.

Cele șapte cadre didactice au completat un chestionar (vezi *anexa*), etapă care a fost urmată, în cazul unor răspunsuri care au necesitat lămuriri suplimentare, de o discuție cu persoanele implicate. Repondenții au minimum trei ani de experiență în predarea RLS în învățământul superior (Universitatea de Vest din Timișoara, Universitatea de Medicină și Farmacie „Victor Babeș” din Timișoara, Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară a Banatului „Regele Mihai I al României” din Timișoara) și nu au beneficiat de cursuri/stagii de formare/perfecționare în ceea ce privește predarea RLS. Referitor la proveniența studenților cu care lucrează, aceștia sunt din Europa, Orientul Mijlociu, Africa de Sud, SUA sau, după cum a afirmat una dintre repondente, din „toată lumea” (D.Ș.).

În ceea ce privește metoda de lucru folosită în predarea RLS (întrebarea numărul 4), de reținut este faptul că toate cadrele didactice chestionate încearcă constant să-și îmbunătățească metodele și tehnicile de predare, adaptându-se, chiar dacă nu într-o manieră sistematică, ci mai degrabă intuitiv, atente fiind la nevoile clasei, la specificul culturii educaționale a studenților („Nu am o metodă anume, cu nume și strategie. Îmbin predarea clasică cu exerciții bazate pe conversație. Încerc, testez, adaptez mereu. Nu e clar încă ce funcționează mai bine. (E.C.)”; „un mix personal de tehnici și metode specifice predării limbilor străine [...]. CERF mă ghidează în structurarea materialelor și a obiectivelor, la fel și în gândirea în termeni de abilități.” (D.Ș.); „îmbunătățesc mereu «rețeta»” (D.B.-S.); „Încerc în permanență să-mi îmbunătățesc metoda de predare creând, preluând și adaptând exerciții și abordări din diverse limbi” (C.S.); „Încerc să-mi creez propriul stil de predare, combinând abordări diferite, încerc să găsesc un echilibru între metodele tradiționale și cele moderne, interacționale, testând eficacitatea lor și adaptându-mă în funcție de feedbackul primit de la studenți.” (I.D.); „Am urmat diferite manuale. În ultimii doi ani, am urmărit anumite particularități ale RLS și încerc propria «rețetă.»” (E.P.); „diferite manuale și metode, adaptate grupului-țintă” (C.A.-B.).

Dintre diferențele constatate între alegerile metodologice și profilul educațional al studenților (întrebarea numărul 8) menționate de către cadrele didactice repondente, amintim: „[studenții] vorbesc foarte greu despre ei. Am impresia că sunt mai degrabă obișnuiți să vorbească pe un ton obiectiv, să descrie o imagine în care văd o a treia persoană. La întrebarea: *Tu ce preferi?* am primit destul de des răspunsul: *Nu știu.*” (E.C.); „studenții din Serbia se adaptează mai greu la metodele «activ-participative» și preferă un tip de învățare tradițional, bazat pe exerciții de gramatică.” (E.P.); „există diferențe între metoda abordată de mine și deprinderile de învățare ale studenților, dar fiind grupe mixte, cu origini și profiluri diferite, va trebui ca aceștia să se adapteze metodei alese de mine.” (C.S.); „Da, de multe ori, nu sunt obișnuiți cu studiul individual, cu exerciții de comunicare, jocuri de rol, scriere de eseuri, preferă memorarea în detrimentul creativității. Așteaptă abordări frontale și sunt reticenți la munca individuală sau în echipe. Am încercat să îi scot treptat din zona lor de confort.” (I.D.); „da, există diferențe; le rezolv prin schimbarea metodelor și conținuturilor.” (C.A.-B.). Două dintre cadrele didactice care au

completat chestionarul nu au remarcat însă diferențe notabile/relevante între alegerile lor metodologice și profilul educațional al studenților.

Diferențele constatate (vezi *supra*) nu afectează însă activitatea de predare-învățare în profunzime (pot încetini însă, uneori, ritmul), astfel că pentru majoritatea cadrelor didactice din grupul-țintă pentru conturarea profilului educațional al studenților cu care lucrează este suficientă o discuție cu întreaga clasă, în prima oră de curs, discuție în care sunt atinse, în linii mari, toate aspectele prevăzute la întrebarea numărul 6. Într-un singur caz, profesorul urmărește aflarea unor informații despre cursanții săi prin dialog dirijat cu fiecare student, în primii ani de carieră cadrul didactic în cauză făcând același lucru prin întrebări formulate în scris.

În ceea ce privește oportunitatea distribuirii în cadrul primelor întâlniri a unor chestionare pe baza cărora să poată fi obținut, într-o manieră mai riguroasă, un profil educațional al studenților (întrebarea numărul 10), majoritatea repondenților au fost de acord că o astfel de practică ar putea fi un punct bun de pornire: „Nu știu dacă [datele obținute ar fi] suficient de relevante, dar cu siguranță ajută. (D.B.-S.)”; „Sigur. În felul acesta, cred că s-ar crea un echilibru între ce știu ei că înseamnă școală și ce înseamnă predarea-învățarea în România.” (E.C.); „Cred că ar fi de bun augur realizarea unui profil educațional al studenților și cred că este necesar să ne adaptăm la profilul lor (atât cât se poate).” (E.P.); „Da, e o idee excelentă să ne formăm din start o imagine a profilului lor educațional și cultural, pe care să o îmbogățim pe parcurs.” (I.D.); „Da, într-o anumită măsură. Unul din scopurile cursului meu este adaptarea la sistemul de predare-învățare românesc [...]” (C.A.-B.).

În ceea ce-i privește pe cei 20 de studenți care au făcut parte din grupul-țintă, aceștia au răspuns în scris la următoarea întrebare: *În cazul unui curs de limba română ca limbă străină, credeți că este util ca în cadrul primelor întâlniri profesorul să dea cursanților un chestionar pentru a cunoaște profilul lor cultural² (dacă sunt diferențe semnificative între cultura studentului și noua cultură) și educațional (cu ce metode de predare-învățare sunt obișnuiți)? Argumentați răspunsul.* Fără excepție, repondenții au fost în favoarea unui chestionar inițial, evidențiind câteva dintre avantajele unei astfel de practici: „Testul acesta poate să facă prima legătură între profesor și studenți și profesorul știe ce părere și punct de vedere au studenții despre curs, așadar poate să facă cursul mai bun și mai potrivit pentru studenți.” (A.S.); „În primul rând, profesorul poate să aibă o idee generală despre studenții lui. De exemplu, cu ce metode de predare sunt obișnuiți. Acest pas îl ajută pe profesor să aleagă o metodă potrivită cu care toți studenții pot înțelege.” (R.A.R.); „Testul e util, pentru că profesorul poate pregăti orele mai bine, profesorul poate înțelege comportamentul lor și poate explica în anumite situații cu exemple sau situații ceva mai bine în limba străină ca toți să înțeleagă.” (Y.H.A.); „Un astfel de test e util pentru că dă o șansă profesorului să cunoască personalitatea unui student și cum e stilul lui de a fi și să știe mai multe informații despre student ca să fie înțelegere între ei doi.” (D.Y.); „În opinia mea, o nouă experiență trebuie testată pentru a se observa nivelul de la care trebuie tratată schimbarea. [...] Altfel spus, acesta este necesar elevului/studentului pentru a se integra în noua etapă din viața lui. [...] orice eveniment nou venit este necesar să fie cunoscut încă înainte să înceapă” (A.A).

Din răspunsurile oferite de cadrele didactice și de studenți se conturează, credem, oportunitatea și utilitatea unui astfel de demers în activitatea de predare-învățare a RLS. Odată stabilite/convenite aceste aspecte, discuția se îndreaptă firesc asupra conținutului și a complexității unui chestionar ca cel pe care îl avem vedere. Astfel, chiar dacă nu se poate realiza un chestionar unic, cu aplicabilitate generală, în structura acestuia ar trebui să se regăsească, dincolo de întrebările referitoare la motivație, așteptări, limbi străine cunoscute, domenii de interes – care apar, de altfel, în toate discuțiile inițiale purtate cu studenții, întrebări care privesc (vezi MACIU-PIERRET, 31-37):

---

² Diferențele culturale, mai exact valorificarea acestora în procesul de predare-învățare, vor face obiectul unei alte lucrări.

a) *cultura învățării* (de exemplu, pentru voi, în învățarea unei limbi străine, ce prezintă mai mare importanță: comunicarea scrisă sau comunicarea orală, gramatica sau vocabularul?; Care este atitudinea față de greșeli? Acestea sunt inevitabile în procesul de învățare/greșelile trebuie evitate cu orice preț/toate greșelile trebuie corectate de către profesor/greșelile trebuie corectate doar atunci când afectează comunicarea; Temele pentru acasă sunt necesare? Ce tipuri de teme vă ajută să progresați? etc.);

b) *stilul de învățare* (îmi place să sistematizez informația în tabele și scheme; învăț mai bine dacă profesorul scrie la tablă; rețin mai ușor informația dacă scriu; învăț mai ușor un cuvânt dacă îl repet cu voce tare/îl caut în dicționar/îl notez și îl repet acasă de mai multe ori; activități care mă ajută să progrez: cele bazate pe imagini, jocurile de rol, redactarea unor texte, traducerile, formularea liberă de răspunsuri la întrebări date, exerciții de completare a unor propoziții lacunare etc.)

c) *prestația studentului din timpul cursului* (participare activă/pasivă; disponibilitatea de a lucra în binom/în echipă/individual etc.).

În ceea ce privește gradul de complexitate al unui astfel de chestionar, considerăm că acesta este în strânsă legătură cu *nivelul de limbă al cursanților* (de exemplu, dacă este vorba de începători, întrebările sunt de complexitate scăzută, o mare parte din informație fiind redată cu ajutorul imaginilor și sunt redactate într-o limbă de circulație internațională, însă dacă chestionarul se adresează unei grupe de nivel intermediar – B1-B2, gradul de complexitate este mai ridicat, iar întrebările sunt redactate în limba-țintă, în cazul nostru în română), cu *experiența și cunoștințele profesorului cu privire la sistemul educațional existent în țările de unde provin studenții, respectiv cu tipul și durata cursului*.

Concluzionând, chiar dacă profesorul consideră că informațiile primite în legătură cu aspectele enumerate mai sus – cărora li se pot adăuga, desigur, și altele, în funcție de specificul grupului de studenți, nu sunt suficient de relevante pentru a se regăsi în strategiile didactice pentru care optează, totuși acestea ar putea ajuta cadrul didactic să înțeleagă și să gestioneze dificultățile care pot apărea, la un moment dat, în procesul de predare-învățare (v. *supra*), astfel încât, credem noi, un astfel de chestionar ar trebui cu siguranță avut în vedere în momentul preluării unei grupe de studenți, indiferent de nivelul acestora. Nu în ultimul rând, un astfel de instrument se poate dovedi util și pentru cursurile cu durată mai mică (de ex., școlile de vară), când profesorul nu are suficient timp la dispoziție pentru a descoperi treptat profilul educațional al studenților și pentru a-și completa, modifica, adapta pe parcurs materialele didactice.

Anexă:

Chestionar

1. Vă rog să notați numele, prenumele, locul de muncă și perioada de când predați RLS.
2. Ați beneficiat de cursuri/stagii de formare/perfecționare în ceea ce privește predarea RLS? În cazul în care răspunsul este afirmativ, vă rog să oferiți câteva detalii.
3. Care este profilul studenților dvs.? (din ce țări provin, scopul pentru care învață limba română)
4. Lucrați după o metodă anume, preluată din limbile străine cu o îndelungată tradiție de predare (franceza, engleza etc.) și adaptată la specificul RLS, după metoda propusă de un manual sau încercați în permanență să vă îmbunătățiți „rețeta” de predare creând, preluând și adaptând exerciții și abordări din diverse limbi?
5. Cum se desfășoară primul curs? Încercați să aflați informații despre studenți/cursanți? În cazul în care răspunsul este afirmativ, vă rog să precizați sub ce formă – o discuție scurtă cu fiecare, o discuție colectivă sau printr-o serie de întrebări formulate în scris. În ce limbă?
6. Discuțiile sau, după caz, întrebările formulate în scris urmăresc aflarea unor informații privind:
  - ✚ limbile cunoscute de către cursanți
  - ✚ motivația acestora de a învăța limba română
  - ✚ sistemul de predare-învățare din țările din care provin studenții (repetare, memorare, rezolvare de „probleme”, dezbateri, învățare deductivă vs învățare inductivă etc.)
  - ✚ maniera de predare propusă vs reprezentări ale studenților privind maniera de predare

- + așteptări privind nivelul de limbă atins la finalul cursului
- + deprinderi de învățare dobândite/dezvoltate individual (preferă exercițiile bazate pe imagini, jocurile de rol, formularea liberă de răspunsuri la întrebări date, exerciții de completare a unor propoziții lacunare etc.)
- + aspecte de natură culturală
- + alte aspecte, de exemplu:

7. Înainte de începerea cursului, vă documentați cu privire la sistemele educaționale existente în țările din care provin cursanții? Dacă da, în ce fel corelați informațiile găsite cu metoda dvs. de predare/stategiile dvs. de lucru?

8. Ați observat în timpul orelor de curs diferențe notabile/relevante între alegerile dvs. metodologice și profilul educațional al studenților (înțeles ca rezultatul a culturii educaționale la care ei au fost expuși și a strategiilor/deprinderilor de învățare dezvoltate individual)? Dacă da, cum le-ați gestionat?

9. De-a lungul activității dvs. ați observat în timpul orelor de curs tensiuni de natură culturală? Dacă da, cum le-ați depășit?

10. Considerați că ar fi oportun ca, în cadrul primelor întâlniri, studenții să primească un set de întrebări pe baza cărora să puteți construi un profil educațional al acestora? Ați considera rezultatele suficient de relevante astfel încât ceea ce ați aflat în legătură cu profilul educațional al studenților dvs. să se regăsească și în strategiile dvs. de predare?

Bibliografie

CORTIER, Claude, *Cultures d'enseignement/cultures d'apprentissage: contact, confrontation et co-construction entre langues-cultures*, 2005, <https://www.cairn.info/revue-ela-2005-4-page-475.htm>

DOCA, Gheorghe, *Observații privind rolul strategiilor de învățare în elaborarea procedurilor de predare a limbii române ca limbă străină*, în „Limba română”, XXX, 1981, nr. 6, p. 627-633.

MACIU-PIERRET, Irina, *Les représentations dans les cultures éducatives, élément clé dans l'enseignement du français langue étrangère* (Mémoire présenté pour l'obtention du Master 2 Didactique du français langue étrangère/seconde et langues du monde, Université de Paris 3, Sorbonne Nouvelle, 2017, nepublicat, document PDF).

THE ROLE OF THE MEDIA IN ACQUIRING INTERCULTURAL COMPETENCE. A BUSINESS ENGLISH TEACHING PERSPECTIVE

LE ROLE DES MEDIAS DANS L'ACQUISITION DES COMPETENCES INTERCULTURELLES. UNE PERSPECTIVE SUR L'ENSEIGNEMENT DE L'ANGLAIS DES AFFAIRES

ROLUL MIJLOACELOR MEDIA IN DOBÂNDIREA COMPETENȚEI INTERCULTURALE. O ABORDARE DIN PERSPECTIVA PREDĂRII LIMBII ENGLEZE PENTRU AFACERI

Oana URSU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
surugiu.oana@gmail.com

Abstract

This paper starts from the assumption that nowadays, “the true tutors of our children are no longer the school teachers and university professors, but the filmmakers, advertising executives and pop culture purveyors” (Barber, 1995). Thus, we aim to explore the influential role of the media in acquiring global awareness and in promoting intercultural understanding in a business English context. In so doing, I conducted a research on a sample of 150 business English learners, students in the first and second year at the Faculty of Economics and Business Administration from the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi (Romania). Therefore, after having identified the intercultural competencies that have to be developed in students within the present-day global environment, I set out to investigate the students’ level of intercultural understanding through a variety of media-based activities.

Résumé

Ce travail part de l'idée que de nos jours "les véritables enseignants de nos enfants ne sont plus les professeurs des écoles et des universités, mais les réalisateurs de films, les créateurs de publicité et les fournisseurs de la culture pop" (Barber, 1995). Nous nous proposons donc d'explorer le rôle des médias dans l'acquisition de la prise de conscience globale et dans la promotion d'une compréhension interculturelle dans le contexte de l'anglais des affaires. Nous avons mené une enquête sur un échantillon de 150 apprenants de l'anglais des affaires, étudiants en première et deuxième année à la Faculté d'économie de l'Université Al. I. Cuza de Iasi, Roumanie. Après avoir identifié les compétences interculturelles que les étudiants doivent acquérir dans l'environnement interculturel actuel, nous avons essayé d'investiguer leur niveau de compréhension interculturelle à travers une série d'activités utilisant les médias.

Rezumat

Această lucrare pornește de la premisa că în prezent „adevărații profesori ai copiilor noștri nu mai sunt profesorii din învățământul universitar și preuniversitar, ci realizatorii de film, creatorii de reclame și, în general, promotorii culturii pop” (Barber, 1995). Astfel, ne propunem să explorăm rolul tot mai important pe care mass-media în joacă în dobândirea unei conștientizări globale și în promovarea înțelegerii interculturale în contextul predării/ învățării limbii engleze pentru afaceri. În acest sens, am realizat un studiu asupra unui eșantion de 150 studenți de la Facultatea de

Economie și Administrarea Afacerilor din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (România). Astfel, după ce am identificat competențele interculturale pe care studenții trebuie să le dobândească în vederea unei mai bune integrări în mediul global actual, am încercat să analizăm nivelul de înțelegere interculturală al acestora, cu ajutorul unor activități bazate pe noile mijloace mass-media.

Keywords: media, education, business English, intercultural competence/ awareness.

Mots cle: média, éducation, anglais des affaires, compétence/ sensibilisation interculturelle.

Cuvinte cheie: mass-media, educație, limba engleză pentru afaceri, competență / conștientizare interculturală.

This paper starts from the assumption that nowadays, “the true tutors of our children are no longer the school teachers and university professors, but the filmmakers, advertising executives and pop culture purveyors” (Barber, 1995). Such a statement would allow us to infer that in order to get the best results in their classes, teachers continuously have to find new ways to stir the interest of students and get them actively involved in activities. Starting from this perspective, this paper purports to explore the influential role of the media in acquiring global awareness and in promoting intercultural understanding in a business English context. In so doing, I conducted a research on a sample of 150 business English learners, students in the first and second year at the Faculty of Economics and Business Administration from the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi (Romania). Therefore, after having identified the intercultural competencies that have to be developed in students within the present-day global environment, I set out to investigate the students’ level of intercultural understanding through media-based activities. As such, throughout the duration of the study (one semester), the students were presented a selection of scenes taken from films/ documentaries/ commercials dealing with intercultural topics and asked to complete a number of pre-, while- and post-watching activities aimed at developing their intercultural skills. The qualitative analysis of the student’s productions, as well as of their notes and their reactions to the materials presented in class have shown that students were able to connect the content of the materials to the cultural concepts and theories used in teaching intercultural competence.

My paper starts from the assumption that globalisation, with the inherent technological, economic and political advances, has influenced the evolution of society and thinking, with a deep impact on the development of the business culture. As a result, perhaps one of the biggest challenges of 21st century enterprises – mostly multinational – is to reconcile the global and the local, in other words, to act ‘local’ while thinking ‘global’.

However, understanding and awareness of the different cultures, as well as competence in dealing with cultural differences effectively takes time and effort.

In order to begin our discussion, I will first look into the concept of culture. While culture is a term that can be defined in many ways, from the national and ethnic culture, to the organisational or professional culture, or even to symbolic capital of culture (literature, music, art), the concept is used in this article in its understanding of a set of values, attitudes and beliefs, that is, more in the meaning put forward by cultural anthropologists Geert Hofstede or Edward T. Hall.

Thus, cultural anthropologist Geert Hofstede defines culture as

“a collective phenomenon, because it is at least partly shared with people who live or lived within the same social environment, which is where it was learned. Culture consists of the unwritten rules of the social game. It is the collective programming of

the mind that distinguishes the members of one group or category of people from others". (HOFSTEDE et al., 2010, 6).

hinting at the fact that each individual would carry a number of "patterns of thinking, feeling, and potential acting that were learned throughout the person's lifetime" (HOFSTEDE et al., 2010, 4). It is therefore argued that culture is by no means innate, but a sum of elements that can be taught and learned, and can be accounted for by social environment

Furthermore, in *Understanding Cultural Differences*, Edward T. Hall and Mildred Reed Hall described culture as "likened to a giant, extraordinarily complex, subtle computer" (HALL and HALL, 1990, 3), which guides and directs the individual's actions in everyday life. This dimension of culture could be briefly described (especially in the word of business) as "the way in which we do things around here" (GIBSON, 2000, 7).

Discussing about the value of culture, intercultural communications specialist Robert Gibson argues that within the business culture, "intercultural competence has to do with the knowledge, skills and attitudes you need to create value for your business from cultural differences" (GIBSON, 2014, 37). Intercultural competence is thus related to attitudes towards difference and culture.

Gibson further identifies curiosity as the main attitude that is connected to intercultural competence, as a main motivator for learning foreign languages. "Many people who are interested in other cultures like to learn foreign languages. It has to do with being able to communicate effectively across cultures, and it has a lot to do with respect for differences and feeling empathy for people: putting yourself in the other people's shoes." (GIBSON, 2014, 38).

Globalization has brought about a number of changes in the ways in which intercultural communication is perceived. As people are increasingly confronted with the need to communicate and work with individuals from various parts of the world, intercultural competence has become an area of interest not only at personal/ individual level, but also at group/ organisational level. Moreover, the turn of the 21st century has also changed the way in which people communicate, especially under the influence of the social media and the internet, bringing to the fore not only the need for acquiring good intercultural and linguistic skills, but also interpersonal skills.

In a study analysing the identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internalisation conducted in the United States of America, Deardorff defines intercultural competence as "the ability to develop targeted knowledge, skills and attitudes that lead to visible behaviour and communication that are both effective and appropriate in intercultural interactions" (DEARDORFF, 2006, 242).

As put forward by the above mentioned study, this powerful tool – which can only be achieved through a 'lifelong process' of learning and development – is made up of a framework primarily consisting of three elements, namely **knowledge**, **skills** and **attitudes**. Knowledge encompasses cultural self-awareness (or the ability to understand the way in which our own culture shapes and defines our inner self, our identity), culture-specific knowledge (knowledge of other cultures), sociolinguistic awareness (the linguistic skills required to communicate correctly and effectively with individuals belonging to other cultures), as well as the overall understanding or grasp of issues and trends at global level (our understanding of the globalisation phenomenon and its impact at local level). Skills refer to the ability to listen, observe and assess (in an attempt to seek out cultural meaning and cultural hints), the ability to analyse, interpret and relate (by means of comparison, in an attempt to discover links), as well as critical thinking (the ability to discover and interpret the world through the 'eyes' of another culture, in an attempt to rediscover/ reposition our own culture). Finally, attitudes comprise respect, openness, curiosity and discovery regarding both other cultures and our own.

It has been argued that the internet and, more particularly, the social media are turning the world increasingly homogeneous, and this coming together of cultures seems to be fostered both by the business sector (by means of the multinational companies, franchises, etc.), but also by education (through the various students exchange programmes) which allows young people to get

international/ multinational experiences at early ages, preparing them for their first intercultural experience.

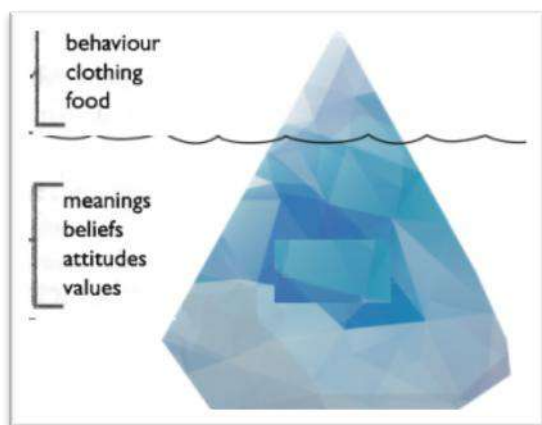
As far as the linguistic dimension is concerned, it can be argued that in the world of business (and not only), English has become the norm, which makes language teaching and learning both a necessity and a constant challenge. In the interplay of language and intercultural communication, Gibson further adds, it is “(not) enough just to think about language training and add a bit of culture”. (GIBSON, 2014, 38)

As a result, with the advent of the new technologies, the development of the (new) media, and the exposure to huge amounts of information, the challenge consists in determining the learner to sit through a 100 minute (English) lecture, “when there’s a whole world of hilarious cat videos” (SCHEUNEMANN, 2014, 24). This requires designing an entertaining lecture, likely to stir (and maintain) the students’ interest and desire to be actively involved. It requires creating a student-friendly environment, while lessons include game-like elements or lively animation.

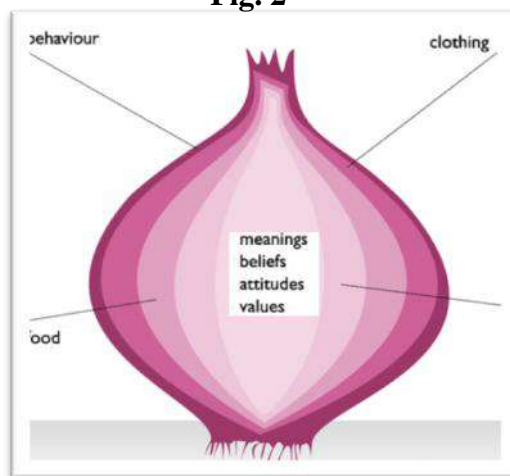
My study was conducted on a sample of 150 business English learners, students enrolled in the first and second year at the Faculty of Economics and Business Administration from the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi (Romania). The aim was to apply the framework put forward by Deardorff, in an attempt to investigate the students’ level of intercultural understanding and to raise their awareness to culture-specific issues in a business English context.

In the first stage of our experiment, I presented them a number of images, and asked them to associate them with the idea of culture. Two images of the set applied are presented below (corresponding to the iceberg metaphor and the onion metaphor). The iceberg metaphor associates culture to an iceberg in which little is seen (behaviour, clothing, food, etc.), while most of it remains hidden, below the water (attitudes, beliefs, values, etc.). Similarly, the onion metaphor describes culture as made up of a number of layers that can be peeled away so as to bring to the fore the underlying fundamental assumptions.

Fig. 1

Fig. 2

The second stage consisted in viewing and analysing a number of videos (mostly advertisements featuring cultural differences). One example is provided below, an advertisement for the HSBC Bank retrieved from the YouTube channel:

Fig. 3

(Capture from the HSBC advertisement,

<https://www.youtube.com/watch?v=mUCODUvKbzE&list=PLAEKUX2eV4jJEqwQnxJjXjlz09G7GGk7f>)

In this stage of our work, we analysed the videos by applying Deardorff's framework of intercultural competence (DEARDORFF, 2006).

In terms of **knowledge**, the students identified the need to understand the way in which our personality, behaviour – our overall identity – are shaped by our own culture, arguing that this constitutes the starting point in acknowledging and understanding *the other*. Also, they reinforced the need to gain information about the culture of the other, in order to account for behaviours and attitudes, and facilitate communication. Interestingly, my students argued that linguistic skills could sometimes be considered secondary to ensuring the overall success of the interaction. Consensus was reached as far as the impact of globalisation is concerned, and its overall influence on the way in which communication is achieved.

In terms of **skills**, my students pointed to the fact that the changing global environment, correlated to the fast pace of life allow for little time to listen and carefully observe cultural clues, which often generates misunderstandings. Equally, critical thinking was unanimously referred to as an area that needs more study and reflection. Students argued that they would like to build their critical thinking skills, acknowledging the fact that this could help them prevent/ or mitigate the effects of cultural blunders.

As regards the **attitudes**, the general consensus was that further study of intercultural communication, and the study of cultures in general, could help them better understand both their culture and the culture of the *other*, facilitating communication and understanding.

As far as the activities carried out are concerned, the students emphasised the fact that using online media channels gave them a sense of “here and now” in the English language class, arguing for the effectiveness of image/ video tools over traditional materials.

Analysing the students' opinions, we could draw the conclusion that in their perception, one of the most important aspects of intercultural communication consists in the fact that it is not absolutely necessary to attempt at solving all the problems at once. What really matters is the openness and willingness to try and understand it, one step at a time, irrespective of the time that is needed for such an endeavour. The ultimate result (and reward) will then be not only material (successful business communication and, thus, successful business relations) but also psychological.

Bibliography

- DEARDORFF, D.K., “The Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internalizations at Institutions of Higher Education in the United States”, *Journal of Studies in International Education*, 2006, 10: 241-266.
- GIBSON, Robert, “The value of culture” Interview with Robert Gibson, in *Business Spotlight*, March – April, 2/ 2014.
- GIBSON, Robert, *Intercultural Business Communication*, Cornelsen & Oxford University Press GmbH, 2000.
- HALL, Edward T., Mildred Reed HALL, *Understanding cultural differences*, Intercultural Press Inc., 1990.
- HOFSTEDE, G., *Culture’s Consequences: International Differences in Work-Related Values*, London, Sage Publications.
- HOFSTEDE, Geert, Gert Jan HOFSTEDE, Michael MINKOV, *Cultures and Organizations. Software of the Mind. Intercultural Cooperation and its Importance for Survival*, McGraw Hill, 2010.
- SCHEUNEMANN, Carol, “TED Conferences. Ideas worth sharing”, in *Business Spotlight*, September – October, 5/ 2014.

Youtube

<https://www.youtube.com/watch?v=mUCODUvKbzE&list=PLAEKUX2eV4jJEwQnxJjXjIz09G7GGk7f>

**V. SCIENTIFIC CULTURE/CULTURE
SCIENTIFIQUE/CULTURĂ ȘTIINȚIFICĂ
Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Eugen GAGEA**

**THE STRUCTURAL RELATIONSHIP BETWEEN VERSE AND MELODY
IN THE SONG PROPER OF THE CIPAN AROMANIANS IN DOBRUJA**

**LA RELATION STRUCTURELLE ENTRE LE VERS ET LA MÉLODIE
DANS LE CHANSON PROPRESMENT DITES DES AROMANIANS CIPAN À
DOBROUDJA**

**RELAȚIA STRUCTURALĂ DINTRE VERS ȘI MELODIE ÎN CÂNTECUL
PROPRIU-ZIS AL AROMÂNILOR CIPANI DIN DOBROGEA**

Mirela KOZLOVSKY

”Ovidius” University from Constanța

Faculty of Arts

Bd. Mamaia nr. 124, Constanța

mirelakoz@gmail.com

Abstract

Aromanians are a branch of the Romanian people. Several theories have been issued about their origin. Starting from historical evidence, researchers claim that Romanianism emerged throughout the Balkan Peninsula and spread from the Danube to mainland Greece, the Aegean Sea, the Adriatic Sea and Istria. These Romanians were the result and, at the same time, the continuators of a vast evolutionary process of Oriental Romanity. (ZBUCHEA, 1999, 14)

Aromanian communities have a pronounced patriarchal character, being considered by those in their neighborhood impenetrable and conservative. For centuries, the only form of social organization was the traditional family but also the extended family, that is, the entire community.

Having as main occupation the shepherding, the isolated and relatively closed groups, such as the Aromanian shepherd community, have perpetuated ancient practices in life-cycle habits. Aromanians continue to practice with great force the customs and the songs they have inherited and created over time. (OPREA, 2002, 604)

*The musical repertoire of the Cipani includes poetic-musical creations of archaic character, corresponding to the ritual sequences of the baptismal and funeral ceremonies, songs proper, lullabies, *doine*¹, ballads and dance music.*

The proposed scientific approach will reveal the structural relationship established between verse and melody in the songs proper I have collected from the Cipan Aromanians in Dobruja, creations that are part of the original cultural patrimony of this ethnic group.

Résumé

Les Aroumains sont une branche du peuple roumain. Plusieurs théories ont été émises sur leur origine. À partir de preuves historiques, les chercheurs affirment que le roumainisme est apparu dans la péninsule Balkanique et s'est étendu du Danube à la Grèce continentale, en passant par la mer Égée, la mer Adriatique et l'Istrie. Ces Roumains ont été à la fois le résultat et le prolongement d'un vaste processus d'évolution de la romanité orientale. (ZBUCHEA, 1999, 14)

Les communautés aroumaines ont un caractère patriarcal prononcé et sont considérées comme impénétrables et conservatrices par leurs voisins. Pendant des siècles, la seule forme d'organisation sociale était la famille traditionnelle mais aussi la famille élargie, c'est-à-dire la communauté entière.

¹ N.T. - a Romanian musical tune style

Ayant comme occupation principale l'élevage de moutons, les groupes isolés et relativement fermés, tels que la communauté des bergers Aroumains, ont perpétué des pratiques anciennes dans leurs habitudes de vie. Les Aroumains continuent de pratiquer avec une grande force les coutumes et les chansons dont ils ont hérité et créé au fil du temps. (OPREA, 2002, 604)

*Le répertoire musical du Cipani comprend des créations musicales et poétiques à caractère archaïque, correspondant aux séquences rituelles des cérémonies baptismales et funéraires, des chansons proprement dites, des berceuses, **doine**², des ballades et de la musique de danse.*

L'approche scientifique proposée révélera la relation structurelle établie entre le verset et la mélodie dans les chansons proprement dites que j'ai recueillies auprès des Aromanians de Cipan à Dobroudja, créations faisant partie du patrimoine culturel d'origine de ce groupe ethnique.

Rezumat

Aromânii reprezintă o ramură a poporului român. Cu privire la originea lor s-au emis mai multe teorii. Pornind de la dovezi istorice, cercetătorii susțin că românismul a apărut în întreaga Peninsulă balcanică și s-a extins de la Dunăre până în Grecia Continentală, Marea Egee, Marea Adriatică și Istria. Acești români au fost rezultatul și în același timp continuatorii unui amplu proces de evoluție al romanității orientale. (ZBUCHEA, 1999, 14)

Comunitățile aromânești au avut un pronunțat caracter patriarhal, fiind considerate de către cei din vecinătatea lor impenetrabile și conservatoare. Timp de secole singura formă de organizare socială a reprezentat-o familia tradițională dar și familia extinsă, adică întreaga comunitate.

Având ca principală îndeletnicire păstoritul, grupurile izolate și relativ închise, așa cum sunt cele constituite de colectivitățile de păstori aromânii, au perpetuat practici străvechi în desfășurarea obiceiurilor legate de ciclul vieții. Aromânii continuă să practice cu deosebită vigoare obiceiurile și cântecele pe care le-a moștenit și le-a creat de-a lungul timpului. (OPREA, 2002, 604)

Repertoriul muzical al cipanilor cuprinde creații poetico-muzicale cu caracter arhaic, corespunzătoare secvențelor ritualice din desfășurarea ceremonialelor nupțial și funebru, cântece propriu-zise, cântece de leagăn, doine, balade și muzică de joc.

Demersul științific propus va releva relația structurală ce se stabilește între vers și melodie în cântecele propriu-zise pe care le-am cules de la aromânii cipani din Dobrogea, creații ce fac parte din patrimoniul cultural original al acestui grup etnic.

Key words: *Aromanians, folk song, versification, traditions, folklore*

Mots clés: *Aroumains, chant folklorique, versification, traditions, folklore*

Cuvinte cheie: *aromâni, cântec popular, versificație, tradiții, folclor*

1. Introducere

„Mențiuni despre aromâni și despre originea latină a limbii lor apar în secolul al XVII-lea la cronicari (Stolnicul Constantin Cantacuzino, Miron Costin), ca și la începutul secolului următor, în Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor (1717) al lui Dimitrie Cantemir” (SARAMANDU, 2003, 41).

Aromânii, grup etnic bine reprezentat din punct de vedere numeric în Dobrogea, se împart în ramuri distincte, purtând nume ce desemnează zonele geografice sau așezările de origine. Se întâlnesc în prezent următoarele grupe de aromâni:

grămuștenii - (cunoscuți și cu numele de cipani) ce provin din Grecia din Epir;

fărșeroții - originari din nordul Greciei și din Albania (zona Corcea);

pindenii - (cunoscuți și cu numele de verieri sau avdeliați) provin din Grecia din Pind;

bitolenii - originari din Iugoslavia (zona Bitolia). (OPREA, 2002, 604)

² N.T. - un style musical roumain

Cercetarea de față se bazează pe culegerile de folclor pe care le-am realizat în ultimii ani la comunitățile de aromâni cipani din Constanța și pe cercetarea repertoriului cules. În prezent, grămuștenii se întâlnesc în special în Grecia, Macedonia, Bulgaria și Albania. Începând cu anul 1928, până în anul 1943, numeroase familii de aromâni grămușteni au sosit și în România, cei mai mulți stabilindu-se în Dobrogea. (CAPIDAN, 2000, 16)

Am constatat că unele dintre cântece fac parte din repertoriul pasiv al aromânilor cipani, având șanse reale de dispariție. Pe unele dintre ele am reușit să le recuperez făcând apel la memoria interlocutorilor. Unele dintre ele fac parte din stratul mai vechi al creației tradiționale aromânești, astfel că au fost supuse mai puțin adaptărilor și cosmetizărilor forțate, procedee des întâlnite în actualitate și dictate de gustul consumatorului de folclor. Trecerea în repertoriul pasiv s-a produs treptat, explicația pentru acest fenomen constă în modernitate și tendințele de uniformizare ale societății dobrogene actuale.

Cântecele propriu-zise, reprezintă genul cel mai bogat, mai variat și cu o vitalitate ce se datorează capacității acestora de a se adapta la atmosfera vieții cotidiene. (OPREA, 2002, 511) În prezent cipanii cântă solistic dar și în grup. Cântarea este univocală, dar uneori se produc și momente de eterofonie, dar numai aleatoriu. Cercetările de teren pe care le-am efectuat la comunitățile de aromâni cipani au evidențiat faptul că interpretarea în grup se produce numai la acele cântece care au pătruns adânc în conștiința colectivității.

Cântecele propriu-zise pot fi considerate adevărate documente de limbă veche românească și muzică arhaică. Am optat pentru aceste exemple muzicalo-poetice deoarece le consider în concordanță cu demersul științific propus.

2. Organizarea poetică și muzicală a cântecelor propriu-zise din repertoriul aromânilor cipani din Dobrogea

Pentru a analiza relația structurală ce se stabilește în cântecul popular aromânesc între vers și melodie, am plecat de la premisa că, idiomul și melodia aromânească au aceleași caracteristici ce stau la baza limbii și melodiei dacoromânești.

Istoricii, lingviștii, folcloriștii care au studiat obiceiurile vieții de familie și ritualurile românilor de la nord și sud de Dunăre, au evidențiat faptul că există asemănări foarte mari în desfășurarea lor, subliniind că la ambele grupuri etnice se respectă un desfășurător aproape identic.

Din cercetările efectuate am constatat că la aromâni, ca și la dacoromâni, cea mai mare parte a poeziei populare este cântată. Muzica și poezia formează în ambianța cântecului popular un tot organic. Aceste două entități nu pot fi separate în procesul creației sau al interpretării. Relația ce se stabilește între vers și rîndul melodic este cea mai importantă, iar în jurul ei converg toate celelalte raporturi poetico – muzicale. Am remarcat că și în cântecele propriu-zise ale cipanilor, ca și în cele ale daco-românilor, în momentul elaborării spontane a creației se produce o convergență a principiilor de organizare poetice și muzicale, în conformitate cu tradiția, cu anumite *formule*, mai mult sau mai puțin stereotipe, preluate de creatorul popular dintr-un arsenal ancestral moștenit. (OPREA, 2002, 113)

Sistemul de versificație al textului poetic reiese din structura gramaticală și fonetică a unei limbi. La fel ca în creațiile tradiționale dacoromânești, și în creațiile tradiționale aromânești versul reprezintă o sintagmă (CONSTANTINESCU; 1973, 77). Cuvintele sunt formate din silabe scurte, având durate aproximativ egale. Apar excepții de la egalitatea cantitativă dar acestea se produc în timpul interpretării numai în scopuri stilistice. Am observat că poezia populară aromânească se caracterizează prin versuri de dimensiuni reduse (scurte). Această trăsătură este o consecință a caracterului oral al folclorului și nicidecum o deficiență sau o lipsă de valoare. Scurtimea versurilor asigură memorarea și preluarea creațiilor tradiționale de către toți membrii comunității. De-a lungul istoriei, memorarea și transmiterea au reprezentat factori esențiali în afirmarea etnică a aromânilor care și-au dus traiul în teritorii multietnice și de cele mai multe ori ostile.

Oralitatea creațiilor tradiționale a determinat un alt aspect important ce se referă la tiparele metrice fixe în care se încadrează. Aceste tipare sunt condiționate de unitatea structurală a

versurilor. La rândul ei, unitatea structurală a versurilor este generată de îmbinarea muzicii cu poezia și de periodicitatea accentelor.

În cântecele din repertoriul aromânilor cipani tiparul metric al versurilor este cu precădere octosilabic, având două forme: acatalectică (completă) și catalectică (incompletă). O caracteristică importantă a versului popular cântat la aromâni o reprezintă menținerea aceluiași tipar pe toată durata cântecului. Versul octosilabic se grupează în patru picioare (podii) metrice binare (tetrapodie). Deoarece în timpul cântării tiparul a rămas neschimbat, am observat că finalurile de vers au suferit unele modificări.

Ajustarea textului poetic pe tipar metric octosilabic, indiferent de numărul de silabe pe care îl are versul (cinci, șase, șapte), se numește izometrizare. În cercetările pe care le-am întreprins am constatat că acest aspect se realizează apelând la următoarele procedee: lărgirea arcului melodic din finalul versurilor prin augmentare ritmică (utilizarea valorilor cu durată mai mare, echivalentă cu durata desfășurării silabelor care lipsesc din vers), utilizarea refrenelor bisilabice, recurgerea la anacruză atunci când cuvântul începe cu silabă neaccentuată.

Un alt aspect pe care l-am remarcat la finalul versului cântat îl reprezintă rima, dar prezența acesteia nu este obligatorie. În cântecele cipanilor ea are rolul de a marca finalul de vers și de a asigura înlanțuirea lor în pseudo-strofă. În repertoriul de cântece am putut identifica tipuri de rime de la consonanță perfectă până la asonanță (lipsa rimei).

Pe lângă tipurile de rimă, în creațiile tradiționale aromânești apar și alte elemente de poezie muzicală. În poezie, ca și în muzică, întâlnim repetarea versurilor sau a rândurilor melodice și varierea acestora. În timpul zămisirii textului poetic și a melodiei, creatorul popular recurge la repetare și variere, ambele procedee fiind indisolubile și conlucrează în vederea realizării creației tradiționale.

Ca procedee compoziționale ale textului poetic întâlnim anafora (repetarea începutului versului în versul următor), paralelismul explicativ (ideea unui vers este reluată și amplificată în următoarele versuri), epitetul, metafora, comparația.

3. Argumentație cu privire la relația structurală dintre vers și melodie în repertoriul de cântece al aromânilor cipani din Dobrogea

Pentru a demonstra relația structurală ce se stabilește între vers și melodie în cântecele propriu-zise aromânești, am urmărit modul în care se produce organizarea poetică și muzicală a acestor creații tradiționale. Pentru fiecare dintre aspectele ce pun în lumină relația ce se stabilește între vers și rândul melodic voi recurge la exemplificări clare și convingătoare. Cântecele selectate asigură aromânilor cipani amprenta identitară în spațiul multicultural dobrogean.

Am ales cântecul propriu-zis “Mi sculai unî tahina” pentru a exemplifica tiparul metric octosilabic în forma sa acatalectică (completă). Refrenele bisilabice *le, le* nu afectează tiparul metric:

Mi sculai unî tahina / Mă sculai de dimineață

Moderato ♩=100

Mi scu - lai u - nî ta - hi -
na, le - le Mi scu³ - lai u - nî
ta - hi - na, Trap - șu'an
drep - tu la vru - ta mea, le - le
Trap - șu - an drep - tu la vru - ta mea.

Mi sculai unî tahina, lele,
Mi sculai unî tahina,
Trapșu-andreptu la vruta mea, lele,
Trapșu-andreptu la vruta mea.
N'i-aflai vruta mea iu-și durn'ia
Ș-pi crivati ea s-ligăna.

Mă sculai de dimineață, lele
Mă sculai de dimineață,
Și trăsei la mândra mea, lele
Și trăsei la mândra mea,
Îmi găsii mândra dormind
Legănându-se în pat.

Am optat pentru cântecele "Steaua chirută" și "Ia isuseami lea, dado" pentru a demonstra cum prin fuziunea cu linia melodică, versurile pare din pseudo-strofă, prezente în formă catalectică (incompletă) se izometricează pe tipar metric octosilabic:

Steaua chirută / Steaua pierdută

Moderato ♩ = 110

Na's - prâ - dim tu tu - tâ lu - mea

Ste - ua noas - tâ ta's ti'a - flăm

N'am - pâr - țâm di soii ș' lo - curi

Ș'fâr di ti - ni nă 'tur - nă

Ca - ra s'ar - mâ - neam în hoa - râ

Na - ca ni - lâ va s'a - veai

Pis - ti noi ței fâ - râ — stea - uâ

Na - ca va 's'an - ghi - li - ceai

Ti - ni stea - ua mea

N'asprândim tu tutâ lumea
 Steaua noastă ta's ti'aflăm;
 N'ampârțâm di soii ș'locuri
 Ș fâr' di tini nâ turnămu'...

Ne-am răspândit prin toată lumea
 Steaua noastră să te găsim
 Ne-am depărtat de rude și locuri
 Și fără tine ne-am întors

Cara s'armâneam în hoară
 Naca nilâ va s'aveai..
 Pisti noi ței fârâ steauâ
 Naca va's anghiliceai
 Tini steaua mea...

Dacă am fi rămas în sat
 Poate ai fi avut milă
 Peste noi cei fără stea
 Poate ai fi strălucit
 Tu steaua mea...

Di cât ti câftăm ma multu
 Steaua lunjina țâ u cheri..
 Di'agiunsim ta's nâ hârsimu
 Cu lunjina di la tser..
 Cara s'armâneam în hoară
 Naca nilâ va s'aveai..
 Pisti noi ței fârâ steauâ
 Naca va's anghiliceai
 Tini steaua mea..
 Nu va ti'aflăm vârnâoarâ
 Până nu v'as anvițăm
 Câ steaua iasti tu noi,
 Maș aradzli s'li adnâm

Cu cât te căutăm mai mult
 Îți pierzi lumina
 De am ajuns să ne bucurăm
 Cu lumina de la cer
 Dacă am fi rămas în sat
 Poate ai fi avut milă
 Peste noi cei fără stea
 Poate ai fi strălucit
 Tu steaua mea
 Nu te vom găsi niciodată
 Până când nu vom învăța
 Că steaua este în noi
 Doar razele să-i adunăm

Cara s'armâneam în hoară
 Naca nilâ va s'aveai..
 Pisti noi ței fârâ steauâ
 Naca va's anghiliceai
 Tini steaua mea...

Dacă am fi rămas în sat
 Poate ai fi avut milă
 Peste noi cei fără stea
 Poate ai fi strălucit
 Tu steaua mea...

Ia isuseami, lea dado / Hai logodește-mă, mamă

Lento ♩ = 130
(3+2+2)

Ia i - su - sea - mi lea da - do

Ia i - su - sea - mi

Ia i - su - sea - mi lea da - do

Ia'n - soa - râ - mi lea da - do

Ia'n - soa - râ - mi

Ia isusea-mi, lea dado
Ia isusea-mi
Ia isusea-mi, lea dado
Ia nsoară-mi, lele
Ia nsoară-mi.

Câ chirolu treați, lea dado
Câ chirolu treați
Câ chirolu treați, lea dado
Ș-ilichia frândzi, lele
Ș-ilichia frândzi.

Unâ tahina, lea dado
Unâ tahina
Unâ tahina, lea dado
La șopot mi duș, lele
La șopot mi duș.

Ńi-aflai nâ feată, lea dado
Ńi-aflai nâ feată

Hai logodește-mă, mamă
Hai logodește-mă
Hai logodește-mă, mamă
Hai însoară-mă, lele
Hai însoară-mă.

Că vremea trece, mamă
Că vremea trece
Că vremea trece, mamă
Și tinerețea se ofilește
Și tinerețea se ofilește

Într-o dimineață, mamă
Într-o dimineață
Într-o dimineață, mamă
La izvor m-am dus
La izvor m-am dus.

Am găsit o fată, mamă
Am găsit o fată

Ńi-aflai nă feată, lea dado	Am găsit o fată, mamă
Multu mușeată, lele	Foarte frumoasă
Multu mușeată.	Foarte frumoasă.
Bună dzuua i-dzăș, lea dado	I-am spus bună ziua, mamă
Bună dzuua i-dzăș	I-am spus bună ziua
Bună dzuua i-dzăș, lea dado	I-am spus bună ziua, mamă
Ș-năsă nu ńi gri, lele	Și ea nu mi-a răspuns
Ș-năsă nu ńi gri.	Și ea nu mi-a răspuns.
Anda ș-cânta, lea dado	Când ea cânta, mamă
Anda ș-cânta	Când ea cânta
Anda ș-cânta, lea dado	Când ea cânta, mamă
Puii-astâmătea, lele	Puii se întâlneau
Puii-astâmătea.	Puii se întâlneau.

Observăm cum menținerea tiparului octosilabic pe toată durata desfășurării cântecelor a impus ajustarea textului poetic pe acest tipar metric. Procedul l-a care a făcut apel creatorul popular a fost lărgirea arcului melodic din finalul versurilor prin augmentarea ritmică, aspect ce a determinat păstrarea tiparului metric.

Trebuie să observăm că în cântecul ”Ia isuseami lea, dado” întâlnim ambele tipuri de rime, de la consonanță perfectă până la asonanță, iar în cântecul ”Steaua chirută” se remarcă versuri de rimă zero (lipsa rimei).

Tot în cântecul ”Ia isuseami lea, dado” putem remarca și alte procedee ce contribuie la izometrizarea versurilor pe tiparul octosilabic: refrenul bisilabic *dado* din finalul versurilor, repetarea versurilor și a rândurilor melodice dar și varierea acestora. Tot aici, în primele două versuri din fiecare strofă se întâlnește anafora (repetarea începutului versului în versul următor). Un alt procedeu pe care îl dezvăluie acest cântec este paralelismul explicativ (ideea unui vers este reluată și amplificată în următoarele versuri).

În cântecele ”Ni'aveam un dor di hoară” și ”Nă oară tu nă ietă” observăm anacruza, plasată în incipitul fiecărui vers din pseudo-strofă care începe cu silabă neaccentuată:

N'i-aveam un dor di hoară / Aveam un dor de sat

Lento ♩. = 60

Ni' aveam un dor — di hoa - râ Di
mun - țai ver - dzi di fag
S'mi vi - deam ni - ca nâ oa - râ
S'mi vi - deam ni - ca nâ oa - râ

1.
Pit pâ - duri ca nic 's'a - lag

2.
Pit pâ - duri ca nic 's'a - lag Nâ
dz - ua oa - râ - ș 'vi - ni Di

ni mi vid - z - ui a - clo

Di'ș plân - dzea so - ia cu mi - ni

Lâ - crâ-mam ș'io di'un cai - mo Ni'ar -

cai o - clii spri dzea - nâ Di'a -

ca - sâ di la noi

Pi dze - nu - ri - li di pis - ti hoa - râ

Sus - chi - rau cu - pii di oi'

Ni'aveam un dor di hoară,
 Di munții verdz' di fag
 S'mi videam nica nâ oară
 Pit păduri, ca nic' s'alag.

Aveam un dor de sat,
 De munții verzi de fag
 Să mă văd încă o dată
 Prin păduri, copil să alerg.

Nâ dzuâ oara ș'vini,

Într-o zi a venit vremea,

Di ni mi vidzui aclo
Di'ş plândzea soia cu mini
Lâcrâmam ş'io di'un caimo.

Când m-am văzut acolo
Plângeau rudele cu mine
Plângeam şi eu de dor.

Ni'arcai oculii spri dzeanâ
Di'acasâ di la noi
Pi dzenurili di pisti hoarâ
Suschirau cupii di oi.

Am privit spre deal,
De acasă de la noi
Pe dealurile de peste sat
Suspinau turme de oi.

Hoara giumitati,
Ca pustâ îni si spârea
Casili tuti surpati
Nicuchirii a lor ş câfta.

Satul înjumătăţit,
Mi se părea pustiu
Casele toate dărâmate,
Îşi căutau stăpânii.

Nă oară tu nă ietă / Odată într-o viață

Lento ♩ = 130

Nă o - rã tu nã ie - tã Pi -
 oa - rã tu nã - ie - tã_____

1.

tã de cur - cu - be - tã Nã

2.

tã de cur - cu - be - tã

Oh ai - man - ai - man

Pi - tã de cur - cu - be - tã_____

Oh ai - man ai - man

Pi - tã de cur - cu - be - tã

Nâ oară tu nâ ietâ Pitâ di curcubetâ	Odată într-o viață Plăcintă de dovleac
Oh aiman aiman Pitâ di curcubetâ	Of, aiman aiman Plăcintă de dovleac
Nu'ni si feați bună Ș 'io ni'armaș agiunâ	Nu mi-a ieșit bună Și am rămas flămândă
Oh aiman aiman Ș Io ni'armas agiunâ	Of aiman aiman Și am rămas flămândă
Ni'adrai nâ pitâroanji Sâ feați cârtsâcoanji	Am facut o plăcintă mare Și a ieșit tare
Oh aiman aiman Sâ feați cârtsâcoanji	Of aiman aiman Și a ieșit tare
Sâ feați cârtsâcoanji Ș mi sâturai di foami	A ieșit tare Și m-am săturat de foame.
Oh aiman aiman Mi sâturai di foami.	Of aiman aiman M-am săturat de foame.

4. Concluzii

Demersul științific a demonstrat prin exemplificările prezentate relația structurală dintre vers și melodie în repertoriul de cântece al aromânilor cipani din Dobrogea. Studiul a confirmat faptul că în creațiile tradiționale, cele două elemente, vers și melodie, formează un tot unitar inseparabil, alcătuit după legi imuabile. Prin cântecele propriu-zise selectate spre exemplificare am evidențiat că în vederea exprimării aceluiași conținut, dimensiunile rândurilor melodice și ale versurilor coincid.

Am ilustrat prin exemplele muzicale prezentate că elementele de expresie artistică se manifestă în cadrul dialectului aromânesc în conformitate cu structura limbii vorbite și concepția estetică proprie acestui grup etnic. Voi enumera aspectele pe care le-a relevat demersul științific propus:

- există o legătură puternică între dimensiunea versului și a frazei muzicale;
- dimensiunea versului este reglementată de melodie, rândul melodic având invariabil opt silabe;
- tiparul metric de 8 silabe, cu structură binară, se regăsește în toate exemplele utilizate;
- tiparul metric odată fixat este respectat pe toată perioada interpretării;
- lărgirea frazei muzicale și izometrizarea versurilor cu număr mai mic de silabe pe tiparul octosilabic;
- apariția refrenelor bisilabice care contribuie la ajustarea versului pe tiparul metric;
- apariția în timpul execuției a refrenelor bisilabice care nu afectează tiparul metric;
- gruparea versurilor în strofa melodică pe distihuri și prin rimă succesivă;
- se remarcă versuri de rimă zero (lipsa rimei);
- apariția anacruzei în timpul interpretării.

În urma culegerilor de folclor întreprinse la aromânii cipani dobrogeni am observat cum cântecul propriu-zis, categoria folclorică cea mai robustă, se comportă ca un organism viu, metamorfozându-se în conformitate cu factorii externi și interni care acționează asupra vieții economice și culturale din spațiul dobrogean.

Uniformizarea repertoriului, renunțarea la emisia nazală și la cântarea eterofonică s-au produs ca o consecință a dinamismului ce caracterizează repertoriul comunitar. În prezent, în practica folclorică a cipanilor din Dobrogea am constatat emanciparea interpreților și desprinderea lor de stilul specific cântării tradiționale.

Dacă ținem cont de deșrădăcinarea lor din locurile de baștină (Grecia) și de colonizările ulterioare în teritorii străine (Cadrilater și Dobrogea), aceste aspecte se justifică. Atenuarea sentimentului de apartenență la un spațiu geografic propriu a determinat modificări în mentalitatea, comportamentul și tradițiile etnicilor.

În trecut, în teritoriile de proveniență, Grecia și Cadrilater, nu se putea vorbi despre lăutari. Astăzi acest segment este bine reprezentat în cultura lor tradițională. Lăutarii aromâni au inclus în repertoriul comunitar cântece născute din fuziunea diferitelor stiluri regionale și din contaminările cu alte culturi (greacă și bulgară).

Cu toate influențele externe ce apar, cântecele propriu-zise se păstrează încă în sfera stilului etnic datorită legăturii dintre structura versului și linia melodică. Propagarea lor până în zilele noastre este dovada cea mai autentică a trăinicieii acestor creații, a dârzeniei cu care comunitatea aromânească și-a apărât moștenirea spirituală de-a lungul istoriei.

Bibliografie

- CAPIDAN, Theodor, *Macedoromâni*, București, Ed. Litera Internațional, 2000
CONSTANTINESCU, Nicolae, *Rima în poezia populară românească*, București, Ed. Minerva, 1973
OPREA, Gheorghe, *Folclorul muzical românesc*, București, Ed. Muzicală, 2002
SARAMANDU, Nicolae, *Studii aromâne și meglenoromâne*, Constanța, Ed. Ex Ponto, 2003
ZBUCHEA, Gheorghe, *O istorie a românilor din Balcani*, București, Ed. Biblioteca Bucureștilor, 1999

Listă informatori

- Beca Agora, 63 de ani, aromâncă, pensionară, născută în satul Ceamurlia de Sus, jud. Tulcea
Beca Constantin, 67 de ani, aromân, pensionar, născut în satul Beidaud, jud. Tulcea
Beca Ana Maria Anagnosti, 40 de ani, aromâncă, profesoară de canto, născută în Babadag, jud. Tulcea
Arnăutu George, 22 ani, aromân, instrumentist, născut în orașul Constanța

THE EXOTIC JOURNEY DURING THE ROMANTIC PERIOD THE REVERSE ROUTE, FROM THE EAST TO THE WEST

VOYAGE EXOTIQUE A L'ÉPOQUE ROMANTIQUE LA VOIE INVERSE, D'EST EN OUEST

CĂLĂTORIA EXOTICĂ ÎN EPOCA ROMANTICĂ TRASEUL INVERS, DINSPRE ORIENT SPRE OCCIDENT

Ana Mihaela ISTRATE

Romanian-American University, Bucharest

istrate.ana.mihaela@profesor.rau.ro

Abstract

During the Romantic period Orientalism meant a process of bringing to the forefront of fragments of a different type of everyday life, where the individual is dressed in unusual attire, characterized as exotic, while the woman is dressed in long vaporous clothes, covering her face, surrounding her personality with an aura of mystery.

Less interesting from the perspective of the comparative approach, but extremely important for the epoch individual, is the travel of the Eastern man towards the West.

The present study represents a comparative analysis of the most important travel journals of the Egyptian writers, during the Romantic period, a reverse trajectory, from the East to the West, an attempt to overturn a mirror, through which the Romantic epoch man analyses the most important cultural models.

Résumé

Pendant l'époque romantique, „orientalisme” signifiait un procès de présenter fragments the vie quotidienne dans ses formes variées; l'homme était vêtu d'une tenue inhabituelle, considérée exotique, et la femme était vêtue de longs vêtements vaporeux, couvrant son visage, ce qui entourait sa personnalité d'une aura de mystère.

Le voyage de l'homme de l'Est vers l'Ouest est moins intéressant du point de vue de l'approche comparative, mais très important pour l'époque étudiée.

Cette étude est une analyse comparative des plus importants journaux de voyage de quelques écrivains égyptiens pendant l'époque romantique, une trajectoire à l'invers, de l'Est à l'Ouest; c'est une tentative de renverser un miroir à l'aide duquel l'homme de l'époque romantique analyse les modèles culturels les plus importants.

Rezumat

Orientalismul a însemnat, pentru epoca romantică, aducerea în scenă a unor fragmente de viață cotidiană altfel, în care individul se îmbracă în haine neobișnuite, caracterizate drept exotice, iar femeia este înveșmântată în haine lungi și vapoase, cu văluri care îi acoperă față, învăluindu-i personalitatea într-o aură de mister.

Mai puțin interesantă din punctul de vedere al anvergurii demersului comparatist, însă extrem de importantă pentru omul epocii, este călătoria individului oriental către occident.

Studiul de față reprezintă un demers comparatist de analiză a celor mai importante jurnale de călătorie ale scriitorilor egipteni din epoca romantică, un traseu invers, dinspre Orient spre Occident, o încercare de rasturnare a oglinzii, prin care omul epocii romantice analizează cele mai importante modele culturale.

Key words: *Romantic travel, Montesquieu, Egyptian travelers in Europe, feminine exoticism*

Mots clés: *voyage romantique, Montesquieu, voyageurs égyptiens en Europe, exotisme féminin*

Cuvinte cheie: *Călătoria romantică, Montesquieu, călători egipteni în Europa, exotismul feminin*

Experiența orientală a unora dintre scriitorii și artiștii epocii romantice își va găsi reflectare atât pe hârtie, dar mai ales pe pânză. Fie că vorbim despre Extremul Orient sau despre zona Mediteranei, călătoria pe acele tărâmuri a însemnat pentru ei un nou stil de viață, un proces de aglutinare a unor tradiții și obiceiuri, care vor fi mai departe adaptate la specificul național, restructurând și revalorificând vechile modele comportamentale.

Implicarea forței politice în diferite zone ale globului, ocupația de durată exercitată de cele mai importante puteri ale epocii, în puncte strategice, cum ar fi India sau Egiptul, Marocul și Algeria, a jucat un rol hotărâtor în orientarea artelor către anumite centre de propagare. La aceasta s-a adăugat și numărul mare de traduceri și adaptări ale unor texte literare orientale, care încep să fie publicate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și pe tot parcursul secolului al XVIII-lea. Cea mai importantă îi aparține lui Antoine Galland, după faimoasele *O mie și una de nopți* publicate în perioada 1704-1712.

Mai puțin interesantă din punctul de vedere al anvergurii demersului, înșă extrem de importantă pentru omul epocii, este călătoria individului oriental către occident. În realizarea acestui demers comparatist am plecat de la o analiză a celor mai importante jurnale de călătorie ale scriitorilor egipteni Abd-Al Rahman Al-Jabarti (1754-1825), Rifa' a Rifat Badawi al-Tahtawi (1801-1873) și Ahmad Faris al-Shidyaq (1804-1887), ale căror opinii la adresa gradului de civilizație al omului occidental sunt laudatorii, apreciind modelele culturale, în ciuda revoltei nedisimulate față de ocupația franceză.

Concluzia la care am putut ajunge din analiza operelor literare ale celor trei scriitori, jurnaliști și istorici este aceea că experiențele egiptene în Europa s-au limitat doar la teritoriul Agliei și al Franței, în mod special, furnizând în cea mai mare parte informații asupra stilului de viață occidental, într-o interpretare foarte personală.

Occidentul este văzut ca o sursă a libertinajului, dar în același timp a justiției, civilizației, și ca un centru al superiorității materiale. Sunt surprinse scene din timpul ocupației franceze, însă contactul cu lumea civilizată, dincolo de interpretările eronate ale unei societăți reticente la nou și educație modernă, le ridică învățaților egipteni o problemă spinoasă: aceea a conștientizării declinului vechilor valori și principii de viață.

Această descoperire îmi permite să trasez o linie de demarcație între modul de gândire oriental și cel occidental, în sensul în care călătorul occidental în Orient privește femeia exotică drept o ispită, care se dedă desfrâului, ademenindu-și prada în păienjenitul de iatacuri secrete ale haremului oriental.

Ceea ce diferențiază cele două moduri de gândire este faptul că omul oriental nu are aparatul mental pregătit pentru o interpretare lucidă a societății franceze, sau pentru o analiză coerentă a diferentelor culturale dintre cele două lumi.

Evident, analiză inversă a însemnat și un studiu asupra *Scrisorilor persane* ale lui Montesquieu, inspirate la rândul lor din jurnalele de călătorie ale unor persani la Paris, contemporani cu Montesquieu. Printre aceștia putem menționa numele lui Muhammad Riza Bayk (ambasadorul persan la Paris, în perioada 1715- 1716) și Mirza Salih Shirazi (absolvent al școlii occidentale, care a participat la procesul de reformare și modernizare a Iranului), care „prin înlocuirea veșmintelor persane cu costume europene, (...) sperau să se *de-exotizeze* și să înlocuiască cel mai evident semn al alterității lor” (TARGHI, 2009, p. 75).

Aceste călătorii ale egipteanului în Franța au realizat o proiecție prin care Franța, văzută ca un simbol al libertății și al justiției, al valorilor morale, precum și al unei opulențe exagerate, al luxului și vanității, dar pe care chiar Montesquieu le remarcase în *Scrisorile persane*.

Una dintre cele mai importante relatări asupra stilului de viață occidental îi aparține istoricului egiptean Abd-Al Rahman Al-Jabarti (1754-1825), care surprinde scene din timpul ocupației franceze. Prima dintre cele trei lucrări, intitulată *Tarikh muddat al-Faransīs bi Misr*, acoperă o perioadă de aproximativ șase luni, în care autorul își exprimă ironia la adresa eforturilor franceze de supunere și civilizare a populației islamice, de impunere a stilului de viață occidental, prin interzicerea poligamiei, într-o lume arhaică, încărcată de doctrine religioase stricte. Însă istoricul își exprimă și admirația la adresa nivelului de cultură a lumii occidentale.

„Relatările lui Al-Jabarti asupra invaziei napoleoniene în Egipt scot la iveală faptul că într-un conflict între o societate tânără și dinamică și una tradiționalistă și conservatoare, cea din urmă simte nevoia să-și revigoreze principiile religioase și genurile literare, anterior neglijate, pentru a putea face față impactului noii culturi” (MOREH, 2006, p. 183).

Învățat al ordinului Khalwatiyya Sufi, sectă revizionistă bazată pe învățăturile Coranului și Sunnei, și orientată spre o revigorare a Islamului, în timpul ocupației otomane din Egipt, Al-Jabarti reprezintă unul dintre cei mai mari istorici musulmani. El nu neagă puternicul impact militar, social și cultural al ocupației franceze, însă în final realizează că invazia franceză a fost de fapt începutul sfârșitului unui sistem de valori sociale, culturale și militare.

Contactul cu lumea civilizată, dincolo de interpretările eronate ale unei societăți reticente la nou și educație modernă, le ridică învățaților egipteni o problemă spinoasă: aceea a conștientizării declinului vechilor valori și principii de viață. „Capacitatea lui Al-Jabarti de a înțelege adevăratul sens al evenimentelor istorice cărora le-a fost martor, precum și conștientizarea psihologică a caracterului uman și a manierelor, fac din opera sa una dintre cele mai importante istorii ale lumii arabe” (MOREH, 2006, p. 187).

În ciuda criticilor aspre la adresa directă a conducătorului francez Napoleon Bonaparte, pe care de multe ori îl acuză de minciună, tocmai pentru că noua ocupație franceză reușește să se impună în fața vechii ocupații otomane, adesea impregnate de dogma religioasă, Al-Jabarti vorbește cu entuziasm despre gradul de cultură al societății franceze colonizatoare, făcând referiri la oamenii de știință, bibliotecile, mașinile tipografice, specialiștii în matematică sau astronomie, pentru ca în final el să facă referire chiar și la scriitorii și pictorii francezi, care însoțeau campania de ocupație, și care furnizau informații la prima mână, asupra evenimentelor relatate.

Al-Jabarti rămâne fascinat de acuratețea cu care sunt realizate traducerile din limba franceză ale Coranului, precum și a altor cărți din limba arabă, este impresionat de cunoștințele savanților francezi în domeniul limbilor străine, gramaticii și etimologiei, de eforturile acestora de a învăța atât araba clasică, dar și pe cea conversațională. Toate aceste detalii sunt menționate de Al-Jabarti în relatările sale de călătorie.

În 1805, la aproape patru ani de la retragerea completă a francezilor din Egipt, punctul de vedere al lui Al-Jabarti devine mult mai puțin părtinitor față de civilizația islamică. În lucrarea *Aja'ib al-athar* el își permite chiar să facă unele comparații între cele două tipuri de ocupație la care a fost supus poporul egiptean: otomană și franceză, pledând în favoarea celui din urmă, pentru elementul civilizator impus societății egiptene conservatoare.

Evident, contactul direct cu revoluția industrială a secolului al XVIII-lea a avut ca rezultat apropierea inevitabilă între Egipt și Europa, materializându-se în primul rând prin comerțul de bunuri, în ambele sensuri. Pe de-o parte Egiptul exporta materii prime, pentru ca societate înaltă egipteană să fie interesată de produsele de lux și armele din Occident. După cum afirma cercetătorul Ra'ūf Abbās Hāmid, „partea de nord a țării a experimentat un grad ridicat de penetrare capitalistă euro-centristă; iar aceasta a condus la o luptă pentru controlul comercial în zonă, ascuțind în același timp diviziunea claselor” (HAMID, 2005, p. 121).

Rifa' a Rifat Badawi al-Tahtawi (1801-1873), elevul celebrului învățat Hassan al-Attar, a fost unul dintre primii beneficiari ai burselor de studii în străinătate, oferite de Mohammed Ali,

moment care a permis intelectualității egiptene accesul la informație și cultură, despre un Occident adesea idilizat sau privit cu o aură negativă.

În timpul celor cinci ani petrecuți la Paris, al-Tahtawi aprofundează filosofia iluministă și se specializează în studiul limbii franceze, pentru ca la întoarcerea în țara natală să devină profesor al nou înființatei Școli de Lingvistică, fiind și inițiatorul unui departament de traductologie, al cărei conducător devine în 1841.

J.L.Gérôme, *Le Fumeur Egyptien*, gravură publicată la Paris, în 1868, în *Gazette des Beaux-Arts*.

Printre cele mai importante lucrări ale sale putem menționa în primul rând jurnalul călătoriei sale la Paris, intitulat *Takhlis al-Ibriz ila Talkhis Bariz*, traducerea occidentală a volumului fiind *Un imam la Paris*. Deasemenea, el este autorul unei istorii complete a Egiptului, în două volume, a unor studii de tehnică militară și coordonatorul unor valoroase traduceri după autori occidentali. El este considerat de critica literară drept un precursor al prozei moderne în Egipt, autorul unui număr mare de eseuri, studii de istorie și traduceri.

Pe parcursul studiilor la Paris el a avut ocazia să discute cu mai mulți orientaliști francezi, printre care Silvestre de Sacy și Edme François Jomard, care participase alături de Napoleon la campania din Egipt. Lucrarea lui al-Tahtawi reprezintă o „descriere amuzantă a societății franceze și a instituțiilor publice franceze, scrisă din punctul de vedere al unui spectator înțelegător și nu al unui *shaykh* sau *imam* bigot, care privește totul cu superioritate. Chiar și obiceiurile francezilor, străine lui, precum atitudinea față de femei, sunt descrise fără prejudecăți” (BRUGMANN, 1984, p. 20).

Lucrarea lui Tahtawi este însă doar o incursiune în civilizația franceză, din perspectiva elementului neobișnuit, evidențiind în mod special curiozitățile, care puteau deveni interesante pentru publicul egiptean. Astfel: sistemul de canalizare din Paris, utilizarea ustensilelor în bucătărie, preferința pentru utilizarea scaunelor în detrimentul șezutului pe covor, sistemul de încălzire a interioarelor, sunt doar câteva dintre subiectele sale de interes (EUBEN, 2006, p. 118).

Iată ce afirma Tahtawi în lucrarea sa:

The more you go back in time, the more you see the backwardness of people in regard to human industry and the knowledges of civilization. And the farther forward in time we look, the more you can see their progress and advancement. And this progress can be measured in stages by calculating the distance from or proximity to this primitive condition—so all of humankind can be divided into several stages (TAHTAWI, 2004, p. 96)

Analiza lui al-Tahtawi implică o analiză a acelor aspecte ale culturii și politicii franceze pe care el le numește *stranii*, *admirabile* și chiar ocazional *demne de urmat*. Printre acestea putem menționa dezvoltările în domeniul științei, tehnologiei și cunoștințele nereligioase. Dar al-Tahtawi scoate în evidență aspecte remarcabile și foarte specifice ale caracterului francez, inclusiv o curiozitate neobosită, inteligență, dragostea pentru călătorie, dorința de aprofundare a cunoștințelor, acuratețea, căldura față de necunoscuți (EUBEN, 2006, p.120).

Ahmad Faris al-Shidyaq (1804-1887) este scriitor, translator, jurnalist și pelerin, care a trăit în mai multe țări din jurul Mediteranei, printre care Egipt, Liban, Malta, la Constantinopol, și cea ce prezintă un interes important pentru studiul de față, a călătorit în Anglia și Franța. În perioada 1825-1834 al-Shidyaq a trăit în Egipt, perioadă în care a intrat în contact cu al-Tahtawi, proaspăt întors din călătoria la Paris, și ale cărui impresii despre occident îl vor determina să întreprindă o adevărată călătorie de inițiere în Occident, care se va solda cu un volum foarte interesant.

Deși călătorește în Franța la mult timp după al-Tahtawi, el recunoaște puternica amprentă pe care acesta i-a imprimat-o, astfel că relatările sale despre occident sunt tributare predecesorului și în același timp mentorului său. Însă suflul nou pe care îl aduce al-Shidyaq constă în implicarea sa în relatarea adevăratei lumi occidentale, plină de elemente cotidiene: străzile, magazinele, vremea, bărbații și femeile, copiii, preoții, credințele și ideile religioase, viața de familie, delictele, prostituția, viața orașului, etc.

Lucrarea autobiografică, intitulată *Al-Saq ala al-Saq if ma huwa al-Fariyaq (Days, Months and Years Among Foreign Arabs – titlul traducerii în limba engleză sau Observations critiques sur les arabes et sur les autres peuples – în varianta franceză)*, conține un număr mare de confesiuni intime, în care autorul scoate la iveală emoția pe care i-o produce contactul cu lumea occidentală. Cu toate acestea, critica literară susține că opera lui al-Shidyaq este o parodie a societății occidentale, bazată pe comparații și paralelisme, cu accentul deosebit pus pe componenta umoristică, într-o formă epistolară (ALLEN, 2010, p. 216).

Filigree artisans in the Egyptian bazaar, Paris, 1867 (Bibliothèque Nationale. Département des Estampes et de la Photographie).

Un element deosebit de important pentru acest studiu îl constituie punctul de vedere al scriitorului arab asupra moravurilor femeii franceze, pe care le exprimă în capitolul 17 al cărții a IV-a (*Fi Wasif Baris – On the Description of Paris*), o descriere mai degrabă a moravurilor femeilor pariziene, decât una asupra *Orașului luminilor*. Cercetătorul Rasheed el-Enany remarca următorul fapt: „Capitolul abundă de celebrări ale frumuseții și farmecului femeilor franceze, felul în care

acestea pășesc, cum vorbesc, cum se îmbracă, cum ademenesc, etc., cu o expunere considerabilă asupra practicilor și serviciilor de prostituție din Paris, precum și asupra preferințelor sexuale ale clienților lor. Ceea ce ne face să ne oprim, pentru o pauză de reflecție, este absența totală a oricărei condamnări morale. Într-adevăr, ceea ce avem aici nu este nici măcar o observație neutră sau obiectivă a călătorului. Mai degrabă, este prezentată cu un simț al abandonării, a bucuriei unui *joie de vivre*, și aș putea să sugerez, cu un consimțământ complicitar și poate și o critică implicită a propriei culturi a scriitorului, caracterizată prin austeritate și inhibiție” (ENANY, 2006, p. 21).

Această descoperire îmi permite să trasez o linie de demarcație între modul de gândire oriental și cel occidental, în sensul în care călătorul occidental în Orient privește femeia exotică drept o ispită, care se dedă desfrâului, ademenindu-și prada în păienjenișul de iatacuri secrete ale haremului oriental.

Lucrarea sa, sub forma a patru *maqamas*, scrise în stilul prozei rimate tradiționale, la care autorul adaugă și unele pasaje de poezie cu rimă albă, pare a fi inspirată în întregime de stilul de viață și filosofia occidentală, Henri Pérès, specialistul în literatură arabă, susținând chiar că lucrarea *al-Saq ala al-Saq* ar fi tributară operei lui Rablais.

Ceea ce putem remarca din analiza literaturii de călătorie a scriitorilor orientali este o articulare evidentă a diferențelor dintre Imperiul Otoman și Europa, nu atât din punctul de vedere al ideologiei religioase, care este evidentă, ci mai mult din perspectiva gradului de civilizare al societății: Imperiul Otoman este văzut în cădere, deci vulnerabil, în timp ce Europa, și în mod special Franța, reprezenta la acel moment o țară în expansiune, plină de succes.

Critica literară consideră *Scrisorile persane* o satiră la adresa societății franceze din timpul lui Philip de Orleans. Cei doi corespondenți persani ai lui Montesquieu, Rica și Usbek, sunt cele două laturi ale caracterului scriitorului. Rica reprezintă componenta umoristică și în același timp sarcasmul moderat al lui Montesquieu, în timp ce Usbek, corespondentul mai vârstnic, este acel individ meditativ și corect în același timp.

Considerată o *lucrare experimentală* îl plasează pe Montesquieu „în afara obișnuitelor linii de luptă ale epocii sale și cu siguranță în afara bifurcațiilor carteziene ale minții și materiei, rațiunii și experienței”, bulversând o întreagă civilizație considerată modernă (DALLMAYR, 2009, p. 253).

Ceea ce interesează pentru studiul de față nu sunt neapărat referirile la relația dintre lege și *ethos* – acea componentă filosofică ce a transformat *Scrisorile persane* într-o operă de valoare – ci acele scrisori în care se fac referiri la subiectele exotice, care au entuziasmat publicul secolului al XVIII-lea, dar care astăzi nu mai prezintă un interes major.

Relatările celor doi, Rica și Usbek, despre obiceiurile străinii și în același timp exotice, precum și neobișnuitul stil de viață, pe care scriitorul alege să îl descrie, reprezintă o imagine foarte realistă a vieții și instituțiilor parizene, cu ajutorul tehnicii distanțării și al ironiei.

Una dintre cele mai importante surse de inspirație pentru Montesquieu în alegerea temei exotice, proiectate pe fundalul occidentului decadent, o constituie experiența reală a unora dintre călătorii persani la Paris, din perioada lui Montesquieu. Printre aceștia putem menționa numele lui Muhammad Riza Bayk (ambasadorul persan la Paris, în perioada 1715- 1716) și Mirza Salih Shirazi (absolvent al școlii occidentale, care a participat la procesul de reformare și modernizare a Iranului).

Riza Bayk alege să înlocuiască costumul oriental cu vestimentația occidentală pentru a nu mai atrage atenția. „Prin înlocuirea veșmintelor persane cu costume europene, vizitatorii sperau să se *de-exotizeze* și să înlocuiască cel mai evident semn al alterității lor” (TARGHI, 2009, p. 75).

Atunci când Rica își pune întrebarea ”Comment peut-on etre Persan?”, el de fapt simte presiunea exercitată de societatea occidentală, la vederea veșmintelor exotice. Costumul este perceput de fapt ca un instrument de detașare, de ascundere, cu ajutorul căruia individul se aduce pe sine în interiorul lumii moderne, pline de tentații și provocări.

tienți de folosirea costumului ca un instrument al *distanțării temporale* în imaginația europeană,

Propria reprezentare a haremului oriental, conflictele eroului Usbek cu cele două soții, Zelis și Roxana, reprezintă doar o modalitate de a scoate la lumină propriile inadvertențe ale sistemului francez, în același timp exprimându-și punctul de vedere asupra comportamentului adesea irațional

al omului oriental. El dezaproabă poligamia, deținerea haremului și închiderea femeii în spatele unor ziduri înalte, chiar dacă uneori interioarele haremului și mai ales grădinile sunt adevărate spații paradisiace.

Cercetătorul Oliver Leaman afirmă că aranjamentele de parc din lumea arabă sunt asemenea femeilor, ale căror chipuri sunt acoperite de văluri întunecate. Astfel, putem asocia frumusețea femeii arabe cu aceea a grădinii, amândouă ascunse, una în spatele vălului, cealaltă în spatele unor ziduri înalte, una înveșmântată în haine largi, ce îi acoperă trupul până la glezne, cealaltă pitită în spatele unor copaci înalți, cu ramuri groase și frunze perene, care nu permit accesul vizitatorului profan. Adesea s-a pus întrebarea: de ce oare această intimitate exagerată în privința grădinii? Deși vorbim despre un spațiu deschis, în care omul trebuie să se afle în simbioză cu natura, intimitatea este probabil unul dintre cele mai importante deziderate ale lumii islamice. „Diferența de gândire între europeni și musulmani este perfect reflectată în tradiția grădinii. Zidurile înalte ale grădinii islamice împiedicau pe cei din afară să îl vadă pe proprietar și îl izolau de tentațiile și murdăria vieții străzii. Acolo, în interiorul acestui paradis artificial ... se putea bucura în liniște de plăcerile voluptoase emenate de anumite parfumuri, culori și forme, în nenumărate combinații ... grădina islamică trădează un echilibru al raționalului și al naturalului, într-o penetrare potrivită, în care fiecare completează pe celălalt”(LEAMAN, 2004, p. 124-125).

Grădina persană reprezintă sursa de inspirație a epocii romantice, influențând stilul arhitecturii peisagere. Pentru a putea înțelege transformările la care s-a supus, începând cu secolul al XVIII-lea arhitectura parcurilor și a grădinilor, și mai exact pentru a putea înțelege sensul nou, acela de grădină exotică, pe care îl dobândește ea începând cu acest moment, trebuie să plecăm de la origini, explicând structura, compoziția și utilitatea grădinii islamice.

Grădinile paradisiace ale regelui Persiei, Darius (521-485 î.Hr.), au jucat un rol important în dezvoltarea grădinii peisagere de inspirație exotică, în Occident. Numită *pairi-daeza*, grădina persană era împrejmuită cu ziduri, avea formă rectangulară, bazin de irigații și canale pentru scurgerea apei, fiind decorată cu plante rare, aduse din Orientul îndepărtat. După anul 637, când Persia devine țară musulmană, grădinile imperiale încep să se încarce de simboluri islamice. În numai câțiva ani, după cucerirea Persiei, arabii ocupă Siria, Egiptul, întregul mal mediteranean al Africii de Nord, Turcia și Asia Mică, iar această colonizare de durată nu avea cum să nu își lase amprenta și asupra arhitecturii. Cu toate acestea grădina persană reprezintă sursa grădinii islamice, și odată cu răspândirea islamismului din Arabia până în Persia, și mai departe spre India, vestul Turciei, Nordul Africii și Spania, grădinile persane sunt transmise în fiecare colț al lumii islamice.

Divizarea simbolică în patru componente a grădinii islamice reprezintă, în opinia cercetătorului Christopher Thacker, una dintre sursele de inspirație importante ale lui Coleridge, în descrierea grădinii din Xanadu, din poemul *Kubla Khan*. Cele patru laturi ale grădinii persane sunt decorate cu ronduri de flori, plante perene, precum și arbuști sau copaci, încărcăți de conotații simbolice. În religia islamistă chiparosul și platanul, *platanus orientalis*, îndeplinesc o dublă semnificație, estetică și simbolică. Chiparosul este simbolul eternității, deoarece el nu își pierde frunzele, iar platanul era simbolul rezistenței individului în fața greutăților vieții.

Există unele situații în care cele patru chenare sunt încă o dată divizate, ajungându-se la un număr de opt terase, cu havuzuri, fântâni și pavilioane. Thacker remarca în literatura persană, în poemul *Gulistan* („Grădina de trandafiri”) al poetului Saadi (secolul al XIII-lea) divizarea în opt compartimente diferite, pentru a da impresia unui Paradis recompus (THACKER, 1979, p. 29). Această dispunere în cadrane poate fi observată și astăzi în compozițiile florale de covoare persane.

Grădină persană – covor (A Shah Abbasi design rug, late 16th century, Corcoran Gallery of Art, Washington D.C)

Thacker oferă în lucrarea sa un citat din relatările de călătorie ale lui Marco Polo, care în drumul său spre China, în jurul anului 1260, menționează și grădina persană, decorată cu flori, pomi fructiferi și cu patru canale, „unul pe care curge vin, unul cu lapte, unul cu miere și unul cu apă”, iar locul era înțeles ca un adevărat Paradis. Cercetătorii consideră că grădinile palatului Versailles au la bază modelul islamic de aranjament de parc, deoarece arhitectul său, André de Notre, a gândit parcul nu numai ca pe un aranjament de plante perene și flori, ci a construit și un sistem de canale, cu fântâni și cascade, dotate cu pompe și rezervoare pentru captarea apei, o tehnologie extrem de avansată pentru secolul al XVII-lea, în Europa.

Critica societății persane are două componente: pe de-o parte haremul lui Usbek ilustrează curtea regală franceză, precum și întregul angrenaj al bisericii catolice, plină de violență, un sistem opresionar pe care Montesquieu îl dezaprobă în totalitate.

„Cu siguranță că Montesquieu nu a agreat islamismul, dar la fel ca Voltaire, era fascinat de așa zisele *elemente fantastice și senzuale*. El vedea în Islam numai ceea ce încerca el să găsească sau să vadă, sau mai bine zis, ceea ce el însuși a căutat să înlocuiască” (NETTON, 1990, p. 33).

Dacă femeia orientală este simbolul despotismului absolutist, fiind obligată să poarte vâl și să nu părăsească zidurile haremului, așa cum ni se relevă ea din lectura scrisorilor lui Usbek, femeia occidentală este exact opusul: „o întruchipare a absenței granițelor și limitelor adecvate.

Ilustrație la volumul *Scrisori persane* de Montesquieu

„Femeile europene *reprezintă* comportamentul lor sexual, iar un astfel de comportament este exact opusul a ceea ce Usbek își imagina a fi femeia persană ideală: învăluită, izolată, obedientă și accesibilă doar lui” (EUBEN, 2006, p. 150).

Aș putea realiza o comparație între jurnalul de călătorie al lui Montesquieu și cel al scriitorului egiptean al-Shidyaq, în sensul în care amândoi scriitorii ne relevă moravurile societății franceze, din perspectiva unui oriental aflat pentru prima dată în Occident și a celor doi falși orientali, Rica și Usbek, ancorați pregnant în realitățile pervertite ale societății franceze a momentului.

Scrisorile persane au bulversat ficțiunea și realitatea călătorului aflat în căutare de cunoaștere, „evidențiind preocuparea asupra felului în care Occidentul reprezintă *restul lumii*, favorizând investigația asupra modului în care călătorii creează un volum de informații despre ei înșiși și despre alții, prin comparație” (EUBEN, 2006, p. 141).

Lucrarea de față oferă argumente în plus, în încercarea de a schimba o mentalitate încă prezentă în societatea modernă, asupra fascinației exercitate de lumea exotică asupra Occidentului.

Contactul nemișlocit între est și vest a dus la formarea unui sistem ideatic cu totul nou, care pune accentul pe tradițiile și cultura fiecăreia dintre cele două componente, independent de procesul de aglutinare și asimilare culturală, al epocilor anterioare.

Bibliografie

- ALLEN, Roger, *Essays in Arabic Literary Biography 1850-1950*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2010.
- BRUGMANN, J., *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt*, E.J.Brill, Leiden, 1984.
- DALLMAYR, Fred, *Montesquieu's Persian Letters: A Timely Classic (p.239-258)* în vol. *Montesquieu and His Legacy*, (ed.) Rebecca E. Kingston, State University of New York University Press, 2009.
- EI-ENANY, Rasheed, *Arab Representations of the Occident: East-West Encounters in Arab Fiction*, Routledge, 2006.
- EUBEN, Roxanne, *Journeys to the Other Shore: Muslim and Western Travelers in Search of Knowledge*, Princeton University Press, 2006.
- HAMID, Ra'ūf Abbās, *Society and economy in Egypt and the Eastern Mediterranean, 1600-1900*, American University in Cairo Press, 2005.
- LEAMAN, Oliver, *Islamic Aesthetics: an Introduction*, Edinburgh University Press, 2004.
- MOREH, Shmuel, *Napoleon and the French Impact of the Egyptian Society in the Eyes of Al-Jabarti*, în vol. *Al Jabarti's Chronicle of the French Occupation, 1798*, Markus Weiner Publishers, N.Y, 2006.
- NETTON, Ian Richard, *The Mystery of Islam*, în vol. *Exoticism in the Enlightenment*, (ed.) de G.S.Rousseau și Roy Porter, Manchester University Press, 1990.
- TAHTAWI, Rifa'ah Rafī, *An Imam in Paris: account of a stay in France by an Egyptian cleric [1826-1831]*, Saqi, 2004.
- TARGHI, Mohamad Tavakoli, *Refashioning Iran: Orientalism, Occidentalism and Historiography*, Palgrave, 2009.
- THACKER, Cristopher - *The History of Gardens*, University of California, Berkley Press, 1979, reprinted 1997.

THE RELATIONS BETWEEN THE CHURCH AND THE STATE, REGARDED FROM HISTORICAL-LEGAL POINTS OF VIEW

LES RELATIONS ENTRE L'ÉGLISE ET L'ÉTAT, VUES DU POINT JURIDIQUE ET HISTORIQUE

RELAȚIILE DINTRE BISERICĂ ȘI STAT, PRIVITE DIN PUNCT DE VEDERE ISTORICO-JURIDIC

Drd. Protos. Lucian TEODOR-VID

Abstract

The Church, as an institution, cannot work for the salvation of believers unleashed by the material reality of life, let loose from earth and time, because its members are subject to these coordinates. From time and space, the two coordinates that govern the lives of people cannot escape anyone. The Church itself was born in time and therefore the Church must take into account all the conditions in which man can lead his life. The Church cannot act like this, because it does not rule and change the times, but it is within them. Thus, the Church seeks a permanence of good relations with the State.

Résumé

L'Église, en tant qu'institution, ne peut œuvrer à la délivrance des croyants, libérés par la réalité matérielle de la vie, lâchés de la terre et du temps, car ses membres sont soumis à ces coordonnées. De temps et espace, les deux coordonnées qui régissent la vie des gens ne peuvent échapper à personne. L'Église elle-même est née dans le temps et doit donc tenir compte de toutes les conditions dans lesquelles l'homme peut mener sa vie. L'Église ne peut pas agir ainsi, car elle ne règne pas et ne change pas les temps, mais c'est en eux. Ainsi, l'Église cherche une permanence de bonnes relations avec l'État.

Rezumat

Biserica, ca instituție nu poate să lucreze pentru mântuirea credincioșilor dezlegați de realitatea materială a vieții, dezlegați de pământ și de timp, deoarece membrii ei sunt supuși acestor coordonate. De sub timp și spațiu, cele două coordonate care guvernează viața oamenilor, nu se poate sustrage nimeni. Biserica însăși a luat naștere în timp și de aceea Biserica trebuie să țină cont de ansamblul condițiilor în care omul își poate duce viața. Biserica nu poate acționa astfel, pentru că ea nu cârmuiește și nu schimbă vremurile, ci ea se găsește înăuntrul acestora. Astfel, Biserica, caută o permanentizare a bunelor raporturi cu Statul.

Key words: *The Church and the State, the fundamental pillars of society*

Mots clé: *L'Eglise et l'Etat, piliers fondamentaux de la société*

Cuvinte cheie: *Biserica și Statul, stâlpii fundamentali ai societății*

Introducere

Pentru viața și misiunea Bisericii cea mai de seamă dintre realitățile istorice ale vieții omenești în continuă transformare este Statul.

Organizația statală privită în cadrul general al condițiilor vremii se integrează și ea între

acestea și poate fi numita condiția Statului, pe care Biserica a privit-o cu un deosebit interes și a ținut și trebuie să țină mereu seama de ea, ca fiind cea mai importantă dintre toate celelalte.

Dar, precum Biserica nu și-a format o teză de credință despre o anumită vreme sau despre condițiile ei, tot așa ea nu și-a fixat o învățătura sau o doctrină a ei, nici despre Stat, nici despre raporturile sale cu acesta. Intr-adevăr, nici în Sfânta Scriptură, nici în Sfânta Tradiție, și nici în Sfintele Canoane, nu se găsește vreo învățătura despre Stat în Sfânta Scriptură, nu se vorbește despre Stat, ci numai de stăpânirea pe care o reprezintă Statul în general, de atitudinea pe care trebuie să o aibă credincioșii și Biserica față de această stăpânire. Prin cuvintele *"împărăția mea nu este din lumea aceasta"* (Ioan 18,36) se arată că Biserica, deși organizată în chip de comunitate omenească, totuși ea nu se opune Statului și nici nu concurează împărăția acestuia, ci servește doar pentru ca oamenii să dobândească împărăția cerurilor.

1. Biserica, instituție divino-umană

Biserica este definită ca *"așezământ sfânt, întemeiat de Domnul nostru Iisus Hristos pentru mântuirea credincioșilor"*. A fost întemeiată de Mântuitorul pe Cruce (Fapte 20,28) și s-a organizat în chip de comunitate religioasă la Cincizecime când a luat ființă la Ierusalim prima comunitate creștină (Fapte 1,8). Capul Bisericii este Hristos (Efeseni 5,23) Biserica este trupul Lui (Coloseni 1,18), iar credincioșii sunt mădulare ale Bisericii (Romani 1,5; 1 Cor. 12,27).

Sub acest aspect de comunitate religioasă, Biserica se înfățișează ca un corp comunitar organizat, format din mai multe categorii de membrii constituiți în comunități organizatorice de mai multe feluri, având organe speciale de conducere și folosind numeroase mijloace pentru ducerea la îndeplinire a lucrării sale religioase¹

Ca subiect de drept, Biserica poate fi definită drept comunitate religioasă, al cărei țel este înfăptuirea mântuirii membrilor săi, prin folosirea mijloacelor care intră în alcătuirea puterii bisericești.

Pentru determinarea mai precisă a noțiunii de Biserica în calitate de subiect de drept, trebuie menționat că ea trebuie privită doar ca realitatea la care se pot aplica regulile de drept pe lângă cele religioase și cele morale.

2. Raportul dintre Biserică și Stat

Scriptura nu ne vorbește despre Stat, ci numai de stăpânirea pe care o reprezintă Statul în general, de atitudinea pe care trebuie să o aibă credincioșii și Biserica față de această stăpânire. Prin cuvintele *"împărăția mea nu este din lumea aceasta"* (Ioan 18, 36) se arată că Biserica, deși organizată în chip de comunitate omenească, totuși ea nu se opune Statului și nici nu concurează împărăția acestuia, ci servește doar pentru ca oamenii să dobândească împărăția cerurilor. Că acesta este interesul adevărat al cuvintelor, o adevărește faptul că, însuși Mântuitorul a rezistat pilduitor, pentru conducătorii de totdeauna ai Bisericii, ispitei de a lua în stăpânire împărățiile lumii acesteia (Matei 4, 8-9; Luca 4, 5-6).

Atitudinea aceasta a Bisericii față de Stat s-a reflectat și în normele ei legale, în canoane și chiar în cultul ei public, prin rugăciunile ei speciale, pentru stăpânirea politică pentru conducerea statelor.

Astfel, în cea mai veche colecție de canoane, cităm ca: *"Dacă vă defaimă cineva fără dreptate pe împart sau pe dregători să ia pedeapsă; și dacă va fi cleric să se caterisească, iar de va fi laic să se afurisească"* (Canonul 84, apostolic)².

Așa după cum ne prezintă Sfinții Părinți și scriitorii bisericești, Biserica a apărut ca societate a credincioșilor creștini, în cadrul statului roman sclavagist³ ea și-a înjghebat organizația sa socială în condițiile orânduirii sclavagiste.

¹ Arhid. Prof. Dr. Nicolae Floca, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație Bisericească*. Vol I, București, 1990, p. 151.

² Dr. Nicolae MILAȘ, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de note și comentarii*, vol I. partea I, traducere făcută de Protoiereu, Uroș KOVINCICI, Prof. Dr. Nicolae POPOVICI Tipografia Diecezană Arad, 1931, p. 313.

³ Pr. prof.dr. Liviu Stan, *Relația dintre Biserică și Stat*, în "Ortodoxia", nr. 3-4/1952, p. 367.

Socotită ca o simplă sectă iudaică în perioada ei primară, aparatul de stat roman a fost tolerant față de noua societate religioasă, dar când numărul creștinilor a crescut și s-a văzut că nu este o sectă ci, o noua religie, primejduind interesele orânduirii sclavagiste și a păturilor bogate a acestora Slatul Roman a trecut la măsuri agresive, la scoaterea în ilegalitate, creștinismul, religia iubirii în Hristos, devenind religie ilicită.

Pătura bogată și mai ales preoții altarelor păgâne au avut cel mai mult de pierit (în interese) de pe urma apariției noii religii. Numărul celor care jertfeau a început să se micșoreze în același timp, micșorându-se și baza materială.

Simțindu-se atacate reprezentațiile cultelor păgâne au trecut la denigrări la adresa creștinilor, formulând tot felul de acuze neîntemeiate și chiar scandaloase, la adresa lor. Apoi au trecut la instigări directe împotriva Bisericii creștine și în cele din urmă să se adreseze direct Statului cu plângeri care denunțau creștinismul ca fiind *"un dușman al neamului omenesc"*, iar pe creștini declarându-i *"atei"* și ca atare *"dușmani ai Statului"* și firește ai cultului împăratului. S-a trecut treptat la organizarea unor manifestări împotriva Bisericii și chiar la acte de agresiune împotriva slujitorilor, altarelor creștine, ca de exemplu acela la care era să cadă victimă chiar Sfântul Apostol Pavel.

O serie de meșteșugari, vrăjitori, ghicitori și samari s-au stârnit împotriva creștinilor amenințându-i. Un exemplu concludent îl avem în Sfânta Scriptură unde se vorbește despre revolta argintarului Dimitrie (cap. 19, Faptele Apostolilor) contra creștinilor. Însuși cultul împăratului se simțea subminat și primejduit prin convertirea la creștinism *"Acest cult constituie o baza a unității imperiului căci prin el, conducerea Statului roman cuprinsese ca sub un capac sau sub un clopot pe toate celelalte culte sau religii care erau tolerate deopotrivă, dar numai dacă credincioșii lor își îndeplineau obligația de a jertfi și unor zei romani și mai ales Cezarului"*⁴

Este de remarcat faptul că față de popoarele învinse, romanii erau tolerați, din punct de vedere religios. Totuși vreme lungă ei au interzis introducerea de culte străine, de teamă ca nu cumva acestea să slăbească legăturile care uneau Statul. Introducerea de noi culte era supusă aprobării prealabile a Statului⁵.

Cu toate nedreptățile pricinuite, autoritatea bisericească și-a păstrat constant atitudinea de supunere față de Stat, dar de neacceptare a unor credințe și practici religioase contrare învățaturii creștine, apărându-și mereu libertatea de conștiință și reclamând-o în orice împrejurare potrivit cuvintelor Scripturii care spunea că se cade a asculta mai mult de Dumnezeu decât de oameni⁶. Desigur însă că autoritatea de stat a sprijinit în permanență politeismul - principalul factor religios negativ la relațiilor dintre Biserică și Stat.

Astfel vedem că deși creștinismul nu a fost o revoluție, el a fost revoluționar prin doctrina sa, de aceea s-au unit clasele care-și vedeau periclitată existența prin dispoziția obiectului muncii și au prigonit vreme de 300 de ani pe creștini. Așa au început persecuțiile împotriva Bisericii în anul 64. De la această primă prigoană dezlănțuită de minciunile unui împărat, persecuțiile s-au repetat la intervale mai mari sau mai mici de timp. Edictele de prigoană emise împotriva adeptilor lui Hristos nu s-au respectat întocmai în toate provinciile imperiului roman, fiind influențate de credința guvernatorilor acelor provincii. Persecuțiile au fost *"mai aspre în provinciile imperiale și au lipsit uneori zeci de ani în provinciile senatoriale ale Imperiului"*. Ceea ce a început Nero au continuat cu destulă înverșunare Caligula Nerva, Traian, Adrian, Valerian și alții⁷.

Persecuțiile împotriva creștinilor și a evreilor au continuat cu întreruperi până aproape de vremea lui Constantin cel Mare, când au încetat cele ale creștinilor, dar nu și cele ale evreilor cărora

⁴ Pr. prof.dr. Liviu Stan, *Relația dintre Biserică și Stat*, în "Ortodoxia", nr. 3-4/1952, p. 368.

⁵ Nicolae Grigore Popescu, *Raporturile dintre Stat și Biserică*, Chișinău, 1936, p. 18-20.

⁶ Arhid. Prof. Dr. Nicolae Floca, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație Bisericească*. Vol II, București, 1990, p. 286.

⁷ Pr. Prof. Teodor Bodogae, *Istoria Bisericească Universală*, vol I, p.46.

nu li s-a pus capăt decât târziu, prin veacurile VII -VIII în Imperiul Bizantin⁸.

Pentru că nu s-au putut organiza niciodată sub formă de "colegia licita", comunitățile creștine primare s-au organizat ca societăți ale săracilor sau funerare. Creștinii nu au primit niciodată aprobare din partea Senatului pentru a deveni "colegia licita".

Sub domnia împăratului Septimiu Sever creștinii s-au bucurat pentru pruna dată în Imperiu de toleranță religioasă generală și au avut posibilitatea să dețină bunuri materiale. Atunci s-a făcut distincție clară între iudei și creștini. Dar sub împărații următori viața creștinilor a fost la fel de grea ca și până atunci datorită instabilității hotărârilor împăraților cu privire la soarta creștinilor.

Periculoasă pentru orânduirea socială de atunci a părut romanilor și forma de proprietate a bunurilor în cadrul obștii. Comunitatea bunurilor nu convenea celor din clasele asupritoare care aveau sclavi și pământuri întinse, fapt care a dus în mai multe rânduri la confiscarea bunurilor lor. Nici un roman nu privea cu ochi buni egalitatea între stăpâni și sclavi, între iudei și elini, iudei și romani ca și egalitatea între toate popoarele, concepție care era promovată de ucenicii lui Hristos.

*"Ce putea fi mai primejdios pentru întreaga viața socială și de stat a imperiului decât, o asemenea schimbare care s-ar produce în structura sa economică și socială? Nimic nu amenința mai grav statul roman decât spectrul răsturnării orânduiri sociale din cuprinsul său"*⁹.

Istoria primelor 3 veacuri de prigonire a creștinilor din partea stăpânirii romane, nu înregistrează nici un fel de rezistență sau revoltă, a anatatei creștinilor împotriva Statului persecutor, de asemenea nici o acțiune subversivă, conspiratoare împotriva autorității de stat. Biserica și credincioșii au primit cu resemnare și nu cu revoltă, măsurile luate de Statul roman împotriva lor; s-au supus acestor legi ca unor rânduri ale stăpânirii, dar și-au păstrat credința lor cu toate suferințele la care au fost supuși. Din vremea aceasta datează numărul cel mai mare de martiri și mucenici ai credinței.

Cel dintâi împărat care a adus eliberarea creștinilor a fost Constantin cel Mare prin Edictul de la Milan din 313. Din cuprinsul acestui edict se vede clar ca el a fost dat în interesul împăratului și nu al vreunei religii. Prin edict se dădea creștinilor și tuturor celorlalți credincioși libertatea deplină. Deci, evenimentul din 313 înseamnă de fapt scoaterea din ilegalitate a creștinilor. Religia romano-păgână încetează prin acesta de a mai fi religie de stat în sensul în care ea fusese până atunci. Statul devine astfel neutru față de cultele religioase.

*"Noi Constantin și Dicinius Augusti sosiți la Milan sub auspicii fericite și căutând cu bunăvoință tot ce interesează bunul mers și securitatea publică între multe lucruri pe care le-am socotit utile și propriu-zis înaintea tuturor lucrurilor, am socotit că trebuie fixate regulile în care să fie cuprinse cultul și respectul divinității. Să se știe că noi acordăm creștinilor și tuturor celorlalți întreaga libertate de a urma religia pe care și-o vor alege, în vederea căreia divinitatea care rezidă în cer va binevoi să ne fie și noua favorabilă și celor care trăiesc sub imperiul nostru. Prin acest înțelept și sănătos sfat, noi facem deci să se cunoască voința noastră în sensul, nu numai la libertatea de a urma sau de a îmbrățișa religia creștină să nu fie refuzată nimănui, dar că este îngăduit fiecăruia de a-și încredința sufletul său religiei care îi convine. Această concesiune pe care le-o facem, credincioșilor în mod absolut și sigur, înțelepciunea voastră va înțelege că noi o acordăm deopotrivă tuturor celor care vor să urmeze cultul lor sau riturile lor particulare"*¹⁰.

Prin toate acestea se inaugurează o nouă politică religioasă în lume, întemeiată pe libertatea religioasă, fără nici o discriminare, pe egalitatea cultelor în fața Statului, care în materie de credință religioasă se declară neutru, abolind privilegiile de stat de până atunci.

În noua situație, Biserica, a avut tot interesul să intre în alianță cu împăratul după ce suferise rigorile prigonirilor imperiale, după ce căutase în zadar să-i înduplece pe împărații anteriori și să le câștige bunăvoința. Pentru a-și putea limpezi problemele interne ale Bisericii, creștinii au căutat și

⁸ Arhid. Prof. Dr. Nicolae Floca, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație Bisericească*. Vol II, București, 1990, p. 289.

⁹ Arhid. Prof. Dr. Nicolae Floca, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație Bisericească*. Vol II, București, 1990, p. 289.

¹⁰ Pr. Prof. Dr. Liviu Stan, *Relația dintre Biserică și Stat*, în "Ortodoxia", nr. 3-4, 1952, p. 372.

au găsit în împărat un aliat de a cărui putere s-au servit împotriva ereticilor. Sprijinind Biserica majoritară față de ereticii ei, Constantin cel Mare, și-a asigurat colaborarea și simpatia celor ce țineau la tradiția și credința ortodoxă, ceea ce nu era fără importanță pentru poziția ei, pentru că după Sinodul I Ecumenic, mai mult decât înainte, majoritatea credincioșilor și a clericilor s-au pus total în slujba împăratului.

Recunoscută ca un cult liber, Biserica și-a dobândit prin această recunoaștere calitatea de instituție publică și de pe această poziție a putut să-și sporească mijloacele economice și să aspire și chiar să devină o putere politică sub Constantin cel Mare. De pe aceasta bază, Biserica a colaborat cât se poate de strâns cu statul și a mers mai târziu în condițiile acestei colaborări până la identificarea cu el.

După anul 313, prin introducerea raporturilor de colaborare, pe baze legale, între Stat și Biserică, aceasta din urmă a căutat să folosească legile Statului în privința agonisirii și păstrării ei. Mijloacele de dobândire prevăzute și protejate de legile Statului au fost folosite și de Biserică. Pentru toate donațiile pe care le primeau din partea clericilor sau a laicilor, Biserica își constituia titlul de proprietate, prin dispozițiunile dreptului civil. Totodată, moștenirile au fost și ele un mijloc de agonisire a patrimoniului Bisericii, astfel că testamentele cu scopuri pioase au constituit pentru Biserică un bogat ajutor de dobândire a averii.

”Desigur este ușor de priceput, pentru ce Biserica a acceptat protectoratul din partea împăratului, deci, a Statului roman, după ce se știe în ce situație se găsea ea până în anul 313. Biserica a avut tot interesul să intre în alianță cu împăratul, după ce suferise rigorile prigonirilor imperiale, după ce încercase în zadar să înduplece pe împărații anteriori și să le câștige bunăvoința”¹¹.

Calitatea de instituție publică și-a dobândit-o biserică prin recunoașterea ei ca un cult liber și de pe această poziție a putut să-și sporească mijloacele economice și să aspire ba chiar să devină o putere politică sub Constantin cel Mare.

În legătură cu atitudinea lui Constantin cel Mare față de Biserică, partea cea mai mare a autorilor apuseni catolici, dar nu puțini și dintre cei orientali ortodocși, au emis părerea că sistemul cezaro-papist în relațiile dintre Biserică și Stat ar începe cu el. Această afirmație se bazează pe declarația lui Constantin cel Mare că el ar fi: ”episcop de Dumnezeu al treburilor celor din afară ale bisericii”(Vita Constantini IV, Eusebiu al Cezareei)¹².

De pe aceste baze create prin politica lui Constantin cel Mare, Biserica a colaborat cât se poate de strâns cu Statul și a mers mai târziu în condițiile acestei colaborări până la identificarea cu el. Dacă împăratul nu a făcut decât să înalțe puțin Biserica pe o poziție dominantă, dar fără baza legată față de celelalte culte, urmașii săi s-au străduit ca acest caracter dominant al Bisericii să-l accentueze până la transformarea ei în Biserică de Stat.

Pentru a împiedica propagarea ereziilor, Biserica a avut întregul sprijin al Statului, fiind abrogate canoanele Sinodului Arion de la Ririni din 359, s-au abrogat toate măsurile luate de Iulian Apostatul împotriva creștinilor, iar puțin după 380 creștinismul a fost declarat cult oficial al statului prin edictul ”*Defide catolice*” dat de împăratul Teodosie I. Prin acest edict a fost interzis oficial orice alt act de cult păgân și orice manifestare care l-ar mai fi reamintit, considerându-i pe cei ce nu l-ar respecta vinovați de sacrilegiu și de crimă împotriva împăratului¹³.

S-au luat o serie de măsuri privitoare la monarhism la comportamentul și judecarea episcopilor vinovați, măsuri care reglementau intrarea în monahism sau în ierarhia bisericească.

Procesul de înfrângere a păgânismului a fost de lungă durată fiind sprijinit de colaborarea dintre cele două puteri. Lupta dintre păgânism și creștinism a fost dusă și pe fundalul filozofiei celor două, dintre filozofia păgână și cea creștină. Dar acest fapt a fost ușurat prin înființarea după anul 425 a primei universități creștine la Constantinopol.

Tot în scopul de a lega cât mai mult conducerea Statului de Biserică și de a-l angaja definitiv

¹¹ Nicolae Grigore Popescu, *Raporturile dintre Stat și Biserică*, Chișinău, 1936, p. 29.

¹² Pr. Prof. Dr. Liviu Stan, *Relația dintre Biserică și Stat*, în ”Ortodoxia”, nr. 3-4, 1952, p. 380.

¹³ Pr. Prof. Dr. Liviu Stan, *Relația dintre Biserică și Stat*, în ”Ortodoxia”, nr. 3-4, 1952, p. 384.

în aservirea intereselor sale, Biserica s-a străduit ca ceremonia încoronării imperiale să fie și ea încreștinată, prin asistența la această ceremonie a Patriarhului Constantinopolului, act care începuse fie în timpul lui Teodosie al II-lea, fie mai târziu prin săvârșirea actului încoronării chiar de către împăratul Constantinopolului, act care se inaugurează chiar cu împăratul Mareian (450-457).

Devenită cult oficial al statului ale cărei legi și hotărâri dogmatice sunt promulgate după al II-lea Sinod Ecumenic și ca legi de stat, ea devine principala aliată a imperiului în același timp principala răspunzătoare de soarta lui cu care colaborează deosebit de strâns sprijinind și favorizând toate măsurile interne de consolidare a Statului.

În toila prăbușirii Imperiului roman de Apus din nevoia de a mobiliza toate forțele împotriva dușmanului din afara, statul este determinat să încerce să strângă tot mai mult raporturile sale cu Biserica datorită posibilităților pe care le avea aceasta de a mobiliza masele de locuitori, care deveniseră aproape integral creștine.

Faza nouă a relațiilor Biserica-Stat o înscrie anul 451 când s-a întrunit al IV-lea Sinod Ecumenic la Calcedon din porunca împăratului Mareian. Ceea ce este caracteristic pentru acest sinod care inaugurează o fază nouă este că deodată cu promulgarea hotărârilor dogmatice și canonice în forma și cu puterea legilor de stat, (nomocanoane), împăratul Mareian face un pas înainte și declară că legile bisericești au putere mai mare decât legile de stat, adică primează față de acestea acolo unde s-ar referi la chestiuni comune. Subliniind acest moment, hotărârile Sinodului IV Ecumenic, reglementează și ele într-o formă nouă raporturile dintre Biserica și Stat încadrând în chip formal unitățile teritoriale ale Bisericii în acelea ale Statului și însușindu-și multe legi de stat cărora le-a dat un veșmânt bisericesc.

Concluzii

Raporturile ce s-au stabilit între instituția de stat și cea religioasă în cadrul istoriei universale, au suferit numeroase schimbări. Biserica modelându-și mereu chipul după nou, deși uneori acest proces a fost dificil. Astfel, Biserica Ortodoxă a încetat de a mai fi singura organizație religioasă admisă în stat, devenind o Biserica dominantă în raport cu celelalte culte.

Evoluând odată cu societatea Biserica a fost în permanentă legătură cu noile caracteristici ale vremii, ne fiind un factor de frânare al progresului pentru că atunci nu ar mai fi putut să-și realizeze menirea. Legislația bisericească și de stat, a fost un factor important și a contribuit la dezvoltarea și armonizarea întregii societăți.

Noi cei din ziua de astăzi trebuie să înțelegem că nu poate fi despărțită dragostea de biserică de loialitatea față de patrie. Acest lucru poate fi văzut și în contextul anului Centenar, făcând amintire, de contribuția Bisericii și a ierarhiei ei, la actul marii Uniri. Astăzi, Biserica Ortodoxă Română se află în plin proces de afirmare și de revbune raporturi cu Statul. Aceste raporturi, dintre biserică și Stat, trebuie să aibă la bază principiul enunțat de Împăratul Iustinian (sec. VI) și anume acela al "simfoniei", iar conlucrarea dintre Biserica și Stat fiind absolut necesară.

Bibliografie

- Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de misiune Ortodoxă, București, 2013.
- Ioan N. Floca pr. prof. dr., *Drept Canonic Ortodox, Legislație și Administrație Bisericească*. Vol I și Vol II, Editura Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.
- Ioan Rămureanu, Pr. Prof., Milan Șesan, Pr. Prof., Teodor Bodogae, pr. prof., *Istoria Bisericească Universală*, vol I și II, 1993.
- Liviu Stan, pr. prof.dr. , *Relația dintre Biserica și Stat*, în "Ortodoxia", nr. 3-4/1952.
- Nicolae Milaş dr., *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de note și comentarii*, vol I. partea I, traducere făcută de Protoiereu, Uroș Kovincici, Prof. Dr. Nicolae Popovici, Tipografia Diecezană Arad, 1930.
- Nicolae Grigore Popescu, *Raporturile dintre Stat și Biserica*, Chișinău, 1936.

CORPORALITY IN ANGELA MARINESCU'S POETRY**LES POÉTIQUES DE LA CORPORALITÉ DANS LA POÉSIE DE ANGELA MARINESCU****POETICI ALE CORPORALITĂȚII ÎN POEZIA ANGELEI MARINESCU****Iulia NEDEA,**

doctorand, Universitatea din Oradea

Facultatea de Litere

nedea_iuliaalexandra@yahoo.com

Abstract

This paper aims to go through the creations of Angela Marinescu and capture the main nuclei of her poetics. The first part centers around the poet's early collections of poems, which stand out especially through their themes of corporeality and poetic creation, but the lyrical I also delves into a deep confessional territory. Starting from these coordinates, the lyricism of Angela Marinescu slips into an abstraction of form, gradually turning into poetry of language. That being said, there are three preferred major themes in her work: eroticism, disease and writing.

Résumé

Cet essai a pour but d'examiner la création de Angela Marinescu et de relever les idées principales de son oeuvre lyrique. Pendant la première partie on examine les recueils de début de cette poétesse qui se distinguent particulièrement par les thèmes tels que la corporalité et la création poétique mais le moi explore la dimension profonde de la confession. En suivant ces coordonnées, l'oeuvre lyrique de Angela Marinescu passe vers une abstractisation de la forme, en se dirigeant de plus en plus vers une poésie de langage. En dépit de ce fait il y a trois grands thèmes qui demeurent les sujets de prédilection dans sa poésie: l'érotisme, la maladie et l'écriture.

Rezumat

Lucrarea de față urmărește să facă o trecere prin creația Angelei Marinescu și să surprindă principalele nuclee ale liricii sale. Prima parte are în vedere volumele de început ale poetei, care se individualizează, în mod deosebit, prin teme precum corporalitatea și creația poetică, dar eul sondează totodată și dimensiunea confesivă profundă. Dinspre aceste coordonate, lirica Angelei Marinescu trece înspre o abstractizare a formei, mergând tot mai mult înspre o poezie de limbaj. Cu toate acestea, rămân predilecte în poezia sa trei teme majore: erotismul boala și scrisul.

Key words: *poetry, confession, language, disease, writing.*

Mots-clés: *poésie, confession, langage, maladie, écriture.*

Cuvinte cheie: *poezie, confesiune, limbaj, boală, scris.*

Poezia Angelei Marinescu, mereu proteică, a generat numeroase controverse. Primele ei volume au trecut fără să fie perceptibile, critica refuzând să se exprime referitor la o poezie atipică pentru promoția sa. Poeta și-a căpătat vizibilitatea odată cu apariția *Structurii nopții* și apoi a *Blindajului final*. S-au adus în discuție diverse considerații pe marginea poeziei feminine, pe tema

vieții care concurează poezia, pe efectul pe care îl dă corpul în poemele Angelei Marinescu, pe marginea scrisului său polemic, precum și a spațiilor întunecate ale poeziei Angelei Marinescu, ce vin dinspre expresionism. Poezia Angelei Marinescu a fost receptată ca fiind onirică, expresionistă, textualistă, anti-postmodernă, feminină.

Marin Mincu, de pildă, afirmă că poezia Angelei Marinescu este mânată de elanul unui tip de feminitate căreia îi lipsește pasiunea, și care, prin pătrunzătoarea sa cerebralitate, își măsoară forța cu principiul masculin, dând o poezie a sentimentului limitei și a sfârșitului, de o imensă expresivitate. Criticul aduce ca argument al poeziei prin excelență feminine, însă masculinizate, elementul biologic prezent în lirica poetei, făcând referire la *principiul fiziologic al condiției feminine, asumat ca limită absolută a demersului scriptural și existențial* (MINCU, 1986, 163).

În ton cu el, deși altfel nuanțat, Nicolae Manolescu respinge din start legătura poeziei scriitoarei cu ceea ce ține de senzorial și o plasează în continuarea poeziei pure. *Senzorialitatea existând, ea se află toată într-un regim ferm și pur al ideii* (MANOLESCU, 2001, 227), susține criticul, menținând poezia Angelei Marinescu în rândul descendenților din poezia mallarmeană, afirmând un tip de poezie al ascezei, al căutării purificării de sinele individualității mărginite, căreia însă, îi este caracteristică autoscopia.

Pe de altă parte, Laurențiu Ulici subliniază tocmai patosul afectiv al versurilor poetei, tradus prin revoltă și forță autodistructivă, susținând că *o furie antologică, aparent nemotivată sau cu sugestii motivaționale de natură metafizică se descoperă chiar de la primele cărți* (ULICI, 1995, 149). Criticul susține, prin urmare, că poezia Angelei Marinescu de detașează tocmai de acel spațiu al materiei compacte și se instalează în cel al interiorității difuze.

Ducând mai departe această caracteristică a poemelor de început ale scriitoarei, Gheorghe Grigurcu le accentuează linia expresionistă, mergând până într-acolo încât să observe o adevărată metafizică a întunericului în aceste poeme, care stă la confluența cu oniricul. Poezia, pentru Angela Marinescu, ar fi strigăt al unei subiectivități ultragiutate, după cum afirmă criticul, *o demență a vitalului exacerbat* (GRIGURCU, 1986, 261).

De la debutul Angelei Marinescu cu volumul *Sânge albastru* și în toate celelalte trei volume care îi urmează, poemele au ca element central *confesiunea*. Pe lângă poezia sincerității mărturisirii, lirica de început a Angelei Marinescu este totodată una a densității, a adâncimii.

Muzicalitatea difuză a poemelor – difuză, ambiguă și în același timp brutală - devine subordonată condiției corporale. Ceea ce produce muzică în poemele de început ale Angelei Marinescu este lovirea incidentală a viscerelor și pulsația sângelui – tocmai pentru că trupul este un obiect al hazardului, e întâmplare. Abia descoperit, trupului îi sunt pândite ritmurile cu febrilitate: “Într-un zid de întuneric,/ Mă cufund, fără mâini, fără nume./ Se mai zbat/ Clopotele stângace din mine” (MARINESCU, 2012, 15).

Scrisul e opțiune de ieșire de sub imperfecțiunea individualității, între el și corp existând un fel de misticism. Sensul scrisului nu e *evaziunea* în interioritate, ci obsesia trupului spiritualizat prin cuvânt: “De-atunci, orice cuvânt îmi stinge lungi fâșii de carne/ Și pier din fața mea până devin impersonală” (MARINESCU, 2012, 11).

O anumită beție a exercitării trupului în poemele din *Sânge albastru* și o gestică a trupului agonice, care, scăpat de sub teroarea propriei posesiuni, exercită rugăciunea: “Trupul meu face cruce/ Cu pământul” (MARINESCU, 2012, 30).

Un extaz al simțurilor - din nou acest element de proveniența simbolistă - care provoacă momentul de euforie ori exaltare ascunzând în substanța sa moartea, regăsim și în volumul *Ceară*. Viziunea nu se modifică, la fel cum nu se schimbă foarte mult nici în următoarele două volume. Diferența este poate doar de tonalitate. Acum eul se vrea a fi parte a unui spațiu eteric și de a reda fiecărui obiect nimbul său imaterial. Spaima lipsirii de individualitate și dorința de act îi sunt proprii acestei poezii. Tentația căderii în corp este pe același plan cu tentația elevației corpului la un nivel înalt de spiritualizare.

În volumul următor, *Poezii*, poeticitatea textelor anterioare, marcată de furie și disperare, se schimbă cu o tonalitate monotonă, chiar depresivă. Lirismul scade la fel ca și afectivitatea și

intensitatea poemelor. Dorința de purificare este pusă alături de dorința de echilibru. Imaginile picturale concurează cu cele ale desprinderii de concretețe: “Viața plutește la înalțimi amețitoare/ Încât viteza ei nu mai are importanța./ Rând pe rând las în urmă/ Vulturii țipând, nemișcați în aer/ Ca niște cruci însângerate/ Pe spatele pur al cerului.// O moară de vânt adie un miros de mosc” (MARINESCU, 1998, 280).

Odată cu *Poeme albe* ceea ce ține de cerebral și de intelectualizarea poeziei devine alternativă la patetismul confesiunilor adânci și la starea de plutire. O nevoie de control atât în formă cât și în trăire se resimte din poeme. Frumusețea propusă de poemele acestui volum ține de un echilibru al structurilor, pe fondul unei intensități pătrunzătoare: “O singură lumină, ca un trandafir deflorat,/ Ca un stâlp al infamiei,/ Ca o taină rătăcitoare,/ Ca un foc rece,/ Mă atinge și-mi arată drumul” (MARINESCU, 1978, 63).

Avem de-a face așadar cu o primă etapă a poemelor Angelei Marinescu în care confesiunea este o experiență tămăduitoare și în care apropierea de celălalt, prin sinceritatea mărturisirilor, duce înspre o poezie întunecată, de atmosferă și tonuri elegiace.

În *Structura nopții* ordinea conduce spre un moment paroxistic, halucinant, de identificare a luminii cu întunericul, într-o intensitate absolută. Poezia se geometrizează, limbajul capătă contururi foarte echilibrate. În plus, poemele, marcate de biografism, sondează spațiile memoriei și ale experienței. Odată cu această a doua etapă de creație, poemele Angelei Marinescu încep să fie meditații asupra limbajului și filosofii ale ascetismului. Poeme statice, ele împrumută morfologia barbiană în căutarea unei noi forme de perfecțiune. Observăm mereu doi poli - pe de o parte această raportare la poetica perfecțiunii geometrice, iar pe de alta parte - tentația întunecimilor individualității și a organicului - demența, stările patologice.

Pe de o parte, are loc metamorfozarea existentului în poezie. Poezia nu mai are obiect, are subiect - totul devine material al poeziei Angelei Marinescu, începând cu volumul *Structura nopții*. Obiectele funcționează pentru poezie - odată pentru rigoarea formală a poeziei, iar apoi întru intensitatea ei. Poeta se așază pe sine între două repere, primul al fi acela ar năzuinței către perfecțiunea formei, iar al doilea stă sub semnul unei sensibilități de tip romantic: “Cum crește de jur împrejur, sentimentul perfecțiunii,/ obsesiv, maniac al centrului/ (...) Celor două mari configurații ale vieții mele:/ Cosmicitatea ei, rigoarea ei cosmică, amplu amfiteatru/ în care luptă și mor doar zeii,/ Matematica ei absolută,/ Și tensiunea, puritatea în fața stelei” (MARINESCU, 1979, 24-25).

Eul devine el însuși o construcție cu dublu sens - unul cu substrat biografic, care pornește din impuritatea și instabilitatea stării psihice și celălalt ficțional - o nebunie indusă, o stare care modifică și re-crează un eu (artificial): “nebunia mea nu înseamnă doar/ Căutare, nebunie, blestem.// (...) nebunia mea nu înseamnă doar/ iubire neîmplinită//(...) Ci creație veșnică./ Însămi mă las creată de nebunia mea/ Care înseamnă și suferință și pace adâncă” (MARINESCU, 1979, 68).

Conceptul ajunge tot mai compact, până ce poezia Angelei Marinescu se golește de metafizic, rămânând o filosofie a structurilor limbajului. Substrat metafizic în poemele din *Blindajul final* are răul - echivalat inumanului și grotescului. Moment în care eul se confundă ori cu animalicul ori cu geologicul și devine una cu materia. Mereu apare această imagine a poetului blestemat: “O lume slabă, cu revolta în mine/ mă retrag în infern. în infernul/ propriilor mele cuvinte./ aici, în ultima dintre aventurile posibile/ pe care le mai pot suporta/ fără să destram, fără să rup, fără să urlu./ dar subminez fiecare înfațișare/ fiecare mască, fiecare umbră/ mă joc, sinucigându-mă”(MARINESCU, 1981, 11).

Structura nopții și *Blindajul final* sunt cele mai ermetice volume ale Angelei Marinescu, mizând, pe de o parte pe fantezia imaginilor, iar pe de alta deschizând spre etică și construind poeme demonstrativ pe tema libertății și a moralității.

Poezia se scrie cu întreg trupul - întocmai ca în *Colonia penitenciară* a lui Kafka – el conține datele intime ale ființei, fiind tocmai această hartă care trebuie scrisă și parcursă pentru a ajunge la sens – cu sacrificiul propriei explozii și destrămări. Poezia devine o fugă isterică în

direcția divinității cu regretul că nu o poate ajunge și cu conștiința ratării. Există o criză a reprezentării, a expresiei și nevoia de a ieși din limbajul poetic, de a-l transmuta în altceva: “în timpul nopții, când Tu ești alături, îmi este greață de frumusețe” (MARINESCU, 1991, 68). Poemele din *Parcul* depășesc convenționalul formei și pun în mijlocul lor ontologicul. Ele au un centru de gravitație ce menține încrederea într-o poezie încă a elevației, căreia încă nu i s-a produs prăbușirea, chiar dacă tonul poemelor devine tot mai apocaliptic.

Poemele acestei etape scot ascetismul din ecuație. În *Blues* singurul joc care există este jocul plăcerii – hedonismul este regula acestei poezii: “aceste bluesuri (...) sunt exact ceea ce mi-am propus acum/ nici mai mult, dar nici mai puțin/ într-un ritm egal și totuși rău prevestitor/ de plăceri carnale dintre cele mai rafinate când/ părul tău de pe piept, parfumat,/ amestecat cu fumul de țigară/ îmi provocau o beție a simțurilor greu de descris” (MARINESCU, 1998, 26).

Propensiunea spre tonul nostalgic este dublată de un sentiment al ireversibilității în textele din *Blues*, care sunt și poeme de mărturisire a sinelui către sine, de reactualizare a datelor memoriei afective. Erosul, element catalizator, provoacă deschiderile către celălalt, generând poeme ale crizei, ale zvâcolirii. Poate cele mai optimiste poeme ale Angelei Marinescu pentru că trupul nu agonizează, ci intră într-o euforie a jocului.

Poemele din *Cocoșul s-a ascuns în tăietură* frizează senzaționalul și au accente suprarealiste; pe fondul descrierilor se instalează sentimentul nimicniciei. Cu mai mult lirism față de cele anterioare, poeziile devin mărturii ale existenței brutalizate: “Cu părul ras mă plimbam prin sat/ în timpul în care existența nu mai avea nicio putere./ (...) Un vârtej de aer îmi lua capul și-l ducea într-un loc/ fără nicio șansă; câțiva diavoli înalți/ cu nasul prea mare,/ rupeau nepăsători pielea capului meu” (MARINESCU, 1998, 96).

Poemele din ultima etapă de creație constituie un puzzle experimental care, nemaținând cont de nicio convenție, îmbină biografismul cu meta-poezia, îmbină stiluri și tonuri. Limbajul nu mai reprezintă realitatea, el este realitatea. Este organ al realității, cu efecte catalizatoare pentru senzorial. Frenezia, euforia, delirul grăbesc poezia spre auto-distrugere, înlocuind-o.

Aceste poeme pun în lumină mai mult ca oricare altele nevoia de poezie ca narcotic. Din starea de beție a poemelor din prima etapă, acum ele s-au transformat în catalizator al extazului. Provoacarea inspirației se face în sens invers, poezia Angelei Marinescu fiind egală cu căutarea unei stări de perfectă luciditate în perimetrul acestui extaz, ceea ce duce la o stare paradoxală: “dacă nu am inspirație nu scriu/ și acum nu scriu, ci antiscriu/ mereu provoc ceva ce nu mai este/ s-a dus vremea când nu știam ce fac” (MARINESCU, 2003, 43).

Teatralitatea face fondul celor mai multe poeme acum. Angela Marinescu construiește un întreg scenariu în care dinamitează poezia și totodată tot ceea ce se mai poate numi literatură și convenție. Poezia epuizează - trebuie să fie re-dimensionată spațial, deci să capete corp - un corp fizic. În lupta pentru autenticitatea expresiei, poezia rămâne până la urmă o problemă personală, un conflict ireconciliabil al poetei cu sine.

Când vorbim de poezia Angelei Marinescu, vorbim de ceea ce se vede și mai ales de ceea ce se resimte concret, palpabil. Discutăm adică de manifestări poetice ale senzorialului. Acest imaginar funcționează pe mai multe paliere în redarea din punct de vedere al construcției unei poezii a corporalității.

În structură, poezia Angelei Marinescu schimbă mereu imaginile asupra corporalității, mijloacele artistice care îi dau forma. Pe cum avansează, lirica Angelei Marinescu propune o imagine tot mai anti-feminină asupra trupului și mai lipsită de mister. Se poate face o distincție între textele de început în care imaginile corporalității sunt mai compacte și mai dense și textele târzii, în care fragmentaritatea echivalată cu o risipire a elementelor ce țin de corporalitate, propune o imagine a dez-vrăjirii corpului. Prin urmare imaginile pendulează între continuitate și fragmentaritate.

Spațiul este element central, în poezia Angelei Marinescu. Corpul intim devine, pe parcursul poemelor, o lume. Vocea poetică trece de la confesiune și interiorizare a corpului la exteriorizare și expunere. La nivelul stilistic figurile adânci ale materiei poeziei de început, trec spre o poezie a

suprafețelor epidermice. Trupul generic se individualizează, în timp ce materia poetică se concretizează. Imaginea trupului, aproape scoasă dintr-un mit își reorganizează materia informă în direcția umanului, dusă apoi la extrem până la sub-uman în imagini excesive și oximoronice.

Tematic, trei elemente ale corporalității se prelungesc în poezia Angelei Marinescu: erotismul, violența și boala, nu lipsite de o legătură substanțială. Ele se întâlnesc într-un moment de consum total al ființei, în punctul în care corpul devoră poezia, în configurarea unei concepții despre frumusețe.

În ecuația celor trei elemente, boala nu devalorizează ființa - dimpotrivă. Ea este necesară conștientizării trupului. În întreaga poezie a Angelei Marinescu durerea este fundamentală. Boala scade intensitatea afectivă și transformă experiența erotică în barbarie, într-o luptă corp la corp.

Transgresiunea limitei este ceea ce o tentează pe Angela Marinescu. Există în aceste poeme un instinct al ființei poetice legat de sentimentul finalității, care e resimțit ca periculos - poeta are o plăcere pentru acțiune, pentru mișcare, mai mult decât pentru dobândirea obiectului. Plăcerea este aceea de a se situa întotdeauna înaintea exploziei, a nu lăsa lava să erupă. Totul este până la urmă un proces al devenirii, tragic, pentru ființa ce pare să aibă destinul lui Sisif.

Bibliografie

- GRIGURCU, Gheorghe, *Existența poeziei*, Editura Cartea românească, București, 1986.
- MANOLESCU, Nicolae, *Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu*, Editura Aula, Brașov, 2001, vol.I, *Poezia*.
- MARINESCU, Angela, *Blindajul final*, Editura Cartea românească, București, 1981.
- MARINESCU, Angela, *Fugi postmoderne - poeme din ce în ce mai exacte*, Editura Vinea, București, 2000.
- MARINESCU, Angela, *Îmi mănânc versurile*, Editura Vinea, București, 2003.
- MARINESCU, Angela, *Parcul*, Editura Pontica, Constanța, 1991.
- MARINESCU, Angela, *Poeme Albe*, Editura Cartea românească, București, 1978.
- MARINESCU, Angela, *Sânge albastru*, Editura Casa de pariuri literare, București, 2012, ediția a II-a, revăzută.
- MARINESCU, Angela, *Skanderbeg*, Editura Vinea, București, 1998.
- MARINESCU, Angela, *Structura nopții*, Editura Cartea românească, București, 1979.
- MINCU, Marin, *Eseu despre textul poetic II*, Editura Cartea românească, București, 1986.
- ULICI, Laurențiu, *Literatura română contemporană*, Editura Eminescu, București, 1995.

1918 - ANUL CENTENAR! ANUL COȘBUC! CONSEMĂRI!

Florica R. CÂNDEA

CONSIDERAȚII

Născut în satul Hordou, Bistrița Năsăud, la 8 septembrie 1866, George Coșbuc provine dintr-o familie de preoți, iar atmosfera din sat i-a oferit prilejul de a versifica, în stil propriu, încă de la vârstă fragedă, strigături pentru petrecerile cu iz țărănesc din sat.

Încă din vremea studiilor liceale, dovedește o pasiune pentru lectură, fiind interesat de poezii grece și latine, de poezia germană și de cea a lui Ș. Petofi.

Remarcăm prezența, ca președinte al Societății Literare a elevilor Virtus Romana Rediviva, dar și în revista-manuscris Musa Someșană. Cu două facultăți, Teologie și Filosofie neabsolvite, își va trece în palmares cei mai roditori ani ca fiind aceia de redactor sau colaborator la revistele vremii.

Astfel, în 1889 pleacă la București, remarcat de Titu Maiorescu, unde începe colaborarea la Convorbiri Literare și participă la ședințele Junimii.

În 1894-1896 editează împreună cu Ioan Slavici și I. L. Caragiale revista ilustrată Vatra, apoi în 1897 redactează Foia interesantă, urmând și alte colaborări la Albina, revistă de iluminare a satelor, Literatură și artă română, Noua revistă română, Flacăra, Revista noastră, Minerva ș.a. De fapt, în acestan, 1897 va obține Premiul Academiei, la propunerea lui Iosif Vulcan, premiu care fusese dobândit până acum de Vasile Alecsandri și Alexandru Odobescu. În anul 1901 va fi alături de Al. Vlahuță, directorul revistei Semănătorul, iar în 1906 va edita o altă revistă de tendință semănătoristă, Viața literară, alături de I. Gorun și Ilarie Chendi.

La propunerea lui Iosif Vulcan devine, în 1900, membru corespondent al Academiei, iar la 2 iunie 1906 va deveni membru activ. La intrarea în Academia Română, Constantin I. Istrate spunea: "V-ați scoborât prin voința voastră la București, între noi, de pe înălțimile frumoase și românești ale plaiurilor de la Năsăud".

În anul 1911 a luat parte la Semicentenarul Astei la Blaj unde avea să cunoască personalități de seamă ale culturii și literaturii: Șt. O. Iosif, Aurel Vlaicu, Ion Agârbiceanu, I. L. Caragiale, O. Goga, Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu ș.a., iar ca om al satului a rămas, pentru totdeauna, un admirator al acestuia.

Ostenit să devină preot, dar cu o concepție creștină despre viață, se va exprima, încă de la debutul consemnat la vârsta de cincisprezece ani, în Foia pedagogică, Școala practică, având exprimarea în numele unui Ideal al Binelui, „Trăiesc acei care vor să lupte.”(Gazel).

BIOGRAFIA LUI COȘBUC NU ÎNCEPE ÎN ANUL NAȘTERII, CI ÎN ANUL MORTII (G.Călinescu)

În anul debutului lui Mihai Eminescu, 1866, în revista de la Pesta, Familia, condusă de Iosif Vulcan, se ivea, înspre zorii vieții, G. Coșbuc, și se va stinge din viață în Anul Unirii, 1918.

Remarcat de Titu Maiorescu, tocmai în anul 1889, anul morții lui Eminescu, criticul literar avea să exprime: Mai presus de toți stă, incontestabil, marele talent al lui G.Coșbuc”. Cu o notă lirică aparte, nouă, cu o poezie, care, după Țiganiada lui I. B. Deleanu, avea să deschidă Transilvaniei o cheie înspre poezia națională cu bucurie de viață, cu bucuria de a trăi nu în orașe obosite și triste, ci în satele senine de echilibru. Fiu al Bisericii Române Unite cu Roma, Coșbuc oglindea în poezie, apele viind în vaduri, ca niște cascade săltând printre sălbatice pietre, poezia coșbuciană lumina! Dinspre înălțimea clasicismului antic, cu imaginea satului ardelenesc în care se mpletesc cărări ce duc la moară, cătând iubiri și tristeți, candori și sfieli, Cântecul fusului, La oglindă cu Spinul, astfel că poeziile devin Pasteluri rural-sublime cu note de Odă, iar Omul este prezent în toate momentele cruciale ale vieții. Dar, așa cum avea să observe D.Micu (1961), Coșbuc

nu va rămâne dator pentru reflectarea cu aspect monografic a satului transilvănean, idee ce îi încolțise spre a făuri o Epopee cu un ciclu de poeme cu substanțe extrase din poveștile poporului.

De fapt, Coșbuc a călătorit neobosit în spiritualitatea românească și și-a așezat tematica poemelor ca pe un puzzle sau poster revărsându-se și azi, la Centenarul Morții, viu, expresiv, vesel, deopotrivă cu plăcerea autenticului rural, jovial, mustind de relief artistic și geografia cotidianului prin imersiuni de vajnic călător-țăran, sau Poetul țărănimii!

ANUL UNIRII 1918 - ANUL MORȚII LUI COȘBUC

Printre românii exponențiali din Anul Centenarului, se numără și George Coșbuc, data morții fiind 9 mai 1918. Și Lucian Blaga avea să vadă lumina zilei la data de 9 mai, 1895, această zi fiind cu adâncă rezonanță în calendarele istorice.

Poet, critic și traducător din Transilvania, Coșbuc a lăsat o versiune completă a operei lui Dante, Divina Comedie, a tradus foarte mult din lirica străină și a adaptat operele Eneida și Odiseea.

Opera lui Coșbuc aparține patrimoniului cultural național, iar în marea lume literară s-a ridicat cu Istoria în picioare, iar poporul își scotea din jug, grumazul. Este Întâiul poet pe care ni l-a dat Ardealul, poet al trăirilor neamului, original și vizionar al spiritului românesc, „scoborând din munți / de-a dreptul / par în lupte - oșteni bătrâni / ați văzut cm pun ei pieptul / Sire, sunt români” (În spital). Elasticitatea poemelor vibrează de sentimente încărcate de patriotism, iubire de neam, iubire de natură, conferindu-i operei, valoare canonică de necontestat: „Tu, mergi și cată / pe pământ / O casă-n care, niciodat / N-au fost dureri și nici nu sânt” (Legendatrandafirilor).

Tribunistul G.Coșbuc, publicist, editor-critic și un mare traducător, a lăsat moștenire o operă substanțială de mare sensibilitate. S-a născut în anul 1866, anul în care Carol I venea în Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei. Însuși, poetul mărturisea: „Eu mi-am clădit acest poem al meu / Din tot ce noi mai plin de glorie-avem / Am scos din cronici fapte și istorii / Și-am fost oglinda veșnicelor glorii.” (Scrisoarea lui Firdusi către Șahul Mahmud).

O lucrare mai puțin cunoscută a lui Coșbuc este Povestea unei Coroane de Oțel cu implicații profunde care reies din următoarele constatări coșbuciene: Neamul românesc a fost și este neam statornic așezat / Patria și Dreptul meu sunt Patru cuvinte.

Povestea Coroanei face parte dintr-o lucrare vastă, Războiul nostru pentru neatarnare, povești pe înțelesul tuturor, București, Tipografia Gutenberg, Joseph Gobl, 1899. Această carte a fost tipărită în șase ediții, ultima fiind în 1914.

Coșbuc a visat Unirea, dar ultimul strop l-a savurat cu ceva vreme, devreme, adică Momentul Reunirii Basarabiei, 27 martie/9 aprilie 1918. Marea Unire săvârșindu-se la câteva luni după petrecerea din viață a poetului, 9 mai 1918!

Azi, în An Centenar, vă invităm să parcurgem geana ochilor în calendar istoric și să repomenim momentele-conotații.

9 mai - Proclamația Independenței României.

9 mai -Victoria Coaliției Națiunilor Unite în Cel de-al Doilea Război Mondial.

9 mai - Ziua Uniunii Europene.

Azi, în An Centenar, nimeni, dar nimeni, nu strecoară în Calendarul Cultural-Literar ziua de 9 mai comemorarea unui poet al Transilvaniei, cel care ne-a lăsat Testamentare versuri din „Scumpă Țară românească-Scumpă Țară Românească / Cuib în care ne-am născut / Câmp pe care sa văzut / viteja românească / Scumpă Țară românească / Te salut!”

Iată testamentare strigăte ale unui poet care dorea „Frăție să fie / Ca să poată muri”.

Și, azi, în An Centenar, Poetul Țărănimii nu se poate sau nu s-a putut bucura de un Ospăț european! sau, acum, se aude strigătul „Copilă, tu crede, poeții ce scriu / Căci lor li s-a dat o putere / S-audă mai bine / Să simtă mai viu, întregă / A lumii, durere”.

În aceste momente, de An Centenar, sunt potrivite câteva catrene din Imnul Studentului: „Cântăm libertatea și numele sfânt / Al țării străvechi și-al acestui pământ” sau Strigări strigate: „Uite, de-ar fi lege / Să popim pe toți aceia /cari fac vinului ocară / Și zoresc că-i om nebun / Cine

crede-n hori și fete / Eu, pe cinstea mea vă spun / De m-ați bate toată ziua / Nici de dascăl n-aș fi bun” (Unul, ca o sută).

Acum, la 100 de ani fără Coșbuc, sunt mai vii ca oricând spusele scrise călinesciene „Din tot ce a fost, în 1915, pierzând unicul fiu, Alexandru, devine o Schemă palidă, fugară. Scrisul lui trăiește, Coșbuc va trăi cât va trăi neamul românesc”.

PREZENȚA DE SUFLET ÎN ARAD

George Coșbuc este prezent, sufletește la Arad dar și ca Simbol și Tehnician al prozodiei pe care o folosea în întreaga operă.

Dacă azi, o stradă arădeană centrală îi poartă numele, cum de altfel în toată țara, ne reamintim, din presa vremii cum îi plăcea să adaste, poposind printre alte nume, la Hotel Crucea Albă, azi Ardealul. Acest hotel a fost fondat în 1841 și a fost construit de Franz Mahler pe locul unui fost han din sec. al XVIII-lea.

Aici, au concertat Franz Liszt, 1846, Johann Strauss jr., 1847, Johannes Brahms, 1879.

La Crucea Albă s-au perindat Octavian Goga, I. L. Caragiale, Ady Endre, George Enescu, Arany Janos ș.a.

În rondul de pe partea stângă a intrării în Palatul Cultural, Arad, se află Bustul G. Coșbuc, instalat în 1929, operă a sculptorului Gheorghe Groza. Bustul este turnat în bronz, pe un soclu de travertin.

Pe Aleea Poeților Ardeleni, din comuna Macea, Ansamblu sculptural donat și semnat Pavel Mercea (perioada anilor de instalare aici, conform surselor, 1990-1997) se află și George Coșbuc, alături de Andrei Mureșanu, Alexandru Negură, Aron Cotruș, Lucian Blaga, Octavian Goga, Mihai Eminescu.

Pe aceste busturi sunt inscripționate datele biografice și un citat semnificativ din opera poezilor înșirați mai sus.

Sunt memorabile versurile coșbuciene: „Din zei de-am fi coborâtori / C-o moarte tot suntem datori... / Dar nu-i totuna leu să mori / Ori câne-nlănțuit!” (cf. Monumente de for public, însemne memoriale, construcții decorative și parcuri decorative din județul Arad, Horia Truță, Dan Demșea, Ed.Nigredo, Arad, 2007, pag. 26, respectiv pag.96)

Acum în An Centenar, 1918, Anul trecerii în eternitate a celui care a introdus gazelul, ca specie orientală, în literatura română, a celui care a tradus Eneida și Odiseea, autorului canonic - G. Coșbuc i se cuvine să-i cinstim memoria așa cum și-a rostit, sieși

„Sunt Suflet în sufletul neamului meu
Și-i cânt bucuria și-amarul.”

**VI. BANAT STUDIES/ ÉTUDES DE BANAT/ STUDII
BANATICE
Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Viviana MILIVOIEVICI**

„PE URMELE LUI EMINESCU ÎN BANAT” 150 DE ANI DE LA TURNEUL TRUPEI DE TEATRU PASCALY ÎN LUGOJ, TIMIȘOARA, ARAD ȘI ORAVIȚA

Viviana MILIVOIEVICI

Academia Română – Filiala Timișoara,
Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”
B-dul Mihai Viteazu, nr. 24, Timișoara, România
viviana.poclid@yahoo.com

În zilele de 2 și 3 noiembrie 2018, Academia Română, Filiala Timișoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, în colaborare cu Societatea Enciclopedică a Banatului, Consiliul Județean Timiș, Consiliul Local și Primăria Orașului Oravița, Școala Gimnazială de Muzică „Filaret Barbu” din Lugoj, Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” din Arad, Centrul Cultural și Complexul Muzeal „Teatrul Vechi Mihai Eminescu” din Oravița, au organizat manifestarea „Pe urmele lui Eminescu în Banat”. 150 de ani de la turneul Trupeii de Teatru Pascaly în Lugoj, Timișoara, Arad și Oravița. Această manifestare cultural-științifică este dedicată Centenarului Marii Uniri și tuturor înaintașilor care s-au jertfit pentru înfăptuirea României Mari.

La Lugoj, vineri, 2 noiembrie, de la ora 11.00, la Școala Gimnazială de Muzică „Filaret Barbu” a avut loc o sesiune de comunicări, în care, după cuvintele de deschidere, rostite de conf. univ. dr. Ioan David, directorul Institutului de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Filiala Timișoara, și de prof. Liliana Bidiviu, directorul Școlii Gimnaziale de Muzică „Filaret Barbu”, au conferențiat următorii: prof. dr. Constantin-Tufan Stan (*Eminescu în conștiința bănățenilor*), Adriana Weimer (*Eminescu la Lugoj (4-26 iulie 1868)*) și Nicolae Silade (*Actualitatea literară, la propriu și la figurat*). A urmat apoi un program artistic susținut de: prof. Lavinia Furdui (vioară), prof. Alexandru Vasiliu (vioară), prof. Robert Adam (pian), Estera Usciuc (pian), Evelyn Bordea (vioară), Patricia Roșca (pian), Andrei Berlo (vioară) și Eusebiu-Thomas Florea (pian), iar din lirica eminesciană au recitat Evelyn Bordea și Reissa Peștenaru. Elevii interpreți au fost pregătiți de prof. Carmen Schöner, prof. drd Călin Popeș, prof. Lavinia Furdui, prof. Valentina Vasiliu, prof. Andreea Florea și prof. dr. Constantin-Tufan Stan.

Participanții la manifestare au avut parte și de o vizită documentară la Bustul lui Mihai Eminescu și la Placa Aniversară „Mihai Eminescu” din Lugoj.

O altă sesiune de comunicări a avut loc tot vineri, de la ora 15.00, la Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” din Arad. În cadrul manifestării, moderator fiind Lucia Bibarț, după cuvântul de salut din partea dr. Doru Sinaci, directorul bibliotecii, au prezentat comunicări: prof. univ. dr. Lizica Mihuț (*Eminescu la*

Sinaci, directorul bibliotecii, au prezentat comunicări: prof. univ. dr. Lizica Mihuț (*Eminescu la*

Arad), Vasile Dan, președintele Uniunii Scriitorilor din România, Filiala Arad (*Scriitori arădeni de astăzi, în istorii, dicționare, sinteze critice și mari reviste literare din țară*) și Ovidiu Cornea, fost director al Teatrului de Stat din Arad. A avut loc și un moment poetic – *Scrisoarea II*, în interpretarea actorului Dan Antoci. De asemenea, a fost vizitată expoziția de documente: afișul reprezentanței trupei Pascaly 1868, portrete, cărți poștale și cărți ale poetului, din colecția ing. Victor Miulescu și Casa Desseanu, posibilă gazdă a lui Mihai Eminescu, ghid fiind istoricul Dan Demșea.

Sâmbătă, 3 noiembrie a. c., manifestările științifice au continuat la Centrul Cultural și Complexul Muzeal „Teatrul vechi Mihai Eminescu” din Oravița, fiind deschise de conf. univ. dr. Ioan David, directorul Institutului de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Filiala Timișoara și de primarul orașului Oravița, Dumitru Ursu, moderator fiind dr. Ionel Bota. Au susținut comunicări: CS III, dr. GrațIELa Benga, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Filiala Timișoara (*Turneul trupei Pascaly în Banat: câteva recuperări interbelice*), conf. univ., CS II, dr. Bogdan Mihai Dascălu, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Filiala Timișoara (*Eminescu, Junimea și România modernă*), CS, dr. Viviana Milivoievici, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Filiala Timișoara (*Eminescu în viziunea profesorului Eugen Todoran*), Ion Gheorghe Chiran, documentarist la Centrul Cultural (*Inaugurarea bustului Eminescu în parcul orașului, la 1933*), prof. Cristina Zainea, director de programe și proiecte, Primăria orașului Oravița (*Actorii trupei Pascaly și Țara Carașului: oaspeți în Oravița, Vărădia, Ciclova Montană și Iam*), Daniela Marchetti, istoric și critic de artă (*Comunitatea italiană a Oraviței și spectacolul Trupei Pascaly la 1868*), Ovidiu Zainea, sociolog (*Eminescu, cronicar de teatru*), dr. Ionel Bota, directorul Centrului Cultural și al Complexului Muzeal „Teatru vechi Mihai Eminescu” (*Eminescu și Oravița la 1868*). Totodată, a fost prezentată sceneta *Eminescu 1868, Oravița*, în interpretarea trupei de teatru a Liceului Teoretic „General Dragalina” (în regia prof. Cornelia Edițoiu), iar elevii Centrului de Tineret „Sfânta Mare Muceniță Ecaterina” au susținut un moment liric din creația eminesciană. În finalul programului, dr. Florin Corneliu Popovici a prezentat cartea semnată de Daniela Marchetti și Ionel Bota, *Anul 1868. Eminescu și Banatul istoric. Spectacolele Trupei Pascaly la Oravița*, apărută anul acesta, la Editura David Press Print, din Timișoara.

Participanții la manifestare au avut ocazia să facă și o vizită documentară pe traseul Oravița-Anina, prima cale ferată de munte din România actuală.

Lugoj

Arad

Oravița

A EUROPEAN CULTURAL TOPOS: THE LITERARY CAFE**UN LIEU CULTUREL EUROPEEN COMMUN: LE CAFE LITTERAIRE****UN TOPOS CULTURAL EUROPEAN: CAFENEAUA LITERARA****Bogdan Mihai DASCĂLU**

Institutul de Studii Banatice "Titu Maiorescu" Timișoara

Bulevardul Mihai Viteazul, nr. 24, Timișoara

E-mail: bmdascalu@yahoo.com**Abstract**

George Steiner considers a café as an emblematic institution for Europe. A cultural variant of this is the literary café, which marked the life of some big cities: Vienna, Berlin, Paris, Lisbon, Venice etc. A Romanian version of it was "Spieluhr" Cafe in Timișoara (1939-1945), whose atmosphere was maintained by writers, artists, actors, journalists, musicians, who gathered around Romul Ladea. This cafe contributed to the vitalization of the literary and artistic life of the interwar Banat region.

Résumé

George Steiner considère le café une institution emblématique pour l'espace européen. Une variante culturelle de celui-ci, c'est le café littéraire qui a marqué la vie de plusieurs villes: Vienne, Berlin, Paris, Lisbonne, Venise etc. La version roumaine a été "Spieluhr" de Timișoara (1939-1945), dont l'atmosphère a été entretenue par des écrivains, plasticiens, acteurs, journalistes, musiciens réunis autour de Romul Ladea. Ce café a ressourcé la vie littéraire et artistique de Banat entre les deux guerres mondiales.

Rezumat

George Steiner consideră cafeneaua o instituție emblematică pentru spațiul european. O variantă culturală a acesteia este cafeneaua literară, care a marcat viața unor mari orașe: Viena, Berlin, Paris, Lisabona, Veneția etc. O versiune românească a fost "Spieluhr" din Timișoara (1939-1945), a cărei atmosferă a fost întreținută de scriitori, artiști plastici, actori, jurnaliști, muzicieni, adunați în jurul lui Romul Ladea. Ea a contribuit la vitalizarea vieții literar-artistice din Banatul interbelic.

Keywords: *George Steiner, Vienna, poet, bohemian, Timișoara***Mots-clés:** *George Steiner, Vienne, poète, bohème, Timișoara***Cuvinte-cheie:** *George Steiner, Viena, poet, boemă, Timișoara*

Într-o celebră conferință ținută la Amsterdam și publicată apoi în limba franceză, George Steiner propune cinci criterii (sau axiome, cum le numește el) asupra identității europene. Dintre acestea, prima este cea a cafenelei ("Europa este a cafenelelor". Și apoi: "Trasați harta cafenelelor și veți obține unul dintre punctele de reper ale *noțiunii de Europa*"); așadar, cafeneaua este considerată emblematică pentru definirea unui spațiu aflat mereu în căutarea propriului specific. Chiar dacă unora le va fi greu să adere la această prioritate, nimeni nu poate contesta că imaginea cafenelei este

perpetuu solidară cu aceea a vechiului continent, cel puțin pentru o perioadă anume, momentele ei de glorie situându-se între asediul Vienei și sfârșitul Celui de al Doilea Război Mondial.

Cafeneaua este, în opinia aceluiși Steiner, întâi de toate o *atmosferă*, "un loc de întâlnire și de complot, de dezbateri intelectuale și de bârfe, tărâmul hoinarului și al poetului sau al metafizicianului".

Un alt autor, Michel Braudeau, notează: "Din punct de vedere formal, nu există o literatură de cafea, dar cafețele sunt locuri în care, prin vocație, literatura plutește în aer ca o fantomă obișnuită. [2] " De altfel, ele sunt locuri de întâlnire a unor artiști cu preocupări diferite, așa cum se poate constata cercetând cafețele vieneze de la intersecția secolelor al XIX-lea cu cel de al XX-lea, "unde vor lua naștere aproape concomitent psihanaliza freudiană, filozofia lui Ludwig Wittgenstein, sionismul lui Theodor Herzl, pictura lui Gustav Klimt, Egon Schiele, Oskar Kokoschka, arhitectura lui Joseph Maria Olbrich și Adolf Loos. În timp ce Hugo von Hofmannstahl, Arthur Schnitzler, Stefan Zweig, Gustav Meyrink, Heimito von Doderer, Robert Musil, Rainer Maria Rilke, Elias Canetti își clădesc operele... [3] "

În sfârșit, o precizare importantă ca atare, dar și pentru discuția noastră: "Unii au cafețele lor de suflet. Freud, Rilke și Mahler merg la cafeaua hotelului Imperial; Berg, Kokoschka și Schiele, la Museum. [4] "

Atmosfera cafelelor literare vieneze din anii '20 ai secolului trecut este reînviată de un contemporan: "Rolul jucat de instituțiile rămase intacte ale cafelelor, neatins de ură și de dușmănie, a fost considerabil. Herrenhof, Rebhuhn, Café Museum au fost asemenea locuri ale întâlnirii loiale, puncte de adunare ale unor intelectuali de îndeletniciri diverse, care au putut împreună și au știut laolaltă. A fost, dacă e să dăm o definiție sociologică, un loc al tranzițiilor fluide, al formelor existențiale amestecate și al individualităților relativiste, așadar un forum potrivit pentru discuții libere, pentru contraziceri impulsive, pentru grija sistematică fără de legăturile încrucișate între grupuri și clanuri divergente. [5]"

Mai poate fi amintit și un alt exeget al acestor instituții, care, evocându-le, atrage atenția asupra necesității de a disocia între cafeaua obișnuită și cea literară, chiar dacă admite că o atare diferențiere rămâne valabilă doar în anumite intervale: o cafea oarecare poate dobândi aura de *literară* la un moment dat, tot astfel cum o poate pierde în alt moment: "Cafea literară trebuie să reprezinte mereu o extindere a conceptului de cafea, fără a fi reprezentativ pentru acesta și nici nu reprezintă vreodată un tip bine precizat, care să se lase definit exact. În vremea mai nouă, a putut fi precizată limpede numai cafeaua literară *supremă*, Café Griensteidl, unde se întâlneau pe la 1890 reprezentanții Tinerei Viene" de atunci - Schnitzler, Hofmannstahl, Beer-Hofmann, Hermann Bahr - [...] A urmat - cu Karl Kraus, Peter Altenberg, Egon Friedell și Alfred Polgar ca așa-numiți obișnuiți ai localului - Café Central, care și-a păstrat rangul până la sfârșitul Primului Război Mondial, când a fost înlocuită de Café Herrenhof, a cărei strălucire este dată de numele lui Hermann Broch, Robert Musil, Franz Werfel și Joseph Roth [6] " .

Să reținem, așadar, că Europa însăși se definește, între altele, prin cafețele ei, că statutul de cafea literară este, în general, mai scurt decât existența cafelei respective, că există un interval temporal în care cafeaua literară își are momentele ei de glorie, că există cafețele literare frecventate preferențial de un grup de scriitori sau de altul.

* * *

Nici spațiul românesc, mai precis cel bănățean și, restrângând cercul, cel timișorean nu s-au sustras definirii prin acest topos cultural, ilustrat perfect prin celebra cafea literară *Spieluhr*. Cum a apărut și cum a funcționat vor arăta rândurile care urmează.

Instituțiile culturale românești din Banat au apărut relativ târziu în raport cu Unirea din 1918, devenită aici efectivă abia în vara lui 1919. Mai toate s-au ivit la mai bine de un deceniu de la acest eveniment crucial [7]. Astfel, Institutul Social Banat-Crișana a fost înființat în anul 1933, ca și Asociația Scriitorilor Români din Banat „Altarul cărții”, Teatrul de Vest în 1936 etc. Semnalez, în

acest context, mutarea, în anul 1934, a Școlii de Bele-Arte din Cluj la Timișoara, cu consecințe benefice și pentru mișcarea literară din oraș [8]. Excepție face numai Asociația Corurilor și Fanfarelor din Banat, organizată de Ion Vidu în 1922 [9]. Întârzierea își are, desigur, cauzele ei, dintre care amintesc aici dificultățile materiale (sediul, dotare, personal minimal etc.) și numărul relativ mic de reprezentanți ai diferitelor ramuri artistice.

Restrângând discuția la domeniul literaturii, constat că scriitorii români din perioada antebelică ce au continuat să scrie și ulterior sunt abia câțiva: Mihail Gașpar (dispărut în 1929), Iuliu Vuia (decedat în 1933), Emilia Lungu-Puhalo (care a trăit până în 1932) și nu mulți alții, mai modești încă decât aceștia. Mult prea puțini spre a încheia o mișcare vizibilă și durabilă. Va trebui să apară prima generație interbelică de scriitori (adică cei născuți în către anul 1900 și care au debutat în jurul lui 1930) pentru a se putea constitui prima instituție de profil: Asociația Scriitorilor Români din Banat „Altarul cărții”: Gheorghe Atanasiu, Virgil Birou, Aurel Cosma Jr., M. Ar. Dan, Romulus Fabian, Dorian Grozdan, Ilie Ienea, Liviu Jurchescu, Constantin Miu-Lerca, Volbură Poiană Năsturaș, Grigore Popiți, Ion Stoia-Udrea și alții. Cu rare excepții (Grigore Bugarin, Lucian Costin, Romulus Fabian, de exemplu), ceilalți erau sau au devenit timișoreni, fapt ce a ușurat considerabil coagularea unui nucleu stabil de forțe creatoare, ce au simțit necesitatea coordonării eforturilor lor în și printr-o instituție adecvată, capabilă adică să-i sprijine în drumul lor de afirmare, inclusiv națională.

Interes pentru subiectul nostru prezintă, desigur, faptul că intenția de constituire a acestei prime asociații profesionale a apărut într-o ambianță colocvială permisivă: în restaurantul „Ciocârlia”, situat lângă Gara Fabric, după o șezătoare care a avut loc două zile mai devreme în sala Teatrului. La această întâlnire, din 29 mai 1933, au participat: Gheorghe Atanasiu, M. Ar. Dan, D. Fara, Constantin Miu-Lerca, Volbură Poiană-Năsturaș, I. Roșu-Roșioru, D. Stănculescu, Traian Topliceanu, Alexandru Țițariu și Ion Stoia-Udrea. Cel din urmă consemnează: „Cu toată însuflețirea generală, asociația nu a luat ființă totuși. Se mărginea, deocamdată, la o activitate de cenaclu. Ședințele de lucru le țineam în sala profesorală a Școlii Politehnice, cu participarea tot mai multor oameni de litere și artă”[10]. Același memorialist scrie că „în luna martie 1934, s-a încercat din nou înființarea Asociației Scriitorilor Români din Banat, ținându-se adunarea generală de constituire. Nu s-a izbutit nimic nici de data aceasta. Activitatea a rămas să se mărginească la câteva ședințe de cenaclu și la o șezătoare literară din „Săptămâna cărții”... Ședințele de cenaclu nu se mai țineau la Școala Politehnică, ci în biroul Fabricii de Tutun, președintele cenaclului, M. Ar. Dan, profesor la Politehnică, fiind și directorul acestei fabrici[11]. Aveam, de formă, și un comitet de conducere (eu eram secretar)”[12]. Adevărata constituire a asociației s-a petrecut în 26 iunie 1936, „în sala de ședințe a Fabricii de Tutun”, țelul convenit fiind „gruparea, protejarea și selecționarea scriitorilor români din Banat, în scopul promovării culturii românești în general și a literaturii în special”[13]. Primul președinte ales a fost M. Ar. Dan, urmat apoi de C. Miu-Lerca (1938) și de Virgil Birou (1941)[14].

Despre starea de atunci a literaturii române din această provincie vorbește de la sine faptul că la înregistrarea oficială a asociației s-au întâmpinat greutăți, căci „legea prevedea să fie 30 de membri fondatori, dar nu menționa ca aceștia să fie necondiționat scriitori și, nefiind în Banat în acel timp 30 de scriitori, am invitat la adunarea generală de constituire și personalități care activau pe tărâm artistico-cultural și aveau legături directe cu literatura: Sabin Drăgoi, Ioachim Miloia, Romul Ladea, Catul Bogdan, Vichente Ardeleanu, Marius Bucătură, Andrei Bălan, Nicolae Ivan, Pompiliu Șerbescu...”[15]

Dar asociația, neavând un sediu propriu, „în centrul orașului, unde ne-am fi putut întâlni regulat, fără să deranjăm pe cineva; eram convins că ne-am fi putut dezvolta activitatea mai bine”[16], membrii ei simțeau nevoia unor întâlniri obișnuite, eventual în afara cadrelor instituționale, unde discuțiile să se desfășoare liber, fără un program dinainte stabilit. Localurile care răspundeau acestei dorințe erau, firește, restaurantele și cafenelele, de care Timișoara interbelică nu ducea lipsă.

Nevoia de solidarizare a devenit și mai mare atunci când în arena literară a intrat o nouă generație de scriitori, din care au făcut parte, printre alții: Petru Sfetca, Pavel Bellu, Ion D. Suciu, Mircea Șerbănescu, Petru Vintilă, Marius Munteanu, Traian Rusu-Șirianu, Alexandru Jebeleanu, Traian Iancu, Traian Liviu Birăescu, Nicolae Țirioi. Este vorba despre tineri absolvenți ai liceelor din Timișoara, Oravița, Lugoj și Caransebeș, care, la un deceniu și jumătate de la înființare, au început să livreze culturii bănățene primii reprezentanți. Mulți dintre ei au participat la așa-numita „blocadă literară”[17] contra unor scriitori mai vârstnici. Lor li s-au alăturat, în semn de înțelegere și solidaritate, din generațiile anterioare, Virgil Birou, Ion Stoia-Udrea, Ilie Ienea, Constantin Miu-Lerca, Octavian Metea și alții.

O primă acțiune coordonată a acestui grup a fost organizarea cu succes a sărbătoririi unei jumătăți de secol de la nașterea lui Mihai Eminescu (15 iunie 1939), ceea ce i-a încurajat în a persevera în ideea unității lor, dincolo de orice formă instituțională, față de care o sumară, dar lămuritoare experiență i-a determinat să manifeste neîncredere. Este evenimentul care premerge coagulării grupului de la Spieluhr, a cărui aspirație firească de strângere a rândurilor a căpătat o turnură boemă, prin frecventarea spontană a acestui spațiu care s-a impus drept *prima cafenea literară timișoreană*. Este vorba despre un local situat pe strada Ungureanu, la nr. 8, a cărui faimă se datorește, astăzi încă, grupului de scriitori, plasticieni, compozitori, actori, arhitecți și ziariști, care l-a frecventat între 1939 și 1945. Grație lor, el a intrat în legendă.

Din mărturiile participanților, nu puține, însă mai lacunare decât ne-am fi așteptat, rezultă că aici a funcționat o adevărată școală de artă și de atitudine estetică [18], sub „conducerea”, neasumată de ei, însă recunoscută de ceilalți, a legendarului „Trifoi cărășan”, format din Romul Ladea, Ion Stoia-Udrea și Virgil Birou [19]. Însă liderul necontestat al grupului a fost, așa cum unanim recunosc participanții de atunci și comentatorii de mai târziu, Romul Ladea.

Constituirea acestui grup și asumarea lui Ladea drept conducător urmează modelul cafenelelor literare vieneze, urmat și de cele timișorene, așa cum afirmă un contemporan.[20]

* * *

Spieluhr poate fi considerată una dintre cafenelele prin care se lăsa identificată atât Europa cât și Timișoara. Desigur, în acest oraș funcționau în anii '30 zeci de asemenea localuri și încă mult mai multe restaurante, așa cum se arată într-un ghid din epocă [21]

Nu am găsit însă în mărturiile contemporanilor date sigure despre existența cafenelei. În ghidul amintit, nu figurează cafeneaua noastră, și nici vreun restaurant Wolf, așa cum informează un alt autor că l-ar fi chemat pe proprietar [22], tot astfel cum nu am întâlnit informații privind momentul până la care a existat.

Date ceva mai precise există în legătură cu statutul literar al cafenelei. În cronologia intitulată *Încrustări pe răbojul anilor* [23] Dorian Grozdan precizează că, în anul 1939, cafeneaua cu acest nume „devine un adevărat cenaclu, unde se adună scriitori, artiști, ziariști, oameni de cultură, în jurul sculptorului Ladea”. Acest an este confirmat, indirect, și de Petru Sfetca, care, într-un articol din 1943 [24], intitulat elocvent *Prima cafenea literară de la Timișoara sau Cenaclul „Spieluhr”*, afirmă: „Aici se strânge de patru ani, seară de seară, toată protipendada bănățeană: poeți, pictori, muzicanți, actori și ziariști, în sfârșit tot ce are mai select Banatul ca viață și manifestare artistică și literară”. Prin urmare, un calcul simplu ne duce tot la anul 1939 [25].

La fel de vagi sunt informațiile despre punctul final al cafenelei literare. Petru Vintilă își amintește: „M-am stabilit la Timișoara în 1945. Am frecventat și eu cafeneaua scriitoricească denumită Spieluhr, a cărei glorie era în crepuscul”[26]. Același scriitor mărturisea în altă parte [27]: „În sfertul de veac din urmă, viața m-a apropiat deseori de Romulus Ladea. Întâi în 1945 și 1946, la Timișoara, cu orele dulci petrecute la cafeneaua artiștilor, Spieluhr...”. Datele par plauzibile, căci din aceeași cronologie întocmită de Dorian Grozdan aflăm că Ladea s-a mutat la Suceag, lângă Cluj [28], eveniment care a determinat sau, în orice caz, a grăbit destrămarea grupării.

Oamenii de cultură și de artă timișoreni se întâlneau și în alte cafenele, situate îndeosebi în centrul orașului, aflate în conexiune cu marile restaurante de acolo. Mircea Șerbănescu își amintește despre Aron Cotruș din anii săi petrecuți la Timișoara: „Ca prin vis parcă-l văd printre câțiva prieteni la o masă de cafea în centrul Timișoarei”[29], Franyó Zoltan putea fi găsit, împreună cu grupul său boem, „fie la cafenelele centrale (îndeosebi la Palace sau Lloyd), fie în anumite cârciumi mai puțin vizibile și mai cu seamă de un pitoresc propriu”[30], iar Ion Frunzetti (elev în timpul refugiului la Liceul C. Diaconovici-Loga) își amintește că a avut prilejul să-l vadă aieva pe Ladea „la una din cafenelele de pe Corso. Timișoara avea – și cred că mai are încă – tradiția vieții de cafea, în sensul bun, al Europei centrale – l-am zărit, identificat cu ajutorul unui coleg ce-l știa, poate la Lloyd, poate la Palace, unde hălăduiau ca la ei acasă, ore în șir, după-amiezile și seara, scriitorii și ziaristii apropiați vreuncea din revistele locale”[31]. Asemenea întrevederi aveau un evident caracter ocazional. Rareori aflăm că unul dintre comeseni era un obișnuit al localului, cum a fost Grigore Ion, despre care același Mircea Șerbănescu spune: „L-am cunoscut la o masă de la Palace, unde putea fi găsit ca la o adresă bine precizată”[32].

* * *

Specificul cafelei Spieluhr era tocmai previzibilitatea întâlnirilor cu și între cei interesați. Ea emana din obișnuința lui Romul Ladea, devenită apoi un fel de ritual colectiv, de a mânca la prânz și seara în acest local, aflat pe drumul său dintre locuință (de pe strada Solderer, nr. 11, actuala stradă Lucian Blaga) și școala unde preda (aflată tot pe strada Ungureanu, ca și cafeleaua)[33].

Ea a *devenit literară*, dar curând după război, a încetat să mai fie un asemenea local, câștigându-și această calitate atunci când grupul de scriitori s-a adunat acolo și pierzându-și-o atunci când ei nu au mai constituit o prezență, cu precizarea că în măsură decisivă întreaga atmosferă se datorește lui Ladea.

Acesta a fost șeful neoficial, însă recunoscut de toți, al celor care se întruneau acolo. Ipostaza de lider nu vine numai din ascendența temporară față de majoritatea celor care frecventau cafeleaua. El avea față de ei și un ascendent estetic, fiind unul dintre puținii oameni de cultură din Banatul interbelic care au studiat în Occident [34]. Frecventarea școlilor și a atelierelor de pictură din Paris, Berlin și München i-au insuflat o viziune modernă și, totodată, un ideal personal asupra artei plastice îndeosebi, validate de sculpturile sale atât de originale, lor adăugându-li-se și preocupări remarcabile de estetică și de filozofie. Contemporanii care au participat la fenomenul Spieluhr și-l amintesc în maniere diferite, dar care converg fără excepție, spre recunoașterea lui drept „centrul și șeful cenaclului” și „pater familias”[35], „șeful de școală”[36], „nababul”[37], „maestrul”[38], „un foarte bun camarad”[39] etc.

Omul Ladea nu lipsește, nici el, din amintiri. Astfel, Alexandru Jebeleanu îl evocă drept „un om vesel când trăia la Timișoara. De câte ori am petrecut alături de el clipe de neuitat! Lângă sclipirea paharului de vin, parcă și spiritul maestrului devenea mai sclipitor. Aborda probleme de filozofie, de plastică, de literatură cu o vervă care nu te lăsa să te mai desprinzi de el. Uneori era liric, alteori acidulat.”[40] Mai detaliat îl pomenește Petru Sfetca: „Robust, cu ochii vioi, ieșiți de sub o frunte proeminentă, cu părul de culoarea cânepii, întotdeauna ridicat vâlvoi într-o dezordine frumoasă, de parcă l-a rășchiat o mână divină, niciodată cu cravată la gât, cu fața arămie, obosită, probabil de șirul nopților albe, risipite și trăite intens, de-a lungul anilor (deunăzi a împlinit 42), toată figura trădează pe boemul înnăscut și deci incorogibil” [41]. Același poet insistă mai ales pe vocația lui de a-i atrage pe tinerii cu aspirații artistice și de a oferi o atmosferă adecvată acestor aspirații: „Spirit concentrat în sine și fugarnic de tot ce e vulgar – are tainicul fluid care face să simți că nu este singur, care îți dă îmbărbătare ca un frate mai bătrân. Aristocrat în conformația sa sufletească, sunt sigur că toți cei din jurul lui i s-au simțit înrudiți, lungile și zgomotoasele convorbiri stabilind și luând un caracter de spontană intimitate”. [42] Un alt memorialist afirmă: „Era ceva ce atrăgea mai ales tinerii. Ei se aciua la masa spadasiilor neobosiți, ascultând cu luare-

aminte, nestingheriți nici un moment de splindida lor lipsă de experiență. Îți aduceau punctele de vedere, primite ca atare, fără infatuare sau dispreț. Lui Ladea îi plăceau tinerii, se bucura să-i aibă în preajmă și să vorbească laolaltă ca de la egal la egal.”[43]

* * *

Dar localul a fost perceput de participanți în feluri diferite, astfel că nu este lipsit de interes să urmărim această diversitate „terminologică”. Rând pe rând, el a fost numit *cafenea literară* (Petru Sfetca), *cafenea scriitoricească* (Petru Vintilă), *cafenea artiștilor* (Dorian Grozdan), *local* (Mircea Șerbănescu), *cafenea pur și simplu* (Mircea Șerbănescu), *cafenea-restaurant* (Mircea Șerbănescu), dar și *restaurant pur și simplu* (Petru Sfetca, Dorian Grozdan). Uneori, se precizează că este vorba de un *cenaclu* (Petru Sfetca, Dorian Grozdan, Mircea Șerbănescu). Mulți dintre cei care și-au notat amintirile nu uită să se refere explicit la notorietatea localului, pe care îl consideră când *celebru* (Mircea Șerbănescu), sau *cunoscut* (Dorian Grozdan), când, dimpotrivă, cu *gloria în crepuscul* (Petru Vintilă). Ținând seama de specificul acelor întâlniri, ce decurge din apartenența participanților la domenii distincte ale artei, cea mai potrivită ar fi, desigur, denumirea *cafenea artistică*, dar întrucât există o întregă tradiție ce nu poate fi ignorată și care vorbește despre cafecele *literare*, am optat pentru acest din urmă termen.

Poate cea mai bună definiție a *fenomenului Spieluhr* vine tot de la Petru Sfetca: „Rechemând amintirea, putem determina istoricește existența unei importante mișcări literare și artistice la Timișoara în sânul cenaclului fr la Spieluhr, la care a participat elanul de înnoire al mai tuturor personalităților artistice și literare ale vremii [...] Din strada Ungureanu nr. 8 se lansau seară de seară cele mai hotărâte idei în legătură cu ceea ce era de apărut și de atacat [...] Dar faptul esențial este că această cafenea literară de la Spieluhr a pus în lumină spiritul propriu al unui nou climat cultural românesc la Timișoara” [44]. În mare măsură, viața literar-artistă postbelică a orașului și a provinciei întregi își trage seva din începuturile entuziaste de aici.

Referințe

- [1] *Une certaine idée de l'Europe*, Arles, Actes Sud, 2005
- [2] *Cafea, cafecele*. Traducere din limba franceză de Raluca Sava, București, Editura Art, 2009, p. 31
- [3] *Ibidem*, p. 33-34
- [4] *Ibidem*, p. 34
- [5] Milan Dubrovic, *Veruntreute Geschichte, Die Wiener Salons und Literaturcafés*, Mit 22 Abbildungen, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, GmbH, 1987, p. 30-31
- [6] Friedrich Torberg, *Traktat über das Wiener Kaffeehaus*, în *Wiener Geschichten*. Herausgegeben von Jutta Freund, München, Wilhelm Heyne Verlag, 1987, p. 90
- [7] Despre această lentoare, criticul Nicolae Țirioi, contemporan cu evenimentele discutate aici, nota: „Lipsită de instituții culturale și de artă care să stimuleze elanul creator, Timișoara, care devenise, după realizarea unirii statale, centrul nu numai economic, ci și metropola ei culturală, trebuia să se transforme după noile condiții istorice și spirituale ale vremii. (Cf. *Premise literare*, Timișoara, Editura Facla, 1976, p. 28)
- [8] *Ibidem*, p. 33. Același autor subliniază aportul semnificativ al unor prestigioși scriitori din alte provincii, care au zăbovit un timp la Timișoara: Camil Petrescu, G. Călinescu, Lucian Blaga și Aron Cotruș. (p. 29)
- [9] Cf. Virgil Birou, *Năzuințe și realizări. Etape din viața culturală bănățeană*, Timișoara, Editura Institutului Social Banat-Crișana, 1941
- [10] *Pe cărările tinereții*, Timișoara, Editura Facla, 1979, p. 49

- [11] Atmosfera era una mai mult decât amicală, căci amfitrionul, „era înțelegător cu scriitorii veniți din alte părți la ședințele cenei. Om de lume, el îi găzduia în camera de oaspeți de la fabrică și ne trata pe toți cu cartofi pai și cu câteva pahare de vin bun” (Ibidem, p. 51)
- [12] *Ibidem*, p. 51
- [13] *Ibidem*, p. 51
- [14] Grigore Popiți face o importantă precizare: „În această adunare generală, am propus și s-a votat renunțarea la numele ‚Altarul cărții’ din titlul asociației” (Ibidem, p. 54)
- [15] Grigore Popiți, în Petru Novac Dolângă, *Mărturisiri și repere*, Timișoara, Editura Facla, 1980, p. 131-132
- [16] *Ibidem*, p. 53-54
- [17] Nicolae Țirioi, *op. cit.*, p. 35, care reproduce și opinia lui Petru Sfetca, unul dintre stegarii „blocadei”: „Generația literară cea mai tânără a Banatului dorește înțelegere cu toți. Din spiritul ei nu emană nici un exclusivism. Cu o condiție: aceea de a ne întâlni pe un singur plan de atitudine și creație. Atitudine în sensul realităților bănățene și creație în largul orizontului băștinaș.” (p. 36)
- [18] „Serile de la această masă au fost adevărate universități ale frumosului, desfătări sufletești”, declară Dorian Grozdan, în Petru Novac Dolângă, *op. cit.*, p. 76.
- [19] Ei fiind originari din localități situate în această zonă: Ticvani (Virgil Birou și Romul Ladea) și Greoni (Ion Stoia-Udrea), s-au constituit într-un triumvirat acceptat ca atare de toată lumea.
- [20] Ion Frunzetti, în Dorian Grozdan, *op. cit.*, p. 74 : „Timișoara avea – și cred că mai are încă – tradiția vieții de cafea, în sensul bun, al Europei centrale”.
- [21] Dr. Emil Grădinariu, Ion Stoia-Udrea, *Ghidul Banatului*, Timișoara, Editura Oficiul de Turism al județului Timiș-Torontal, 1936, capitolul *Restaurante și cafenele*, p. 190
- [22] Cf. Mircea Șerbănescu, *Timișoara, memorie literară, [I] 1919-1947 – istorie literară și amintiri*, Timișoara, Editura Augusta, 2000, p. 63: “La o masă în colț, în sala cu bolți joase a restaurantului Wolf, cel care servea berea și grătarele la nivelele superlativului...”
- [23] Din volumul *Romul Ladea și lumea lui cuprinzătoare*, Timișoara, Editura Facla, 1979, p. 35
- [24] Publicat în „Vestul” din 7 martie, p. 2
- [25] Curios este că un participant activ la toate evenimentele culturale timișorene din perioada interbelică, C. Miu-Lerca, plasează existența cafenelei înaintea celebrei întâlniri de la restaurantul „Ciocârlia” (1933): „Savuroasele întâlniri de la cafeneaua Spieluhr, unde se întâlneau la un pahar de vorbă scriitori, sculptori, muzicieni, artiști au fost punți de trecere spre înjgheburile unei grupări care să favorizeze posibilitățile sporite de afirmare, de strângere a rândurilor”, cf. Petru Novac Dolângă, *op. cit.*, p. 107. Ideea este reluată, confirmativ, câteva rânduri mai departe: „Asociația a continuat să-și păstreze structura originară de la Spieluhr, înmănunchind într-o armonioasă colaborare oameni ai condeului, ai penelului, ai daltei și ai portativilor.”
- [26] În Petru Novac Dolângă, *op. cit.*, p. 177
- [28] *Op. cit.*, p. 46
- [29] *Op. cit.*, p. 22
- [30] *Ibidem*, p. 73
- [31] *Ibidem*, p. 74-75
- [32] *Op.cit.* [I], p. 19
- [33] *Ibidem*, p. 62
- [34] Mai pot fi amintiți în acest sens și Ioachim Miloia (cu studii în Italia), Nicolae Ivan, George C. Bogdan și Catul Bogdan (care au frecventat universități franceze), Ion Stoia-Udrea (studii desăvârșite în Austria și Germania) etc.
- [35] Petru Sfetca, *art. cit.*, p. 2
- [36] *Ibidem*, p. 2
- [37] Mircea Șerbănescu, *op. cit.*, [I] p. 63
- [38] Petru Sfetca, *art. cit.*, p. 2, Dorian Grozdan, *op. cit.*, p. 43
- [39] Catul Bogdan, în Dorian Grozdan, *op. cit.*, p. 39
- [40] În Dorian Grozdan, *op. cit.*, p. 179

[41] *Art. cit.*, p. 3

[42] *Ibidem*, p. 2

[43] Micea Șerbănescu, *op. cit.*, p. 62-63

[44] În Petru Novac Dolângă, *op. cit.*, p. 136-137

Bibliografie

BIROU, Virgil, *Năzuințe și realizări. Etape din viața culturală bănățeană*, Timișoara, Editura Institutului Social Banat-Crișana, 1941

BRAUDEAU, Michel, *Cafea. Cafenele*. Traducere din limba franceză de Raluca Sava, București, Editura Art, 2007

DANCIU PETNICEANU, Nicolae, „*Altarul cărții*”. *Monografie. Întâia mișcare literară românească din Banat*, Volumul I, Timișoara, Editura Gordian, 2013

DASCĂLU, Bogdan Mihai, *Germanitatea și literele române*, București, Editura Ideea Europeană, 2006

DOLÂNGĂ, Petru Novac, *Mărturisiri și repere*, Timișoara, Editura Facla, 1980

DUBROVIC, Milan, *Veruntreute Geschichte. Die Wiener Salons und Literatensafés*. Mit 22 Abbildungen, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1987

GROZDAN, Dorian, *Romul Ladea și lumea lui cuprinzătoare*. Volum omagial, Timișoara, Editura Facla, 1979

JEBELEANU, Alexandru, *Creionări intime. Jurnal*, Timișoara, Editura Eubeea, 2004

POPIȚI, Grigore, *Pe cărările tinereții*, Timișoara, Editura Facla, 1979

SFETCA, Petru, *Prima cafenea literară de la Timișoara sau Cenaclul „Spieluhr”*, „Vestul”, 1943, 7 martie, p. 2-3

STEINER, George, *Une certaine idée de l'Europe*, Arles, Actes Sud, 2005

ȘERBĂNESCU, Mircea, *Timișoara, memorie literară. [I] 1919-1947 – istorie literară și amintiri*, Timișoara, Editura Augusta, 2000

ȘERBĂNESCU, Mircea, *Timișoara, memorie literară. II. 1949-2000 – istorie literară și amintiri*, Timișoara, Editura Augusta, 2004

TORBERG, Friedrich, *Traktat über das Wiener Kaffehaus*, în *Wiener Geschichten*. Herausgegeben von Jutta Freund, München, Wilhelm Heyne Verlag, 1987, p. 84-95

ȚIRIOI, Nicolae, *Premise literare*, Timișoara, Editura Facla, 1976

REAL SPACE AND INNER GEOGRAPHY – CULTURAL SOLIDARITY IN INTERWAR BANAT

ESPACES RÉELS ET GÉOGRAPHIES INTERNES – SOLIDARITÉS CULTURELLES DANS LE BANAT ENTRE LES DEUX GUERRES

SPAȚII REALE ȘI GEOGRAFII INTERIOARE – SOLIDARITĂȚI CULTURALE ÎN BANATUL INTERBELIC

Grațîela BENGĂ-ȚUȚUIANU

Academia Română, Filiala Timișoara
Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”
Bulevardul Mihai Viteazul, Nr. 24
e-mail: gratielabenga@yahoo.com

Abstract

This study focuses on the evolution of some cultural personalities in Banat after Great Union Day, emphasizing shifts, interethnic communication and institutional development. Further, it specifically aims to outline the complexities that have gradually surfaced in regard to the specific nature of the intellectual dialogue in Banat, while illustrating a level of consistency that solidarities have maintained across creations and institutions.

During the interwar period, the cultural atmosphere in Banat was one steeped in regional identity and national consciousness, reflecting traditions and dreams that long preceded it. Many writers, journalists and artists have assumed a range of roles, that stretched back to the Enlightenment and its conceptions of pedagogy.

Résumé

Instruits de manière archétypale, mais aussi dans l'esprit unioniste, de nombreux intellectuels du Banat de l'entre-deux-guerres ont évolué à l'intérieur d'un paradigme identitaire (régional, national, européen), ont voluptueusement vécu dans le dialogue culturel, ont figé des solidarités et ont créé des institutions. L'article explore la vie culturelle de Timișoara de l'entre-deux-guerres, au moment où les utopies récemment déchirées étaient remplacées par l'esquisse de nouvelles utopies. Enracinés dans le rationalisme et la pédagogie des Lumières, le dynamisme culturel reflété par Romulus Ladea, Ion Stoia Udrea et Virgil Birou met en lumière une continuité qui allie la nostalgie des origines, la réflexion sur le présent et une vision guérissant du futur.

Rezumat

Educați într-o matrice arhetipală, dar și în spirit unionist, unii dintre intelectualii Banatului interbelic au evoluat într-o paradigmă identitară (regională, națională, europeană), au trăit cu voluptate în perimetrul dialogului cultural, au fixat solidarități și au creat instituții. Articolul explorează viața culturală din Timișoara interbelică, după ce utopiile abia destrămate au fost înlocuite de schițarea altora. Cu rădăcini în raționalismul și pedagogia iluministă, dinamismul cultural reflectat de Romul Ladea, Ion Stoia Udrea, Virgil Birou evidențiază o continuitate care îmbină nostalgia originilor, reflecția asupra prezentului și o viziune întremătoare asupra viitorului.

Keywords: *identity, communion, polyvalence, establishment, enlightenment*

Mots-clés: *identité, communion, plurivalence, (re)fondation, Lumières*

Cuvinte cheie: *identitate, comuniune, plurivalență, (re)întemeiere, iluminism*

Când, după 1918, s-a confirmat (inubliabil) eșecul utopiei imperiale, istoria nu ducea lipsă de alternative. Gândirea veacului al XIX-lea și a începutului de secol XX se dovedise fecundă în privința proiectării unor modele socio-politice idealiza(n)te - începând cu coloniile lui Robert Owen și cu falansterul lui Fourier. Pe de altă parte, destui dintre intelectualii care crezuseră în valorile Imperiului au plecat în căutarea unei insule salvatoare - exilul. Alții, care slujiseră idealul național, au trăit miracolul metamorfozării unui mit în fapt istoric. Unirea românilor a fost un astfel de miracol. A fost un enorm câștig – fără ca temelia unor valori să fi scăpat nezdruccinată. Însemnătatea identității regionale a fost una dintre ele.

De satul bănățean fuseseră fixate copilăria și adolescența lui sculptorul Romul Ladea, al cărui învățător fusese Iuliu Birou¹, tatăl publicistului și scriitorului Virgil Birou. Acesta din urmă se formase în mediul tradițional al Banatului rural, trecut prin rigoarea învățământului german și educat într-o familie pentru care matricea arhetipală (cu reprezentările ei expresive), dar și elanul unionist constituiseră repere imuabile. Iuliu Birou, tatăl scriitorului, fusese unul dintre cei mai respectați învățători ai Banatului. A publicat în presa vremii, a cules folclor, a fost pasionat de muzică, a scris cărți, s-a implicat în acțiuni menite să coaguleze conștiința națională. Interesat de cultura populară (cu toate formele ei de reprezentare) a rămas Virgil Birou întreaga lui viață și nu puține sunt paginile care dovedesc acest lucru. Anii de ucenicie alături de tatăl său (pentru care cercetarea folclorului făcea parte din militantismul naționalist) își vor fi lăsat amprenta – inclusiv în perseverența cu care scriitorul a inserat, în multe dintre lucrările sale, mărcile caracteristice graiului bănățean, ca parte integrantă a unei limbi naționale unitare. „A fonda o identitate națională prin afirmarea unei distincții față de Celălalt și a-i da o profundă motivație istorică, acesta este, în linii mari, proiectul folclorului veacului al XIX-lea, ce se înscrie într-un proiect mult mai vast, de natură politică, în care țărănimea, prin legătura sa ancestrală cu pământul va furniza burgheziei în ascensiune și revendicatoare bazele unei pledoarii pentru dreptul la independență.” (MESNIL, 1997, 44)

Mai târziu, în anii '20, problema identității s-a pus în alți termeni și în alte condiții. Romul Ladea studia la Academia Julien din Paris, Virgil Birou urma cursurile Facultății de Mine a Politehnicii din Timișoara, iar Aurel Buteanu² se întâlnea în redacția „Contemporanului” cu avangardistul maghiar Lajos Kassák³, ale cărui poezii le va traduce în română - traduceri care „nu sunt doar un exercițiu intelectual, ci și o solidarizare cu eroi ai tinereții sale jurnalistice.” (UNGUREANU, 2005, 259). De la Budapesta și Viena (unde se aflase în preajma lui Rilke și a lui Hugo von Hoffmannsthal) a ajuns în Timișoara, în 1926, Franyó Zoltán⁴, excelent traducător în

¹ „Copilul îl va stima pe dascăl, figură proeminentă în viața culturală a Cărașului, îl va iubi și admira, îi va fi recunoscător pentru rigoriile intelectuale și morale transmise în anii de școală. De altfel, faimosul dascăl îi va fi nu doar învățător în școala primară, ci și sfătuitor înțelept mulți ani.” Adriana Botez-Crainic, *Romulus Ladea*, București, Monitorul Oficial, 2017, p. 47.

² Aurel Buteanu (1904-1978), om politic, jurnalist, traducător. Între 1928-1930 Aurel Buteanu fusese șef de cabinet al lui Vaida-Voevod, ministru de interne în guvernul condus de Iuliu Maniu. A participat la lucrările Societății Naționalelor. Din 1930, a fost secretar de presă la Legația României din Bruxelles, iar în 1931 – atașat de presă la Legația României din Viena. A fost șeful de cabinet al lui Alexandru Vaida-Voevod, pe când acesta era prim-ministru. În 1932, a fost ales în Parlamentul României. A fost unul dintre apropiații lui Iuliu Maniu, președintele Partidului Național Țărănist. E autorul volumului *Teatrul românesc în Ardeal și Banat*.

³ Kassák Lajos (1887-1967), poet și artist plastic reprezentativ pentru avangarda maghiară.

⁴ Franyó Zoltán (1887, Marghita, Banatul sârbesc-1978, Timișoara), pamfletar, traducător, publicist. Coleg cu Liviu Rebreanu și Miroslav Krleža la Academia Ludovica din Budapesta. În 1910, a devenit membru al Internaționalei Socialiste, iar în 1918 – membru în Consiliul Revoluționar Militar de la Budapesta. Din 1919, a condus Secția pentru literatură universală a Comisariatului pentru cultură. A fost colaboratorul lui Georg Lukacs. A studiat chineza, araba, egipteană. A tradus în maghiară și germană, mai ales după întoarcerea în România (1926). Printre scriitorii tălmăciți de

maghiară și germană al lui Eminescu și Arghezi, al lui Camil Petrescu, Nichita Stănescu, Cezar Baltag, Anghel Dumbrăveanu, Ana Blandiana. Pentru Franyó Zoltán, Virgil Birou, Aurel Buteanu, Ion Stoia Udrea⁵ (așa cum era pentru Elias Canetti, Miroslav Krleža sau Italo Svevo) salvarea dintr-o lume profund vătămată putea veni sub forma unei biblioteci, a unei cafenele literare sau a unei redacții. Cafenele și redacții se găseau generos răspândite în Timișoara interbelică. Spații emblematice de întâlnire pentru un autentic dialog intelectual deveniseră Café Restaurant Casino, Cafenea-Bar Dacia și Cofetăria Mann. Dar, dacă e vorba despre aroma schimbului de idei în preajma unei cești cu cafea, nimic nu ar fi putut egala (în anii '30-'40 ai veacului trecut) farmecul de la „Café Spieluhr”⁶ – prima cafenea literară de la Timișoara, la mesele căreia aveau întâlniri zilnice cei care au alcătuit „Trifoiul cărășean” – porecla dată grupului de prieteni nedespărțiți, ale căror propuneri începuseră să structureze, armonios, viața culturală timișoreană: Romul Ladea, Virgil Birou și Ion Stoia Udrea - toți trei născuți în zona Carașului. Oraș al cafenelelor (frapat de numărul lor a fost și Camil Petrescu, în trecerea lui prin urbea de pe Bega), Timișoara își reglă ritmul cultural în funcție de (dez)acordurile de la „Spieluhr”.

Cu bucuria de a fi împreună, la „Spieluhr” sau la restaurantul „Cocsonay”⁷, ca ființe ale ficțiunii, va fi discutat „Trifoiul” cărășean în 1932 și despre „Vrerea”, publicația înființată de Ion Stoia Udrea, în care Virgil Birou și-a făcut debutul⁸. Și tot acolo, la începutul anilor '40, se vor fi întâlnit cu „Trifoiul” Petru Sfetca⁹, Nicolae Țirioi¹⁰, Petru Vintilă¹¹ și Pavel Bellu¹². Ion Stoia Udrea studiasse îndelung în Arhivele vieneze¹³, era profund interesat de istorie, însă nici literatura nu îi era străină. Tradusese din expresioniștii germani înainte ca „Vrerea” să se arate ca o punte între culturi – căci tineri români, maghiari, germani, sârbi se regăseau în redacția publicației conduse de Ion Stoia Udrea. Scria, în 1932, fondatorul „Vrerii”: „Am putea-o numi generație de tranziție, fiindcă rostul ei – rost utopic, căci azi cu greu și-ar mai putea atribui vreun rost – era acela de a alcătui legătura de continuitate între generația activă a războiului – generația marilor prăbușiri – și aceea crescută și trăind viața oferită de vremurile mai noi, tot o sărmană și prea naivă utopie și asta. Prea tânără ca să fi fost târâtă în universalul cataclism, în care s-a năruit definitiv o atitudine în fața vieții, generația de tranziție a fost suficient de matură ca să observe și din trecutul trăit pasiv și să tragă

Franyó Zoltán sunt Mihai Eminescu, Camil Petrescu, Nichita Stănescu, Cezar Baltag, Anghel Dumbrăveanu, Ana Blandiana.

⁵ Ion Stoia Udrea (1901-1977), publicist, poet, editor, istoric român.

⁶ Cafenea se afla în centrul Timișoarei, pe strada Emanuil Ungureanu, la numărul 8. Clădirea a fost ridicată în 1758, iar reconstrucția ei s-a făcut în stil neobaroc.

⁷ Vechi restaurant timișorean, unde artiștii și scriitorii își aveau masa lor. Restaurantul este evocat și în corespondența dintre Virgil Birou și Romul Ladea.

⁸ Virgil Birou a avut o activitate prodigioasă în periodicele interbelice și, într-o mult mai mică măsură, în cele de după război. După debutul la revista timișoreană „Vrerea”, a urmat un răstimp în care a publicat o impresionantă suită de materiale în reviste bănățene sau în periodice din țară. Le îndemnăm să mărșăluiește, alfabetic, într-o paradă imaginară a publicisticii românești: „Ardealul”, „Calendarul românilor de pretutindeni”, „Dacia”, „Fruncea”, „Generația nouă”, „Graiul românesc”, „Îndreptarea”, „Înnoirea”, „Orizont”, „Paranteza”, „Poporul român”, „Provincia”, „Revista Fundațiilor Regale”, „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, „Scrișul bănățean”, „Societatea de mâine”, „Vestul”, „Vrerea”.

⁹ Petru Sfetca (1919-1987), poet, traducător, publicist, animator cultural. A tălmăcit din opera lui Hölderlin, Novalis, Giuseppe Ungaretti, Umberto Saba, Eugenio Montale. A promovat ideea descentralizării culturale a Banatului. A fost redactor-șef la „Vestul”.

¹⁰ Nicolae Țirioi (1921-1994), profesor, editor, critic și istoric literar.

¹¹ Petru Vintilă (1922-2002), poet, prozator, dramaturg.

¹² Pavel Bellu (1929-1980), poet, prozator, publicist.

¹³ Studiile lui Ion Stoia Udrea nu s-au rezumat la istorie. A urmat și cursuri de regie și actorie la Berlin și München. (cf. Cornel Ungureanu, *Literatura Banatului*, p. 219). Este autorul unui șir lung de lucrări: monografia istorică și artistică *Biserica greco-ortodoxă română din Lipova* (1930), *Pictura Renașterii*, scrisă în colaborare cu istoricul Ioachim Miloia și apărută în același an, *Ghidul Banatului* (1936), *Marginale la istoria bănățeană* (1940), *Ghidul orașului Timișoara* și apărută în același an, *Ghidul Banatului* (1936), *Marginale la istoria bănățeană* (1940), *Ghidul orașului Timișoara* (1941), *11 poezi bănățeni* (antologie, 1942), *Studii și documente bănățene de istorie, artă și etnografie* (1942), *Răscala țărănilor din Banat de la 1738-1739* (1945), poemul dramatic *Veacul de foc* (1945), *Arta plastică românească din Banat* (publicată doar fragmentar în broșuri, ghiduri sau reviste), *Începutul pentru o istorie sinceră a Banatului*, romanul *Căpitanii* (neterminat).

consecințele pentru sine.”¹⁴ (STOIA-UDREA, 1932, 1) Cu cinci ani înainte, Mircea Eliade publicase la București, în „Cuvântul”, șirul de articole intitulat *Itinerariu spiritual*, în care promova ideea experiențelor necesare – capabile să deschidă spre lume generația celor de 20-25 de ani. Spiritul pur (ca mod de a fi în lume și ca instrument de cunoaștere), iraționalul, reabilitarea experienței religioase stăteau la temelia viziunii eliadești, pentru care provincialismul cultural și sterilitatea creatoare erau obstacole a căror depășire se impunea ca o fatalitate. Proiectele titanice ale lui Eliade prindeau contur prin energie spirituală; în Timișoara lui Virgil Birou și a lui Ion Stoia Udrea planurile își păstrau lustrul rațional și pedagogic al luminilor.

Între 1932-1937 (când a fost suspendată), apoi între 1945-1948 (când a fost desființată), „Vrerea” a constituit un catalizator pentru cercetările de istoria Banatului. Și nu numai atât. Capacitatea de a o lua de la început hrănea energia întemeietoare a lui Virgil Birou și Ion Stoia Udrea, fulminația creatoare a lui Romul Ladea, traducerile și conferințele lui Franyó Zoltán (a cărei antologie, *Rumänische Dichtung*, era anunțată cu entuziasm în „Vrerea”¹⁵), vigoarea avangardistă a lui Franz Liebhard (Robert Reiter)¹⁶, eforturile lui Nicolae Ivan¹⁷ sau școala de pictură deschisă de Julius Podlipny¹⁸. Veniți la Timișoara dintr-un Caraș conceput ca nucleu pulsant al Banatului, Ion Stoia Udrea, Virgil Birou și Romul Ladea voiau să cucerească un spațiu citadin în care se simțeau înstrăinați. Mai precis, voiau să-l cucerească pentru a-l (re)întemeia cultural, chiar dacă încă nu își descoperiseră cu toții chemările. „Modestia lui Virgil Birou (uneori, chiar neîncrederea în propriile puteri, cum se vede din scrisori: v. B/13.V.1933 etc.), întârzierea debutului său și, mai ales, clarificarea șovăitoare a vocației („aș vrea să-mi găsesc și eu locul meu [...] chemarea mea”, B/13.II.1933) sunt în permanent și puternic contrast cu forța conștiinței artistice de care Romul Ladea a dat dovadă de timpuriu, cu siguranța propriului destin artistic și cu disponibilitatea nu doar de a lucra enorm, ci și de a lupta pentru opera sa și a o impune.” (IANOVICI-JECZA, 2011, 189-190) Totuși, în pofida incongruențelor atitudinii față de propriul traseu vocațional, eforturile lui Romul Ladea, Virgil Birou și Ion Stoia Udrea au vizat în primul rând consolidarea spiritului național în spațiul multicultural bănățean. Apoi, erau dispuși să creeze instituții cultural-artistice reprezentative.

Anii '30 sunt revelatorii pentru strădania întemeietoare a intelectualității bănățene, lesne de văzut în orice succintă enumerare. În 1930, Ioachim Miloia, directorul Muzeului Banatului, a reușit

¹⁴ În articolul-program din același număr, se pot citi următoarele rânduri: „Știm cu toții că în orașele de centură există maladii grave. În cultură, în politică, în economie. [...] E vremea să cunoaștem realitatea. Și vrem să o facem cunoscută, oricât de neplăcută ar fi această realitate. Voim să creăm [...] o gazetă de critică obiectivă și informațiune precisă, servind interesele generale, și nu individuale. Voim să fim sulița pusă în coastele celor care conduc destinele acestei regiuni”.

¹⁵ Anunțul apare în „Vrerea”, I, 1932, nr. 6, p. 2 și se încheie cu „Se poate comanda la administrația ziarului nostru.”

¹⁶ Franz Liebhard / Robert Reiter (1899-1989), jurnalist, poet apropiat de avangarda maghiară din jurul revistei „Ma”. În 1944 a fost trimis în lagărul de la Caracal și, mai apoi, deportat în minele din URSS. La întoarcerea în Timișoara, a lucrat ca secretar literar la Teatrul German. A fost un excelent istoric (neprofesionist) al Banatului. Despre Franz Liebhard / Robert Reiter scrie Cornel Ungureanu, ca replică la *Istoria literaturii de azi pe mâine* a lui Marian Popa, în care poetul era acuzat de a fi fost anarhist și nazist: „Întâlnirea cu social-democrația și cu anarhia, cu dadaștii și suprarealiștii, cu avangarda e mediată de lecturi solide. Rimbaud și Trakl, dar și Whitman și Ady sunt maeștrii tinereții sale nonconformiste. [...] Greu de crezut că expresionistul Robert Reiter ar fi urmat steagul negru al anarhiei. Social-democrat a fost, opțiuni social-democrate are încă din anii de liceu. [...] Dar nu ar fi fost imposibil ca, în anumite momente ale tinereții sale, Robert Reiter să fi mizat, ca și Jaroslav Hašek, pe idei anarhiste./ Spun «nu ar fi fost imposibil». Cel care în anii de liceu ținea conferințe într-o Timișoară ce avea o stângă bine consolidată, putea trece, pasager, prin grupările anarhiste care agitau Budapesta anului 1919. Mai greu de crezut e că Robert Reiter a fost nazist. N-a fost niciodată conducător de publicații naziste; când ziarul la care lucra devine organ al Grupului etnic german, Robert Reiter este concediat.” (Cf. Cornel Ungureanu, *Op. cit.*, p. 250).

¹⁷ Nicolae Ivan (1905-1972), inginer de aeronautică (cu studii la Paris), fondatorul revistei „Fruncea” și promotor al poeziei dialectale. A publicat *Mica istorie a Timișoarei*, *Fericitul zburător* și *Istoria a două secole de teatru liric la Timișoara* (editată de Smaranda Vultur și Viorel Marineasa în 2006). A trecut prin experiența războiului și a lagărului.

¹⁸ Julius Podlipny (1898, Bratislava-1991, Timișoara), pictor, grafician și pedagog, unul dintre animatorii vieții culturale timișorene din perioada interbelică. Expune la Timișoara, pentru prima dată, în 1927. Tema predilectă a artistului a fost crepusculul, disoluția, eșecul.

să deschidă, la Timișoara, *Salonul artelor bănățene*. Romul Ladea se număra printre participanți. În 1933 s-au pus bazele societății literare „Altarul cărții”, care a dobândit statut de persoană juridică. În 1936 s-a constituit Asociația Scriitorilor din Banat. Din asociație fac parte, pe lângă scriitori, și artiști plastici (Romul Ladea, Catul Bogdan, Ioachim Miloia). În 1933, Școala de Arte Frumoase s-a transferat de la Cluj la Timișoara, după ce prin decizia Ministerului Instrucțiunii Publice a fost hotărâtă lichidarea instituției clujene pe motiv de reduceri bugetare. Un grup de intelectuali, printre care Sever Bocu și Ioachim Miloia, a oferit condițiile necesare funcționării ei, ceea ce le-a permis lui Romul Ladea și lui Catul Bogdan să se mute la Timișoara, ca profesori la Școala de Arte Frumoase. Doi ani mai târziu, în 1935, a apărut revista „Luceafărul”, sub directoratul lui Aurel Cosma. De aspectul grafic al revistei s-a ocupat Romul Ladea, iar în paginile ei au semnat, în afara bănățenilor (Anișoara Odeanu, Petru Sfetca, Grigore Bugarin, Pavel Bellu), G. Bacovia, Adrian Maniu, Cezar Petrescu, Victor Eftimiu, Ion Pillat ș. a.

Timișoara lui Romul Ladea, Ion Stoia Udrea și Virgil Birou apare (și) ca un construct cultural subiectiv, format din povârnișurile unei neliniștite geografii interioare. Cu o certă moștenire iluministă, Timișoara (așa cum o vedeau Virgil Birou și Ion Stoia Udrea) constituia o scenă care nu oferea culturii ceea ce ar fi trebuit să-i înfățișeze, iar ei erau în măsură să schimbe lucrurile. Plurivalența le era la îndemână. După destrămarea unor utopii, aderența la realitate a unor (alte) lumi posibile putea fi verificată. În configurația disruptivă a lumii, concentrarea asupra spațiului bănățean oferă imaginea unei continuități care îmbină nostalgia originilor, reflecția asupra prezentului și un anumit tip de viziune (fondatoare și întremătoare) asupra viitorului.

Bibliografie

- IANOVICI-JECZA, Sorina, *De amicitia, Corespondența Romul Ladea – Virgil Birou*, „Revista de studii banatice”, II, 2011, nr. 1-2.
- MESNIL, Marianne, *Etnologul între șarpe și balaur*, traducere de Ioana Bot și Ana Mihăilescu, București, Editura Paideia, 1997.
- STOIA UDREA, Ion *Drumul unei generații*, „Vrerea”, I, 1932, nr. 1.
- UNGUREANU, Cornel, *Buteanu, Kassák, Franyo, Robert Reiter - Un patruleter al Europei Centrale*, în Aurel Buteanu, *Noi și maghiarii*, ediție îngrijită și postfață de Cornel Ungureanu, Timișoara, Editura Marineasa, 2005.
- UNGUREANU, Cornel, *Literatura Banatului. Istorie, personalități, contexte*, Timișoara, Editura Brumar, 2015.

**IOAN POPOVICI-BANATEANUL –
REGIONAL FEATURES AND LITERARY INHERITANCE.
OVERTAKEN PATTERNS**

**REGIONAL ET EPIGONIQUE DANS L'ŒUVRE DE IOAN POPOVICI-
BANATEANUL EN SURMONTANT LES MATRICES**

**REGIONAL ȘI EPIGONIC IN OPERA LUI IOAN POPOVICI-
BĂNĂȚEANUL. DEPĂȘIREA ȘABLONULUI**

Delia BADEA

Academia Română, Filiala Timișoara,
Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Timișoara,
Bulevardul Mihai Viteazul, nr. 24,
email: delia_badea@yahoo.com

Abstract

An authentic pioneer not only in Banat literature, but also in Romanian writing, Niță Popovici (as he was nicknamed by his friends) was the first who focused on urban literature. In an epoch marked by powerful energy, he wanted to show how interesting the urban beauty may be and how short-stories can convey it.

This study depicts the way in which (due to the cognomen Titu Maiorescu suggested) literary history emphasised either the regional facets in Popovici-Bănățeanul's stories or Mihai Eminescu's influence in his poetry. In this regard, the following survey tries to bring the writer's complex personality into attention and to carry out a real literary debate.

Résumé

Véritable pionnier dans la littérature du Banat et non seulement, non conformiste et idéaliste, Niță Popovici, comme l'appelaient ses amis, est notre premier auteur de littérature urbaine. À une époque animée par de grandes énergies ; il vient prouver l'inestimable potentiel de la ville dans la littérature.

Notre démarche dévoile comment, à partir du cognomen accordé par Maiorescu, l'histoire littéraire a établi un certain détournement des sens, en mettant l'accent sur le côté régional et épigonique de son œuvre.

A partir de ces réalités, l'article vise à mettre en évidence la personnalité complexe de l'écrivain, tout en affirmant la nécessité d'une juste réévaluation de son œuvre à l'intérieur du discours culturel roumain.

Rezumat

Veritabil deschizător de drumuri pentru literatura Banatului și nu numai, non conformist și idealist în viață, Niță Popovici, cum îi spuneau prietenii, a fost primul nostru autor de literatură urbană. Într-o epocă animată de mari energii, el vine să demonstreze, în premieră, cât de ofertant este orașul pentru literatură.

Articolul urmărește faptul cum, pornind de la cognomenul conferit de Maiorescu, istoria literară a stabilit în cazul lui Ioan Popovici - Bănățeanul o anume deturnare de sensuri, accentuând latura regională, în cazul prozei, respectiv epigonismul eminescian, în cazul poeziei sale. Pornind de la aceste constatări, lucrarea își propune să evidențieze personalitatea complexă a scriitorului și nevoia unei corecte reeașezări a operei autorului în interiorul discursului cultural românesc.

Keywords: regional instinct, literary inheritance, cultural discourse, autobiography

Mots clés: instinct régional, épigonisme, discours culturel, autobiographie

Cuvinte cheie: instinct regional, epigonism, discurs cultural, autobiografie

Imaginea scriitorului matur, deschizător de drumuri, întemeietor, aşadar, de tradiţie literară, s-a suprapus în cazul lugojeanului Ioan Popovici oarecum nefiresc figurii tânărului dispărut la doar 24 de ani. Non conformismul vieţii şi entuziasmul frenetic al tinereţii, episoadele de iubire romantică, societăţile de lectură secrete, examenele ratate sau petrecerile studenţeşti în sunetul cântecelor patriotice, cu greu pot fi înghesuite în matriţa clasicului prozator. „Există, în comentariul operei lui Ioan Popovici - Bănăţeanul – avertiza criticul Cornel Ungureanu –, o deturnare de sensuri care îi sperie pe cei care ar încerca să-i studieze opera” (Ungureanu, 2015, 155).

Cognomenul dobândit prin gestul botezului maiorescian a făcut din autor un scriitor al locului, al unui spaţiu bine delimitat, un regional. El, *Bănăţeanul*, trebuia să exprime o lume, o realitate concretă, să transmită acel *spiritus loci* recognoscibil bănăţeanului de ieri şi de azi. Şi a reuşit. Creându-i o identitate specifică, puternică, scrierile lui Popovici propun o veritabilă mitologie a unui spaţiu bine delimitat. Atelierele maistorilor cojocari, târgurile cu negoţ şi pline de forfotă, toate acele locuri emblematice pentru Lugojuul sfârşitului de veac devin, prin nuvelele sale, arhitoposurile unei lumi. Însă a făcut şi altceva. Într-o perioadă a conformismului literar (nu doar local!), a tradiţionalismului, Ioan Popovici scrie *Proză*. Surprinde colţuri de viaţă nu întotdeauna idilice şi, suflând uşor peste poleiala de poveste, el lasă să se ivească lumea. Cu bune şi cu rele. Banatul sfârşitului de secol XIX, cu târgurile gălăgioase, poveştile calfelor, scandalurile domestice şi dramele interioare, toate prind viaţă în nuvelele sale.

Pentru evoluţia artistică a unui (viitor) scriitor, întâlnirea cu marile personalităţi ale epocii este aproape întotdeauna determinantă. Două sunt, în cazul lui Ioan Popovici, personalităţile care îi vor marca destinul literar şi nu numai: Ioan Slavici, căruia scriitorul îi datorează ieşirea din anonim şi, mai târziu, Titu Maiorescu. Prezenţa tânărului scriitor bănăţean în paginile revistelor sibiene „Tribuna” şi, mai apoi, „Foaia ilustrată” a reprezentat fără doar şi poate o etapă necesară într-un obligatoriu proces de iniţiere artistică. Recunoaşterea posterităţii o datorează însă autorităţii criticului de direcţie.

Atunci când vine vorba despre talentul său scriitoricesc, Maiorescu îl numeşte o „rarissima avis”. Iar verdicturile criticului de direcţie nu (prea) puteau fi puse la îndoială. Veritabil deschizător de drumuri pentru literatura Banatului şi nu numai, non conformist şi idealist în viaţă, Niţă Popovici, cum îi spuneau prietenii, a fost primul nostru autor de literatură urbană. Într-o epocă animată de mari energii, el vine să demonstreze, în premieră, cât de ofertant este oraşul pentru literatură. Lugojuul natal al scriitorului ni se dezvăluie ca un spaţiu polimorf, veritabil caleidoscop urban, populat de maistori şi calfe, în graniţele căruia coexistă solidar mizeria şi speranţa, bunătatea şi viclenia, iubirea şi moartea. Scrierile lui Ioan Popovici devin, din această perspectivă, o inedită monografie ficţională a unui oraş văzut din interior, prin ochii copilului şi ai copilăriei, spaţiu fantasmatic şi real deopotrivă, în evocarea căruia realismul atinge adesea cote naturaliste. Refuzând scriitura idilică, atrăgându-şi criticile conorăşenilor surprinşi nu întotdeauna în straiile „de duminică”, Popovici devine cel dintâi prozator bănăţean care „trăieşte ruptura, despărţirea de Gemeinschaft, distanţarea de sărbătorile locului” (Ungureanu, 2015, 156). Cu fiecare pagină scrisă, autorul reuşeşte să surprindă acea esenţă citadină care face dintr-un oraş un spaţiu literar. Lugojuul meseriaşilor de la sfârşitul secolului al XIX-lea devine personajul omniprezent al nuvelilor, ajungând să contamineze viaţa lăuntrică a eroilor săi. Relaţia, reversibilă, funcţionează perfect şi în sens invers, de vreme ce nu arareori oraşul se încarcă cu dramele, poveştile şi trăirile personajelor. Literatura lugojeanului are în acest context meritul de a fi consacrat câteva toposuri esenţiale în epocă: târgul de duminică unde maistorii îşi deschid „şetrele” cu negoţ, biserica unde se adună

lugojenii la slujbă sau „lucrătorile” cojocarilor sunt astfel de locuri emblematice pentru Lugojul sfârșitului de secol XIX. Așa cum o spune chiar personajul principal al uneia dintre nuvele, povestirile sale sunt despre „câte vede și aude omul pe la târguri”. Aflăm din paginile de proză că breslele au fiecare regulile lor bine stabilite și nici la târguri nu se „mestecă” între ei, căci: „cojocarii sunt prea filozofi, prea nu știu cum, opincarii mâini sparte și cu peri pe limbă și-așa ne dezbinăm de ei, noi la un birt, căldărarii la altul și toți ne avem birturile noastre, oriunde ar fi târg, la Făget, la Zam, la Dobra, în tot locul știm unde să ne oprim” (*De la târg*). Lumea zugrăvită este cu atât mai veridică cu cât este o lume surprinsă din interior. Inevitabil, nuvelele nu sunt străine nici de anumite elemente autobiografice, zugrăvind, cu inserții naturaliste, o copilărie marcată de sărăcie, neajunsuri și boală, populată cu figuri vulgare și brutale de oameni căzuți în patima viciului. La fel cum în versurile lugojeanului freamătă, sfios, o întreagă lume care se cere (re)descoperită. Căci astăzi încă, pe umerii prea puțin cunoscutului poet apasă greu mantaua epigonismului eminescian. Versuri precum:

*„Luceferilor eu mă plâng
Și mândrei – surori
Să mi te-arate dacă ești
Ascunsă în dalbe zori (...)
(Și astăzi...)*

au făcut să curgă destulă cerneală pe tema eminescianismului său. Într-o perioadă animată de mari energii, la o vârstă a freneziei și a iubirilor, epigonismul tânărului contemporan cu Eminescu ar trebui mai degrabă citit în cheia fireshoului și integrat unui fenomen deloc singular în epocă. Cu atât mai apreciabil în cazul lui Popovici, cu cât tânărul lugojean venea de „dincoace” de munți. Trăitor în Imperiu, datele existenței sale includeau un cu totul alt tip de cultură, o structură și o sensibilitate mergând mai degrabă spre versurile lui Heine, după cum just remarcase și Ilarie Chendi: „Amorul nu-i este acest „lung prilej de durere”, ci „un basm al dorului, ce s-a tot spus din vremi păgâne”” (Chendi, 1900, 72). Comparându-i versurile de debut cu cele ale poetului național, criticul conchide: „Este între ei doi o deosebire de temperament și de putere de creație, ca între Prometeu și Orfeu” (Chendi, 1900, 72). Opțiunea eminescianismului era, așadar, în cazul tânărului lugojean, una pe deplin asumată. „O recunosc – va afirma scriitorul mai târziu – am gustat prea mult din Eminescu”, o dragoste ce-i fusese insuflată încă de pe băncile școlii, dacă ținem cont de faptul că la Caransebeș îl are dascăl pe Vasile Goldiș. Lirismul expresiv, melancolia și scepticismul eminescian găseau însă un teren propice în sensibilitatea talentatului licean, el însuși măcinat, la o vârstă fragedă, de o necruțătoare boală de plămâni. Tristețea și sărăcia care îi însoțesc adolescența îl predispun către o poezie funebră, în care amenințarea morții e mereu prezentă:

*„Un liñoliu de zăpadă așternut e pe pământ
Ca și giulgiu - ntins pe trupul celui săvârșit din viață
Geru-i mare și pe ape înflorit-au flori de gheață
Iar prin aer corbii negri se rotează-n aspru vânt”.
(Zi de iarnă).*

Odată cu versurile publicate în „Convorbiri...”, Popovici se va desprinde treptat de influența eminesciană, păstrând doar anumite imagini și teme afine temperamentului său sensibil. Păstrând așadar forma, dornic a-i oferi trăiri și simțăminte proprii. Privită cu seninătate, fără a fi neapărat rigid fixată într-o formulă literară, poezia sa freamătă de viață, trăindu-și, sfiiicios, timpul.

În proză ca și în versuri, un anume instinct autobiografic evident în scrierile lugojeanului își găsește justificarea într-o biografie marcată de dezrădăcinări, excluderi, înstrăinări și strivită mult pre brutal la o vârstă când tânărul abia se despărțea de copilărie. Salvarea prin scris, atunci când timpul nu mai avea răbdare, vine să justifice în cazul lui Popovici fervoarea cu care abordează o varietate de genuri și specii literare. Căci în scurtul și tragicul său destin, scriitorul lugojean a

adunat o operă impresionantă: nuvele, poezii, poveşti versificate, poezii în proză, epigrame, traduceri, folclor, studii şi articole – mare parte rămase până nu demult răsfirate în paginile revistelor vremii¹.

Bibliografie

- BADEA, Delia, *Ioan Popovici –Bănăţeanul, Scrieri*, vol. I, *Proza, Prefaţă* de Crişu Dascălu, Timişoara, Editura David Press-Print, 2016; vol. II, *Varia*, Timişoara, Editura David Press-Print, 2017.
- CHENDI, Ilarie, *Zece ani de mişcare literară în Transilvania 1890-1900*, Oradea Mare, Tipografia I. Lang, 1900.
- MAIORESCU, Titu, *Ioan Popovici Bănăţeanul*, în „Convorbiri literare”, XIX, 1895, nr.10.
- MĂNUCĂ, Dan, *Câteva precizări în legătură cu Ion Popovici-Bănăţeanul şi Junimea*, „Anuar de lingvistică şi istorie literară”, Tom XXIV, 1973, p. 141-150.
- TOPLICEANU, Traian, *Viaţa şi opera lui Ioan Popovici - Bănăţeanul*, Caransebeş, Tipografia Diecezană, 1930
- TOROUŢIU I. E., CARDAŞ, Gh., *Studii şi documente literare*, I, *Junimea*, Bucureşti, 1931, p. 81 – 82, 83 – 85, V, Bucureşti, Institutul de Arte grafice Bucovina, 1934, p. 51 – 54.
- UNGUREANU, Cornel, *Literatura Banatului. Istorie, personalităţi, contexte*, Timişoara, Editura Brumar, 2015.
- VATAMANIUC, D., *I. Popovici-Bănăţeanul* [monografie], ediţia I, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1959; ediţia a II-a, revăzută, Timişoara, Editura Brumar, 2005.

---

¹ O primă ediţie critică completă a operei lui Ioan Popovici Bănăţeanul, realizată în 2 volume, a văzut lumina tiparului abia în anii 2016-2017 (v. *Ioan Popovici –Bănăţeanul, Scrieri*, Timişoara, Editura David Press-Print, 2016 -2017).

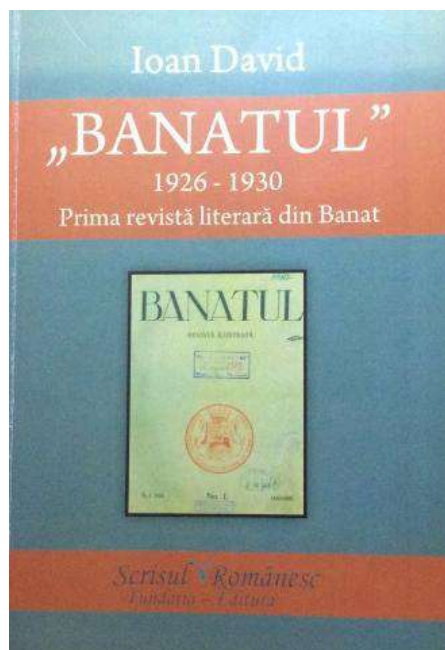

VII. BOOK REVIEWS/CRITIQUES DE LIVRES/RECENZII
Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Emilia PARPALĂ

O lucrare de referință pentru cultura română**Ioan David, *Banatul*, 1926-1930****Prima revistă literară din Banat, Editura Scrisul Românesc, Fundația – Editura Craiova – 2013****Vasile MAN**

Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad

Monografia revistei „Banatul” este prima dintr-o serie de lucrări pregătitoare pentru realizarea unui important proiect: *Istoria presei literare din Banat*.

Scopul acestei reviste – spune autorul – „a fost acela de a impulsiona viața literară și culturală dintr-o provincie care urma să-și alinieze valorile celor din țara întregă”. („Câteva precizări”).

Alături de scriitori locali ca: Petre Nemoianu, Grigore Popiți, Mihai Novac, Romulus Molin, semnează în paginile revistei și scriitori consacrați în proza literară de pe întreg cuprinsul țării, amintindu-se nume ca: Ion Pillat, G. Călinescu, Camil Petrescu, Nichifor Crainic, Lucian Blaga, George Bogdan Duică și alții.

După „Câteva precizări” și „Introducere”, volumul dedicat primei reviste literare din Banat, „Banatul” (1926-1930) este alcătuit din cinci părți:

A. Structura tematică a publicației;

B. Cronologia revistelor literare și culturale din

perioada interbelică;

C. Articole-Program ale revistei „Banatul” (1926-1930);

D. Articole (selecție);

E. Iconografie,

volumul încheindu-se cu o vastă Bibliografie în care sunt citate: cărți, dicționare, enciclopedii, articole și studii, periodice.

La rândul său, „Structura tematică a publicației Banatul”, urmare unei munci de cercetare științifică aprofundate, cuprinde *Literatura*, un studiu despre poezie, proză, folclor, traduceri și critică literară, iar *Artele* sunt prezentate prin: teatru, muzică, arte plastice și arhitectură, urmate de studii despre *Istorie și Arheologie*, iar *Viața culturală* este prezentă prin studii despre învățământ, religie, portrete și Asociația Culturală din Banat.

Poezia este prezentată prin 89 de trimiteri bibliografice – cu autorii care au semnat în paginile revistei literare „Banatul”.

Consemnăm câteva nume ale poezilor: Aron Cotruș, Tudor Arghezi, Al. Negură, Ion Pillat, Alexandrina Gr. Cantacuzino.

Creații literare în proză au semnat Gheorghe Brăescu, Emanoil Bucuța, Al. Negură, A. Cotruș, P. Nemoianu, iar la folclor: Lucian Blaga, Sabin Drăgoi, Filaret Barbu, Lucian Costin.

La *traduceri*, sunt consemnate nume importante ale culturii, ca: Ion Minulescu, Ion Pillat, Nichifor Crainic, Giovanni Papini, Edgar Allan Poe, Andrei Ady, Klara Müller.

Artele, prin teatru, muzică, arte plastice și arhitectură sunt reprezentate de nume ca: Lucian Blaga, Camil Petrescu, Ion Montani, Sabin Drăgoi etc.

La *Viața culturală* sunt notate nume din învățământ, religie, portrete și Asociația Culturală din Banat, având ca reprezentanți nume ca: Onisifor Ghibu, Nova Novac, prof. dr. Nicolae

Popovici (religie), Lucian Blaga (portrete), Emanoil Bucuța și Traian Lalescu (Asociația Culturală din Banat).

Pentru Viața politică, economică și socială sunt consemnate trimiteri la 57 de autori și texte, ca: Vasile Goldiș, președintele „Astrei”, Cuvântare, V 1930;

Dr.A. Popovici, *Românii din Iugoslavia* V, 1930, nr.1, p. 25-28 (op. cit. p.74).

Capitolul *Minorități* este rezervat etniilor germană, maghiară și italiană, iar *Iconografia* prezintă fotografii existente în coloanele publicației.

Cronologia revistelor literare și culturale din perioada interbelică este prezentată cu 36 de publicații, dintre care amintim:

„*Analele Asociației Andrei Șaguna a clerului Mitropoliei Ortodoxe din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș*”.

„*Analele Banatului*”. *Buletinul Muzeului din Timișoara*

„*Banatul*”. Foaie pentru poporul român, Lugoj, lunar (3 iulie -11 decembrie 1905)

„*Banatul*”. *Ziar de luptă al pribegilor*, București, săptămânal (26 ianuarie - 13 martie 1919) sau „Colț de țară” (1935 - 1939)

„*Calendarul Românului*”

„*Banatul literar*”, „*Granița*”,

„*Grănicerul Banatului*”

„*Limba română*”

„*Luceafărul*”, „*Semenicul*”

„*Muzica*”

„*Răsunetul cultural*”

„*Vremea*”

„*Zorile*”

„*Țara*”

„*Vestul*”. *Tribună a demnității bănățene*, Timișoara, zilnice (13 ianuarie 1930 – 5 mai 1935)

„*Viața școlară*”. *Revista Societății de Lectură* „D. Țichindeal” și a cercului dramatic „Tr. Lalescu” Timișoara (15 nov. 1924 - iunie 1925), printre colaboratori fiind și Liviu Rebreanu.

Articole-Program ale revistei „Banatul” (1926 – 1930); „Banatul”, „Banatul religios”, Un scurt popas, Calendarul „Asociației Culturale din Banat” pe anul 1928.

Spațiul cel mai amplu al cărții, „*Banatul*” 1926 – 1930. *Prima revistă literară din Banat* este rezervat unei selecții de ARTICOLE (p. 117 - 320), peste 200 de pagini.

Volumul se încheie cu *Iconografie* și o amplă *Bibliografie* cotată.

Volumul „*Banatul*” 1926 – 1930

Prima revistă literară din Banat aparținând profesorului, cercetătorului și istoricului literar conf. univ. dr. Ioan David, reflectă, prin întreaga structură propusă de autor, atmosfera efervescentă a vieții culturale din primul deceniu de după Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, cu precădere din spațiul bănățean – un spațiu deschis Marii culturi române afirmate prin intelectuali de elită și instituții de știință și cultură, pe măsură: Universitatea de Vest din Timișoara și Institutul de Studii Banatice al Academiei Române, Filiala Timișoara.

Revista *Banatul* este o treaptă importantă în edificiul național al științelor și culturii române.

Bibliografie

Ioan David „*Banatul*” 1926 -1930. Prima revistă literară din Banat, Editura Scrisul Românesc, Fundația – Editura, Craiova, 2013, p. 5.

Arhitectură de ansamblu

Grațela BENGĂ-ȚUȚUIANU

Academia Română, Filiala Timișoara
Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”
Bulevardul Mihai Viteazul, Nr. 24
e-mail: gratielabenga@yahoo.com

Puțini sunt cei care, admirabili specialiști într-un domeniu pretențios, reușesc să participe cu empatie și elegantă exigență la schimbul de idei din cele mai variate domenii ale cunoașterii. Și mai puțini sunt cei care, stăpânind temeinic o disciplină complicată, se dovedesc memorabili cunoscători de artă – cu mai toate formele ei expresie.

Cu studii doctorale și postdoctorale în istoria religiilor și indianistică la École Pratique des Hautes Études, Eugen Ciurtin este un cărturar care nu se izolează în bibliotecă. Dimpotrivă: e savantul care, dincolo de cercetări, studii și conferințe, întemeiază instituții (Institutul de Istorie a Religiilor al Academiei Române), constituie organizații (Asociația română de istorie a religiilor), pune la cale congrese și înființează reviste științifice care ajung cunoscute pretutindeni în lume (*Archaeus. Studii de istorie a religiilor* și *Studia Asiatica. Revue internationale d'études asiatiques*). Nu știu dacă tenacitatea lui Eugen Ciurtin e naturală sau programată. Știu însă că (în epoca imposturilor trufașe și a limbajului care se substituie gândirii) priceperea lipsită de

îngâmfare și încăpățânarea de a desfășura ghemul ideilor și al acțiunilor în spațiul miraculos al dialogului dintre știință, artă și etică sunt, indubitabil, de apreciat.

În 2016, Eugen Ciurtin a publicat ediția critică și științifică a unei lucrări de referință, *Yoga. Eseu asupra originilor misticii indiene**. Mai multe noduri îl leagă pe editor de Mircea Eliade: o respectabilă îndatorire față de predecesor, interesul comun pentru indianistică, marile interogații care îl apasă (precum îl frământau și pe Eliade) ca *european*: revelația, moartea, mântuirea. Și încă un lucru: geografia comună - aceeași Patrie Rosetti pe care, la distanță de câteva decenii, au împărțit-o. O anume solidaritate intelectuală trebuie să fi apărut (și) din obișnuința de a fixa cu privirea, necăutat, locul în care se aflase cândva mansarda lui Eliade.

Migălosul efort de corectare a celor aproximativ 2300 de erori care apar la cuvintele indiene, mai ales în sanscrită și pali (destule păstrate și în ultima ediție internațională, apărută la Princeton în 2009) este justificat prin faptul că acestea erodează o lucrare pe care specialiștii nu ezită să o numească, în continuare, extraordinară – contrast încadrabil „în perspectiva generală a validității științelor umaniste și a tradiției intelectuale cel puțin europene de a edita critic o lucrare devenită clasică.” Unul dintre exemplele date de editor este un cuvânt esențial pentru practicile yoga, *dhāraṇā*, transliterat corect pe nouă pagini, pentru ca pe alte zece pagini să fie scris greșit, cu cinci erori diferite. Tipografice sau nu, aceste abateri își așteptau cuvenitele îndreptări – în privința cărora Eliade însuși era pe deplin conștient, așa cum se vede dintr-o scrisoare trimisă lui Valeriu Bologa în 1928, după publicarea unui foileton despre Berthelot.

De ce este nevoie de o ediție alcătuită riguros-științific după ce lucrarea a circulat deja pe toate continentele? Răspunsul depășește relieful istoriei religiilor și ne privește mai mult decât credem, căci „gramatica și ritualul prezidează asupra gândirii indiene. Iar pentru silabă și

indestructibil, în sanscrită, avem *akṣara* – unul și același cuvânt. Nu e numai un exercițiu semantic în câmpul nemaifisurabilului: e o ilustrare unică a fostei teorii a omologiei dintre macro- și micro-cosmos, fără de care nu funcționa nici o gândire pre-modernă (de tipul acelora despre care spunem că au determinat continente) și fără de care nici nu înțelegem, oricât de postmoderni, de unde venim.”

Înfățișând în detaliu contextul științific, cultural și biografic al operei lui Mircea Eliade, micromonografia nu ignoră zecile de proiecte abandonate de istoricul religiilor de-a lungul deceniilor, vulnerabilitățile edițiilor postume și nici situația dezagreabilă a scrierilor eliadești în România zilelor noastre, când nici un fond de bibliotecă nu adăpostește totalitatea acestora. „Dacă asociem numele lui Eliade și ideea operei științifice editată critic și exhaustiv, nici n-ar mai trebui să tolerăm pleoara printre exercițiile retorice. Nu mai e de fapt nimic de demonstrat: pentru că Eliade, în calitatea sa de autor savant, își are opera, iar noi nu o cunoaștem, nu o putem parcurge decât fragmentar și superficial. Dar nu toată lumea e convinsă, iar la București trebuie câteodată demonstrată evidența și apărât indubitabilul. Totul e de făcut sau e de refăcut.”

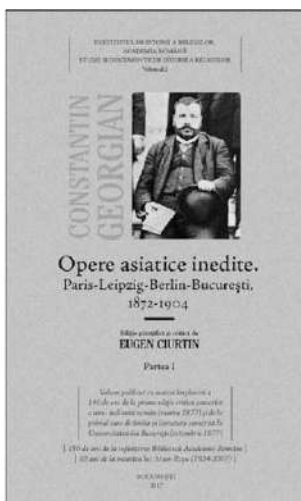
De făcut (de la capăt) este vorba și în cazul unui alt orientalist român, născut în 1850. În afara unui mic cerc de specialiști, numele lui Constantin Georgian e necunoscut. Anul trecut a apărut primul volum din *Opere asiatice inedite*** - prin care se recuperează un personaj, o operă și o epocă. „Manuscrisele lui Georgian oferă cititorului o experiență completă. Ele sînt, de altfel, reprezentative pentru direcțiile și tendințele umaniste din a doua jumătate a secolului al XIX-lea european, precum și pentru prefacerile galopante ale ilustrării românești a veacului“, afirmă editorul. Nu reiau ceea ce cunoaștem cu toții despre strădaniile (programatice) de a adopta modelul occidental de cultură și reactivitatea celor care au echivalat modernizarea accelerată cu provocarea unei inacceptabile falii între prezent și tradiția locurilor. Însă care locuri? Balcanice, orientale? Pentru o mare parte dintre occidentali, spațiul românesc aparținea mai degrabă unui Orient bizar,

într-o vreme în care Europa descoperea culturile cele mai îndepărtate ale Asiei. De aceea, concentrarea lui Georgian asupra Orientului este integrabilă în paradigma europeană a secolului al XIX-lea, în timp ce prin contribuțiile sale științifice sincronizează cultura română cu cea a Occidentului. O racordare cu bătaie lungă, așadar.

Licențiat la București, Constantin Georgian a obținut o bursă de studii la Paris, unde a urmat cursuri de istorie și filologie la École des Hautes Études și la Collège de France. Parisul a însemnat o enormă șansă, fiindcă tânărul român i-a audiat pe savanții străluciți ai vremii. În 1875 a devenit membru al Société Linguistique de Paris, după care și-a susținut doctoratul la Leipzig. S-a întors la

București, unde a predat un curs liber de limba sanscrită la Facultatea de Litere. Între 1867-1877 a tradus un tratat clasic de poetică, *Rasamanjari* al lui Bhānudatta Mīśra, și i-a pregătit ediția critică sanscrită - prima ediție europeană. Nu a fost publicată niciodată – deși e limpede că tipărirea ediției lui Georgian ar fi fixat un reper pe harta culturii române și europene. Vorba lui Mircea Eliade, în România indianistica a fost lipsită de noroc.

Familiarizat cu dezbaterile vii ale savanților europeni (printre care era recunoscut ca specialist), Georgian nu și-a găsit loc în Universitatea bucureșteană. Fusese chemat în țară în urma intervenției străinii a unui agent diplomatic, deși era „gata – cerebral, filologic, tehnic – să-și asume descoperirile științifice ale timpului său, să le ducă mai departe și să le planteze în contextul românesc al epocii“. A urmat ratarea unei cariere științifice care se anunțase însemnată: aproape trei decenii, Georgian a fost suplinitor pentru cursurile de limba și literatura latină la Seminarul teologic, interval în care a reușit să traducă pasaje din *Mahābhārata* și *Rāmāyana* și să publice doar

câteva studii. (I-au fost elevi, printre alții, Simion Mehedinți și Teodor Iordănescu, care va deveni el însuși orientalist.) A murit în 1904, lăsând în urmă manuscrise care ar fi meritat să fie tipărite și cunoscute. Adăpostite la Biblioteca Academiei Române, biblioteca și manuscrisele orientalistului au fost scoase la lumină de Arion Roșu în 1964. În 1997, Eugen Ciurtin a preluat recuperarea celui mai important orientalist român de până la Eliade și a publicat un cuprinzător studiu despre scrierile inedite ale lui Georgian, în primul număr din *Archaeus. Studii de istorie a religiilor*.

Primul volum al ediției include un studiu introductiv (de peste 200 de pagini) prin care biografia intelectuală a lui Georgian se lasă conturată cu acribie, dar și integrată în peisajul european al orientalisticii secolului al XIX-lea. Frapantă e luxurianța contextualizării într-o ediție care cuprinde *Importanța studiului limbii sanskrite și Corespondența* lui Georgian (1873-1900); în loc să stârnească reculul lecturii, bogăția rețelei de informații se dovedește tot mai stimulativă. *India și Asia în secolul al XIX-lea românesc și global* este secțiunea care nu doar că reliefează chestiuni sensibile în epocă (și nu numai atunci, căci problema excepționalismului a rămas la fel de actuală), dar poate converti rezervele în fascinație. O hrănește, în primul rând, inedita cartografiere a interesului pentru orientalistică în secolul al XIX-lea, începând de la tînărul ofițer Constantin Oltelniceanu (fericit posesor de volume sanscrite, persane, chineze, japoneze ș.a.) și continuând hașurarea zonelor de interes prin urmărirea traseului lui Israel Benjamin, călătorul evreu plecat din Făltcești spre Asia. Dar și prin fixarea altor semne de orientare: Timotei Cipariu, Kogălniceanu, C.A. Rosetti, Ghica, Bolintineanu, Odobescu, Hasdeu, Eminescu. Prin curiozitățile și dezacordurile junimiste ori prin ratarea unei moment cultural reverberant (odată cu expulzarea lui Moses Gaster, bunăoară). Neîndoielnică atracție pe care o provoca orientalistica în veacul al XIX-lea arată că strădaniile de sincronizare culturală au venit atât de la cei care așezau lumea românească pe orbita occidentalizării, cât și prin pirueta înnoitoare a unui marginal care, precum Georgian, încerca să o împingă mai departe. În fine, un alt izvor al fascinației este dozajul bine cumpănit dintre înțelegerea pătrunzătoare a temei și punerea ei în expresie. Străină de mecanica oarbă, erudiția lui Eugen Ciurtin izbutește să îmbrace ideea într-un chip nutritiv a cărui respirație se poate imprima, firească, și pe suflet.

Tout court, după ce a pierdut pe parcurs atâtea energii și proiecte, orientalistica românească regândește treptele și totalitatea.

* Mircea Eliade, *Yoga. Eseu asupra originilor misticii indiene*, Ediție științifică și critică, monografie introductivă, traducere din limba franceză, note, *addenda*, *corrigenda*, bibliografii, planșe și indici de Eugen Ciurtin, București, Institutul de Istoria Religiilor, Academia Română, 2016.

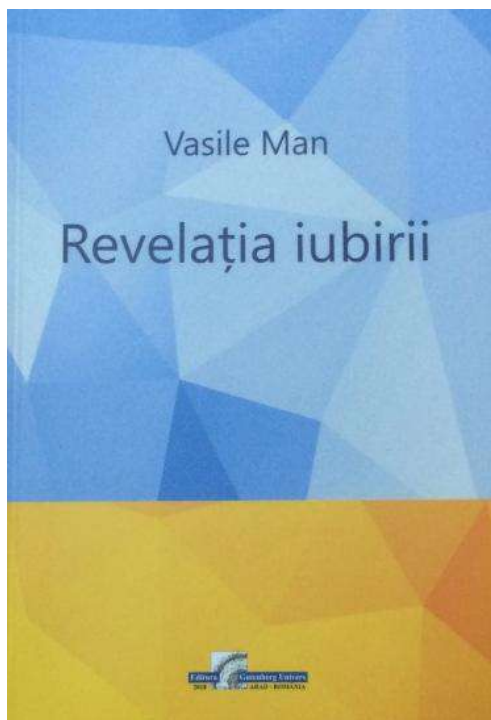
** Constantin Georgian, *Opere asiatice inedite. Paris-Leipzig-Berlin-București, 1872-1904 (I)*, Ediție științifică și critică de Eugen Ciurtin, București, Institutul de Istorie a Religiilor al Academiei Române, 2017

VASILE MAN – IUBIREA RELEVATĂ
Revelația iubirii (Editura Gutenberg, Arad, 2018)

Anton ILICA

Nu se cade să cauți motivul pentru care sentimentul de iubire al poetului Vasile Man curge învolburat printre cuvintele sale încărcate de lumină; el cântă locuind fericit în cuvinte, îmbrățișează cerul coborât în suflet și înfloresce la zâmbetul luminii din fereastră. Constat însă că încă de la primele "versuri" publicate în volumul *În preajma ta* (1981) până la recentele *Revelații (ale) iubirii* (2018), "cartea sa de vizită" creionează fiecărui moment al vieții predestinarea *cuvântului* ca haină posibilă a cugetului. Cine-și alege cuvântul să-l mărturisească se regăsește într-o statornică afecțiune. Entuziast și efervescent, fericit a scormoni într-o idee, bucuros în preajma exercițiului spiritual și al rodirii sentimentale, **VASILE MAN** are în vene privilegiul fascinației de a se regăsi în mesajele purității hieratice. Iar o asemenea priveliște selfică, deviată din răspunsul oblic al oglinzii sale în care se privește, îi mărturisește că lumina – pardon Lumina ! – s-a cuibărit în cuvintele textelor sale lirice, producând oricând și oricum revelații. Adică mistere. Mistere găbuite între faldurile neluminate ale Luminii, de unde respiră în arome tari iubirea, fante divine, în "*Cuvinte care zidesc*" (2006) și "*Nu doar duminica*" (2001), ci în întreg "*Misterul vieții*" (2017).

Târgmureșean, ivit în viață în preajma lunii înfloririlor din mai, într-un an național bogat în avuții și zămislitor de ideologii (1936), Vasile a ajuns profesor în Arad, după studii teologice și filologice. Activ și implicat, a crezut în "*Puterea cuvântului*" (1981) și în "*Renașterea prin educație*" (1999), scriind despre "*Școli arădene*", I (2002), II (2003), elaborând (și colaborând) la "*Dicționarul scriitorilor arădeni*" (2009), precum și la apariția revistei universitare europene de filologie *Studii de Știință și Cultură* (2005). A fost omagiat, distins, premiat și "prezentat" în dicționare locale, găsind de fiecare dată calea de a se construi cultural pe sine, de a avea pe portativul spiritualității arădene un loc, din care, la un inventar oricât de exigent, nu poate fi exclus. **VASILE MAN** are temeiuri pentru o vizibilitate ontologică (și antologică), fiind un valoros personaj al literaturii contemporane arădene și o conștiință implicată în comportamentul în care se distilează viitorul acesteia.

Revelația iubirii (Editura Gutenberg, Arad, 2018) este "*o carte de admirație a frumuseții sufletești*", după cum însuși scrie deasupra semnăturii ca autograf. Neologismul din titlu, provenit din verbul "a revela", înseamnă "a dezvălui", "a dezvolta", iar "a releva" (verbul utilizat de noi în titlu ca paronim) are înțelesul uzual "a pune în evidență", "a marca". Filosofic, verbul "a revela" (la Blaga, de ex.) capătă sensul de a descoperi fațetele unui mister, adâncind și mai mult tainele acestuia ("*cunoașterea pură a unei transcendențe*", după afirmația lui L. Blaga). În acest sens, *revelația iubirii* pune în paranteză semantica iubirii și – copleșit de admirație – autorul trece prin această sursă de desfătare umană, dându-i o dimensiune transcendentă, trecând adică dincolo de marginile îngăduite ale creionării feminității. De altfel, întrebat despre iubirea senectuții, autorul răspunde prin vers:

”Poezia
este frumusețea sufletească
ascunsă
într-o lacrimă de lumină” .

Cu toate că iubirea tinde să inunde o amplă dimensiune cosmică, chiar și un cititor - nededit cu parfum filosofic - regăsește, se izbește de un personaj ... feminin. Autorul îl ascunde în metafore și declarații genezice (”un înger”, ”Lumina Mea”, ”m-a chemat să scriem împreună despre frumusețea sufletească a dragostei” ”...frumusețea dumnezeiască a dragostei ce ne poartă sufletul în veșnicii luminii” (pp. 6, 7). Cine este ”Lumina Mea” (V. Man este blagian în multe lirice, inclusiv în primul text ”**Poemul luminii**”)? Ea este ”o primăvară a iubirii”, ”harul divin al unei rugăciuni”, desenatoare ”cu lacrimi de rouă”, ”frumusețea sufletească”, ”o duminică”, ”frumusețea îmbrățișării”; este ”binecuvântare divină”; este prezentă în ”**Cartea noastră**”, care cuprinde ”toate cuvintele din asemănarea noastră sufletească”, în care îmbrățișările sunt ”semne de carte”, iar ”trandafirii au înflorit în inima ta”. Ea e cea dorită ”să scriem împreună întreaga frumusețe sufletească” rămasă dintr-o îmbrățișare. Șapte **portrete** completează imaginea ei ca simbolistică a ”frumuseții sufletești”: **Rugăciune, Duminică, Poezie, Iubirea, Viața, Lumina, Frumusețea**. În fine, sufăr de naivitate dacă scormonesc - în considerațiile de mai sus - o imagine feminină reală, palpabilă, veroniană și fermecătoare. Există aleaturi psihologice și filologice că lirismul erotic este inspirat de o muză, fie ea Beatrice, Laura, Veronica ori Cornelia. Chestiunea nu se pune pentru a identifica vreun desen feminin în inspiratoarea sistemului sufletesc al autorului, ci în modalitatea în care acesta - cântărețul - interpretează rezonanța simfoniei erotice. Iar când pomenim de ”modalitate” intrăm deja în stil, în manieră. De la versul văcăreștian ”**într-o grădină ...**” până la blagianul ”*setos își beau mireasma ...*”, iubirea a fost reprezentată în filosofări și înfățișări tot mai cosmetizate, dar purtând altă haină și altă culoare.

Cum procedează autorul volumului **Revelația iubirii**? Vasile Man trăiește clipa și o reprezintă ca o străfulgerare care-i luminează ficțiunea. Fiecare poem se încropește într-o metaforă care tinde să se sublinieze într-o alegorie:

”Frumusețea sufletească (...)
o port cu mine
peste tot
ca pe cel mai frumos dar
al asemănării noastre” . (**Asemănări**)

Intersecția în imaginar a mai multor planuri existențiale justifică afirmația de mai sus:

”Într-un concert sublim
de viori
dansează prin suflet
lumina iubirii
Tu ascuți,
admirând,
în gând,
frumusețea trandafirilor
din grădina
unui dor” . (**Concert**)

A se citi, în acest sens, liricele *Când te rogi, Cu un zâmbet, Gândurile noastre, Îmbrățișări, Fără tine* etc.

Trei motive am identificat spre a susține armătura, adică a unității volumului: *lumina*, *dorul* și *trandafirul*. Repetiția obsedată în formulări variate se înșurubează terapeutic în mentalul cititorului, pregătindu-i parcă inserția însoțitoare într-o a doua tinerețe. Autorul pomenește de "poem de dragoste", "gânduri îmbrățișate", "stele de dor desenate de tine pe cerul frumuseții sufletești ...", "catedrala dorului", "florile așteaptă toată noaptea sărutarea luminii", "strălucește o lacrimă pe un fir de trandafir ce îl porți în dreptul inimii" etc.

Volumul *Revelația iubirii* este alcătuit din poeme de dragoste, încărcate de frumuseți scânteietoare, fulgurante, ce se destind într-o alcătuire lirică sub forma unor rugăciuni. Fiecare poem are savoarea încântării, animată de un adânc și fascinant sentiment de iubire, contribuind la îmbogățirea evantaiului de lirice erotice. Unele au aceeași contabilitate sentimentală din *Cântarea cântărilor*, altele au strălucirea filosofică a meditațiilor poematice blagiene, iar toate la un loc construiesc un frumos buchet, puternic aromat de polenul cel mai fin al florilor din poienele montane.

Prin acest volum, **VASILE MAN** escaladează lirismul de iubire dându-i dimensiuni sincere, pure, profunde și tâlcuitoare. Prin iubire, poetul și-a regăsit cadența vieții, iubirea îi încarcă elanul existențial, astfel că Vasile Man și-a câștigat dreptul de a se înșirui în rândul celor ce-au făcut din iubire o revelație.

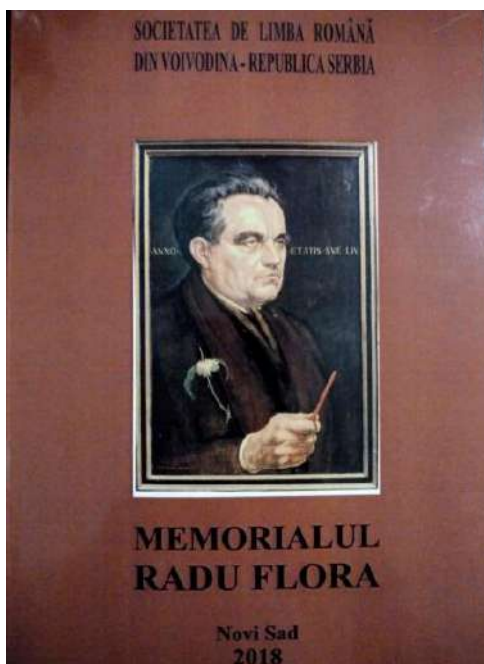
**„Memorialul Radu Flora. Documente”, coord. Lucian Marina, Colecția
„Documente”, Volumul 4, Novi Sad, Editura S.L.R., Novi Sad, 2018, 288 pag.**

Virginia POPOVIĆ

Universitatea din Novi Sad

Facultatea de Filosofie

popovic.virdjinija@ff.uns.ac.rs

La Editura S.L.R. a Societății de Limba Română din Voivodina – Republica Serbia, a apărut volumul patru care cuprinde (selectiv) o parte din comunicările științifice prezentate la Simpozionul internațional „Memorialului Radu Flora – Documente. 4”. Publicația a fost pregătită în parteneriat cu Societatea „Bega” din Zrenianin, cu sprijinul financiar al Direcției pentru cultură a orașului Zrenianin și al Consiliului Național al Minorității Naționale Române din Serbia. Redactor -Șef și responsabil este Lucian Marina, președintele Societății de Limba și Literatură Română din Voivodina, iar redactor coordonator de volum este Dinicu Voin, președinte al Societății Românilor „Bega” din Zrenianin, pe când coordonator științific și referenți științifici sunt dr. Romanța Iovanovici, respectiv lect.univ.dr. Brândușa Juică și conf.univ.dr. Virginia Popović.

Cu ocazia marcării a jumătate de secol de activitate rodnică în procesul de păstrare a limbii materne și cultivarea limbii române literare în toate mediile de răspândire a culturii, inclusiv cercetarea limbii și a literaturii românilor de pe meleagurile noastre, Societatea de Limba Română din Voivodina a organizat o manifestare cultural-științifică internațională, „Memorialul Radu Flora”, conferință prin care se aduce omagiu renumitului om de știință și se continuă opera marelui lingvist român din Banatul sârbesc și care, anul acesta sărbătorește cea de-a 26 –a ediție.

Societatea de Limba Română din Voivodina organizează reuniunea științifică „Memorialul Radu Flora” cu scopul de a face cunoscute publicului unele recente cercetări în domeniul vieții cultural-științifice, întreprinse de cercetătorii români din Voivodina, dar și de cei care cultivă un sentiment aparte față de Banat și viața românilor de aici. Această conferință este deosebit de importantă, în primul rând pentru păstrarea identității naționale a minorității române din această zonă. Precum spune dr. Romanța Iovanovici în nota asupra ediției, numărul mare de lucrări care sunt prezentate în fiecare an la „Memorialul Radu Flora”, „dovedesc un vădit interes al oamenilor de știință și al specialiștilor pentru participarea la acest eveniment cultural-științific de amploare”.

Volumul de față cuprinde doar o parte din comunicările prezentate la simpozion la câteva ediții a memorialului, celelalte, vor vedea lumina tiparului în alte publicații în perioada care urmează. În paginile lui sunt cuprinse un număr mare de cercetări în diferite domenii ale vieții culturale, istorice, științifice și artistice, fiind referințe importante bibliografice pentru viitorii cercetători în aceste domenii.

Se cuvine ca în anul centenarului, prin pana Stelei Barbu Marina, să fie prezentate evenimentele care au avut loc la Novi Sad în anul 1918, urmând cu un articol despre marile personalități ale Marii Uniri de la Alba Iulia dar și despre românii din Banatul sârbesc la Marea

Unire de la Alba Iulia, semnat de Lucian Marina. Capitolul dedicat Marii Uniri este completat cu două articole, unul despre uzdinenții, participanți la Alba Iulia, autor Vasile Barbu și celălalt despre reprezentanții din Banatul sârbesc care în 1918 au fost alesi în Marele Sfat Național Român, articol semnat de dr. Mircea Măran.

Capitolul dedicat semicentenarului S.L.R. cuprinde articole semnate de dr. Brândușa Juică, în care se scoate în evidență importanța înființării Societății de Limba Română din Voivodina pentru păstrarea limbii și literaturii române pe aceste meleaguri. S.L.R., în decursul anilor a devenit „o asociație a specialiștilor de limba română, orientată, în primul rând, spre cultivarea și studierea limbii române literare. În competența sa intră: cercetarea limbii vorbite în Voivodina, limba folosită în presă, în emisiunile de radio și televiziune, problem de dialectologie și terminologie, literatura în limba română și folclorul literar.” (Brândușa Juică). S.L.R. s-a ocupat, începând cu anul 1962, cu organizarea sesiunilor științifice și de colaborare cu alte organizații de specialitate din țară și străinătate, care au un profil similar de activitate. Astfel, în acest context sunt amintite cele mai importante activități pe care le întreprinde S.L.R.: „Eminescu în durată eternă”, Ziua Internațională a Limbii Materne, 70 de ani de acuarelă în Serbia de Sud-Est, Memorialul „Dimitrie Ardelean”, Festivalul Internațional al Românilor din Balcani, Colonia Literară, Memorialul Radu Flora, etc.

Capitolul „Un sfert de veac – Memorialul Radu Flora”, este dedicat celor 25 de ani de organizare a simpozionului cultural-științific „Memorialul Radu Flora”, organizat în memoria renumitului lingvist din Voivodina, Radu Flora.

La capitolul dedicate istoriei putem citi câteva articole despre cele mai importante date istorice în privința românilor din Serbia, meglenoromânilor din Banatul de Sud, românilor sud-dunăreni, românilor din Bulgaria, precum și românilor băieși din nordul Croației.

Capitolul dedicate limbii și învățământului cuprinde câteva cercetări foarte interesante despre importanța limbii materne (Brândușa Juică) dar și despre rolul traducătorului în contextual comunicării contemporane (Cristina Iovanovici). Textele, foarte documentate și inedite prin conținut, vin să aducă date importante despre poeziile lui Mihai Eminescu traduse în limba sârbă (Florian Copcea), prima tălmăcire a poeziilor eminesciene în limba sârbă fiind făcută de poetul romantic Jovan Jovanović Zmaj, însă după o versiune germană, după care încep să se înmulțească traduceri ale poeziilor lui în limba sârbă.

Despre literatura română din Voivodina dar și despre prezența limbii și literaturii scriitorilor români din afara țării în presa românească, au scris Constantin Cubleşan, care, de altfel, prezintă volumul Brândușei Juică, apărut la ICRV, *Literatura română din Voivodina. La confluența a două culture, 1945-1989*, unde afirmă că „în Banatul Sârbesc, după cel de-al Doilea Război Mondial, populația românească din Voivodina a căutat să-și afirme identitatea națională din toate mijloacele, nu în ultimul rând cultural. Iar literatura a devenit o prioritate, tocmai în sensul cultivării și menținerii în uz a limbii materne”. Despre modernitatea liricii lui Vasko Popa scrie dr. Virginia Popović, care, printre altele, afirmă că „literatura din Voivodina nu s-a scris după un program, anumite grupuri au avut mai mult un caracter organizatorico-administrativ decât niște contururi de orientare estetică. [...] Poetica unor scriitori a fost original sau mimetică, rezultând din împletirea multitudinilor tendințe. Influența postmodernismului românesc, a celui sârbesc, mai ales a celui care vine din occident, prin publicarea operelor lui Vasko Popa a dus la componente importante ale spiritului modern.” Vasko Popa, a contribuit la patronarea, prin angajare personal, la tipărirea revistelor literare și a cărților în limba română în Voivodina. Urmează articolele scrise de dr. Brândușa Juică, dr. Marinela Negru, dr. Ileana Magda, în care facem cunoștință cu importanța compunerilor scrise în învățarea limbii române dar și cu practica pedagogică, despre care autorii afirmă că ea este „aspectul primordial al formării și perfecționării cadrelor didactice”, fiind parte integrantă a programelor de învățământ acreditate pentru studiile de bază și de specializare la Școala de Înalte Studii de Specialitate pentru Instruirea Educatorilor „Mihailo Palov” din Vârșeț.

Despre panorama bănățeană interbelică și postbelică în romanele lui Radu Flora scrie Virginia Popović care de-altfel semnează la capitolul dedicate tradițiilor articolul dedicat „Cântecului Zorilor”, prezent în culegerile de folclor din Voivodina. Despre zâne și credințele

populare ale românilor din Balcani scrie drd. Dragan Stojanjelović, care vine cu informații importante culese pe teren, mai ales despre fenomenul transei la românii din Homolje, fenomen foarte complicat, despre care avem foarte puține date relevante.

Capitolul dedicat artelor plastice cuprinde un text important despre imaginile bănățene prezente în paginile revistei „Lumina”, iar la capitolul dedicat personalităților apare un portret al doamnei prof.dr. Ileana Magda cu o listă a lucrărilor științifice, date biobibliografice foarte importante pentru istoria învățământului în Voivodina, dar și pentru relațiile sârbo-române în diferite domenii.

Volumul „Memorialul Radu Flora”, tipărit pe o hârtie de înaltă calitate, cu zeci de fotografii în culori, publicat în anul centenarului, vine cu o tematică largă, caracterizat de abordări științifice teoretice și/sau empirice din sfera studiilor culturale, istoriei naționale, moderne și contemporane, istoriografiei, istoriei artelor, istoriei ideilor, sociale, memoriei colective, etnologie, pedagogie, mitologie, reprezentări simbolice și studii religioase, patrimoniu cultural, arte vizuale și altele. Volumul nr. 4 poartă subtitlul de „Documente” deoarece include materialele cu valoare de document, prezentate la ultimele ediții ale manifestării cultural-științifice internaționale „Memorialul Radu Flora”, consacrată domeniilor de activitate care s-au găsit în sfera de activitate a renumitului profesor universitar, lingvist, dialectolog, prof. dr. Radu Flora.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

General aspects

The journal, “Studii de Știință și Cultură” (“Studies of Science and Culture”), published by “Vasile Goldiș” Western University of Arad, is issued on a quarterly basis. The journal is evaluated by the National Council for Scientific Research and rated B+, CNCSIS code 664, during 2005-2011, Scientific journal, reviewed and rated by CNCS in 2012, category: B, profile: humanities, field PHILOLOGY.

The journal is indexed in International Databases (IDB): CEEOL (www.ceeol.com) from Frankfurt am Main, Germany; EBSCO Publishing (www.ebscohost.com) from Ipswich, the United States of America; Index Copernicus-Journals Master List from Warsaw, Poland; and DOAJ, from Lund, Sweden.

Starting June 2012, the journal “Studii de Știință și Cultură” is published by “Vasile Goldiș” Western University of Arad, Romania, in partnership with the Department of Romanian, Aix Marseille University, CAER. EA 854, France; CIRRM (Interuniversity Lifelong Learning Research Center for Teachers of Italian) University of Paris 3 – Sorbonne Nouvelle, France, University of Novi Sad, Serbia, University of Jena, Institute for Slavic Languages, Jena Germany, Paper submission

The submission of an article to “Studii de Știință și Cultură” for the prospect of being published, implies:

- that the authors take responsibility for the content, as well as for their ethical behaviour;
- that the article has not been published or submitted for publication to another journal/review;
- that the copyrights have been transferred to the “Studii de Știință și Cultură” journal.

The papers shall be submitted in Romanian or in a world language. The title of the article, the abstract and keywords shall be submitted in English, French and Romanian, as a word document (WORD 97, WINDOWS 98 or later versions), no longer than 15 pages, including drawings, tables and references, in Times New Roman Font, single-spaced.

The paper shall comprise:

- the title, font size 16, bold, centered;
- the authors' full name, workplace(s) (with its complete denomination, not abbreviated), address (addresses) of their workplace(s) and the e-mail of the contact person, font size 12, bold, centered;
- the abstract, maximum length 10 rows, font size 12, italic, justified;
- keywords, maximum 5, font size 12, italic, centered;
- the text of the article, font size 12;
- the reference list, required for any article, shall be written according to the rules imposed by the International Standard ISO 7144/1986 entitled „Documentation-presentation of theses and similar documents”.

Citation Guidelines

Studies of Science and Culture, a Philology publication graded B by the National Council of Scientific Research (NCSR) contains the following main sections:

- I. Roman cultures / Romanian culture;
- II. German language and culture / Romanian language and culture;
- III. Slavic languages and cultures / Romanian language and literature;
- IV. Traductology;
- V. Reviews.

According to the international regulations (especially Chicago Style, MLA) starting from Volume XI, no. 2 / June 2015, we adopted the following way of presenting the bibliography for all the articles published in our journal:

1. The bibliography will be placed at the end of the article using Times New Roman 12. The entries in the bibliography will be placed in alphabetic order according to the author's last name. The author's last name will be in capital letters followed by the first name, the title of the publication in Italics, the place of publication, the publishing house, the year of the publication and, if necessary, the number of pages.

Example: BENGESCO, Georges, *Bibliographie franco-roumaine* [...], Paris, Ernest Leroux éditeur, 1907, XLIII + 219 + (supplément) 114 p. [1ère éd.: Bruxelles, P. Lacomblez, 1895].

2. The author will mention the source in the following way inside the article: the first name of the author in capital letters, the year of publication, and the page number. Example: (PAPADAT-BENGESCU, 1924, 102).

3. The footnotes will contain comments, translations of quotations, biography explanations etc. The introduction of footnotes will be performed by automatic insertion in Word.

The articles to be peer reviewed by our committee will have to be sent in Word (together with a PDF copy) to the e-mail address: vasileman7@yahoo.com

The deadlines for submitting the articles are the following:

- 10th Feb. for the first publication of the year / March;
- 10th May for the second / June;
- 10th Aug. for the third / September;
- 10th Nov. for the last publication of the year / December.

The Editorial Board

Tables and diagrams, figures or other images shall be inserted in the text at the right place, numbered, and their resolution shall be such as not to affect the quality of the material.

The structure of the article presenting results of empirical research shall observe international standards, according to the acronym IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussions), to which are added the conclusions.

Articles of any other nature shall consist of an introduction, the body of the work and conclusions; the body of the work can be organized as the author(s) see(s) fit.

The papers shall be emailed to vasileman7@yahoo.com, or both in electronic format and in print, to the editorial office at: Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, Bd. Revoluției, nr.94-96 - revista „Studii de Știință și Cultură”.

Scientific articles are subject to single-blind peer review.

The number of reviewers for the evaluation of an article is 2, and the reviewing time is 30 days.

Authors receive one of the following answers from the reviewers:

- article accepted;
- article accepted with alterations;
- article rejected.

The scientific reviewers shall focus, in evaluating papers, on the topicality of the subject, on the depth of scientific ideas, originality, as well as on the compliance with the instructions for authors. Failure to comply with the standards required by the review shall result in the papers being rejected.

Authors are kindly asked to:

- cite the “Studies of Science and Culture” journal in other publications where they submit papers, stating:

- The journal title, “Studies of Science and Culture”, abbreviated as SSC;
  - The volume, issue and year of publication;
  - The page number where the cited text can be found;
- submit to editorial board of “Studies of Science and Culture” information on the publications where they cited our journal, by mentioning:
- The journal title, abbreviation;
  - The volume, issue and year of publication;
  - The page number where the cited text can be found.

Further information: - telephone - 0040/0257/280335

- 0040/0257/280448

- mobile: 0724-039978

- E-mail: vasileman7@yahoo.com

Contact person: Prof. VASILE MAN

Announcement for the authors

The journal “Studii de Știință și Cultură”, starting with the volume 12, number 1/March 2016 subscribes, for evaluation, in order to be indexed in BDI Thomson ISI Philadelphia P.A. USA.

We kindly ask the authors to include in the bibliography of their articles also texts that were published in journals rated by ISI.

INSTRUCTIONS POUR LES AUTEURS

Aspects généraux

La revue *Studii de Știință și Cultură* ("Études de Science et de Culture"), éditée par l'Université de l'Ouest "Vasile Goldiș" d'Arad, est publiée trimestriellement. La revue a été évaluée par le Conseil National de la Recherche Scientifique de l'Enseignement Supérieur et classifiée dans la catégorie B+, code CNCSIS 664, pendant la période 2005-2011, Revue scientifique évaluée et classifiée par CNCS en 2012, catégorie B, profil humaniste, domaine PHILOLOGIE.

La revue est indexée dans les Bases de Données Internationales (BDI) suivantes: CEEOL (www.ceeol.com) de Frankfurt am Mein, Allemagne, EBSCO Publishing (www.ebscohost.com) d'Ipswich, États-Unis, Index Copernicus-Journals Master List de Varsovie, Pologne et DOAJ, Lund, Suède.

Depuis le mois de juin 2012, la revue *Studii de Știință și Cultură* est éditée par l'Université de l'Ouest "Vasile Goldiș" d'Arad, Roumanie, en partenariat avec Le Département de Roumain d'Aix Marseille Université, CAER. EA 854, France; le CIRMI (Centre Interuniversitaire de Recherche pour la Formation Continue des Enseignants d'Italien) Université de Paris 3 – Sorbonne Nouvelle, France, Université Novi Sad, Serbia, Université Jena, Allemagne.

Soumission du manuscrit

La soumission d'un article à la Revue « *Studii de Știință și Cultură* », pour qu'il soit publié, présuppose:

- que les auteurs assument leur responsabilité en ce qui concerne le contenu, aussi qu'un comportement éthique;
- que l'article n'a pas été publié et qu'il ne sera pas soumis pour être publié dans une autre revue;
- que les droits d'auteur seront transférés à la revue « *Studii de Știință și Cultură* ».

Les textes des articles seront rédigés en roumain ou dans une langue de circulation internationale. Le titre de l'article, le résumé et les mots clés seront rédigés en anglais, en français et en roumain, sous la forme d'un document WORD 97, WINDOWS 98 ou des variantes ultérieures, à une dimension de 15 pages au plus, y compris les dessins, les tables et la bibliographie dans la fonte Times New Roman, en interligne simple.

Le manuscrit comprendra:

- le titre, en dimension de la fonte 16, en caractères gras, centré;
- le prénom et le nom complets des auteurs, le(s) lieu(x) de travail (en titre complet, sans abréviations), l'adresse (les adresses) du lieu (des lieux) de travail et l'adresse électronique de la personne de contact, en dimension de la fonte 12, en caractères gras, centré;
- le résumé, 10 lignes au plus, dimension de la fonte 12, en italique, cadré;
- des mots clés, 5 au plus, dimension de la font 12, en italique, centré;
- le texte de l'article en dimension de la fonte de 12;
- la bibliographie, obligatoire pour tout article, est écrite conformément aux règles imposées par le Standard international ISO 7144/1986 intitulé « Documentation -présentation des thèses et des documents similaires ».

Normes de rédaction

« *Studii de Știință și Cultură* / Revue de Science et de Culture » (www.revista-studii-uvvg.ro), revue répertoriée en catégorie B – domaine Philologie – par le Conseil National de la Recherche Scientifique (CNCS), a son contenu structuré comme suit :

I. Cultures romanes / culture roumaine

II. Culture et langue allemandes / culture roumaine

III. Langues et cultures slaves / langue et littérature roumaines

IV. Traductologie

V. Comptes rendus

Se conformant à la pratique internationale (cf. notamment Chicago Style, MLA), notre revue, à partir du volume XI, n° 2 / juin 2015, a décidé d'adopter en particulier les règles de citations suivantes pour chacun des articles qui y seront publiés :

1. La bibliographie, en corps 12, Times New Roman, sera placée en fin d'article, suivant l'ordre alphabétique des auteurs, chaque nom d'auteur y étant inscrit en majuscules, suivi du prénom, puis du titre en caractères italiques, du lieu d'édition, de la maison d'édition, de l'année de parution et, si besoin est, de la pagination. Exemple : BENGESCO, Georges, Bibliographie franco-roumaine [...], Paris, Ernest Leroux éditeur, 1907, XLIII + 219 + (supplément) 114 p. [1e éd.: Bruxelles, P. Lacomblez, 1895].

2. Dans le corps de l'article le contributeur indiquera entre parenthèses, dans l'ordre, le nom de l'auteur en majuscules, l'année de publication et la page. Exemple : (PAPADAT-BENGESCU, 1924, 102).

3. Les notes de bas de page seront réservées aux commentaires, traductions de citations, indications biographiques, leçons etc. L'insertion de ces notes sera réalisée sous Word par incrémentation automatique.

Les articles à soumettre au comité de lecture devront être envoyés sous forme de fichier Word (accompagné du fichier en version PDF) à l'adresse vasileman7@yahoo.com au plus tard :

- le 10 février pour le premier numéro de l'année / Mars;
- le 10 mai pour le deuxième numéro / Juin;
- le 10 août pour le troisième numéro / Septembre;
- le 10 novembre pour le dernier numéro de l'année / Decembre.

Le Comité de Rédaction

Les tables et les diagrammes, les figures ou des autres dessin seront insérés dans le texte à l'endroit adéquat, numérotés, et ils auront, autant que possible, une bonne résolution, pour ne pas affecter la qualité du texte.

La structure de l'article qui présente des résultats des recherches expérimentales suivra les standards internationaux, conformément à l'acronyme IMRAD (introduction, méthodes et matériaux, résultats et discussions), auxquels on ajoutera les conclusions.

Les articles de toute autre nature seront composés d'une introduction, du corps de l'ouvrage et des conclusions, les corps de l'ouvrage pouvant être organisé selon le désir de l'auteur (des auteurs).

Les manuscrits seront envoyés, par voie électronique à l'adresse vasileman7@yahoo.com, ou sur un support électronique et imprimé, au siège de la rédaction: Université de l'Ouest "Vasile Goldiș" d'Arad, Blvd. Revoluției, no. 94-96 - revue « Studii de Știință și Cultură ».

Les articles scientifiques seront soumis au processus de critique PEER REVIEW "en aveugle".

Le nombre de critiques pour l'évaluation d'un article est 2, et le temps d'analyse est 30 jours. Les auteurs reçoivent des critiques une des réponses suivantes:

- article accepté;
- article accepté avec des modifications;
- article rejeté.

Les référents scientifiques suivront, en évaluant les manuscrits, l'actualité de la thème; l'approfondissement des idées scientifiques, l'originalité, aussi que le respect des instructions pour les auteurs. Le non-respect des standards sollicités par la revue conduira au rejet des manuscrits.

Nous prions les auteurs de:

- citer la revue « Études de Science et de Culture » dans d'autres publications où ils collaborent, en précisant:

- Le titre de la revue « Études de Science et de Culture », abréviation – SSC;
- Le volume, le numéro et l'année de parution;
- Le nombre de la page du texte cité;

- transmettre à la rédaction de la revue « Études de Science et de Culture » des renseignements sur les publications où ils ont cité notre revue, en mentionnant:

- Le titre de la revue, l'abréviation;
- Le volume, le numéro et l'année de parution;
- Le nombre de la page du texte cité.

D'autres informations au - téléphone : - 0040/0257/280335

- 0040/0257/280448

- portable: 0724-039978

- Adresse électronique: vasileman7@yahoo.com

Personne de contact: prof. VASILE MAN

Annonce pour les auteurs

La revue Studii de Știință și Cultură, en commençant par le volume XII, numéro 1/mars 2016 s'inscrit, à l'évaluation, pour s'indexer dans BDI Thomson ISI Philadelphia P.A. USA.

On demande que les auteurs citent dans la bibliographie de leur articles aussi des textes publiés dans revues cotées ISI.

INSTRUCȚIUNI PENTRU AUTORI

Aspecte generale

Revista „Studii de Știință și Cultură”, editată de Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, apare trimestrial. Revista este evaluată de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior și clasificată în categoria B+, cod CNCSIS 664, în perioada 2005-2011, Revista științifică evaluată și clasificată de CNCS în anul 2012, categoria B, profil umanist, domeniul FILOLOGIE.

Revista este indexată în Bazele de Date Internaționale (BDI): CEEOL (www.ceeol.com) din Frankfurt am Main, Germania, EBSCO Publishing (www.ebscohost.com) din Ipswich, Statele Unite ale Americii, Index Copernicus-Journals Master List din Varșovia, Polonia și DOAJ, Lund, Suedia.

Începând cu luna iunie 2012, revista „Studii de Știință și Cultură” este editată de Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, România în parteneriat cu Le Département de Roumain d’Aix Marseille Université, CAER. EA 854, France; le CIRMI (Centre Interuniversitaire de Recherche pour la Formation Continue des Enseignants d’Italien) Université de Paris 3 – Sorbonne Nouvelle, France, Universitatea Novi Sad, Serbia, din 2015 Universitatea Jena din Germania.

Prezentarea manuscrisului

Transmiterea către Revista „Studii de Știință și Cultură” a unui articol spre publicare, presupune:

- autorii își asumă responsabilitatea privind conținutul, cât și comportamentul etic;
- articolul nu a mai fost publicat și nici nu va fi înaintat spre publicare altei reviste;
- dreptul de autor se trece asupra revistei „Studii de Știință și Cultură”.

Textele articolelor vor fi redactate în limba română sau într-o limbă de circulație internațională. Titlul articolului, rezumatul și cuvintele cheie vor fi redactate în limba engleză, franceză și română, ca document WORD 97, WINDOWS 98 sau variante ulterioare, cu o dimensiune de maximum 15 pagini, inclusiv desenele, tabelele și bibliografia cu Font Times New Roman, la un rând.

Manuscrisul va cuprinde:

- titlul, cu dimensiunea 16, aldine bold, centrat;
- prenumele și numele complet al autorilor, locul (locurile) de muncă (cu denumirea completă, nu prescurtat), adresa (adresele) locului (locurilor) de muncă și e-mailul persoanei de contact, cu dimensiunea literei 12, aldine, centrat;
- rezumatul, maximum 10 rânduri, dimensiunea literei 12, italic, justified;
- cuvinte cheie, maximum 5, dimensiunea literei 12, italic, centrat;
- textul articolului cu dimensiunea literei de 12;
- bibliografia, obligatorie pentru orice articol, se scrie conform regulilor impuse de Standardul internațional ISO 7144/1986 intitulat „Documentation-presentation of theses and similar documents”.

Norme de redactare

Studii de Știință și Cultură, publicație acreditată în categoria B, domeniul Filologie, de către Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS), își structurează conținutul în următoarele secțiuni:

- I. Culturi romanice / cultură românească
- II. Limbă și cultură germană / limbă și cultură românească
- III. Limbi și culturi slave / limbă și literatură română
- IV. Traductologie
- V. Recenzii

Conformându-ne practicilor internaționale (cf. mai ales Chicago Style, MLA), adoptăm, începând cu volumul XI, nr. 2 / iunie 2015, în mod special următoarele reguli de indicare a sursei bibliografice pentru fiecare articol ce va fi cuprins în paginile revistei noastre :

1. Bibliografia, utilizând Times New Roman 12 p., va fi plasată la sfârșitul articolului ; pozițiile din bibliografie se dispun în ordine alfabetică în funcție de numele autorului. Cu majuscule, se indică numele autorului urmat de prenume, apoi, conform normelor limbii, titlul lucrării în italic, locul publicării, editura, anul apariției și, dacă e necesar, numărul de pagini.

Exemplu : BENGESCO, Georges, *Bibliographie franco-roumaine* [...], Paris, Ernest Leroux éditeur, 1907, XLIII + 219 + (supplément) 114 p. [1ère éd.: Bruxelles, P. Lacomblez, 1895].

2. În corpul articolului, contributorul va indica între paranteze, în ordine : numele autorului cu majuscule, anul publicării și pagina. Exemplu : (PAPADAT-BENGESCU, 1924, 102).

3. Notele de subsol vor fi rezervate comentariilor, traducerii citatelor, indicațiilor biografice etc. Introducerea notelor de subsol se va realiza în Word prin insertare automată.

Articolele ce urmează a fi supuse atenției comitetului de lectură se vor trimite în fișier Word (însoțite de o versiune PDF) la adresa : vasileman7@yahoo.com, cel mai târziu până la data de :

– 10 februarie pentru primul număr din an / martie ;

– 10 mai pentru al doilea număr / iunie;

– 10 august pentru al treilea număr / septembrie;

– 10 noiembrie pentru ultimul număr / decembrie.

Tabelele și diagramele, figurile sau alte desene vor fi inserate în text la locul potrivit, numerotate și vor avea o rezoluție cât mai bună pentru a nu împieta asupra calității materialului.

Structura articolului ce prezintă rezultate ale unor cercetări experimentale va urmări standardele internaționale, conform acronimului IMRAD (introducere, metode și materiale, rezultate și discuții), la care se adaugă concluziile.

Articolele de orice altă natură vor fi alcătuite din introducere, corpul lucrării și concluzii, corpul lucrării putând fi organizat după dorința autorului (lor).

Manuscrisele se trimit, pe cale electronică la adresa vasileman7@yahoo.com, sau pe suport electronic și listat, la sediul redacției: Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, Bd. Revoluției, nr.94-96 - revista „Studii de Știință și Cultură”.

Articolele științifice sunt supuse procesului de recenzare PEER REVIEW "in orb".

Numărul de recenzori pentru evaluarea unui articol este de 2, iar timpul de recenzare este de 30 de zile.

Autorii primesc de la recenzori unul din următoarele răspunsuri:

articol acceptat;

articol acceptat cu modificări;

articol respins.

Referenții științifici vor urmări, la evaluarea manuscriselor actualitatea temei; aprofundarea ideilor științifice, originalitatea, cât și respectarea instrucțiunilor pentru autori. Nerespectarea standardelor solicitate de revistă, conduce la respingerea manuscriselor.

Autorii sunt rugați:

- să citeze revista „Studii de Știință și Cultură” în alte publicații unde colaborează, precizând:

Titlul revistei „Studii de Știință și Cultură”, abrevierea – SSC;

Volumul, numărul și anul apariției;

Numărul paginii textului citat;

- să transmită redacției revistei „Studii de Știință și Cultură” informații referitoare la publicațiile în care au citat revista noastră, menționând:

Titlul revistei, abrevierea;

Volumul, numărul și anul apariției;

Numărul paginii textului citat.

Alte informații: - telefon - 0040/0257/280335

- 0040/0257/280448

- mobil: 0724-039978

- E-mail: vasileman7@yahoo.com

Persoană de contact: prof. VASILE MAN

În atenția autorilor

Revista Studii de Știință și Cultură, începând cu volumul XII, numărul 1/martie 2016 se înscrie, pentru evaluare, în vederea indexării în BDI Thomson ISI Philadelphia P.A. USA.

Rugăm autorii să citeze în bibliografia articolelor și texte publicate în reviste cotate ISI.

2018 Subscriptions for the review “Studies of Science and Culture”

Subscriptions:

The price of the journal “Studies of Science and Culture” is of 49 lei/issue, in euro 11 euro/issue, in USD 15 USD/issue, and the subscribers for 2018 are entitled to a 25% discount.

The price of the yearly subscription for Romania is 164 lei/year, 4 issues.

Readers resident in Romania have the following payment options:

- bank account transfer into „Vasile Goldiș” University bank account, opened at B.C.R Arad,
RO34RNCB0015028152520236 in lei

- cash payment at „Vasile Goldiș” Western University Pay Office Revoluției Avenue Nr. 94-96,
Schedule: Monday - Thursday between 8-11 and 13-15,30
Friday between 8-9 and 11-12,30

The price of the yearly subscription for readers resident outside Romania is 38 euro/year, or 50 usd/year, 4 issues.

Nonresident readers in Romania may send the money through bank account transfer into „Vasile Goldiș” University bank account, opened at B.C.R Arad;

RO07RNCB0015028152520237 in EURO

RO77RNCB0015028152520238 in USD

Subscribers are asked to send to the address www.revista-studii-uvvg.ro a payment notification email in which to inform us of the shipping address for the paid subscription.

Additional information regarding subscriptions can be obtained at tel.0257/285804 int. 15, Adina Botea, fax 0257/214454.

ABONNEMENTS

À la Revue « Studii de Știință și Cultură » (« Étude de Science et de Culture » pour l'année 2018

Le prix de la Revue « Studii de Știință și Cultură » est de 49 lei/p. ; en euros, un numéro coûte 11 euros et en dollars, un numéro coûte 15 dollars. Les abonnements pour l'année 2018 bénéficient d'un rabais de 25%.

Les prix des abonnements annuels pour la Roumanie sont de 164 lei/an, 4 numéros.

Les lecteurs du pays peuvent opter pour des abonnements en lei, ainsi:

- par virement bancaire au compte de l'Université de l'Ouest « Vasile Goldiș » d'Arad, ouvert à B.C.R. Arad, **RO34RNCB0015028152520236 pour RON**

- par paiement en espèces, à la Caisse de l'Université de l'Ouest « Vasile Goldiș » d'Arad, 94-96 Blvd. Revoluției,

Programme: Lundi - Jeudi 8-11 h et 13- 15,30 h

Vendredi 8-9 h et 11-12,30 h

Les prix des abonnements annuels pour les lecteurs de l'étranger sont de 38 euros/an, or 50 USD/an, 4 numéros.

Les lecteurs de l'étranger peuvent opter pour abonnements, ainsi:

- par virement bancaire aux comptes de l'Université de l'Ouest « Vasile Goldiș » d'Arad, ouverts à B.C.R. Arad;

RO07RNCB0015028152520237 pour EURO

RO77RNCB0015028152520238 pour USD

ATTENTION: Envoyez à l'adresse électronique www.revista-studii-uvvg.ro un courriel de notification du paiement, nous communiquant aussi l'adresse d'envoi pour l'abonnement payé, courriel vasileman7@yahoo.com

Vous pouvez obtenir des informations supplémentaires concernant l'effectuation des abonnements à tel. 0257/285804 int. 15, Adam Eugenia et par fax 0257/214454, pour OP ou les quittances acquittées.

ABONAMENTE **la Revista Studii de Știință și Cultură pe anul 2018**

Prețul Revistei Studii de Știință și Cultură este de 49 lei/buc., în euro un număr costă 11 euro, iar în dolari un număr costă 15 dolari, iar abonamentele pentru anul 2018 beneficiază de reducere 25%.

Prețurile abonamentelor anuale pentru România sunt de 164 lei/an, 4 numere.

Cititorii din țară pot opta pentru abonamente în lei, astfel:

- expediind banii în contul Universității de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, deschis la B.C.R. Arad, **RO34RNCB0015028152520236 pentru RON**
- cu plata în numerar, la Casieria Universității de Vest „Vasile Goldiș Arad, B-dul Revoluției Nr.94-96,

Program: Luni-Joi orele 8-11 și 13- 15,30

Vineri orele 8-9 și 11-12,30

Prețurile abonamentelor anuale pentru cititorii din străinătate sunt de 38 euro/an, sau 50 usd/an, 4 numere.

Cititorii din străinătate pot opta pentru abonament, astfel:

- expediind banii în conturile Universității de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, deschise la B.C.R. Arad;

RO07RNCB0015028152520237 pentru EURO

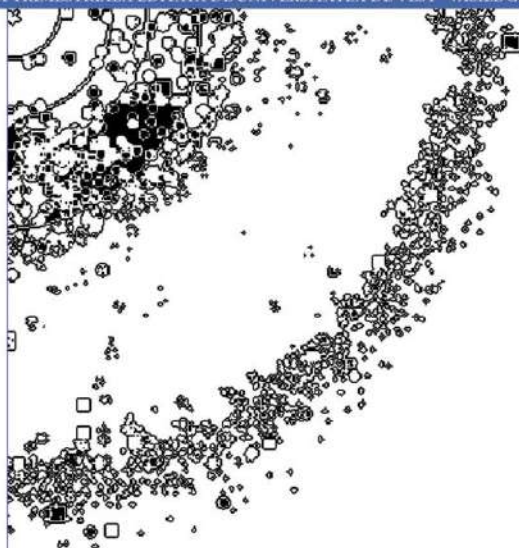
RO77RNCB0015028152520238 pentru USD

ATENȚIE: Trimiteți pe adresa www.revista-studii-uvvg.ro un e-mail de notificare de plată, în care să ne comunicați și adresa de expediție pentru abonamentul plătit, e-mail vasileman7@yahoo.com

Informații suplimentare privind efectuarea abonamentelor se pot obține la tel.0257/285804 int. 15, Adina Botea și prin fax 0257/214454, pentru OP sau chitanțele achitate.

STUDII DE ȘTIINȚĂ ȘI CULTURĂ

REVISTĂ TRIMESTRIALĂ EDITATĂ DE UNIVERSITATEA DE VEST "VASILE GOLDIȘ" DIN ARAD

Vasile Goldiș
University Press
Arad

Revista universitară de filologie,
cu apariție trimestrială,
„Studii de Știință și Cultură”,
acreditată CNCS, categoria B,
cuprinsă în șase baze de date internaționale,
Vă invită să publicați articole
cu rezultate ale activităților Dvs.
de cercetare științifică din domeniul filologie.

www.revista-studii-uvvg.ro
email: vasileman7@yahoo.com
tel: 0724039978